

సుందరభారతయాత్ర

సాధన గ్రంథ మండలి, తెనాలి

సుందరభారత యాత్ర

ప్రథమ భాగము

సాధన గ్రంథ మండలి, ౫౮.

సుందర భారతయాత్ర (ప్రథమభాగము)

గ్రంథకర్త :

బులుసు సూర్య ప్రకాశశాస్త్రి
విద్యాక.

ప్రకాశకులు

సాధన గ్రంథ మండలి - తేనాలి.

కాపీరైటు]

*

[వెల: రు. 2-8-0

మస్మధ ♦ శ్రావణము

/

ప్రతులకు :—

వేంకట్రామ అండ్ కో, వారి అన్ని బ్రాంచీలు.
ఓరియంట్ పబ్లిషింగ్ కంపెనీ వారి అన్ని బ్రాంచీలు.
ప్రభాత్ బైండింగు వర్క్స్, తెనాలి.

★

జానకీరాం ప్రెస్, తెనాలి.

ACKNOWLEDGMENT

The author is very happy to express his grateful thanks for the help he has received, from the various Ministries of the Government of India, such as Ministry of Information and Broadcasting, Ministry of Transport; Press Information Bureau, Regional Tourist Officer, Madras, Public Relations Officers of various Railways and Directors of Information and Publicity of various State Governments, who have very readily and willingly placed the Choicest Photographic material and other valuable information for use by the author, and this indeed is a clean indication of the value and esteem with which they look upon such efforts as the publication of this book. He further wants to make a special mention of the help he has received from the Executive Officers of various famous temples and to Sri C. Sitaram, Manager, Poorna Pictures, Madras, for the pictorial illustrations lent to adorn this tourist guide, the first of its kind published in Telugu. Author's thanks are also due to the literary giants of Modern Telugu, who have very generously made several good contributions, in the shape of preface etc., which have indeed enhanced the value of this book and also to the State

Governments of Madras, Assam, United Provinces, Orissa, East Punjab, West Bengal, Bombay, Kashmir, Mysore, Rajasthan, Sowerastram, Hyderabad, Ajmir, Kutch, Coorg, Bhopal, Vindhya Pradesh & Delhi Etc.

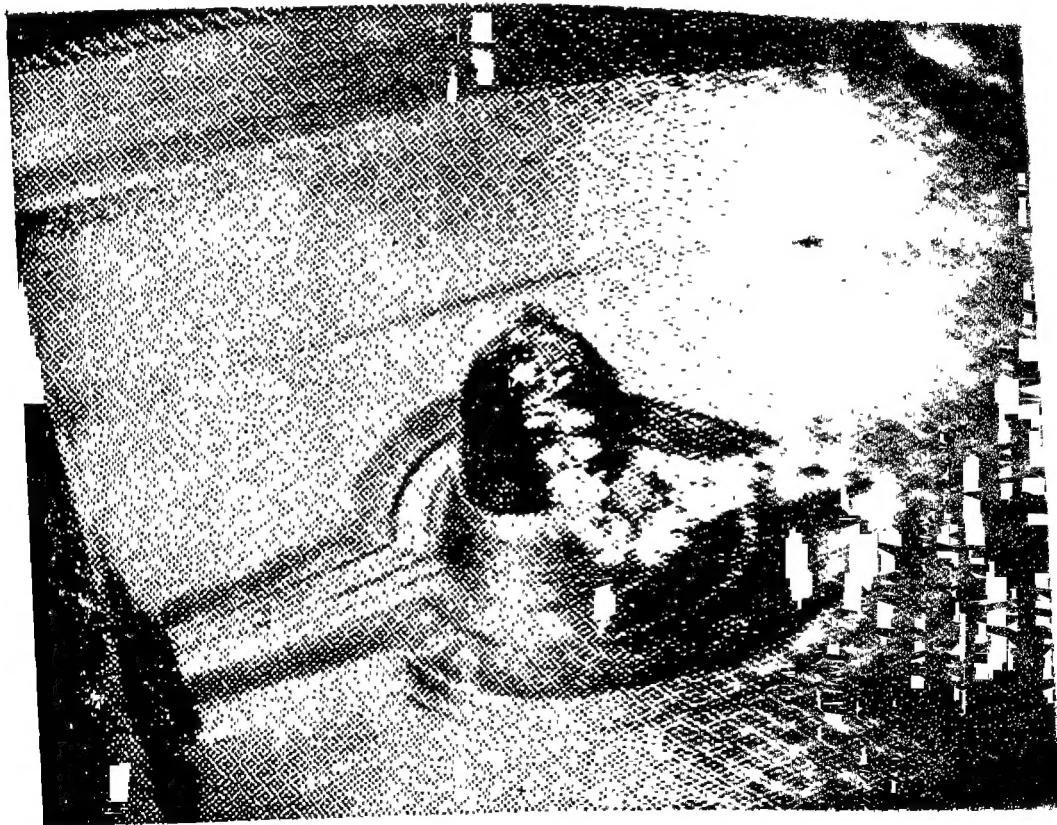
He also wants to express his heart felt gratitude to his valued friend Sri V. Bhanumurthy, B. A., (Secretary, Science Society, Madras-4, and Assistant Information Officer, Press Information Bureau, Govt. of India.) for the spontaneous and keen interest he has evinced in enabling this book rich in information and illustrations, to be brought out in this present form.

B. SURYAPRAKASA SASTRY
AUTHOR.

శ్రీ శివాయ గురవేనమః

అంకితము

స్వ విషయము

సాధన గ్రంథ మండలికి ఎనిమిది సంవత్సరములు నిండి తొమ్మిదవసంవత్సరము నడచుచున్నది. కాని అనివార్యమగు కారణములచే నీ వత్సర మింతవరకు గ్రంథ ప్రకటనము జరుగ లేదు. నేడు ఈ సుందరభారతయాత్ర గ్రంథము వెలువడు చున్నది. ప్రధానమగు ఆర్థిక సమస్య నానాటికి తీరని సమస్యగా పరిణమించుచున్నది.

సాధక పాఠక లోకమువలన తగినంత ప్రోత్సాహ సహాయ ములు కలుగుటలేదు. ఇతరుల మనస్సును కష్టపెట్టి గ్రంథ ప్రచు రణ చేయుట మండలి యాశయముకాదు. 4, 5 సంవత్సరముల పారితోషక మివ్వవలసినవారు కలరు. ఎన్నివిధముల నివేదించి నను, వారివలన సమాధానములేదు. ఏ కారణముచేనై నను సభ్యు లుగా నుండుట కవకాశములేకున్న, ఆ సంగతి తెలిపిన మండలికి మహోపకారము. మీయందలి విశ్వాసముచే గ్రంథములు పంపుచునే యుంటిమి. విజ్ఞులకు ఇంతకన్న తెలుపవలసినపనిలేదు. తామివ్వవలసిన సభ్యత్వ పారితోషికమును వెంటనేపంపి, మా కృషిని ప్రోత్సహింపుడు. సభ్యులుగా నుండుట కష్టములేనిచో ఆ విషయము తెలిపిన మహోపకారము చేసినవారగుదురు. యథాప్రకారము తమ సభ్యత్వ పారితోషికమును పంపి, మా యీ కృషిని ప్రోత్సహించు సభ్యులకు మా కృతజ్ఞతలు.

వ్యవస్థాపకుడు?

సా ధ న గ్రం థ మం థ లి

—◆ సమీక్షింపబడిన గ్రంథములు ◆—

౧ స్వానుభవములు
 ౨ క్షేత్రవాసుల కథనములు
 ౩ క్షేత్రమాహాత్మ్యములు
 ౪ ఇతిహాసములు
 ౫ సలపురాణములు
 ౬ భారతము
 ౭ భాగవతము
 ౮ దేవీభాగవతము
 ౯ గర్గభాగవతము
 ౧౦ శివపురాణము
 ౧౧ నారదపురాణము
 ౧౨ విష్ణుపురాణము
 ౧౩ వాయుపురాణము
 ౧౪ స్కాందపురాణము
 ౧౫ పద్మపురాణము
 ౧౬ బ్రహ్మవైవర్తము
 ౧౭ మత్స్యపురాణము
 ౧౮ కూర్మపురాణము
 ౧౯ అగ్నిపురాణము
 ౨౦ మార్కండేయపురాణము
 ౨౧ వరాహపురాణము
 ౨౨ గరుడపురాణము
 ౨౩ బ్రహ్మపురాణము
 ౨౪ బ్రహ్మాండపురాణము
 ౨౫ వామనపురాణము
 ౨౬ శివరహస్యఖండము
 ౨౭ కేదారఖండము
 ౨౮ కాశీఖండము
 ౨౯ భీమఖండము
 ౩౦ బ్రహ్మోత్తరఖండము

౩౧ ఆవంత్యఖండము
 ౩౨ నర్మజాఖండము
 ౩౩ పాంచరాత్రసంహిత
 ౩౪ నూతనసంహిత
 ౩౫ పనత్కుమారసంహిత
 ౩౬ విశ్వేశ్వరసంహిత
 ౩౭ నారదసంహిత
 ౩౮ దక్షిణామూర్తీసంహిత
 ౩౯ యాజ్ఞనల్క్యస్తోత్ర
 ౪౦ గోపాలతాపిని
 ౪౧ గౌతమీమాహాత్మ్యము
 ౪౨ వీలామాహాత్మ్యము
 ౪౩ బృహద్గౌతమీయతంత్రము
 ౪౪ సాంఖ్యాయనతంత్రము
 ౪౫ ఋగ్వేదము
 ౪౬ శతాధ్యాయ
 ౪౭ భవవద్గీత
 ౪౮ కాళికాగమము
 ౪౯ లలితారహస్యము
 ౫౦ మతంగవృత్తి
 ౫౧ మేఘసందేశము
 ౫౨ రఘువంశము
 ౫౩ చారోంధామ్ (హిందీ)
 ౫౪ తీర్థాంక (,,)
 ౫౫ భారత ప్రభుత్వ యాత్రిక సమాచారశాఖ ప్రచురణలు
 ౫౬ వివిధరాష్ట్ర ప్రభుత్వ యాత్రిక సమాచారశాఖ ప్రచురణలు
 ౫౭ వివిధ రైల్వేల యాత్రిక సమాచారశాఖ ప్రచురణలు

విషయ సూచిక

ప్రస్తావన	5	స్తంభాద్రి నరసింహస్వామి	84
ప్రీతిక	9	రామదాసు	„
		వరంగలు	86
యాత్రావై భవము		సికింద్రాబాదు	89
చరిచయము	13	హైదరాబాదు	„
తీర్థనిషేవణము	„	గోల్కొండ	91
ప్రశంసావేశము	20	పండరీపురము	93
యాత్రాప్రశంస	25	గోపాలపురము	98
ఆశ్చర్యము - పరమాత్మ	27	జ్ఞానదేవుడు	99
పుణ్యక్షేత్రములు	29	నాయ్ గ్రామము	101
యాత్రలు - తత్ప్రయోజనము	35	బాయి	102
తీర్థసేవ	39	సతారా	102
అభినందనము	42	మహాబలేశ్వరము	103
యాత్ర	44	ఘానా	104
యాత్రానుభూతిలోని విభూతి	46	భీమశంకరము	106
		కారలీగుహలు	107
౧ యాత్రాఖండము		కైవల్యధామము	108
తీర్థస్వరూపము	49	అమరనాథము	109
తీర్థములు - భేదములు	51	బొంబాయి	110
తీర్థయాత్రలేల చేయవలయును	54	ఎలిఫెంటా	115
తీర్థవిధి	57	యోగీశ్వర మహామందిరము	116
తీర్థవిధి విశేషములు	59	మండపేశ్వర గుహామందిరము	117
తీసికొని వెళ్లవలసిన వస్తువులు	70	కనారీ గుహామందిరము	„
గమనించవలసిన ముఖ్యవిషయములు	71	పంచపటి	118
		త్ర్యంబకేశ్వరము	122
		షిరిడి	125
౨ ద్వారకాఖండము	83	అజంతా	126
బెజవాడ	83	ఎల్లోరా	128
నేలకొండపల్లి	84	ఘుస్మేశ్వరము	131

ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగములు	132	బీజాపూర్	187
వైద్యనాథము (పరళి)	135	సిద్ధపురము (మాతృగయ)	187
నాగేశ్వరము (నైజాం)	136	పాలనపూర్	189
ఓంకారనాథము	136	అశ్వుదగిరి (మాంటు ఆబూ)	189
దేవాస్	143	అంబికాజీ	101
ఉజయిని	143	జోధపూరు	193
వైద్యనాథము	154	క్షీరపురము	195
బహోదా	155	నాథద్వారము	106
భృగుపురము	156	ఉదయపురము	198
శుక్లతీర్థము	157	ఏకలింగము (కైలాసపురి)	200
సూరత్	158	చిత్తూర్ పూర్	202
ధర్మవతి	159	అజ్మీరు	205
చంద్రోదయము	,,	పుష్కరము	206
డంకేశ్వరక్షేత్రము	160	కోటానగరము	209
అహమదాబాదు	164	బూంది	,,
సాబర్మతి (వేదాశ్రమము)	165	కిశోగఢ్	210
లింబడి	166	ఘరఖరామపురము	210
శ్రీఛేలాసోమనాథము	167	సాంభర్	211
శత్రంజయపర్వతము	168	దేవయాని	,,
ప్రభాసక్షేత్రము	169	నిరానా	,,
సోమనాథము	171	జయపూరు	212
రైవతకాద్రి (గిరినార్)	172	అలఖర్	214
సుదామాపురి (పోరుబందరు)	175	పిండార	215
రాజకోట	176	చికనీరు	215
జామ్నగరు	,,	ధరత్ పూరు	216
ద్వారక	,,		
నాగేశ్వరము	182	3 కొశీఖండము	217
చిన్నద్వారక	183	ధిల్లి	217
శంఖోద్ధారతీర్థము	185	కురుక్షేత్రము	221
భావనగర్	186	హరిద్వారము	224

కనఖిలము	229	భేరేశ్వరమహాదేవుడు	279
సత్యనారాయణము	231	కాన్పూరు	279
హృషీకేశము	231	లక్నో	280
లక్ష్మణయువరాజు	235	నైమిశారణ్యము	281
హస్తినాపురము	236	మిశ్రాభి	283
గడ్డము కేశ్వరము	236	విశ్వాక్	285
మధుర	237	హరగాక్	285
బృందావనము	247	గోకర్ణనాథము (వైద్యనాథము)	286
గోకులమహావనము	255	అయోధ్య	288
బలదేవపురము	257	జౌన (జమదగ్ని) పురము	298
గోవర్ధనము	259	ప్రయాగ (అలహాబాదు)	302
నింబార్కసుదర్శనము	263	విరాట్ నంకీర్తన	317
వృషభానుపురము	264	వింధ్యాచలము	321
నందపురము	266	కాశీ	324
అగ్రా	269	గంగోత్పత్తి	327
దఱూల్ బాగ్	271	వ్యాసకాశీ (రామనగరు)	343
ఫతేపూర్ సిక్రీ	„	యాత్రావిధానము	345
కరాళీ	„	సారనాథ్	350
వటేశ్వరము	273	సయ్యద్ పూర్ (భిత్తి)	352
ఫర్కాబాద్	276	గయ	353
అశ్వత్థము (కన్నాజు)	276	బుద్ధగయ	362
బ్రహ్మవర్తము	277	నీరాజనం	364

—♦ ఇందలి ప్రధానములు ♦—

మహాక్షేత్రములు
క్షేత్రాంతరములు
మహానదులు
ఉపనదులు
సరోవరములు
తీరములు
కుండములు
పర్వతములు
దేవాలయములు
మహావృక్షములు
చారిత్రక స్థానములు
వివిధరాష్ట్రములు
జలసాతములు
యంత్రాగారములు
విశ్వవిద్యాలయములు
ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములు
సవనారసింహాలు
శక్తి పీఠములు
పంచారామములు
సప్తసాగరసంగమములు
శివక్షేత్రములు
విష్ణుక్షేత్రములు
బౌద్ధక్షేత్రములు
ఇతరములు

ప్రస్తావన

“గచ్చ గౌతమ! భద్రం తే గ్రామేషువగలేషు చ,
అహారాసనశయ్యాదీన్ కల్పయస్వ మహామునే!”

సుందర భారత పూర్ణ యాత్రోత్సుకులైన మహనీయుల అడుగుజాడలలో
సంప్రదాయానుసారము ముందుగా గౌతముని ప్రార్థించి, నాకు నాసహ
యాత్రికులకు అభ్యుదయ పరిపరాభివృద్ధిని అనుగ్రహించవలసినదని గణనాయ
కునికి నాయుష్టదైవమునకు గురువులకు నమోవాకములు పలికి, ఒక శుభ
ముహూర్తమున సుస్నాతుడనై దీక్షాకంకణధారినై రత్నాకరమహోదధివలయి
తమై వింధ్యమేఖలయై స్వచ్ఛహిమాలయకిరీటినియైన భారతమాతనిసర్గ మనో
హర రూపమును కాంచతలచిన తరి; ప్రయాగవాస్తవ్యులు పరమపూజ్యులు
ప్రాతఃస్మరణీయులు అగు శ్రీ ౧౦౮ ప్రభుదత్తబ్రహ్మచారి మహారాజులు,
లోకకల్యాణార్థమై త్రిపేణీతీరమున ౧౧ శోజులు అఖండమహాసంకీర్తన, రుద్ర
యాగము చేయసమకట్టి మాకు తెలుపగ, కొందరమిత్రులము పరమానందముతో
పయనమై తీర్థరాజ మగు ప్రయాగచేరి, వివిధ ప్రదేశములనుండి యేతెంచిన
భక్తసంఘములతో వేలాదిమహాత్ములతో కలసి మెలసి, పదిరెండురోజులుగడ
పితిమి. పిమ్మట శ్రీ బ్రహ్మచారిగారి ఆజ్ఞ ఆశీర్వాచనములబడసి, తీర్థయాత్రకు
సమకట్టి పర్యటనాక ముంబున—

“మలయమనగ శుక్తిమంతంబునా వింధ్యమనగ పారియాత్రమన
మహేంద్రమన ఋక్షమన సహ్యామనగ కల సప్తకులనగంబులును; గంగయు,
తుంగభద్రయు, వేత్రవతియు, వేదవతియు కృష్ణవేణియు, పెన్నయు, యము
నయు, తమసయు, శరావతియు, కావేరియు, గోదావరియు, నర్మదయు,
బాహుదయు, సరయువును, శతద్రువును, విత్తస్తయు, విపాశయు, తామ్ర
పరియు నను మహానదులును—అటనటకలుగు సరి ద్విశేషంబులును, పాంచాల
పాండ్య బర్బర వత్స మత్స్య మగధ మళయాళ కళింగ కుళింగ కురుకు
కోంకణ టేంకణ త్రిగర్త సామద్ర సాశ్వ శూరసేన శుద్ధేష్ట సహ్యా కురు
కరూళ కాశ కోసల యవన యుగంధర ఆంధ్ర సింధు చేది చోళ పుళింద
పుండ్రక పాండ్య అభీర సౌవీర సౌరాష్ట్ర మహారాష్ట్ర విదేహ విదర్భ ద్రవిడ
కుశార కరాట గౌళాంగ వంగ మరాట లాట బాహిక బహుదాన కిరాత
కేకయ అశ్మంతక కాశ్మీర గాంధార కాంభోజ కేరళ మాళవ నేపాల
ఘూరర కుంతల అవంతిక అఘాపాది” పూర్వ జనపదంబులకు ఆధునిక రూప

ములుగా భాసిల్లిన త్రింశ ద్రాష్ట్ర వితాద్రూపమైన ననభారతావనిని యథావ కాశముగ సందర్శించి, సర్వ పుణ్యతీర్థంబుల నదీ నదంబుల సమయానుకూలం బుగ గ్రుంకు లిడి, ప్రత్యావంబుల సవితృ పాద ప్రణామంబు లాచరించి, ముముక్షుజన కల్పతరువులును, భక్త బాంధవులును నగు ప్రత్యక్ష దైవతముల నారాధించి, తదీయక్షేత్ర మాహాత్మ్య మరసి, అయ్యయితావుల పారలోక క్రియల వేదోక్తంబుగా ననుష్ఠించి, దేశాటన కుతూహలురైన నను బోంట్లకు అనుభవైకవేద్య మగు పుణ్యవినోదఫలము లన్నింటిని సంతరించుకొని ఐహికా ముష్పికములు రెండింటిని సముపార్జించుకొని ధన్యులమైతిమి.

స్వగృహముచేరి మా యాత్రానుభవములను భారతమాత నిసర్గ మనోహర రూపమును పాతకమహాశయ్యల మనశ్చక్షువులకు ప్రత్యక్షము గావించు తమ కంబున సరసపదవిన్యాస విశేషముల యాత్రా కథాక్రమాఖ్యానంబున కుపక్ర మించుతరి, స్వయంప్రకాశమనతేజుండును మిత్రుండును మిత్రసులభుండు నైన నొక మహనీయమూర్తి నన్నావేశించి సర్వ భారతనగర స్థితంబులైన ఎల్ల చోద్యంబులను, మనోజ్ఞదృశ్యంబులను ఆయా పుణ్యతీర్థ వినోదస్థలవిశేషంబు లను, కర్ణ పేయమైన మధువిన్యసించివచోవిలాసముతో శ్రుతపరచినందున చిరం తనమైన మదీయమనోవాంఛితంబు ద్విగుణితోత్సాహమై అయత్న స్థిరముగా నెఱవేరినట్లయ్యె.

మనోహరమైన మాయీ నుందర భారతయాత్రాక్రమమున ఆయా తావుల తమ యాతిధ్యవిశేషంబులచేతను, చిత్ర విచిత్ర ఛాయాచిత్రదాన మహిమంబుచేతను, మరింతరమణీయముగ నేత్ర పర్యంబుగ రూపాందజేసిన అయ్యయి ప్రభుత్వాధినేతలకు జోతలువెట్టి, నుందరంబైన అక్షర రూప మిచ్చిన కృపామతులు జానకీరాములకు, జోహానులుపలికి, రూపశ్రీచేలువారు చిత్తరువులచే గ్రంథమునకు అలేఖ్యతనూ విలాసము సమకూర్చిన మునిస్వామి రామగోపాలునికి శ్రీరాములకు, సీతారాములకు ధన్యవాదంబులర్పించి, కృతార్థుండ కాదలంచిరి.

ఈబృహత్ప్రయత్నంబునకు ముందునిలిచి, ఆశీశురస్సరముగా నువర్ణాక్ష రలు దయచేసిన జ్ఞాన వయోవృద్ధులు అభినవలిక్కిన శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యకవివతం సులకు, సరస సంగీత సాహిత్య చక్రవర్తులు శ్రీ ఆనంతకృష్ణశర్మాభిధానులకు, కళాద్రుహులు శ్రీ చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రిలవారికి, సాహిత్యభూషణులు శ్రీ సత్యనారాయణార్యులకు, వైయాకరణశిరోమణులు శ్రీ వేంకట

రమణాభినులకు, పూర్ణప్రజ్ఞావతంసులు శ్రీ వేంకటేశేశాస్త్రిశతావధానులకు, విద్యజనమాన్యులు శ్రీ బులుసు పండితులకు, బాలవాఙ్మయబ్రహ్మలు శ్రీ దీక్షితులవారికి, చరిత్రరహస్య ప్రకాశనచణులు శ్రీ సోమశేఖరులకు, విద్యాధికమల దివాకరులు శ్రీ వేంకటాక్షధాని భట్టాచార్యులకు, రస హృదయ గ్రహణ పారిణులు ఆచార్య! శ్రీనుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రివరులకు, మహానుభావులు శతావధానులు శ్రీ శివరామశాస్త్రిపాదులకు, కృతజ్ఞతాపూర్వక సాష్టాంగ నమస్కారము లాచరించి, నీరాజనమర్పించిన సర్వతోమఖ ప్రజ్ఞావంతులు శ్రీ భానుమూర్తి సార్థక నామధేయులను, గ్రంథలేఖనమున సహకరించిన, నా సోదరుడు శ్రీ నూర్యప్రకాశమును, అనురాగపురస్సరముగా ఆశీర్వదించుచున్నాను.

మరియు నా యీ కృషికి బహువిధముల సహకరించిన, శ్రీ కేశవతీర్థ స్వామివారికి, శ్రీ వారణాసి నుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారికి, శ్రీ మద్దులపల్లి వేంకట నుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారికి, శ్రీ గట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగారికి, శ్రీ కుందుర్తి వేంకటనరసయ్యగారికి, శ్రీ అవ్వారి హనుమయ్యగారికి, శ్రీ ఉపాధ్యాయుల నుబ్రహ్మణ్యంగారికి, శ్రీ దోనేపూడి నుబ్రహ్మణ్యంగారికి, శ్రీ ధన్యంరాజు అప్పారావుగారికి, శ్రీ శిష్టా సత్యనారాయణగారికి కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కారములు.

ఇక యీ గ్రంథ విషయంబెట్టిదనిన 'బాణోచ్ఛిష్టమిదం జగత్' అన్నట్లు సర్వము సత్పురుషుల ఉచ్ఛిష్టమే కదా! నాదని సగర్వముగా షేర్కొనదగినది భాష. నాఅనుభవములు నా ఎఱిగినంతలో స్థలపురాణాదులనుండి, కైఫీయ తులనుండి, ఆయాయి రాష్ట్రప్రభుత్వములు, యాత్రిక శాఖాధికారులు, వివిధ రైల్వేల యాత్రిక సమాచారశాఖాధికారులు దయచేసిన గ్రంథములనుండి, తీర్థ యాత్రాసక్తులైన అనుభవజ్ఞులవలన విని స్వయముగాకని, విబుధజనులవలన తెలిసికున్నంత సమాచారసర్వస్వమును ఈపాత్రమునందు పొందుపరచితిని.

అల్పజ్ఞుండను, అర్థశూన్యుండను, సామర్థ్యరహితుండను, అయిన నాకీ సుందరభారతయాత్రా సంకల్పము కలుగుటయేమి? దానిని పరమపూజ్యులు, పాిత్రఃస్మరణీయులు శ్రీ ౧౦౮ ప్రభుదత్తబ్రహ్మచారి మహారాజులు ఆశీర్వ దించుటయేమి? శ్రీ వేమరాజుభానుమూర్తి ప్రభుతుల వంటి మిత్రులు కరావ లంబన మిచ్చుటయేమి? జానకీరామ నామాంకితమైన ముద్రణాలయాధిపతుల యీగ్రంథమునకు సర్వాంగసుందరస్వరూపంబు సమకూర్చుటయేమి? ఓరియంటు ప్రెస్ సంస్థాపకులు ముఖపత్రము (టైటిల్) తీర్చిదిద్దుటయేమి? శ్రీ సీతారాం

గారి వంటి నిపుణ ఛాయాచిత్రగాహకులు, శ్రీశ్రీ రామపుణ్యనామధేయులు వంటి వర్ణిషు కళాకారులు ఆయాచితముగ యీ గ్రంథసరస్వతిని అమూల్యమైన వేష భాషలతో అలంకరించుటయేమి? అడిగిన తడవుగా వివిధ రాష్ట్ర, కేంద్ర ప్రభుత్వాధినేతలు, వివిధరైల్వేల యాత్రకసమాచార శాఖాధికారులు మన స్ఫూర్తిగా సహకరించి సర్వసమాచార వితరణలై సమాదరించుటయేమి? అనుభవజ్ఞున పరిణతులైన పండితప్రకాండులు శిరోధార్యములైన రచనలతో దీనికి తిలకము దిద్దుటయేమి? గ్రంథావలోకన తత్పరులైన తీర్థయాత్రాచరణశీలులైన పరశ్చతాధిక పాఠకమహాశయులు ముందుగా గ్రంథమూల్యమును పంపుటయేమి? ఈ సర్వశుభశకున ఫలితముగా నే తలపెట్టిన యీ సుందరభారత యాత్ర దిగ్విజయముగా పర్యవసన్నమగుటయేమి? ధ్యానించిచూడగా ఇది సర్వము ఆంధ్రదేశపు అభిమానదైవతములైన శ్రీశైల, సింహశైల, శేషశైలం దులవరప్రసాదమేకదా!

“యదత్ర స్థలితం కించిత్ ప్రమాదేన భ్రమేణవా,

తత్సర్వం శోధయం త్వార్యా కస్య న స్థలితం మనః.

గచ్ఛతః స్థలనం క్వాపి భవత్యేవ ప్రమాదతః,

హసంతి దుర్జనాస్తత్ర సమాదధతి సజనః.

బహుచ్ఛద్రం పరిత్యజ్య గుణలేశ జిఘ్రక్షయా,

పరిగృహ్ణాం త్వదోఽజ్ఞా ఋషవో దంభవర్జితాః.”

“యదక్షర పద భ్రష్టం మాత్రాహీనం చ యద్భవేత్,

తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ! నారాయణ! నమోస్తు తే.”

ఇతి శమ్

బుధజన విధేయుడు,

మన్మథ శ్రావణము,
తెనాలి.

బులుసు సూర్యప్రకాశ శాస్త్రి
వ్యవస్థాపకుడు : సాధన గ్రంథ మండలి.

ప్రీతి క

పాశ్చాత్యులు దేశాటనమును, విద్యాభ్యాసమున కంగముగాను : నోద పరముగాను భావించియుండఁగా, భారతీయులు ఆ దేశాటనమునే తీర్థయాత్రలవేఁగఁ బవిత్రీకరించి, దానిని పరమార్థసాధనముగా పరిభవించి జేసేయున్నారు. ప్రపంచమంతయు పరమేశ్వరస్వరూపమునుట తథ్యమేయైనను, ఆ భావమును అత్యంతపరిపక్వచిత్తులుగాని యందుకొన నేరరు. మఱి, అపరిపక్వచిత్తుల గతి యేమి? అట్టివారలకుఁ జేయూత నొసఁగి వారి నొక్కమెట్టుపై కెక్కించుటయు ఉపదేష్టలకుఁ గర్తవ్యముకాగా? “కేషు కేషుచ భావేషు చింత్యోఽసి భగవన్మయా?” అని యరుసుఁడంతవాఁడు శ్రీకృష్ణుని పఠింపించెను. ఇంక నన్యులఁగూర్చి చెప్పవలసినదేమి? ఆకాశము నొఱసి కొనిపోవు శిఖరములుగల శిలోచ్ఛయములు; కూలంకషములై యఖిండవేగమునఁ బ్రవహించు నదీనదములు సృష్ట్యాదినండియు సూర్యరశ్మియేని చొర నెడమిని గిరిగర్భములు, ఇసుకవేసినను రాలనంత దట్టముగా నల్లుకొని బహుశాఖోపశాఖితో శోభిల్లు మహారణ్యములు — వీనిం జూచునపుడు యాత్రికుని చిత్తవృత్తి ఊకాలము స్వీయచింతలను మఱచి, ఆ మహనీయ దృశ్యమందు లీన మగును. ఒకవ్యక్తి హృదయమున భక్త్యాదిబీజములు నాటుటకు సరియైన యదను ఇదియే యని యార్యుల నిశ్చయము. భక్తులు సంగీతముచేతఁ గామించు సిద్ధియు నిదియే. రాగ తాళములకు వశమై, మనస్సు లయించి యుండఁగా, అందు భగవానునిదివ్యతలలు నాటుటయే గానమందలియుద్దేశము. సంగీతమునకు శ్రోతేంద్రియము సాధనమైన, ప్రకృతిరామణీయక దర్శనమునకు యాత్రికునకు శ్రోతేంద్రియము సాధనము. రెంటును కార్యము, మానసమందలివాసనలఁ దాత్కాలికముగా నడ్డు రానీయకుండుటయే. అప్పుడు చిత్తము ద్రవించి యేది ముద్రించినను దాని నిలుపుకొన సమర్థమై యుండును. తన్నుఁ దా మఱచుటయే పురుషార్థమానకు చివరిఫలము; అవాంతత ఫలము లెన్నియున్నను, విద్యలయొక్క, కళలయొక్క, యోగములయొక్క చరమలక్ష్య మిదియే యని మనము గ్రహింప వలయును. కర్మయోగి క్రియాకలాపమందు నిమగ్నుడై తన్నుఁదా మఱచుచున్నాఁడు. రాజయోగి యోగానుష్ఠానమునఁ జిన్నుఁదా మఱచుచున్నాఁడు.

ఇంక, జ్ఞానయోగి తొలినుండియు స్వస్వరూపమున అహంకారమును లయింపఁజేయుఁ జూచుచున్నాడు. వేయేల? వేదాంతములయందుఁ

గాక విషయ భోగములయందును పరిపూరానందము తన్నుఁదా మఱచు నపుడే “సురతేన సమాధౌచ, మాయా యత్రోనలీయతే । ధ్యానేనాపిహి కింతేన కింతేన సురతేనవా?” “When shall I be happy?” అను ప్రశ్నమునకు బుద్ధభగవానుఁడు “When you cease to be” అని ప్రత్యుత్తరము చెప్పినట్లు వితిహ్యము.

2. పురాణేతిహాసములు తీర్థయాత్రాదికమును అత్యర్థము ప్రశంసించి యుండఁగా, ఉపనిషత్తులలోఁ దన్నిరాసక వాక్యములు బహుశముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. గురుముఖమున గ్రంథములఁ జదువువారు, ఈవైరుధ్యము అధికారభేదమునుబట్టి యేర్పడిన దని సులభముగాఁ దెలిసికొనఁగలరు. అగురులగు స్వతంత్రులు ఈభేదమును సమన్వయపఱచుకొనఁజాలక ఈవాక్కులు ఒండొంటికి విరుద్ధమని తలపోసికొని, గ్రంథములయందలివిశ్వాసమును కోల్పోవుదురు. భాగవతమున భక్తియోగము నగ్గించుచోట, కర్మయోగము ఎట్లెట్లు అపకర్షింపఁబడినదియు మన మెఱుగుదుము. ఇక్కడి యుద్దేశ్యము భక్తియోగము నుత్కర్షించుటగాని, కర్మయోగమును అపకర్షించుటకాదు. దీనినే పెద్దలు ‘సహనివాదాన్యాయము’ అందురు. అద్వైతు లందఱు మోక్షమే జీవితముయొక్క పరమప్రయోజన మనియు, అవిద్యా నివృత్తియే తత్స్వరూప మనియు, నంగీకరించి యున్నారు; ఈయవిద్యమల, విత్తేష, తిరోధాన రూపముగా నున్న దని తత్వజ్ఞు లెల్లరు నెఱింగినవిషయమే. కావునఁ దొలుతఁ దొలఁగవలసినది — చిత్తమాలిన్యము. అది తొలంగినంగాని ఒకనికి ఉపాసనయందలి యధికారము లేదు. ఉపాసనముచేత చిత్తవిత్తేషముగూడ తొలఁగఁగా పురుషుఁడు స్వరూపాచ్ఛాదకమైయున్న తిరోధానరూపకావిద్యం గడకొత్త సమర్థుఁడగుచున్నాడు. ఇవే, బ్రహ్మస్వరూపావగతికి సాధనములు. చిత్తమాలిన్యము తొలఁగించుసాధనములలో నిష్కామ కర్మాచరణము, భగవన్నామోచ్చారణము గంగాస్నానాదికము (తీర్థయాత్రలలో చేరినది) పేర్కొనఁబడినవి. నిష్కామకర్మాచరణమునకు మానవునకుఁ గొంతకుఁ గొంతి నంస్కార ముండవలసియున్నది. భగవన్నామోచ్చారణము ఎన్ని యుపాయముల పాల్పఱచినను విసువు కొల్పవచ్చును. మూడవ దగు తీర్థయాత్రల నిట్టి యిక్కట్లులు లేవుగాని, దానికి శరీరదార్ధ్యము, ధన సంపత్తి, మనుష్య సాహాయ్యము అవసరములు. ఈ యన్నియుఁ గలవానికిఁ దీర్థయాత్ర సద్యస్సిద్ధిప్రదము.

3. భారతదేశమునందలి పుణ్యక్షేత్రములు అసంఖ్యాకములు. పురాణములలో (కాశీఖండము మొదలగునవి) వానిపేర్లను అగలముగా నుగడింపబడి తత్తత్ క్షేత్రముల దర్శించి, తత్తత్ తీర్థముల నాడి కృతార్థులైనవారి చారిత్రములు హృదయంగమముగాఁ జిత్రంపబడి యున్నవి. వీనినమ్మి యాత్రలక్షఁ దొడంగు వారు ధన్యులు. “శ్లో॥ మంత్రే తీర్థే ద్విజే దైవే దైవజే, భేషజే గురౌ, యదృశీ భావనా యత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ” అనుట నిరవద్యము. బ్రహ్మవిదుల నుద్దేశించి చెప్పబడిన పెద్దపెద్దమాటల నూఁది యాత్రలు నిష్ఫలము లని వానికిఁ దొడఁగనివాఁడు రెంటికిఁ జెడిన రేఁద గుచున్నాఁడు. పూర్వ పూర్వ నియోగములఁ బాటించి, పైమెట్టుకు రావలయుఁగాని, ఒక్కగంతు లోనే గంతవ్యము చెరవలయుననుకొనువాఁడు కాలువిటుచుకొని పురోగమింప లేకయే పోవచ్చును.

శ్రీపర్వతం శిరస్థినే, కేదారంతు లలాటకే
వారాణసీ మహాప్రాజ్ఞ, భువో ధ్రాణన్య మధ్యమే.
కురుక్షేత్రం కుచస్థినే, ప్రయాగం హృత్సరోరుహే
చిదంబరంతు హృన్మధ్యే, ఆధారే కమలాలయమ్॥

అని యుపక్రమించి,

ఆత్మతీర్థం సముత్సృజ్య, బహిస్తీర్థాని యోవ్రజేత్
కంఠంతు మహారత్నం, త్యక్త్వా కాచం విమార్గతే॥

అనియు,

చిత్త మంతర్గతం, దుష్టం తీర్థస్నానై ర్నశుద్ధ్యతి
శతశోఽపి జ్వలై ర్ధౌతం, సురాభాండ మివాశుచి॥

అనియుఁ జెప్పిన యుపనిషత్తే,

విషువాయనకాలేషు, గ్రహణే చాంతరే కదా
వారాణస్యాదికస్థానై, స్నాత్వా శుద్ధో భవేన్నరః॥

అని గంగాస్నానమును వెంబడి కొనియాడియున్నది. సమ్యగ్దర్శనము కల పెద్దలు, సర్వసంగము త్యజించిన పరివ్రాట్టులు, ఈక్షేత్రముల నప్పటి కప్పటికి దర్శింతురనుటయు తీర్థముల గ్రుంకుదురనుటయు యథార్థము. అట్టివారి సంస్కర్షముచే బావనము లైన తీర్థక్షేత్రములలో యాత్రికుఁ డెట్టి యభ్యుదయముల కెదురుచూడరాదు? మహనీయులైన బ్రహ్మశ్రీ బులుసు సూర్యప్రకాశశాస్త్రిల వారు వీనింగూర్చిన బహుగ్రంథములను బరిశీలించుటయేగాక తాము స్వయముగా పఠ్యటించి ఈపుణ్యక్షేత్రములలో ఎక్కడెక్కడ నేవిదర్శనీయములో పోవునెడ నేయేవస్తువులఁ దీసికొని పోవలయునో స్వానుభూతిమీఁద నతినిపుణముగ వివరించియున్నారు. ఈ 'సుందరభారతయాత్ర' పుణ్యక్షేత్ర తీర్థజిగ మిషులపాలిటి పారిజాతవృక్షముగా నున్నది. ఎన్ని చరిత్రాంశములు! ఎన్ని స్థానికకథలు! ఎన్ని ధర్మశాస్త్రవిషయములు — ఇదియొక గ్రంథ సర్వస్వముగా నున్నది. గ్రంథకర్త సంకల్పించిన రెండవభాగమును వెలువడి ఆంధ్రుల కరముల నలంకరించుఁ గావుతమని యాశీర్వదించుచున్నాను. శాస్త్రులవారి గ్రంథ రచనోద్దేశ్యము భగవంతుని కరుణచే, ఫలవంతమగు గావుత!

నెల్లూరు,
18-5-1955.

మహాపాధ్యాయ,
దుర్భా సుబ్రహ్మణ్యశర్మ

‘క్షేత్రస్య స్మరణాదేవ
మహాపాతక నాశనమ్.’

.....పోయి సేవింపలేకున్న పుణ్యతీర్థ
మహిమ వినుటయు నఖిలకల్మషహరంబు.

సుందరభారతయాత్ర

యాత్రావైభవము

పరిచయము

యాత్రల ఆవశ్యకత ప్రయోజనము వీనిగూర్చి నేడు నేనఃగాని, యెవరుగాని క్రొత్తగా అభిప్రాయ మియ్యవలసినదేమి? తీర్థక్షేత్రములందే ఇంతవఱకు భారతదేశపు జ్ఞానవిజ్ఞాన కళాశిల్పముల యశాన్నత్యము కేంద్రీకృతమైయున్నది. ఆయా స్థలములకు యాత్ర సాగింపనిది మనదేశపు ప్రకృతి సౌందర్యముగాని, మన ప్రాచీనతపస్సుల ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవిక సిద్ధులుగాని పరాయణములుగాని గోచరింపవు. ఆ పుణ్యమధురక్షేత్రముల మాహాత్మ్యములను స్వానుభవపూర్వకముగా ప్రకటించు తమ సంకల్పము సర్వశ్లోఘ్యము. అది నిర్విఘ్నముగా నెరవేరుగాక !

ఓరియంటల్ ఇన్ స్టిట్యూటు
తిరుపతి

రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ

తీర్థ నిషేవణము

ధర్మచింతతో యాత్రలు చేయుట అన్ని మతములలోను ఉన్న పురాతనాచారము.

పుణ్యపురుషులును అవతార పురుషులును ఉదయించిన ప్రదేశములు, వారు సంచరించిన ప్రదేశములు, వారు నిర్యాణము నొందిన ప్రదేశములు జనసామాన్యమునకు సంసేవ్యములు.

మనుష్యుడు శాను తన చౌర్యల్యమువలన మంచి గుణము లలవర్చుకొని నియమ బద్ధమైన జీవితమును గడపి, ఉత్తమ పురుషుడు కాలేకపోయినను లోకోత్తర చరితులను, అవతార పురుషులను భక్తిప్రపత్తులతో సంభావించి ఆరాధించి, వారి జన్మచేతను సంచారముచేతను నిర్మాణముచేతను పవిత్రములైన ప్రదేశములను సందర్శించియైనను ధన్యత నొందుటకు కుతూహల పడుచుండును. అప్రాకృతమైన ఈ ధార్మికాకాంక్షయే కుతూహలమే సాధారణముగా యాత్ర లను ఆచారమునకు మూలకారణము.

ఇప్పుడిప్పుడు క్రైస్తవులలో తగ్గిపోవుచున్నను మధ్య యుగమునాటి వారి ధార్మికజీవనములో యాత్రలు ప్రముఖస్థానము నాక్రమించివి. ఏసుక్రీస్తుతో సంబంధముగల పాలస్తానము (Palestine) లోని యెరూషలేము (Jerusalem) ను, అపొస్తలులతో సంబంధముగల ఇటలీలోని రోమునగరమును సందర్శించుటకు ధార్మికచింతగల క్రైస్తవులు యాత్రలుచేయువారు.

మహమ్మదీయులలో మక్కామదీనాలకు ఏటేట యాత్ర చేయుట వారి మతాచారవిధులలో ముఖ్యమయినది. మక్కామాట అటుండగా హిందూదేశములోనే అసంఖ్యములుగ సున్న పీఠుల, ఔలియాల, షహీదుల సమాధులు, వాటిని సందర్శించి పూజించుట ఇస్లాము సనాతన ధర్మసూత్రములకు విరద్ధమైనను, ఏటేట వేలకొలది ముస్లిం యాత్రికులను ఆకర్షించుచునేయున్నవి.

ఇట్లే జైనులును, బౌద్ధులును సందర్శించు పుణ్యక్షేత్రములు అనేకములు. పాలితాన, ఆబూఖిరక్షేత్రము, గిర్నారు,

పారస్పర్యము మొదలై నవి జై నుల యాత్రాస్థలములు. జై నులును, బౌద్ధులునుగూడ వేదమతావలంబులనుండియే ఈ యాత్రాచార విధిని గ్రహించియుందురనుటకు సందియములేదు.

బౌద్ధములో యాత్రలుసలుపు ఆచారము, బుద్ధుడు భగవానుడుగ పరిగణింపబడిన మహాయానసంప్రదాయముననే ప్రాముఖ్యము కలిగినది. ఈ సంప్రదాయము వర్ధిల్లిన కాలముననే బుద్ధ భగవానుడు జన్మ చిర కపిలవస్తునగరము, మహాబోధిజ్ఞానము నొందిన బుద్ధగయ, తన ధర్మమును మొదటిమారు లోకములో ప్రవర్తింపజేసిన కాశీనగరము (ఋషిపట్టణము), ఆయన నిర్వాణము నొందిన కుశినగరము బౌద్ధులకు యాత్రాస్థలములై నవి.

హిందూదేశములో పుణ్యక్షేత్రములను సందర్శించుటకు చేయు ప్రయాణములకు వట్టి యాత్రలని కాక తీర్థయాత్రలని పేరు వచ్చినది. పుణ్యస్థలముల కంటెను, దివ్యక్షేత్రములకంటెను ముఖ్యమైనది తీర్థము. 'తీర్థయాత్ర' లో ఒక్క పుణ్యతీర్థములే కాక దివ్యస్థలములును వచ్చును. మన శాస్త్రములలోను పురాణములలోను వీటికి ఎక్కడలేని పవిత్రత ఆపాదింపబడినది. వైద్యులు కుదుర్పలేని వ్యాధులుకూడ పవిత్ర తీర్థోదకస్నానము వలన పోవునని మన పూర్వుల విశ్వాసము. నీరు గొప్ప రోగ నివారిణి పవిత్ర తీర్థస్నానము సకల కల్మషహరము. పాపకర్మములే రోగములకు కారణములు. శరీరమును నీడవలెనే పాపకర్మము మనుష్యుని ఆశ్రయించుకొని జన్మపరంపరకు కారణభూత మగుచున్నది. సంసార దుఃఖసంతరణమునకు ఎన్ని జన్మలవరకుో మానవుడు వేచియుండ నక్కరలేదు. జన్మదుఃఖమునుంచి

విముక్తి పొందుటయే ముక్తి, మోక్షము. మనుష్య ప్రయత్న మంతయు చతుర్విధ పురుషార్థములలోని కడపటి పురుషార్థమును సాధించుటకే, మనుష్య డీజన్మలోకూడ సుశీక్షితమును నియమ బద్ధమును అయిన జీవితమును గడపుచు పుణ్యకార్యము లాచరించి తన లక్ష్యమును సమీపించుటకు ప్రయత్నించ వచ్చును. సత్కార్యాచరణము వలన పుణ్యమును అభివృద్ధి నొందించు కొని జన్మ పరంపరను సుదీర్ఘ మొనరించు కర్మశక్తిని క్షయింప జేయవచ్చును. పుణ్య సంపాదనమునకు దానములు, ధర్మములు, ఉపవాసములు, వ్రతములు మొదలైనవి దోహదము లై నను తీర్థయాత్రకు సరిపోవునది వేరొకటిలేదు. పుణ్య నదీతీరము లందును, దివ్య క్షేత్రముల యందును చేసిన దానధర్మములును పిండప్రదానములును, క్రతు కర్మాదికములును అధిక పుణ్యప్రదములు. ఈ కారణముచేతనే పుణ్యతీరములను సేవించుట, పుణ్య క్షేత్రములను సందర్శించుట భారత వరములో చిరకాలముగా వచ్చుచుండిన సనాతనాచారము. తీర్థయాత్రా విశేషములను పులస్త్య, లోమశ, ధౌమ్య, అంగిరసులు మహాభారతములో తెలియ జెప్పియున్నారు. పురాణములును ఉపపురాణములును కూడ తీర్థ, స్థల, క్షేత్ర మాహాత్మ్యములను తెలియజెప్పునవే. మహాభారతమునం దరణ్యపర్వములోని తీర్థయాత్రాపర్వము తీర్థవిశేషముల నెరిగించునదే. తీర్థయాత్రా సంసేవనమువలన గలుగు పుణ్యము ఆంధ్రమహాభారతమునందు ధర్మరాజున కిట్లు తెలుపబడినది.

“క్రతుఫలములు వడలుగ దుర్గతులకు దొరకొనదు తీర్థగమనంబునఁ ద
త్క్రతుఫలము లందుదురు దుర్గతులును నిది మనుల మతము కారవ పృథుభా.”

ఒక యెత్తు. ఈ కారణముననే కాశీకిపోయినవాడును కాటికిపోయిన వాడును సమానమను నానుడి కలిగినది.

తీర్థయాత్రలను పెట్టి భారతవర్ష మునంతను సాంస్కృతిక ముగ సమైక్యము కావించినవారు మన పూర్వులు.

“గంగేన యమునే చైవ గోదావరి సరస్వతి

కాశీ నగృదే సింధు జలేస్మిన్ సన్నిధిం కురు”

గంగా యమునా సింధు నదులు మొదలుకొని కావేరిపర్యంతము గల భారతవర్షము సాంస్కృతికముగా ఏకఖండము. కాశీనుంచి తెచ్చిన గంగాజలమును నేతుబంధ రామేశ్వరమునొద్ద సముద్రజల మున గలిపినగాని అది పూర్ణయాత్రయేకాదని పూర్వుల భావన.

తీర్థములలో గంగానదియు, దివ్యక్షేత్రములలో కాశీ యును అత్యుత్తమములై నవని చెప్పినను పుణ్యాతీర్థములు గణన కెక్కినవి ఇంకను లేకపోలేదు. ఋషిసంచారముచేత పవిత్రమైన ఈ కర్మభూమిని గల ప్రతిబుగ్గయు, ప్రతి నదియు, ప్రతికొండయు, ప్రతి ప్రాదమును, ప్రతి కాసారమును పుణ్యమయినదే. శబ్ద కల్పద్రుమకారుని లెక్కప్రకారము ఇట్టితీర్థములు 264. కాని ఇవి యింతకంటెను ఎక్కువే.

“సర్వే ప్రసవణాః పుణ్యాః సర్వే పుణ్యాః శిలోచ్ఛయాః

నద్యః పుణ్యా స్సచా సర్వా జాహ్నువీతు విశేషతః॥”

అన్నారు పెద్దలు. ఒక్కొక్క తీర్థమునకు ఒక్కొక్క ప్రత్యేక ఫలము చెప్పబడినది.

పుణ్యము పురుషార్థము మాట ఎటులున్నను దేశదేశ ములు తిరిగి వేర్వేరుజాతుల జనులతో కలసిమెలసి సంచరించి,

వారి యాచారవ్యవహారములను పరిశీలించుటచేత మన విజ్ఞాన క్షేత్రము విశాలమగును; పుణ్యతీర్థస్నానము హృదయమాలిన్యమును హోగొట్టి మనస్సునకు నిర్మలత్వము చేకూర్చును; ఆయా క్షేత్రములందలి అద్భుత శిల్పాలంకార విరాజితములైన దేవాయతములను గొప్పభవములను శందర్శించినచో మనలో చెన్నమాసి పోయిన సౌందర్యరసానుభూతి మరల చిగిరించి నట్లయి, మన దృష్టి కొక క్రొత్తవెలుగు వచ్చును; ప్రశాంతములైన నదీతీరప్రదేశములును, నేత్రపర్వమొనరించు పర్వతోపాంతములనున్న ఆశ్రమభూములును మనస్సునకు నిర్మలత్వమును శాంతిని సమకూర్చును. యాత్రానుభవము మనఃపరిణామమునకు హోడ్పడును. ఈ తీర్థయాత్రలు మానవశా, త్యాగబుద్ధి, సర్వభూత దయాపరత, అనుభవజ్ఞానము అలవడుటకు మన పూర్వ లేర్పరచిన సాధనలు.

తీర్థయాత్రలను గురించి చక్కని గ్రంథమును ప్రకటించి ధర్మానురక్తులగువారి కందరికి మహోపకారము కావించినందుకు బ్రహ్మశ్రీ బలుసు సూర్యప్రకాశ శాస్త్రిగారిని ఆశీర్వదించుచున్నాను. వారి సాధన గ్రంథమండలి పరమార్థసాధన కుపయోగించు ఇటువంటి ప్రశస్తగ్రంథములను ప్రకటించి ఆంధ్రదేశ ఆధ్యాత్మికాభివృద్ధికి తోడ్పడుగాతమని కోరుచున్నాను. కష్టనష్టముల కోర్చి సాధన గ్రంథ మండలి ద్వారా ఉత్తమగ్రంథములను బ్రకటించుచున్న శ్రీ సూర్యప్రకాశశాస్త్రిగారికి ధర్మపరాయణులు ఉదారహృదయముతో చేయుత నిచ్చెదరుగాక!

మదరాసు

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ

ప్రశంసావేశము

మానవుని జీవయాత్రలో యాత్రలు ప్రధానములు. ఇహపథముల కివి ముఖ్యసాధనములు. లౌకిక విషయజ్ఞానము నకును, పారలౌకిక విజ్ఞానమునకును పగమోసాధులు. ఎట్టి వివేక హీనుని కయినను దేశాటనమువలన వివేకము కలుగునని పెద్దలు నానుడి. ఇట్టియెడ విశిష్టములగు తీర్థయాత్రల వలన సయ్యది యినుమడి యగుననుట అత్యుక్తి కానేరదు.

భారతదేశమునందు పుణ్యస్థలము లసంఖ్యాకములగు యున్నవి. ఆర్యావర్తమునందును, దక్షిణాపథమునందును చేర్చి టుగ కొన్ని ఠేత్రములున్నవి. నూటయెనిమిది దివ్యతీర్థము లనబడు వైష్ణవఠేత్రములును, పృథివ్యాదిలింగములు, సుబ్రహ్మణ్యాలయములు మున్నగునవికల శైవఠేత్రములును దక్షిణాపథమున విశిష్టములు. శ్రీకృష్ణుడు ప్రధాన దైవముగాగల పుణ్యస్థలములు, శివుడు ముఖ్యదైవముగాగల ఠేత్రములును ఆర్యావర్తమున శధికముగా నున్నవి.

అయోధ్యాదులగు మోక్షప్రదములగు సప్తపురములును భారతదేశమునందలి భిన్నభిన్నప్రాంతములందు వెలసి సర్వజనా కర్షకములై యున్నవి. వీని నన్నింటిని గాకున్నను, కొన్నింటిని దర్శించినను పారలౌకిక ప్రయోజనము కలుగుటయే గాన, దానితోబాటు లౌకికజ్ఞానము అధికమగును. భిన్నభాషలు, విభిన్న నాగరకతలు, వివిధ ప్రాంతములవారి ఆచార వ్యవహార ములును అవగతము లగును.

యాత్రలు విద్యాసముపారసమునకును సాధనములు. ఆయాక్షేత్రములలోని సలజులతోడి పరిచయము వలన నది కొంత సిద్ధించును. ఆయాక్షేత్రముల కొక్కకవిశిష్టత యుండుట వలన, అచటికిఁ బోయినచో యాత్రికులకు మనః పరిపాకము కలుగ నవకాశము కలదు; ప్రకృతి శోధను తిలకించి యానందించుటకును, నై సర్గిక స్థితుల నవగాహన మొనర్చు కొనుటకును వీలుకలుగును. శరీరము శ్రమపడుట కలవాటు పడును; సహన భావము, షరోపకారబుద్ధి కలుగును. ఆయాదేశముల చరిత్రను తెలిసికొన వీలగును. లేనిచో, జనులు కూపస మండూకముల వలె ప్రపంచజ్ఞాన రహితులై యుందురని పలువుర యభిప్రాయము.

యాత్రలు చేయఁదలంచువారి కాయా సలముల విశేషములను దెలిసికొనుటలో యాత్రా చరిత్రములు మిక్కిలి యుపయోగించు చున్నవి. యాత్రికు లట్టి గ్రంథముల సాయమున అనన్యపక్షముగ తమ తీర్థయాత్రలను ముగించు కొనఁగలరు. ఇట్టి గ్రంథములు లేనియెడల యాత్రలు చేయుటలో ఎక్కువ శ్రమపడవలసి నచ్చును. ఇట్టి చరిత్రములు పయి దేశములలో నెక్కువగఁ గాన వచ్చుచున్నవి. విదేశీయులు పవిత్ర సలములు కేగవలెనని కుతూహల పడకున్నను, ప్రపంచమందలి వివిధదేశములలోని వింతలను జూడవలెనని ఎక్కువ కుతూహల పడుచుందురు. ధైర్యసాహసములతో దుర్గమ ప్రదేశములకుఁ గూడఁబోయి యచటి విశేషములను గనుగొను చుందురు. ఇట్లు యాత్ర లొనర్చిన ధీరులు తమ యనుభవముల నన్నింటిని గ్రంథ

సము చేయుదురు. వారు సేకరించిన యిట్టి చరిత్రములే యాత్రాచరిత్రములుగా ప్రసిద్ధి కెక్కి యున్నవి. ఈ విషయమున మెగ స్తనీసు, హ్యూవర్ తాస్సంగు, పాహియాను, అబ్దుల్ రజాక్ మున్నగువారు ప్రశంసనీయులు.

యథార్థములు, సమగ్రములు నగు చరిత్ర గ్రంథములే యరుదుగాఁగల మన భారతదేశమున ప్రాచీనకాలమున యాత్రా చరిత్రములు వెలువడకుండుటలో వింతలేదు. వచన కావ్యములే వెలువడని ప్రాచీనకాలమున తెలుఁగులో యాత్రా చరిత్రములు వెలయలేదని వేటుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. పందొమ్మిదవ శతాబ్ది తొలిభాగమున ఏనుగుల వీరాస్వామయ్యగారు తానుచేసిన కాశీయాత్రయందలి విషయములను ‘కాశీయాత్రా చరిత్ర’ అను గ్రంథము రూపమున వెలయించి యున్నారు. కోలా శేషాచలకవి యనునొక చెన్నపురి వాస్తవ్యుడు తాను 1846-వ సం॥ లో నొనర్చిన నీలగిరియాత్రను ప్రౌఢవచనమున వివరించియున్నారు. మఱియు ‘కాశీయాత్ర, దివ్యస్థలమార్గ దర్శిని’ మున్నగు షేత్రమాహాత్మ్యదులను వివరించు గ్రంథములు కొన్ని వెలువడినవి. ఈ శతాబ్దిలో శ్రీజొన్నలగడ్డ సత్య నారాయణమూర్తిగారి ‘నా మహారాష్ట్రయాత్ర’ ఎన్నఁదగినది. ఇవి అన్నియును పరిమిత ప్రయోజనము కలవి.

సాధన గ్రంథమండలి వారు ప్రకటించుచున్న ‘ఆనంద భారతయాత్ర’ యాత్రాచరిత్ర గ్రంథములలో అగ్రగణ్యమైనది. అపరిమిత ప్రయోజనములు కలది. ఇందు ఆరు ఖండములలో భారతదేశమునందలి పుణ్యక్షేత్రముల వృత్తాంతము సంగ్రహము

గను, సమగ్రముగను వివరింపఁ బడినది. యాత్రాధుల కిది యెంతయు నుపయుక్తమైనది.

యాత్రాస్థలములను గూర్చిన విషయములు కొంతవఱకును రైల్వేశాఖవారు ప్రకటించుచున్న 'గయిడు'లలోఁ గలవు. కాని, అవి ఏవో కొన్ని ప్రసిద్ధ స్థలములను గూర్చిన సమాచారమునే తెలుపును. ఆవిషయ మాంగ్లభాషయందే ఉండుటవలన, అందరికిని అందుబాటులో లేవు. కావున, అట్టివానివలనఁ బ్రయోజనము తక్కువ.

ఏదో యొక గ్రంథమునుగాని, వివిధ గ్రంథములనుగాని పరిశీలించి, అందలి విషయములను గ్రహించి యిట్టి చరిత్రములను వ్రాయవచ్చును. కాని, వానిలో వివరింపఁబడిన విషయముల సత్యత్వమున సందేహము కలుగవచ్చును. ఈ 'సుందర భారతయాత్ర'ను రచించిన శ్రీ బులుసు సూర్యప్రకాశశాస్త్రి గారు, తాము తీర్థయాత్రలు చేయుచు, గడించిన అనుభవమును, నేకరించిన విషయములను క్రోడీకరించి గ్రంథరచన సాగించుటచే, ఇందలి విషయములన్నియు యాత్రాపథుల కత్యంతోపయుక్తములయు, ఏతద్గ్రంథమును దగ్గఱనుంచుకొని పుణ్యస్థలముల కేగినచో అనాయాసముగ సభిమతకార్యమును నెఱవేర్చుకొనవచ్చుననియు నొక్క చెప్పవచ్చును. ఇందు ప్రసిద్ధక్షేత్రములకు సంబంధించిన చిత్రములు కూడఁ జేర్పఁబడియున్నవి. "యాత్రాఖండ" మను తొలిఖండమునందు సర్వక్షేత్ర సాధారణములగు "తీర్థస్వరూపము, తీర్థభేదములు, యాత్రాప్రయోజనము, తీర్థవిధులు, తద్విశేషములు, యాత్రావస్తు సామగ్రి, ముఖ్యమైన

గమనింపు, ఆహారవిషయము, రైల్వేసమాచారము, డబ్బు, పండ్లాలు, సామాను” మున్నగు విషయములు వివరింపఁబడినవి. యాత్రాది విశేషమునఁ బెక్కు ప్రమాణములు చూపఁబడినవి. యాత్రలం గూర్చిన సమగ్రవిషయములం బెల్లు గ్రంథములలో నాంధ్రమున నిదియే మొదటిదనియుఁ జెప్పవచ్చును.

తెనాలిలోని ‘సాధన గ్రంథ మండలి’ సంస్థాపకులైన శ్రీ బులుసు సూర్యప్రకాశశాస్త్రిగారు ఆధ్యాత్మికజ్ఞానమునకును, పారలౌకిక సుఖమునకును సాధనచేయుట కనుకూలములగు గ్రంథములను ప్రకటించుచు ధర్మజిజ్ఞాసలో వెనుకపడియున్న తెలుఁగు నాడు పురోగమించుటకు దోహద మిచ్చినారు; ఇచ్చుచున్నారు. శ్రీ శాస్త్రిగారు పయి యాశయముతోనే తమ యాత్రానుభవముల నీరీతిని గ్రంథరూపమునఁ బ్రకటించుట ఎంతయు నుచితముగా నున్నది. యాత్రాపరులేగాక ఇతరులును, ఈ గ్రంథమును పఠించినచో వివిధ స్థలములలోని పెక్కు విషయములను బెలిసి కొనఁగలరు. ఆ ధ్రువందఱు నేతద్దగ్రంథమును పఠించి శ్రీ శాస్త్రిగారి పరిశ్రమను కృతార్థ మొనర్చి తమ్ము చరితార్థుల నొనర్చుకొందురుగాక !

మదరాసు

2-5-55

}

బులుసు వేంకట రమణయ్య

యాత్రా ప్రశంస

తాము ముద్రింపఁదలంచిన పుణ్యక్షేత్ర ప్రదర్శనగ్రంథ మత్యావశ్యకము. అయ్యది జనుల కిహపరసాధకము కాగలదు. నారద, రోమశాది మహర్షులవలె దాము దేశాటనముజేసియు వివిధ పుణ్యక్షేత్రముల విషయమున నాయాపురాణాదులలోని విషయముల నేర్చి కూర్చియు, నట్టి యుత్తమ గ్రంథమును రచించి ప్రకటింపఁబూనుట యాంధ్రుల మహాభాగ్యము !

“యాత్రల యావశ్యకత, ప్రయోజనము” మున్నగు వాని ఘనత మహాభారతాది గ్రంథములలో విస్తృతముగ వివరింపఁబడినది.

“క్రతుఫలములు వడయఁగ దు
రతులకు దొరకొనదు తీర్థగమనంబునఁ ద
త్క్రతుఫలము లందుదురు దు
రతులును నిది మునుల నుతము కౌరవవృక్షభా !”

భా. ఆ. ఆ. 2. 243

“నిరముగఁ దీర్థ సేవా
పరులగు శాంతాత్ములకుఁ దపస్సులకును దు
ష్కరమెదియు లేదని చె
చ్చెర ధర్మజుఁ దీర్థ సేవ నేయింపు మొగిన్.”

భా. ఆ. ఆ. 2. 298

వ. . . . అజాతశత్రుండు రోమశున కిట్లనియె . . . మఱియు నచేత నంబులయ్యును గిరిసరిత్సరోవరంబులు పుణ్యతీర్థంబులై జగత్పావనంబులై జనులకు దురితాపహారంబులై న కారణంబేమి ? యని యడిగిన నతనికి రోమశుండిట్లనియె . . . ధర్మవర్తులై న దేవ

తలు ఋషులు నాశ్రయించుటం జేసి తీర్థంబులు పవిత్రంబులై
సర్వకామప్రదంబులై వర్ధిల్లుచుండు...”

భా. ఆ. ఆ. 2. 311-317

వేయేల ! తీర్థ సేవనమునేకాక పుణ్యక్షేత్రప్రదర్శగ్రంథ
ములఁ జదివినవారును, వినినవారును నిహవరముల సద్గతు
లగుదురు.

“విదితముగఁ దీర్థక్షీరసఁ
జదివిన ధన్యులకు వినిన సజ్జనులకు న
భ్యుదయమగు సర్వతీర్థ స
ముదయస్నాన బహుయాగముల ఫలములగున్.” భా. ఆ. ఆ. 2. 283

“ఇది నిక్కువ మని మనములఁ
బదిలంబుగఁ దీర్థ సేవ భక్తి దలఁచిన
విదితముగ దురితహరమగు
సదమల నుజ్జానులగుట సత్యము ధరణిన్.” భా. ఆ. ఆ. 2. 284

“సకలదురితముల నాయుడు
రకలంక మనస్కులగుదు రాశ్చోత్తమ వ
రకులగుదురు సజ్జనులు
నికరంబుల వెలయుదురు సునిశ్చితమతులై.” భా. ఆ. ఆ. 2. 285

తీర్థయాత్రలవిషయమున వివిధ పురాణేతిహాసాదులలోఁ
జెప్పబడిన విషయములను బ్రదర్శింపనున్న మికితోధికముగ
వ్రాయుట యనావశ్యకము.

కళాప్రపూర్ణ

విజయనగరం

వజ్జుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి

ఆశ్చర్యము - పరమాత్మ

మానవుడు తనబుద్ధికి అతీతమయిన దృశ్యమును జూచినపుడు ఆశ్చర్యములో కూరుకొని పోవును. పరమసుందరమగు దృశ్యమును జూచినపుడును ఆరీతిగనే తన్మయు డగును, అతని అప్పటి సితికిని ఈశ్వరతత్త్వమునకును ఏదో సాదృశ్యమున్నది. 'ఆశ్చర్యవత్ పశ్యతి కశ్చిదేవమ్'

సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ

బ్రహ్మాండము బ్రహ్మాండము ఈశ్వరుని విభూతి. ప్రతి అణువును విరాడ్రూపము.

ఈ సంగతి ఒకరు చెప్పుకున్నను మనకు తెలియును. మనకు తెలిసినను ఇది తెలిసినటు లుండదు. ఏల ? ప్రాణధారణకును మనోధారణకును ఆవశ్యకములగు పదార్థములతోడి అతిపరిచితి మన తెలివిడికడ్డు. ఎటులు ? మనస్సుచే తన్మోన్ముఖము అనగా విషయోన్ముఖమై కూపాకారము, తటాకారము, నద్యాకారము, సముద్రాకారము తాల్చిన నీ రగు చున్నది. కాని విషయసారమును గుర్తింపదు. విషయసారము సద్వస్తువుకదా ! ఇచ్చట మన కడ్లుపునకు కావలయునది కూడు. మన మనసునకు కావలసినది కోర్కె. ఈ రెండును వాని తృప్తికి చాలును. ఇక వాని సారముతో ఏటిపని ? ఈ రీతిగా ప్రతి విషయాభిముఖతయందును మానవుడు భ్రాంతుడగును.

క్షేత్రము - శరీరము

ప్రాజ్ఞులిది గుర్తించి కొన్ని విరాట్ విభూతులను క్షేత్రములుగా గమనించిరి, గమనించు చున్నారు, గమనింపగలరు -

ఈ షేత్రములకును మన అందరయు షేత్రములకును ఒక సాదృశ్యము కలదు. — ఓ కాంతేయా ! ఈ శరీరము షేత్రము, అని శ్రీకృష్ణుడు అరునునితో అనును. ఈ షేత్రములను దర్శించినపుడై నను మనము షేత్రజ్వలము కావలయునని మనపితామహుల కోరిక.

సిద్ధులు - సాధకులు

మనదేశములో ప్రాజ్ఞులును, పామరులును, షేత్రదర్శన మొనరింతురు. కాశీయాత్ర జీవయాత్రలో ఒకయాత్రగా అందరు ననుసంధింతురు. సిద్ధుల కీ షేత్రములు అఖండాకారముగా కాని పించును. సాధకులకో సర్వమును బ్రహ్మకారమని తెలిసికొనుట కుపయోగించును. పామరులకు షేత్రయాత్రచే దేశజ్ఞానముతో పాటు లోకజ్ఞానమును కలుగును. ఇది అవాంతరఫలము.

అమృతమందును విషము

యోగ్యుని చేతిలోబడిన విషమును అమృత మగును. అయోగ్యుని చేతిలోబడిన అమృతమును విషమగును. షేత్రము లందు పామరులచే కలిగిన పాపములుచూచి కాబోలు, వేమన మొదలగువారు షేత్రయాత్రలను, నిట్టనిలువుగా నిరసించిరి.

“ తినదే చెట్టులయాకు మేక, గుహగొండిన్ బాము నిద్రింపదే;
పనవాసంబున భిక్షులున్ మృగములున్ వర్తింపవే ! నీటిలో
మునుగంజూడవె మత్స్య కచ్చపములున్; మోక్షంబు పే వీనికిన్
మనసే మూలము కాదో ముక్తికిని రామా రాజమాడామణి ”

ఇటులే ప్రాజ్ఞులవిషయములో గూడ షేత్రయాత్రతో పనిలేదని వ్యాసుడు భారతమున ;

“తేనచేదవివాదశ్చేన్మా కాశం మాకురూన్ గమః”

అంతరాత్మతో వివాదము లేకపోయినచో కాశికి వెళ్లకు, కురుక్షేత్రమునకు వెళ్లకు అనిచెప్పెను. ఇది ప్రాజ్ఞుల మాటయని గుర్తుంచుకొనవలెను. మరియు ఈ గ్రంథము చదువువారి మాటకాదనియును గుర్తుంచుకొనవలయును.

శ్రీ బులుసు సూర్యప్రకాశ శాస్త్రిగారు అన్నిక్షేత్రములను దర్శించి ఆక్షేత్రములందలి వివిధాంశములను ఈ గ్రంథమునందు వర్ణించియున్నారు. ఈ గ్రంథము చదివినచో క్షేత్రదర్శనము చేయకున్నను చేయుచున్నటులే యనిపించును. కావున పాఠకులారా! ఇక చదివిచూడుడు.

చిరివాడ. (కృష్ణా) }
20-11-54 }

శ్రీ వేలూరి శివరామశాస్త్రి
శతాపధాని.

—•—

పుణ్యక్షేత్రములు

భారతదేశమున భిన్న భాషలు, ఆచారములు కన్పించుచున్నను, ఆధ్యాత్మికవిషయమునకు చెందిన సంప్రదాయము ఒక్కటిమాత్రమే విరాజిల్లినది. నాస్తికులనబడిన వేదబాహ్యులకుగూడ ఈసంప్రదాయము కొంతస్థాకినది. తద్వారా భారతదేశమున నేమూలలో జనులు నివసించుచున్నను వారికందరకునఖండ భారత మనుభావ మనూచానముగా సంక్రమించినది. భారతదేశ మొక్కదేశమే; ఉపనిషత్తులతో పూర్తిగా వికసించి

వైదికసంస్కృతియే భారతీయుల సంప్రదాయసిద్ధమగు సంస్కృతమును భావములు, విశ్వాసములు మనలో సంతర్లీనముగా నున్నవి. ఈ యఖండ భారతమున కేకత్వమును గూర్చు శ్రీ ఆచార్య శంకరభగవత్పాదులు దేశమునకు నాల్గుదిక్కులందు నాలుగు పీఠపరంపరల నేర్పరచిరి.

ఈవిధమగు నేకత్వము ప్రతిభారతీయుని నిత్యజీవనమున మూర్తీభవించవలెననిన, ప్రతివ్యక్తియు దేశమును పూజించుటకు ప్రేరేపించును. కాని కేవల మీఠాదేశ్యముతో దేశమును దర్శించగలవారు కొద్దిమందిమాత్రమే యుండగలరు. ఆముఖ్యభావన, ఆధ్యాత్మిక చింతనగల మనదేశీయులకు భారతదేశమును ఆధ్యాత్మికదనుకృతిగా అనాదికాలమునుండి భాసించినది. సుదూర అంతర్యామిగా బ్రహ్మగలడని, వ్యావహారికదశలో అవాసనాభ్రమవశమున బ్రహ్మయే ప్రపంచాకృతితో భాసించుచున్నదనియు విశ్వసించు భారతీయులకు మనదేశములోని స్థలము పూజనీయమైనది. కాని ఆయాసన్నివేశముల ముగియుగా కొన్నిప్రదేశములు మహాత్తరములు, మహాత్తమములు గూడ నైనవి. భారత, భాగవత, రామాయణ, పురాణాద్వారా కొన్నిగ్రామములు, తీరములు, ప్రదేశములు తీర్థస్థలములుగా పరిణమించినవి. ఈ పరిణామములో దేశమునకు పుణ్యక్షేత్రములతో నలంకరింప బడజొచ్చినది. అట్టి పుణ్యముల నాశ్రయించుకొని వచ్చినవి తీర్థయాత్రలు.

నదీతీరములు, పర్వతభూములు, లోయలు, మనములో పుణ్యక్షేత్రములతో నిండియున్నవి. ఆ యా క్షేత్రములలో

లలో లభించు జలము మొదలగునవి ఆరోగ్యదాయకము లగుటచేగూడ నివి ముఖ్యప్రదేశము లగుచున్నవి. కాశీ ప్రయాగలలోని గంగాజలము నిర్మలమై కొన్ని రసాయనిక పదార్థములతో నిండియుండుటచే శరీర మాలిన్యమును తొలగ చేయగల్గుచున్నదని వైజ్ఞానికులు సహిత మనుచున్నారు. సాంద్రమగు జలబిందువుల సంయోగము లేనిచో గంగాజలము ఎక్కువ కాలము నిలువయుండక పోవుటచే కాశీనుండి గృహాన్ముఖులగువారు గోదావరీస్నానముచేసి, గోదావరీజలమును గంగతో కలుపుచున్నారు. స్వచ్ఛమై, తెల్లగానున్న గంగాజలముతో నే విధమైన సంయోగమును పొందక కృష్ణవర్ణమైన యమునాప్రవాహము ప్రక్కప్రక్కనే ప్రవహించును. త్రివేణీసంగమమున నీ రెండుపాయలకు మధ్యగ కొంతదూరము వరకు పసుపురంగుగల చీలిక యొకటి కన్పించును. దీనినే అంతర్వాహినియగు సరస్వతి యందురు. ఈ వైచిత్ర్యము ప్రకృతిసిద్ధమని కొందరు, దైవనియంత్రితమని ఇతరులు వచింతురు. కాని ఆ వైచిత్ర్యమును స్వయముగా దర్శించువారికి చిత్తవికాసవిస్ఫారము లుదయింపక బోవు. దానిలోగల మాహాత్మ్య మణుమాత్రమైనను మనలో ప్రవేశించి తీరును.

మన కతిసమీపములోగల మంగళగిరికొండపైన పానకము ప్రవహించుచున్నను, ఈగలు కన్పించకపోవుట ఆశ్చర్యకరమే. ఒకానొకప్పుడిది అగ్నిపర్వతమని, అందలి గంధకాది ద్రవ్యములకు పానకము విరుగుడగుటచే నృసింహస్వామికి పానకమును పోయుచున్నాడని, దేవతాబుద్ధిలేనిచో నిట్టిది చేయరని,

గంధకమున్నచోట ఈగవ్రాలనేరదని వైజ్ఞానికు లనుచున్నారు. ఇది వాస్తవమైనచో మన తీర్థక్షేత్రములలో కొన్నింటిని వైజ్ఞానిక దృష్ట్యా వ్యాఖ్య చేయవచ్చును.

కాశ్మీరమున శ్రావణపూర్ణిమనాడు యాత్రికులు అమర నాథ దర్శనమునకు బయలుదేరుదురు. శీతబాధకు సహించి, కాలి నడకపై వెళ్ళి వీరు దర్శించునది ఒకగుహ. ఆగుహలో శిల్పులు చెక్కిన ప్రతిమలులేవు. ఆగుహలోనికి మంచువర్షించును. ఈ మంచు పూర్ణిమనాటికి మూడులింగాకారములుగ మూడు ప్రక్కల పూర్తిగా కన్పించును. అమావాస్య కీమూర్తులు మాయమగును. వీటినే శివ, పార్వతీ, గణేశులని పిలుతురు. ఇది మహాపుణ్యక్షేత్రము. కేవలము దైవసిద్ధముగా నావిర్భవించు నీమూర్తులను సందర్శించుట మహాభాగ్యము. వైజ్ఞానికులు దీనిని గూడ భౌతికముగా వ్యాఖ్యచేయగల్గినను, ఆధ్యాత్మిక దృష్టిగల ప్రతివ్యక్తికి ఇందొక దివ్యమహిమ కన్పించగలదు. నివేదితాదేవి యనినట్లు సమీపమునుండి దర్శించువారికి హిమాలయములే శివాకృతితో భాసించగలవు. కైలాసశిఖరము భారతీయులకు, బౌద్ధులకుగూడ పుణ్యక్షేత్రమే. ఈహిమాలయములలో పవిత్ర క్షేత్రము లనేకములు గలవు. ఇందలి ప్రకృతిదృశ్యము లద్భుత రసావహములు. వివిధప్రసూనలతలు, భిన్నభిన్నములైన తరు లతాగుల్మములు, ఉచ్చావచములైన భూములు, శీతలముగా నున్నను మధ్యమధ్యగల ఉష్ణోదక స్రవంతులుగల హిమాలయ ములు భారతీయునకు సదా పవిత్రభూములే. కేవలము పర్వత భూముల నధిరోహించుటవలనగూడ అనారోగ్యము సమసి

పోగలదు; మానసము నిర్మలమై, తేలికయై, విస్తృతము కాగలదు. అందలి జలముకూడ మహదుపకారి. కావుననే పూర్వులు పర్వతభూములయందే ఎక్కువగా పుణ్యక్షేత్రములను దర్శించి యున్నారు. వీటిలో నెక్కువగా శక్తిక్షేత్రములు కనిపించుచున్నవి.

శక్తిక్షేత్రములలో ప్రసిద్ధిచెందినది శ్రీశైలము. నిరస భూమిలో, కీకారణ్యమధ్యమున, భయంకర జంతువులు స్వేచ్ఛగా విహరించు ప్రదేశమున, అతిలోకసుందరమైన ప్రకృతి రామ ణీయతలో నీక్షేత్రముగలదు. ఇచటగల భవానీశంకరుల ఆలయములు ఆధ్యాత్మికభావన లేనివారినికూడ నాముష్మిక మార్గము లోనికి దింపజాలియున్నవి. కేవలము వీతరాగులే ఇచట తపస్సు చేయగలరని విఖ్యాతి. ఇట్టి భూము లాంధ్రదేశమున చాలగలవు.

మన పుణ్యక్షేత్రములను పరదేశీయులు, మనదేశస్థులు కూడ చాలవరకు తారుమారు చేసినారు. సోమనాథాలయమున నిరాధారముగాగల లింగమును నశింపజేయ దలపెట్టిన మహమ్మదీయుల సంగతి మనకు విశదమే. లింగాయతులు, వైష్ణవులు మార్చివేసిన ఆలయములుగూడ చాల గలవు. తిరుపతిలో గల వేంకటేశ్వరుని నేటి ఔత్తరాహులు సహితము బాలాజీయని పిలుతురు. అది ఒకానొకప్పుడు బాలా యను శక్తియొక్క క్షేత్రము. ఇట్లు వైష్ణవత్వము నందిన ఆలయములలో సింహాచలముగూడ నొకటియని సంప్రదాయము. అతిప్రాచీనములైన తీర్థములలోగల ప్రాచీనదేవాలయములు చాలమార్పులను పొందినవి. కొన్నిచోట్ల బౌద్ధుల చైత్యములకుగూడ నిట్టి రూపాంత

రము సంక్రమించినది. పూరీలోని జగన్నాథాలయము వస్తుతః శక్తిక్షేత్రమో, బౌద్ధక్షేత్రమో నేడు చెప్పలేము.

మనదేశమున తీర్థక్షేత్రములను గుర్తించి, వృద్ధిపరచి, ఆలయములను నిర్మించినవారిలో ప్రప్రథములు బౌద్ధులనిగూడ జెప్పవీలున్నది. వైదికసంప్రదాయము ననుసరించువారికి వస్తుతః ఆలయములతో నిమిత్తములేదు. కాని బౌద్ధులు, శాక్తులు నెలకొల్పిన తీర్థక్షేత్రములను భారతీయ సంప్రదాయమున కనుగుణముగా దిద్దిన వారిలో పౌరాణికులను, స్మృతికర్తలను ఎన్నక తప్పదు.

సర్వజనుల నాకర్షింపజాలక తీర్థక్షేత్రములు సౌహార్ద్రమును, సహకరణను, సౌమనస్యమును, ఆధ్యాత్మికవికాసమును చేకూర్పజాలిన వనుటలో నతిశయోక్తి లేదు. ఇట్టి క్షేత్రముల మహాత్మ్యములను, ప్రయోజనములను విశదపరచవలసిన అవసరమున్నది. ఈ యవసరమును గుర్తించి, ప్రజానీకమునకు వీటి విషయమును తెలుప యత్నించుచున్నవారికృషి ప్రశంసనీయము. శ్రీ సూర్యప్రకాశశాస్త్రిగారి యత్న మందరి సానుభూతిని బడయగలదని విశ్వాసము.

జయ శ్రావణము
సాగర్ విశ్వవిద్యాలయము,
సాగర్. (మధ్యప్రదేశము)

పోతుకూచి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
ఎం. ఏ., ఎం. లిట్., పిహెచ్. డి.,

యాత్రలు : తత్ప్రయోజనము

సుప్రసిద్ధుడైన యాంగ్లేయ గ్రంథకర్త యొక్కడు యాత్రలు విద్యాభ్యాసమున నొకభాగమనియు, నవి విద్యాభ్యాస మసంపూర్ణమే యగుననియు నుడివియుండెను. గ్రంథపఠనమువలన లభించు జ్ఞానము కేవల సిద్ధాంత ప్రాయమైనది. దేశయాత్ర యా జ్ఞానమున కొకవిధమైన ప్రయోగము వంటిది. గ్రంథలబ్ధమైన జ్ఞానము దేశయాత్రలవలనఁ బరిపూర్ణమై యనుభవమునకు వచ్చుటయే కాక. మానవుని బ్రపంచజ్ఞాన పరిపూర్ణునిగా నొనరించును. అందుచేతనే పై యాంగ్లేయగ్రంథకర్త బడిచదువు జనుల నర్థమానవులగా నొనరింప దేశాటనము సమగ్ర మానవులగా నొనరించునని వాక్రుచ్చి యుండెను.

మన మిప్పుడు శాస్త్రయుగములో జీవించుచున్నాము. పలురకములైన శాస్త్రీయ నిర్మాణములవలన మానవ జీవిత మిప్పుడు సుఖప్రపూర్ణమై విలసిల్లుచున్నది. పూర్వమువలె దూరము, దగ్గర యను భేదము మన కిప్పు డంతగాఁ గాన వచ్చుట లేదు. ఎంతదూరమనున్న తావునకైన, నెంత యున్నతమైన ప్రదేశమునకైన మనము ధూమశకటములయు, నొకలయు, విమానములయు సాహాయ్యముతో నచిరకాలముననే యేగి తిరిగివచ్చుట కిప్పు డవకాశమున్నది. పూర్వము కాశికేగిన వాఁడు కాటికేగినవాఁడుగా భావింపఁబడుచుండుట యందఁ జెరింగిన విషయమే. కాలినడకనే బహుదూర మరుగవలసివచ్చుటయు, దారినడుమ బాటలులేని దుర్గమార్గాములను దాటవలసివచ్చుటయు నప్పటి వారల్లు భావించుటకుఁ గారణము.

శాస్త్రము సాహాయ్యమున మన మిప్పుడు దూరమును జయింపఁ జాలితిమి. ధనమును దార్ధ్యము నుండవలెనుగాని కోరిక జనించుచో మన మిప్పుడు మన దేశమునేకాక ఖండఖండంతరములను ద్వీప ద్వీపాంతరములను దర్శించి కొన్ని నెలలలోనే తిరిగి రావచ్చును. పూర్వుల కిట్టి సౌకర్యములు కొఱవడి యుండుటచే వారికి స్వదేశ వై శాల్యము నెఱుంగుటకుఁగాని, దేశ సమగ్ర మూర్తిని భావించుటకుఁగాని యవకాశము తక్కువగా నుండెను. అట్టిచో నెల్లరు కూపస్థ మండుకములవలె నున్నచోటనే యుండి పోయి తాము నివసించు దేశమునుగూర్చి కూడ సమగ్రజ్ఞానము కలిగియుండుట యసంభవమని వేఱే చెప్పనవసరము లేదు.

దేశీయులలో దేశభావమును రేకెత్తించి వారిని దేశభక్తి యుక్తులనుగాఁ జేయుటకు యాత్రలు పూర్వమెంతో తోడ్పాటు నొసంగి యుండెను. మనపూర్వులు పుణ్యతీర్థాటనమును, బహు శ్చేత్ర దర్శనమును ననంత ఫలప్రదాయకములని గ్రంథములలో వ్రాసి యుండిరి. ఆ తీర్థములును, శ్చేత్రములును దేశమునం దొక్కయెడఁగాక నలుమూలల నిర్దేశింపఁ బడియున్నవి. పూర్ణ యాత్రాఫల మొదఁదలఁచినవాఁడు హిమవంతవనానందలి కైలా సమునుండి రామేశ్వరమువఱకును గల పలుశ్చేత్రముల దర్శించి, యనేక పుణ్యనదులలోఁ గ్రుంకులిడి రావలసినదే. కట్లానర్చిన వానికిఁ బారలొక మైన మోక్షముమాట యెట్లున్నను లొక క్షమైన దేశవిజ్ఞానమును, మాతృదేశ గౌరవమును సమగ్రముగాఁ గలుగు ననటలో సందేహములేదు. అందుచే దేశయాత్రలకు మానవు

లందు దేశభక్తి దేశగౌరవములను మొలకెత్తించుట ప్రధాన ప్రయోజన మని నుడువవచ్చును.

మనము సంధ్యావందన మొనరించు నప్పుడును, నేదైన పుణ్యకార్యము నొనరించునప్పుడును ముందు సంకల్పము చెప్పుచుందుము. ఈసంకల్పముకూడఁ బై దేశయాత్రవలె మానవులందు దేశభావమును మొలకెత్తించుటకే యుద్దేశింపఁ బడియున్నది. అందు మనము మనమునివసించు ప్రదేశమునకుఁ బరిసరముల నున్న సుప్రసిద్ధములైన నదులను, క్షేత్రములను ఎల్లలుగాఁ బేర్కొనుచుందుముగదా! ప్రయాణ సౌకర్యము లంతగా లేని తొల్లింటి కాలమున దేశీయులలో దేశభక్తిని రేకెత్తించి, వారికి దేశవిస్తృతి విజ్ఞానమును గలిగించు కోరికతో ధీమంతులైన మన పూర్వు లిట్టి సాధనముల నెన్నింటినో కల్పించియుండిరి.

పూర్వము దేశాటనము పలుకష్టములతోఁ గూడి యుండినను వానిని సరకుచేయక పలువురు విజ్ఞాన తృప్తచేతను మతాభిమానముచేతను బ్రేరేపింపఁబడి దూరప్రయాణము లొనరించి యుండిరి. చంద్రగుప్తుని కాలమున మెగస్తనీసను రాయబారియు, హర్ష వర్ధనుని కాలమున హ్యూన్ త్సంగను చైనాయాత్రికుఁ డును, గుప్తుల కాలమును పాహియానును, మొగలుల కాలమునఁ బాశ్చాత్య యాత్రికులును మనదేశమున కరుదెంచి యప్పటి దేశపరిస్థితులను, దేశీయుల పరిస్థితులను వర్ణించుచు గ్రంథములను వ్రాసియుండిరి. ఇటీవలి కాలమున మంగోపార్కు, లివింగ్ స్టన్ మున్నగువారు మానవులు చొరరాని ప్రదేశముల కరిగి యచ్చటి పరిస్థితులను లోకమునకుఁ జాటియుండిరి. మఱికొందఱు

విజ్ఞాన తృష్ణచే ధృవప్రదేశముల కరిగి యాప్రయాణమునఁ బ్రాణములనుగూడఁ గోల్పోయి యుండిరి. సాహసవంతులైన యాయాత్రీకుల వలనఁ బ్రపంచవిజ్ఞాన మభివృద్ధి నొందెననుటతో నత్యుక్తిలేదు.

దేశాటనమువలనఁ గలుగు లాభము లసంఖ్యాకములై యుండును. అది మానవుల దృక్పథమును విశాలమొనరించి వారి కితరులపై గల ద్వేషానుమానములను దొలఁగించును. అది పరదేశీయుల వేషభాషలను గూర్చియు, సంప్రదాయములను గూర్చియు, జీవిత విధానమును గూర్చియు యధార్థమైన జ్ఞానము నొసంగి యందులో నుత్తమములైన వాని నవలంబించుట కవకాశ మొసంగును. అంతేకాక యది దేశముల నడుమ పరస్పర సంబంధ బాంధవ్యముల నభివృద్ధిచేయును. అది మానవ విజ్ఞానమునేకాక ప్రపంచనాగరికతను గూడఁ బెంపొందించును.

యాత్రలవలన లభించు నుత్తమప్రయోజనములలో రమణీయ ప్రకృతి దృశ్యదర్శన భాగ్యమునుగూడ ముందు పేర్కొనక తప్పదు. పలుయాత్రాస్థలములు సాధారణముగాఁ బర్వతశీఖరములమీఁదనో నదీతీరములందో నిర్మింపఁబడియుండును. అట్టి చోట్లఁ బ్రకృతిమాత యనంతసౌందర్యవిలాసములతోఁ బ్రత్యక్షమగుచుండును. సుందర గంభీరములైన యచ్చటి దృశ్యములఁ దిలకించునప్పుడు చిత్తము నిర్మలశాంతి భాసురమై యాహ్లాదము నొందుటయేకాక తదనంత సౌందర్యప్రచోదితమై దానిని సృజించిన పరమేశ్వరుని దెసకు మరలును. సఁసార బాధాపరంపరా తప్పమానమగు మానవజీవితమున కంతకంటె వాంఛనీయ మేమి

యుండజాలును? బదరీ కేదారాది తేత్రములకరిగి యచ్చటి ప్రకృతిసాభాగ్యము నొక్కసారి కన్నులారఁ దిలకించిన వారికి దుర్గంధ కాలుష్య కశ్యలములైన నగరపరిసరాదులపై దృష్టి ప్రసరించునా? “మందార మకరంధ మాధుర్యమునఁ దేలు మధుపంబు వోవునే మదనములకు?”

మానవుడు విద్యారీదశలోను దదనంతరమునను సాధ్య మైనంత యధికముగా దేశాలనము చేయ యత్నింపవలయును. ఒకవేళ ధనాభావముచే బరదేశముల కరుగుటకు వీలులేకున్నను విద్యావంతు లెల్లరు స్వదేశమునై నఁ దప్పక చూచిరావలయును. అది వారి మనోభావముల విశాలమొనరించి విజ్ఞానమును జూట యొసంగుటేకాక దేశభక్తినిగూడ నధికము కావించును. ఈ విధముగా యాత్రాచరణ మైహికాముష్మిక ఫలప్రదమై మానవుల యభ్యుదయమున కెన్నియోవిధముల దోహదమొనరించును.

ఉ స్మానియా విశ్వవిద్యాలయము,
హైదరాబాదు.

} దివాకర్ల వేంకటావధాని
ఎం. ఏ. ఆనర్కు.

తీర్థ సేవ

భరతదేశము పుణ్యభూమి. ఆసేతు శీతాచలపర్యంతము నిందు అడుగడుగునను పవిత్రనదులును దేవాలయములును ఎన్నియో నెలకొన్నవి. ప్రాచీనార్యమహర్షులు తమయాధ్యాత్మిక భావములకు నొసంగిన రూపకల్పనయే యీ దివ్యతీర్థములు.

ఆక్షేత్రములలో ఆమహానుభావులు గాఢసమాధి నిమగ్నులై ప్రత్యక్షమొనర్చుకొనిన తమ యిష్టదైవతములను శిలాదిప్రతిమారూపమున శాశ్వతప్రతిష్ఠ గావించిరి. కంచి కామాక్షి, మధురమినాక్షి, కాశీవిశాలాక్షి, తిరుపతి తిరువేంగళనాథుడు, సింహాద్రి నరసింహస్వామి, మున్నగు దేవతామూర్తులన్నియు ఈవిధమున నావిర్భవించినవే. ప్రజలును పాలకులును ఆ దివ్యమూర్తులకు ఆయతనములు కట్టించియు, ఆరామములు కల్పించియు, తటాకములు త్రవ్వించియు నిత్యనైవేద్యారాధనములు నెఱపుచు వచ్చిరి.

హిందువులలో చాలమందికి ఆధ్యాత్మికదృష్టి యెక్కువ. ఐహికముకన్న ఆముష్మికమునందే మక్కువ యధికము. కనుకనే యీదేశములో దేవాలయములేని గ్రామమే యుండదు. పుణ్యాక్షేత్రములేని మండలమే లేదు. పవిత్రమగు నదిప్రవహింపని దేశమే కన్పట్టదు. ఆ పుణ్యస్థలముల పుట్టుపూర్వోత్తరములను వివరించు స్థలపురాణములుగూడ వందలు వేలును ఆవిర్భవించినవి.

కాశి గయ ప్రయాగ మధుర అమరావతి తక్షశిల మున్నగు దివ్యస్థలములు కేవలము దేవాయతనములేగావు. అవి యొకప్పుడు విశ్వవిద్యాలయములుగాఁ గూడ ప్రఖ్యాతిగన్నవి. వేదశాస్త్రములతోపాటు కవిత్వము గానము శిల్పము మున్నగు లలితకళలుగూడ వీనియందు ఉత్పత్తి వికాసముల నందినవి. అందును భారతీయుల శిల్పకళానైపుణ్యమంతయు ఈపుణ్యస్థలములయందే పుట్టిపెరిగినది. మన దివ్యతీర్థములయందలి శిల్పసౌందర్యదిదృక్ష భారతీయులనేగాక పాశ్చాత్యులను గూడ

ఆకరించినది. కడచిన శతాబ్దములలో ‘ఫాహియాన్’ ‘హుయన్ సాంగ్’ ‘హిట్సింగ్’ మున్నగు విదేశయాత్రికులు కాలినడకతో పయనమై భారతదేశ పుణ్యస్థలములందలి శిల్పకళానంపదను గాంచి ముగ్ధులై తమయాత్రావిశేషములను గ్రంథస్థములఁగావించిరిగూడ.

పుణ్యక్షేత్రసందర్శనమువలన నొక యనిర్వచనీయమగు దివ్యానుభూతి గలుగును. పవిత్రనదీమతల్లులయందు గ్రుంకులిడి నంతనే పాపసంచయమంతయు పటాపంచలగును. దివ్యతీర్థసంసేవ నమువలన మానసిక వికాసముతోపాటు భావోన్నతియు కుదురు కొనును. అద్భుతమగు చిత్తశుద్ధి యేర్పడును. కావుననే పుణ్యతీర్థ సంసేవనము ఇహపరసాధకమని మనపురాణములువాకొనుచున్నవి.

మనదేశమందలి పుణ్యస్థలములఁగూర్చి సమగ్రముగా నేకముఖమునఁ దెలియఁజేయు గ్రంథములేవియుఁ దెనుఁగులో నంతగాలేవు. ఏనుఁగుల వీరాస్వామి రచించిన ‘కాశీయాత్ర’, జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తిగారు వ్రాసిన ‘మహారాష్ట్ర యాత్ర’ మున్నగునవి యొండు రెండున్నను అవి యేకొన్ని పుణ్యస్థలములను గూర్చియో తెలియఁజేయునుగాని దేశము నందలి దివ్యతీర్థములనుగూర్చి సంపూర్ణముగా వివరింపవు. ఇట్టితఱి యాత్రాస్థలములనుగూర్చి విశదముగను, పాఠకులకు తీర్థ సందర్శనాభిలాషగలిగించునట్లుగను ఇట్టిగ్రంథములు తెనుఁగులోరచించుట యెంతయు ముదావహము. ప్రజానీకమునకు మహోపకారకము.

“పోయి సేవింపలేకున్నఁ బుణ్యతీర్థ మహిమ వినుటయు గొంత కల్మషహరణు”

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము,
వాల్తేరు.

దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి

అభినందనము

సహజమైన ప్రకృతి సౌందర్యముతో స్వతస్సిద్ధమైన ప్రభావసంపత్తితో, బ్రకాశించునవి తీరములు - షేత్రములు. వాని దర్శనసేవనములు శారీరక మానసిక మలవిమోచనము లగుటయేగాక, స్థబ్ధ జడ శ్రాయమైన మానవుని మేధాశక్తి నుద్దీపింపజేయు దివ్యోషధ జ్యోతిర్లతకలును గాఁగలవు. ఇవి యొకవైపు కనులవిందుచేయు వినోదప్రదర్శనములుగా నుపకరించుచు, మఱియొకవైపు సంస్కృతి సంప్రదాయములకు విజ్ఞాన వివేచనములకు భక్తిప్రబోధములకు గురుముఖముగాని పుస్తక పాఠములేని యుత్తమాత్మసంస్కార రంగములుగాఁ బనిచేయుచుండును. ఒక సంఘముచే నొక సంస్థచే నొక ప్రభుత్వముచేఁ బ్రతిష్ఠింపఁ బడినవిగాక, కేవల ప్రజోపయోగమునకై పరమేశ్వరానుగ్రహమునఁ బ్రకృతి లీలావలసితములుగా నెలకొన్నవి గనుకనే వీని యునికి నిరుపాధికము - వీని సేవనము నిర్నిబంధము - వీని ప్రయోజనము నిరవధికము, శాశ్వతము నగుచున్నది. ఇందలి యథార్థత ప్రపంచమునందంతట సర్వసాధారణమే యైనను, భారతదేశమున విశిష్టము - శ్రుతి స్మృతి పురాణేతిహాస నిర్దిష్టము.

శ్రేయస్కాములందఱు తీర్థక్షేత్ర యాత్రాపరులగుట యత్యావశ్యక మని వేఱుగఁ జెప్ప నవసరముండదు. ఈ యాత్రలు విద్యాభ్యాసమున నొకభాగముగా, ననుభవము పొందుట కొక రంగముగా, నాత్మ పరిపాకమున కొక సాధనముగా నున్నవి గనుకనే వయఃపరిమితిని బట్టిగాని స్త్రీపురుష వివక్షనుబట్టిగాని యివి యుపేక్షింపరాని వనుట నిర్వివాదాంశము. వివేకముఁ

ముల నీ గ్రంథరూపమున లోకమున కందించుచున్నారు. ఉచితజ్ఞులైన యాధ్యజనులందఱు ఈ యుపకారమును సవ్యముగా నుపయోగించుకొని కృతార్థులు కావలెననియు, వీరి పరిశ్రమను జరితార్థము చేయవలెననియుఁ గోరుచున్నాను.

ప్రొద్దుటూరు

7-9-1954

}

గదియారము వేంకటశేషశాస్త్రి

శతావధాని.

యాత్ర

గణించడానికి వీలుకానంత పూర్వకాలమునుండిన్నీ ఆస్తి కులగు హిందువులు పుణ్యక్షేత్రదర్శనము పుణ్యతీర్థదర్శనము చేస్తూ వస్తూనే ఉన్నారు. రాజులు మారినా ప్రభుత్వములు మారినా ప్రజలలో ఈ అలవాటు మారలేదు. ఎంతటి మహత్తరశక్తి, ఆకర్షణ, ప్రభావము, పుణ్యక్షేత్రములలో నున్నదో! తన ఆధ్యాత్మిక భావములను వెల్లడిచేయని మన ప్రధాని నెహ్రూ సైతము కుంభమేళ యాత్రికుల ఆవేశమును చూచి ముగ్ధుడైనాడు.

పుణ్యక్షేత్రముల, తీర్థముల మహిమను, ఆధ్యాత్మిక శక్తిని, అందు వెలసిన దేవతల మహత్తును కొలిచే శక్తిమాట అటుండగా తెలిసికొనే శక్తికూడ పాశ్చాత్య శాస్త్ర విజ్ఞానము నకు లేదు. అదియే సర్వమూ అని భ్రాంతిచెందేవారు మోసపోతున్నారు.

పుణ్యక్షేత్రములలోను తీర్థములలోను సత్సంగత్వము మనకు లభించవచ్చును. ఐదు సంవత్సరముల పైబడి భగవాన్ శ్రీరమణమహర్షులు అరుణాచల క్షేత్రమున వసించి ముముక్షువుల నుద్ధరించారు. దక్షిణేశ్వరమున శ్రీరామకృష్ణులు పడమటి వరదలకు ఆనకట్టవేసి పాశ్చాత్య విద్యా వ్యామోహితులను అనుగ్రహించి సరియైన మార్గమున బెట్టి భారత ధర్మమును సంరక్షించారు.

ప్రధానముగా పామరులకున్న ఆధ్యాత్మ సాధనము యాత్రలే. ఇతరులకు అనేక సాధన లుండవచ్చును. యాత్రలయందున్న దృఢవిశ్వాసమే వారికి ఆధ్యాత్మికాభివృద్ధి చేకూరుస్తున్నది. భారతదేశము ఆధ్యాత్మిక దేశము. ఎపుడు ఈ ధర్మము లోపించునో అపుడు లోకమే అంధకారమయ మగును. భారతదేశమును ఆధ్యాత్మికముగా చేసిన ఒకసాధనము యాత్రలు. యాత్రలు చేయలేనివారు సైతము పుణ్యక్షేత్ర తీర్థముల స్మరించినంత మాత్రమున పునీతు లగుచున్నారు.

అహంకారము తగ్గితేగాని మనుష్యాడు బాగుపడడు. అహంకారము తగ్గించే ఒక ప్రబలసాధనము యాత్రలే.

న ర సా పు రం,

3-9-1954.

}

చింతా దీక్షితులు, బి.ఏ.,యల్.టి.,

ఇన్ స్పెక్టరు ఆఫ్ స్కూల్స్ (రైల్వే)

యాత్రానుభూతిలోని విభూతి

శరీరములోని అంగప్రత్యంగములందు హృదయము ముఖ్యమైనది. నసుంధరలోని సర్వసీమలందు భారతావని ప్రధానమైనది — ఇది కర్మసీమ, పుణ్యభూమి, ధర్మక్షేత్రము, సమస్త వస్తుస్థావరమున నీశ్వరు నవలోకించు దృష్టి భారతీయ సంస్కృతికి స్వతస్సిద్ధమైనది. రాతిలో నాతిని, స్తంభమున దేవుని కన్గొను శక్తి భారతీయునకు కలదు. ధూళిలో పూతభావమును, నీటిలో దైవీసంపదను విలోకించి ఆత డానందించును. వ్రజాంగనా పద స్పర్శవలన పాంశుపటలము కడుంగడు పునీతమైనదని భక్తిభరిత హృదయముతో నుద్ధవుడు తన మస్తకమున దాలెచ్చెను. దివిజ కల్లోలినిపై చూపుంచినపుడు, యమునాసరి త్తిలకము నాశ్రయించినపుడు, గోమతీపులిన తలమున నధివసించి నపుడు, గోదావరీ ఝరీవీచికలపై తలపుల నుజ్జూత లూగించినపుడు, సరయూతీరస్థ వాలుకాస్థూపములపై శ్రీరామపదచిహ్నముల నవలోకించినపుడు, గగనచుంబి తుషారాద్రిపై కైలాసమును కాంచినపుడు, సతీకుండమందలి సలిలమును, కుశావర్తమందలి తోయమును తలపై జల్లికొనినపుడు, భదరికాశ్రమ కేదారేశ్వరములను సందర్శించినపుడు, ముని ముఖ్యుల హృదయములందు ఘరపరితోషమును సృజించిన ప్రశాంతస్థలములను పరిశీలించినపుడు, జేవతలకు లీలాభూములైన క్షేత్రములందు వసిగించినపుడు, ఉత్తాల తరంగసంకులమైన మహాదధిచెంత నిలిచినపుడు మనస్సులోని తమస్సును పోడ్రోలి తపస్సుపై తలపులో నిలుపు సరస్సుల జేరినపుడు, నైమిశ వనమందలి మహీరుహముల

మొక్కినపుడు, చిత్రకూటమునకు పోయి కామదగిరి చుట్ట
ప్రదక్షిణ మొనరించినపుడు, రాజస్థాన మరుభూమిపై మసలి
నపుడు, ఒండొంటితో పందెమువేసికొని కన్యాకుమారి పాదము
లను, భారతాంబ చరణములను, ప్రత్యక్షమొనరించు సింధు
త్రయమును తిలకించునపుడు, ఆరేండ్లు కఠోరదీక్షను నిర్వహించి
త్వగ్గస్తినూత్రావస్థిప్త శరీరుడైన తథాగతునకు నీడ నొసగిన
బోధిద్రుమమును పరికించినపుడు, బహుళ దేవమందిరములను
సందర్శించినపుడు, విజ్ఞాన నిధానములైన సంస్థలందు వసించి
నపుడు భారతయాత్రికుని హృదయము పరమానందభరితమై
పరిధవిల్లును.

జిజ్ఞాసతో కూడిన పరిశీలనమువలన, మనన నిధి భ్యాస
భ్యాస సమాధులవలన, విశేషానుభూతివలన మానవుడు విజ్ఞాన
ఖని కాజాలును. దేశాటనమువలన, మానసదిశావలయము
విశాల మగునని ప్రాచీనులు గుర్తించిరి. కావున చక్రవర్తులు
సయితము తమ బాలురను గురుకులముల కంపుచుండువారు.
ఇవి నదీతీరములందును, కుంజవాటికలందును, కుధరసీమలందును,
కుంజనిచయము సాంద్రమై వెలయు తావులందును ఉండెడివి.
వనస్థలములు సాధనసంస్థలై వెలసెను. ప్రకృతి ప్రదర్శించు కమ
నీయదృశ్యములపై కన్నుంచి, సౌందర్యోపాసనమందును, ఆనంద
వ్రతమందును, సత్యాధనమందును బద్ధదీక్షితులై నాటి
యంతేవాసులు సర్వతోముఖాభివృద్ధి నందుచుండువారు. ఈ
దీక్షవలన ఆత్మసాక్షాత్కార, ఆత్మజ్ఞానముల నంది, ఆత్మవిశ్వాస
ముతో ధర్మపథమున వారు ముందంజవేయువారు. వారి వజ్ర

సంకల్పము మంచుమల పునాదికి సహపాత్రయై యుండెడిది. దృఢ నిశ్చయము నిరుపమానమై యుండునది. ఇచ్ఛాశక్తి అసంఖ్యాకులకు విశేషోత్సాహము కలిగించెడిది. బ్రాహ్మీస్థితి నంది, అపరోక్షోనుభూతిని పడసి, నాటి సాధకులు మహిమోపేతులై యుండువారు. క్రమనిష్ఠులన వారు జీవన్ముక్తి నందువారు. సక్రమశిక్షణము వలన వారు యోగారూఢు లగుచుండువారు. ప్రపంచ పథికులే, విజ్ఞానయాత్రికులే ముక్తిదూత లగుచుండువారు.

యాత్రనలన చేకులు ప్రయోజనము, లభించు ప్రమోదము అనిర్వచనీయములు.

భారతీయులేకాక అన్యదేశీయులు నయితము దేశభ్రమణమువలన గలుగు అభ్యుదయమును గుర్తించిరి. పాశ్చాత్య కవులు సౌందర్యసందీప్తములై న స్థలముల కరిగి, భావబంధురమైన ప్రకృతి గ్రంథమును పఠింపించువారు.

సమస్త వసుంధరలోగల భూగోళసిద్ధులును, శీతోష్ణ పరిస్థితులును భారతదేశమున గలవు. భారతయాత్రవలన నలవడు జ్ఞానము మహాతరమైనది. జీవితపథమున పాంథులై ముందంజ వేయువారికి, వేర్వేలు ఘట్టములందు భారతజనయిత్ర ప్రజ్ఞాన భిక్ష పెట్టును.

పాతకు లీయంశమును హృదయంగమ మొనరించుకొని ప్రస్తుత గ్రంథమును పఠింపింతురుగాక.

జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తి ఎం. ఎ.

విజయవాడ.

యాత్రాఖండము

తీర్థస్వరూపము

వైదికయుగమునుండి వర్తమానకాలమువఱకు మానవు డొక్క వస్తువునే కాంక్షించి యత్నించుచున్నాడు. ఏ కార్య మారంభించినను ఆ యొక్క వస్తువు నుద్దేశించియే. ‘అది సుఖము’ “సుఖం మే భూయాత్, దుఃఖం మే మాభూత్” అనియే మాన వుడు కోరుచుండును. అట్టి సుఖ మెట్టివాని కెట్లు లభించునో గీతయందు తెలుపబడెను.

“నాస్తిబుద్ధి రయుక్తస్య న చా యుక్తస్య భావనా,
నచా భావ యతశ్శాంతి రశాంతస్య కుతస్సుఖమ్” — భగవద్గీత.

బుద్ధి సిరము కాజాలదు. సిరబుద్ధి లేకున్న భావన (తత్వ విచారణకు తగిన మనోవృత్తి) కలుగజాలదు. ఆభావన లేకున్న శాంతియు, శాంతిలేకున్న సుఖమును కలుగజాలవు.

సిరబుద్ధియగు మనుజుడు సుఖమును బడయును. చంచల చిత్తుడు సుఖమును బడయజాలడు. దుఃఖము మాత్ర మాతనిని వరించును. అందుచే సుఖప్రాప్తికి, దుఃఖనివృత్తికి మనుజుడు సిర బుద్ధియై యుండవలయును. బుద్ధికి చాంచల్యమును కలిగించునని యింద్రియములు. ఇంద్రియముల కధీనుడై యుండువా డపమార్గ మున బడిపోవును. సుఖదుఃఖములు పరస్పరము భిన్నములైనట్లే,

తస్మాద్గర్హములుకూడ విభిన్నములై యున్నవి. అవి సన్మార్గము, అసన్మార్గము. సన్మార్గగామికి సద్దేశ, సత్కాల, సత్స్థాత్రలు అవలంబము లగును. అసన్మార్గగామికి అసద్దేశ, అసత్కాల, అసత్స్థాత్ర లాఘావములగును.

సన్మార్గగామి (సజ్జనుడు) తన సత్స్థాత్రతను స్థిరముగ నుంచుకొనుటకు సద్దేశములను సేవించవలయును. సద్దేశము అన తీర్థములు. తీర్థసేవనమునలన మనుష్యునకు, వైరాగ్యోదయ మగును. ప్రాపంచిక సుఖములను రోసి, యాత్ర డాధ్యాత్మిక చింతానిమగ్ను డగును. తోడనే యాత్రని కీ యసద్దేశ సంజనిత మగు దుఃఖముకూడ దూరమగును.

తీర్థమన తరింపజేయుననని యర్థము. ('తృప్తవనే' అను ధాతువునుండి) ఈ రూపము నిష్పన్న మగుచున్నది. తీర్థములను సేవించుట యన తరించుట. తీర్థమును జేరుటయని భావము. అనగా సద్దేశమును ప్రవేశించుట. సద్దేశమును ప్రవేశించగనే, సత్యస్వరూపుడగు భగవంతుని గుణకీర్తనముతో సత్తాలక్ష్యము కలుగును. అసత్యరూపము దూరమగును. మానవుని చిరవాంఛిత మగు సుఖ మాతనికి లభించును. ఇదియే తీర్థస్వరూపము.

తీర్థములందుగూడ భగవద్గుణగానముచేయుచు, సత్తాలక్ష్యము చేయనివారు సత్ఫలితము నొందజాలరు.

“అత్యుగ్ర భూంకర్మాణో నాస్తికా రారవా జనాః,
తేపి తిష్ఠన్తి తీర్థేషు తీర్థసారః పలాంశతే”

తీర్థములందు పాపకర్మల నాసరించువారు తీర్థములందే నివసించియున్నను, తీర్థసారము (పుణ్యమునొసంగి పాపనాశనము

చేయు మహాత్మ్యము) వానికి దూరమగును— అందుచే మనుజుడు సద్భావనతో తీర్థములు సేవించవలయును.

తీర్థములు - భేదములు

తీర్థములు జంగమ, మానస, స్థావరాత్మకములని మూడు విధముల గ నున్నవి. అందు —

జంగమ తీర్థములు :—

భగవత్సాక్షాత్కారమును బడసి, తమ జీవితమును భగవత్సేవకై వినియోగించు మహాత్ములు, సాధువులు జంగమతీర్థములనబడుదురు. వీరి హృదయములం దెల్లప్పుడూ, భగవత్పాదపద్మములు విరాజిల్లుచుండును గాన, వీర లడుగిడిన ప్రతిస్థానమును, తీర్థరూపమునొంది, పాపములను శమింపజేయును. వారు తీర్థములందే (స్థావర తీర్థముల) నివసించిన, ఆ తీర్థముల మహాత్మ్యమినుమడించును.

“ భవద్విధా భాగవతాస్తీర్థ భూతా స్వయంవిభో !

తీర్థీశ్వరస్తి, తీర్థాని స్వాంతస్థేన గదాభృతా ”

— శ్రీమద్భాగవతము ౧. ౧౩. ౧౦.

నీవంటి భగవద్భక్తులు స్వయముగ తీర్థస్వరూపులై, శ్రీహరిహృదయస్థితుడగుట వలన తీర్థములకు పవిత్రత కలుగజేయుదురు. అని ధర్మరాజు నిదురుతో ననెను.

పూర్వము భగీరథుడు గంగను తెచ్చు సమయమున, గంగ యాతనిని యిట్లు ప్రశ్నించెను. రాజన్ ! భువియందు

పాపాత్ములు తమ పాపములను నాయందు విసరింతురు. కాని నేనా పాపములనుండి విముక్తి నెఱు లొందుదును? అందులకు భగీరథుడు —

“సాధవో సన్యాసేశ్వాస్తా బ్రహ్మిషా లోకపాపనాః

హరన్త్యఘంతేఽజ్ఞ సంగాతే .....

—శ్రీమద్భాగవతము ౯. ౯. ౬.

ఐహికాముష్మిక భోగములను సర్వథా విసరించి శాంత చిత్తులై, బ్రహ్మభూతులై యుండు సాధుపుంగవుల శరీరస్పర్శచే నీ పాపములు నశించును — వారి హృదయములందు పాపనాశ కరుడగు శ్రీహరి సర్వదా నివసించుచుండును. మరియు,

“సహ్యహ్మయాని తీర్థాని స దేవా మృచ్ఛిలామయాః,

తేపునం త్యురుకాదేన దర్శనా దేవసాధవః” —శ్రీమద్భాగవతము

జలమయములగు తీర్థములుకాని, మృత్ శిలారూపులగు దేవతలుకాని పవిత్రత నొసంగజాలవు. అవి దీర్ఘ కాలము నేవించిన పవిత్రుని జేయును. కాని సాధువులు దర్శనమాత్రముననే మనుజుని పునీతుని చేయుదురు. అందువలననే వారు జంగమ తీర్థము లనబడిరి.

మానస తీర్థములు: —

“సత్య తీర్థం శ్రమా తీర్థం తీర్థ మింద్రియనిగ్రహః,

సర్వభూతిదయా తీర్థం తీర్థమార్జవ మేవచ.

.....

తీర్థా నా మపి తత్తీర్థం విశుద్ధి ర్మనసః పరా.”

— స్కాంధము. ౧౧. ౧౦.

సత్యము, క్షమ, ఇంద్రియ నిగ్రహము, భూతదయ, ఋజుత్వము, దాసము, దమము, సంతోషము, బ్రహ్మచర్యము, మధురభాషణము, జ్ఞానము, ధృతి, తపస్సు, మొదలగునవన్నియు మానసతీర్థములు. మనశ్శుద్ధిమాత్రము తీర్థములకుగూడ తీర్థ భూతమైనది. (తీర్థములనుగూడ పునీతము చేయుననిభావము.)

తీర్థయాత్రలు అంతఃకరణ శుద్ధికొరకు కేర్పరుప బడెను. అంతఃకరణ శుద్ధిలేని మనుజు డాధ్యాత్మికోన్నతి నందజాలడు. అందుచే నంతఃకరణ శుద్ధిలేక, కామక్రోధాదులకు వశీభూతులై కలుష చితులైన వారలు తీర్థస్నానము వలన పవిత్రులు కాజాలరు.

— కాశీఖండము

ఆత్మయే నది. ఇంద్రియ నిగ్రహమే పావన తీర్థము. సత్యమే జలము. శీలము తటములు. దయ యందలి తీరంగములు. రాజన్ ! నీవానదియందు స్నానము చేయుము. కేవల బాహ్యశుద్ధి వలన నంతఃకరణము శుద్ధినందజాలదు. కనుక ధ్యాన రూపమగు జలముతో నిండియుండి, రాగ ద్వేష రూప మాలిన్యమును బోగొట్టు, జ్ఞానరూపమగు సరస్సున స్నానమాచరించువాడు త్రమ గతుల నొందును. అందుచే మనస్సున సత్యాది తీర్థములను పెంపొందించుట ప్రతి మనుజుని కర్తవ్యము.

స్థావర తీర్థములు:—

భూమియందలి యసంఖ్యాకములగు పవిత్రస్థలములు, జలా శయములు మొదలగునవి యిందుచేరును. కాశీ, గయ, ప్రయాగ, గంగ, యమున, సరస్వతి మొదలగునవి స్థావరతీర్థములు.

ఆర్యములు త్రికాలదర్శులు. వారు జంగమ, మానస తీర్థములనేకాక, మన శరీరానయవములనుగూడ తీర్థరూపములుగ బేర్కొనిరి — కుడిచేయి బొటనవ్రేలు బ్రహ్మతీర్థము, తరనికి బొటనవ్రేలికి మధ్యభాగము పితృతీర్థము, కనిష్ఠాంగుళి క్రింది భాగము ప్రాజాపత్యతీర్థము, వ్రేళ్లయొక్క యగ్రభాగము దేవ తీర్థము అని చెప్పిరి. ఈ తీర్థములతో యథాశ్రమముగ, నాచమ సము, పిండదానము, పితృకార్యము, దేవకార్యము చేయవలయును. నాడు మానవత్వము సార్థకమగును.

తీర్థయాత్ర లేల చేయవలయును?

మానవజీవిత లక్ష్యము భగవత్ప్రాప్తి. నశ్వరములగు సాంసారిక విషయములను రోసి, మనుజుని మనస్సు స్థిరమై, యానందప్రదమగు భగవత్సాన్నిధ్యమున లగ్నము కావలయును. మహాత్ముల సాంగత్యము లేనిదే చంచలమగు మనస్సు భగవదాయత్తము కాజాలదు. అట్టి మహాత్ములు తీర్థములందే అధికముగ నివసించుదురు. అందుచే మనుజులకు తీర్థయాత్ర యవశ్యక రత్యమై యున్నది.

మఱియు, అశ్వమేధము, అగ్నిష్టోమము, మొదలగు మహాక్రతువుల నాచరించి, దేవతల పరితృప్తి నొందించుట సామాన్య జనుల కసాధ్యము. అది ధరికులకు మాత్రము సుసాధ్యము. అందుచే సామాన్య జనులుగూడ, అట్టి మహాత్తర క్రతుఫలితము నొందుటకు తీర్థాటనమును ఋషులు విధించిరి.

“తస్మా త్తీర్థేషు గత్తవ్యః సరైస్సంసార భవభిః”

యాత్రయందు అశ్రద్ధకు కారణము :—

భావము (మనస్సితి) ననుసరించియే ఫలము లభించును. దృఢమగు భావనయున్న పాపాణమునందు భగవంతుని కనజాలుదుము. ఈ భావమే శీఘ్రమైన, దైవమెదుట నిలువబడి యున్నను మనము కనజాలము. సర్వమును గాంచి, రజువుగ భావించిన యాతడు భీతి నొందడు. రజువును సర్వముగ భావించిన యాత డెలుగై త్తి యుచును. సారాంశమేమన—సర్వము మనస్సితిపై నాధారపడి యున్నది. వర్తమానముగ భారతీయులు పాశ్చాత్య సభ్యతయందు దళిల్కొని, ప్రతినస్తువును అర్థవాద దృష్టితో పరికించుచు, యధార్థమును కనజాలక, నైహికవిషయములందు చిక్కుకొనియుండిరి. ఇట్టివారు తీర్థాటన మొనరించి, దివ్యదేశములను దర్శించినను వాని మహత్త్వమును కనజాలరు. అఖండ మహత్తర మహిమాన్వితము లగు పుణ్యప్రదేశములు, వారికి సామాన్యప్రదేశములుగ దోచును. ఇట్టివారట్టివాని మహత్వ మెఱుంగజాలకపోవుటయేకాక “అచ్చట నేమియు లేదని” తోటి వారలకు చెప్పుదురు. ప్రస్తుతము జనులయందు తీర్థయాత్రాభిరతి సన్నగిల్లుట కీది యొక ప్రధాన కారణము.

సర్వమును సంపూర్ణముగ జూచుటకు సమర్థములగు నేత్రములు లేకున్న, నిజముగ తీర్థములందు విశేషమేమియు గోచరించదు. భావనాబలముతో నగాధవిశ్వమును గాంతమేసి, తీర్థములు సర్వదేవతాస్వరూపములుగ గాన్పించును. అందుచేమనము త్రికాల దర్శులు, నిజాననిధులునగు నార్యముఖలవాక్యముల విశ్వాసముతో నమ్మవలయును. అట్టిసమృద్ధము నశించుటకూడ నొక కారణము.

మానవుని ధర్మము:—

ఆశ్రమములు నాలుగు. నాల్గు ఆశ్రమములం దాయూ
యాశ్రమమునకు తగిన కర్మలు నిర్ణయింపబడినవి. ఐహికపార
తొకకములలో పురుషార్థ సాధనమును సాధించుటకు గృహస్థాశ్ర
మము ప్రధానము. పురుషార్థములను పత్నీ సమేతుడై ఆచరించిన
విశేషఫలదాయకముగ నుండును. యాత్రాసమయమున బ్రహ్మ
చర్యము ఏకభుక్తము చేయవలయును.

“అన్యక్షేత్రే కృతం పాపం పుణ్యక్షేత్రే వినశ్యతి,
పుణ్యక్షేత్రే కృతం పాపం వజ్రలేపా భవిష్యతి”

అన్యస్థానమం దాచరించిన పాపములు, తీర్థసేవనము
వలన నశించును కాని, తీర్థములం దాచరించిన పాపములు వజ్ర
లిప్తము లగును. కాబట్టి యాత్రీకుడు, క్షేత్రములందు ధర్మా
చరణము చేసినను చేయకున్నను, దుష్కృతము మాత్ర మాచ
రించరాదు.

ఎవనియొక్క హస్తములు, పాదములు, మనస్సు, విద్య,
కీర్తి, సంయతములై యున్ననో, ఆతడును — అప్రతిగ్రహీతయై,
యదృచ్ఛాలాభ సంతృప్తుడై, యహంకారమును విడనాడిన
వాడును — దంభరహితుడై, లఘ్వాహరియై, జితేంద్రియుడై,
సర్వపాప విముక్తుడై నవాడును — క్రోధములేక సత్యశీలుడై,
దృఢవ్రతియై, సర్వభూతదయాపరుడై న వాడును తీర్థయాత్రా
ఫలితము నందును.

— భారతము, అరణ్యపర్వము.

తీర్థవిధి

ఋణాత్రయములలో పితృఋణమొకటి. ప్రధానక్షేత్రములలోను, జీవనదులలోను తీర్థవిధి తర్పణము చేయుటవలన, తాను పితృఋణ విముక్తుడగుటయే కాక, పితృదేవతలును తృప్తినొంది, ఉత్తమగతుల నొందుదురు. ముఖ్యముగ కాశీ, గయ, ప్రయాగ యీ క్షేత్రములందు అన్నశ్రాద్ధముచేసి, మిగిలిన క్షేత్రములందు తీర్థవిధి (పిండితో పిండిప్రదానము) చేయుదురు. పితృవర్గక్రమము నీ దిగువ నీయబడుచున్నది. ఈ రీతిగా వారి గోత్రములు, పేర్లు యాత్రకు బయలుదేరుటకు ముందుగా వ్రాసి దగ్గర ఉంచుకొనవలయును.

“ ఆదౌ పితా తథామాతా, సాపతీన్ జననీ తథా,
మాతామహా స్సపతీన్ కా, ఆత్మపత్నీన్ స్వనంతరమ్.

సుతభ్రాతృ పితృవ్యాశ్చ, మాతులాస్సహభార్యకాః,
దుహితా భగినీచైవ, దౌహిత్రో భాగినీయకః.

పితృష్వసామాతృష్వసా, శ్యాలకోభావుకః స్నుషా,
శ్వశురాచార్య గురవః, స్వామినో గురురిక్షిణః. ”

	సంస్కృతము	ఆరము
౧	పితరం	తండ్రి
౨	పితామహః	తండ్రితండ్రి (తాత)
౩	ప్రపితామహః	ముత్తాత
౪	మాతరం	తల్లి
౫	పితామహీం	తండ్రితల్లి
౬	ప్రపితామహీం	తాతతల్లి
౭	సాపతీనమాతరం	సవతితల్లి
౮	మాతామహం	తల్లితండ్రి

	సంస్కృతము	అరము
౯	మాతుఃపితామహం	తల్లితాత
౧౦	మాతృప్రపితామహం	తల్లిముతాత
౧౧	మాతామహీం	తల్లితల్లి
౧౨	మాతుఃపితామహీం	తల్లితండ్రితల్లి
౧౩	మాతృప్రపితామహీం	తల్లిప్రతల్లి
౧౪	ఆత్మపత్నీం	తనభార్య
౧౫	సుతం	కొడుకు
౧౬	భ్రాతరం అన్న (జ్యేష్ఠ) లేక తమ్ముడు (కనిష్ఠ)	
౧౭	పితృవ్యం పెదతండ్రి (జ్యేష్ఠ) లేక పినతండ్రి (కనిష్ఠ)	
౧౮	మాతులం	మేనమామ
౧౯	దుహితరం	కూతురు
౨౦	భగినీం	అక్క లేక చెల్లెలు
౨౧	దౌహిత్రం	కూతురు కొడుకు
౨౨	భాగినీయకం	మేనల్లుడు
౨౩	పితృవ్యసారం	మేనల్లి
౨౪	మాతృవ్యసారం	పెదతల్లి లేక పినతల్లి
౨౫	జామాతం	అల్లుడు
౨౬	భావుకం	అక్క పెల్లెండ్ర పెనిమిటి
౨౭	స్నుహం	కోడలు
౨౮	శ్వశురం	మామ
౨౯	శ్వాలకం	భార్య అన్న లేక తమ్ముడు
౩౦	స్వామినం	చదువు చెప్పిన గురువు
౩౧	గురుం	తండ్రి లేక ఉపనయనము చేసినవారు
౩౨	రిక్షిణం	తాను కన్య చేసిన (దిక్కులేని) వారు

గమనిక: - పైన నూచించిన పితృవర్గమునకు ప్రతి పేరుకు మొదట సంస్కృతపు మాటయు, గోత్రము, గతించినవారి పేరు, చివర పురుషులకు శ్రాణం స్త్రీలకు దాయా ఆనియు చేర్చవలయును.

తీర్థ విధి విశేషములు

వీరమిత్రోదయమున శ్రీ మిత్రమిత్రపండితుడు, సర్వ ధర్మ శాస్త్ర పురాణ సమాలోచనముతో నిరూపించి వివరించు చున్నాడు.

మానసములు, భౌమములు అని తీర్థములు రెండు విధములు. అందు సత్యము, త్షయ, ఇంద్రియనిగ్రహము, సర్వభూతదయ, ఆర్జవము, దానము, ధర్మము, దమము, సంతోషము, బ్రహ్మచర్యము, ప్రియవాదిత్వము, జ్ఞానము, ధృతి, తపము, జపము, మనోనైర్మల్యము మున్నగునవి మానసతీర్థములు.

వీనిలో ముఖ్యమైనది మనోనైర్మల్యము. మనస్సు నిర్మలము గానిదే, ఏదియు ప్రయోజనకారి కానేరదు. కాని మనస్సు సాధారణముగా ఎట్టివానికిని సులభముగ నిర్మలము కాదు. మనస్సు నిర్మలమైనగాని, పురుషార్థము బడయు నవకాశము కలుగదు. కావున, అవశ్యము మనస్సును నిర్మలము చేసికొనవలెను. అందులకు పండితులు పెక్కు సాధనముల నొడివిరి. వానిలో ముఖ్యమైన సాధనము భౌమతీర్థముల సేవించుట.

కాశి, పుష్కరము, కురుక్షేత్రము, ప్రభాసము, ఈ మున్నగునవి, భూమిపై గల తీర్థములు భౌమతీర్థములని యనబడును. కావున బ్రతియొక వ్యక్తియు, పెద్దలు వచించినరీతిని పుణ్యతీర్థములను సేవించి, అందు జేయవలసిన విధులు చక్కగా జేసి, మనస్సు నిర్మలము గావించుకొని, పవిత్రత సంపాదించుకొని, కృతార్థత పొందవలెను.

పుణ్యతీర్థములను, పుణ్యములైన ఆలయములను సేవించువాడు, అనంతమైన పుణ్యమును సంపాదించి, దేవతలతో సమానమైన వాడగును. తీర్థ సంకీర్తనముతో, తీర్థ స్నానాదికములతో, తీర్థ తిర్పణాదికములతో, పాపమును బోగొట్టుకొని, మానవుడు పుణ్యమూర్తియై పరమసుఖమును పొందును అని స్మృతులు చెప్పుచున్నవి. తీర్థయాత్రలకు పోదలచినవారు, శుభలిధిని, శుభసక్షత్రమున, శుభవారమున, శుభలగ్నమున తన గృహము నుండి బయలుదేర వలయును. ఆతడు క్రిందటిరాత్రి ఉపవసించి, మరునాడుదయమున గణపతిని, ఇష్టదైవమును, దేవతలను, పితృదేవతలను, గురువులను, సాధువులను తన శక్తికొలది పూజించి వారి యాశీర్వచనములపొంది మధిరపదార్థముల భుజియించి, శుభశకునము చూచి, భగవన్నామము చేయుచు బయలుదేరవలయును. ఆతడు సాధ్యమైనంతవరకు వాహనములు లేకుండ పాదచారియై పోవుట మంచిది. పాదచారియై పోయినవానికి కష్టసుఖము లన్నియు తెలియవచ్చును. కాయశోషణముతో మనస్సు తొందరగా నిర్మలము కాగలదు.

కాలినడకకు అశక్తుడైనవాడు నృషభములు మొదలైన వానిని వదలి, గుఱ్ఱములు, బండ్లు మొదలగు వాహనములతో బోవచ్చును. ప్రస్తుతము బహువిధములైన ప్రయాణ సౌకర్యములున్నవి. కాని ఎచటను మనుష్యులచేత మోయించుకొని పోగూడదు. అట్టివానికి తీర్థయాత్రాఫలము దక్కదు.

ఇతరులకొరకు, ఇతరుల ద్రవ్యముతో తీర్థయాత్ర నిష్ఫలమని పెద్దలమతము. తాను నిర్దనుడైనచో, ఇతరుల ధనసహాయ

మపేక్షించిన, అపేక్షించవచ్చును కాని, తీర్థవిధులు మున్నగునవి తనకుపయోగించునవిగా నుండవలెను. ఇతరుల నుద్దేశించి చేసిన, అవి, ఆ యితరులకే ఫలమునిచ్చును గాని, తన కేమాత్రము ఉపయోగించవు.

పోరాని స్థలములు కొన్ని గలవు. వానిని బాగుగ గమనింపవలెను. వర్ణాశ్రమాచార ధర్మములు లేనితావులు అట్టివి. వాని నిట్లు చెప్పవచ్చును. అంగ, వంగ, కళింగ, సౌరాష్ట్ర, మగధ దేశములు, సింధుకు ఉత్తరప్రదేశము, ఈ మొదలైనవి. ఈ ప్రదేశములకు తీర్థయాత్రా సమయములలో తప్ప, ఇతర సమయములందు పోరాదు.

ఈ క్రింద నుదహరింప బడినవి సర్వకాల సర్వావస్థల యందు సేవింపదగిన పుణ్యదేశములుగా వచింప బడినవి. అవి యేవన— సరస్వతీ దృష్పద్వతీ నదుల మధ్యనున్న దేశము. దీనినే బ్రహ్మవర్తమని యందురు. కురుక్షేత్రము విరాటదేశములు, కన్యాకుబ్జాదిదేశములు, మధురాదిదేశములు, వినశనక్షేత్రము. ఇచ్చట పూర్వము సరస్వతీనది యుండెడిది. వినశనము హిమవద్వింధ్యములకు మధ్యనున్నది. వినశనమునకు తూర్పుగా, ప్రయాగకు పశ్చిమముగా నున్న మధ్యదేశము, ఈ మున్నగునవి అనగా నిషిద్ధదేశములు గాక మిగిలినవన్నియు పుణ్యదేశములే అని యెఱుగునది.

తీర్థయాత్రలకుపోవువారికి ముఖ్యముగా ఈనియమములు పాటించదగినవిగా పేర్కొనబడినవి. తీర్థయాత్ర చేయువారు, పరాన్నమును, పరభోజనమును మానవలెను. జితేంద్రియుడు,

జితక్రోధుడు, బ్రహ్మచర్యవ్రతపరుడు అయి యుండవలయును. శుచినస్త్రముల ధరియించి, పవిత్రుడుగ నుండవలెను. స్నాన సంద్యా జపాది నిత్యకర్మలకు లోపము రానీయరాదు. ఆ యా తీర్థములలో జరుపవలసిన విధులు జరుపుచు, తన శక్తికొలది దాసము లిచ్చుకొనవలెను. తీర్థ శ్రాద్ధాదికముల నాచరింపవలెను. వీలువెంటి పంచయజ్ఞము లాచరించవలయును. బ్రహ్మయజ్ఞము, పిష్టియజ్ఞము (తర్పణము), దేవయజ్ఞము (దేవపూజ), భూత యజ్ఞము (దయ), మనుష్యయజ్ఞము (బ్రాహ్మణభోజనము).

సదాచారసంపన్నుడై యుండవలయును. ఈ నియమ మత్యవశ్యకము.

“అచారః పరమోధర్మః అచారః పరమం తపః,
అచారాద్వర్ణ తేహ్యాయుః అచారా త్పాప సంక్షయః.”

— స్కాందము.

పరిమధర్మము, పరిమోతక్మష్టతపఃఫలము, పాపనాశము అచారమువలన కలుగును. మరియు ఆయుర్వృద్ధియు కలుగును. ప్రయాణవశమున, ఒక్కొక్కప్పుడు మూడుపూటల సంధ్యా వంగన మానరించుటకు వీలుపడక పోవచ్చును. అట్టి సమయములలో ఉదయముననే మూడుపూటల సంధ్యయు జరుపవచ్చునని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు.

తీర్థయాత్రలలో, వివాహసమయమున, బ్రయాణ కాలములో, దేశోపద్రవసమయమున, పురగ్రామములలో అగ్ని ప్రమాదములు సంభవించినపుడు, స్వర్ణదోషమును పాటింప నక్కరలేదు. అసలు అట్టి విచారము లేకుండుటయే ఉత్తముని లక్షణము.

తీర్థయాత్రలకు బయలుదేరునపుడు, ఎప్పుడును శుభ
సమయము జూచుకొనుట మంచిది. గురు, బుధ, సూర్యులు
లగ్నములో నుండగా, తూర్పునకును; శుక్రుడు వ్యయము
నందును, లాభమునందు నుండగా, ఆగ్నేయమునకును; శని
కుజులు దశమములో నుండగా, దక్షిణమునకును; రాహువు
లగ్నాష్టమములలో నుండగా, నైఋతిదిక్కునకును; శని సప్తమ
ములో నుండగా, పడమరకును; చంద్రుడు పంచమషష్ఠములలో
నుండగా, వాయువ్యమునకును; శుక్ర చంద్ర బుధులు చతుర్థ
ములో నుండగా, ఉత్తరమునకును; గురువు ద్వితీయ తృతీయ
ములలో నుండగా, ఈశాన్యమునకును; తీర్థయాత్రకు సామాన్య
ముగా బయలుదేరగూడదని శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు.

తీర్థయాత్రాపరుడు కాలినడకతో పోయినాసరే, లేక
ఏదేని వాహనముతో పోయినయెడల, తీర్థమును అల్లంతన జూచి
నంతనే తనా వాహనమునుండి దిగి, కాలినడకన తీరమును
సమీపింపవలెను. సాష్టాంగముగ నమస్కరింపవలెను. తీర్థాయ
నమః అని పుష్పాంజలిని సమర్పింపవలెను. అనంతరము, ప్రణ
వము నుచ్చరించుచు, లేదా తమ ఆచారము ననుసరించి, తీర్థ
మును తాకి, దిగి, సచేలముగా తీర్థస్నానము నాచరింపవలెను.
మంత్రములతోగాని, శ్లోకములతోగాని భైరవుని, రుద్రుని,
సరస్వతిని, తీర్థరాజును గొలిచి, తన ఆచారము ననుసరించి
స్నాన మాచరింపవలెను.

గంగాధ్యానము:-

గంగా గంగేతియో బ్రూయాత్, యోజనానాం శతైరపి,
ముచ్యతే సర్వపాపేభ్యో, విష్ణులోకం సగచ్ఛతి.

అంబ! త్వద్దర్శనాన్ముక్తిః న జానే స్నానజం ఫలమ్,
స్వర్గారోహణ సోపానే, మహాపుణ్య తిరంగిణీ.

విశ్వేశం మాధవందుండిం, దండపాణించ ధైతవమ్,
పందే కాశీం గుహంగంగాం, భవానీం మణికరి కామ్.

అతితీక్షణం! మహాకాయ! కాలాంత దహనోపమ!,
ధైరవాయన మస్తస్యం, ఆనుజ్ఞాం దాతుమర్హసి

త్వం రాజా సర్వతీర్థానాం, త్వమేవ జగతః పితా,
యాచితో దేహిమే తీర్థం, సర్వపాపాపశు త్తయే.

నందినీ నలినీ శీతా, మాలినీవ మహాపగా,

విష్ణుపాదాబ్జ సంభూతా, గంగా త్రిపథగామినీ.

భాగీరథీ భోగవతీ, జాహ్నువీ త్రిదశేశ్వరీ,

ద్వాదశైతాని నామని, మహాపాతక్ నాశనే.

— పాశ్చము.

ఉదకము నారాయణస్వరూపము. ఆ యా పర్వములలో,
ఆ యా నదులలో గంగ స్వయముగ వచ్చియుండును. స్నానము
చేయుతరి నీటియందలి పవిత్రత, తత్స్వరూపమునే భావించవల
యును కాని, ఎక్కువ తక్కువలుగాని, పరిశుభ్రతగాని ఎంచరాదు.

బూరుగు, చింత, వేప, గానుగు, కోవిదారము, వెలగ,
ఆముదపుచెట్టు ఈచెట్ల నీడన తీర్థస్నానము చేయరాదు. మురుగు
నీటి కాలువల కెదురుగా, సుల్లెగలచోట, నీటిప్రవాహములో,
ఎగుడుదిగుడులున్నచోట, తీర్థస్నానము తగదు. తీర్థములయందు
క్షేత్రోపవాసము తప్పక చేయవలయును. తీర్థమునకు బోయిన
నాడేగాని, మరునాడుగాని ముండనము, సర్వప్రాయశ్చిత్తము,

తీర్థోపవాసము చేయవచ్చును. తీర్థోపవాసము చేయనివానికి, తీర్థయాత్రాఫలము దక్కదు. ఉపవాసవేదమున రాత్రి జాగరణము చేయవలయును. ఉపవాసముతో పాటు తీర్థములలో ముండనము కూడ విహితమై యున్నది. శిఖినుమాత్రము వదలి శిరోముండనము గావించుకొన వలయును. తలజుట్టుతోపాటు, మీసములను, గోళ్లునుకూడ తీయించుకొనవలెను.

స్త్రీలుకూడ తీర్థములలో ముండనము చేయించుకొనవలెను. ముత్తయిదువలకు మాత్రము అట్లుకాదు. మొత్తము జుట్టును ఎత్తిపట్టి, కొనలు రెండంగుళముల ప్రమాణముగా గత్తిరింపవలెను. కొందరు నడిమిపాయదీసి, చాలసన్నని జడయల్లి అది కత్తిరింతురు. మరికొందఱు, ఆ నడిపాయి చివర, ఒక అంగుళము లేక, రెండంగుళముల పొడవునను కత్తిరింతురు. దీనినే స్త్రీల విషయమున వేణీప్రదాన మందురు. ఈ ఆచారము ముఖ్యముగ త్రివేణీసంగమమున పాటించుదురు. (చూ. ప్రయాగ) యతి, శూద్రుడు, విధవ వీరికి మాత్రము సర్వముండనమే.

కాని కరుణేత్రమునందును, విశాలాతీర్థమునందును, విరజాతీర్థమునందును, ముండనము సిషిద్ధము. విరజాతీర్థము ఉత్కళదేశములో నున్నది. కొందరు, గంగలో, గయలోకూడ వపనము పనికిరాదని యందురు. కొందరు గంగాతీర్థమున తప్పక వపనము కావలసినదే యని యందురు. అది వారివారి యాచారము ననుసరించి చేయుట సమంజసము.

తల్లి తండ్రులు కలఞ్పారై నను, లేనివారై నను, అందరు తీర్థములలో వపనము చేయించుకొనక తప్పదు. ఆనాడు వపన

ఆ యా వస్తువులను గ్రహించునపుడూ, తను అధికారమును, సీతినీ శ్రాద్ధకర్తలు గమనింపవలెను. హిరణ్య శ్రాద్ధములు గూడ జరుపవచ్చును. అధికారముగలవారికి, అన్నశ్రాద్ధమే ముఖ్యము.

గయలో మాత్రము, పగలుగాని, రాత్రిగాని, ఎప్పుడై నను శ్రాద్ధము పెట్టవచ్చును. ఇతర స్థలములయందు పగటివేళ యందు మాత్రమే పెట్టవలయును.

తీర్థశ్రాద్ధములు, పితృభక్తి హేతువులు. ౪౦ మనలన పితృదేవతలు, అనుక్షణము, తీర్థశ్రాద్ధములకు ఎదురుచూచుచు నుండురు. అని శాస్త్రవచనము.

ఇట్లు విధివిధానమున, స్నాన తర్పణ శ్రాద్ధాదికము లాచరించవలెను. యాత్రికుడూ, ఆతీర్థస్థలమున దేవతాదర్శనము చేసికొనవలెను. దేవతాదర్శనము చేసికొనకున్నచో, ఆతీర్థసేవ నిష్ఫలము, అని యెఱుగవలెను. దేవతాత్రిక్రమణమునకు బ్రాయ శ్చిత్తము లేదు— దేవాలయమున ప్రవేశించునపుడూ, శుచియై విభూతి లేక బొట్టు పెట్టుకొని, పై వస్త్రమును నడుమునకు కట్టి, భక్తితో పోతుండై, భగవన్నామము చేయుచు, ఆలయ మున ప్రవేశించి, దేవతాదర్శనముచేసి, శక్తికోలది పూజించి, తీర్థస్నానముల స్వీకరించి, క్షణకాలముండి, బయటికి రావల యును. శివాలయములో ఎక్కువకాలముండరాదు. శివాపరాధ మునకు ప్రతికారము లేదు. ఇంద్రియములు చలములు. ఏ యి ద్రియమునలన ఏ ముసచారము వాటిల్లినను, మహాఘముగ పరిణమి చును గాన ౭ హలహగరూకత్రతో దేవాలయప్రవేశము, దేవతాదర్శనము చేయవలయును. తీర్థములయందు దానము

అనంత ఫలము నిచ్చును. తీర్థములను సేవించువాడు తన శక్తి కొలది దానము చేయవలయును. ఆయా తీర్థములలో దానము చేయవలయునే కాని ప్రతీగ్రహము నాచరింపరాదు. ఆ తీర్థ వాసులకుమాత్రము ప్రతిగ్రహదోషములేదు. అట్టి ప్రతీగ్రహముల చేయు, తీర్థవాసులకును, ఒక నియమము గలదు. వారు తమ కుటుంబ సంరక్షణమునకు వలయునంత మాత్రమే ప్రతిగ్రహించు చుండవలెను. అత్యాశతో, ప్రతియొకదాతయొద్ద చేయిజూపరాదు. అత్యాశాపరుడు సమూలము నశించుచుని శాస్త్రవచనము.

తీర్థయాత్రాపరుడగునాడు, ఆ యా తీర్థములలో, తా నాచరించు ఆయా కర్మలను, బ్రహ్మర్పణబుద్ధి కలిగి చేయ వలెను. అట్టి కర్మలు అనంతకోటి గుణితమైన ఫలమును సమ కూర్చగలవు.

గ్రంథములలో పుణ్యతీర్థములు అనేకములు వచింపబడి నవి. వానిలో అత్యద్భుత మహిమగలిగిన ముఖ్యపుణ్యతీర్థములు కొన్ని, ఈ పేర్లతో ప్రసిద్ధములై యున్నవి. కృతక శౌచము (ఇచట శ్రీమహావిష్ణువు, నరసింహరూపమున వెలసియున్నాడు) ఇత్తుమతి, గంగ, గంగాసంగమము, రుద్రసరస్సు, సర్వమోచ నము, మందాకినీ, గోవా, నిపాళ, సరస్వతి, ఇంద్రపదము, వైద్యనాథము, సిప్రా, మహాకాలము, కాలంజరము, గయ, శుక్లతీర్థము, సోమేశ్వరము, మహాబోధి, పాటల, నాగతీర్థము, అవంతి, మహారుద్రము, మహానింగము, దశార్ణ, శతరుద్ర, శతాహ్వా, కష్టపదము, అంగారవాహిక, శోణసదము, ఘర్జర సదము, ద్వారక, కృష్ణతీర్థము, అర్బుదసరస్వతి, ధూతపాపము,

నిలుచును. ఆ మహాసేయుని స్వర్ణవలన తమకు పవిత్రత గలుగునని తీర్థముల కోరిక.

ఒక మహాపత్నివ్రత వచ్చి, తమలో ఎప్పుడు స్నానము చేయునా ? అని అన్ని పుణ్యస్థలు ఎల్లప్పుడు కోరుకొనుచుండునట; ఆ పత్నివ్రతల శరీరముమీది, పరాగమును తమకు అంతరాగముగా గ్రహించి, ఆ నదులు నిర్మలములై పొంగిపోవునట.

మహాపత్నివ్రత ఒకతే, తనజలములలో అడుగుపెట్టినంతనే, మంగళతరంగిణి యగు గంగసైతము, సంతోషతరంగములతో ఉప్పొంగి పోవునట !

తీసికొని వెళ్లవలసిన వస్తువులు

సన్నని ధోవతులు 2

చొక్కాలు 2

బనీసులు 2

ఉత్తరీయములు 2

తుండ్లు 2

ధావళి లేక పట్టుపంచ

* గొడుగు

* చెప్పులు

కలము సిరా లేక పెన్

పెన్సిల్స్ 2

* బొట్టుసామాను

విభూతి

గంధం డబ్బా

కుంకుమ

పండ్లపాడి - నాలుకగీయు బద్ద

శ్యాటర్ లెటు

నోటులుస్కా

గట్టి తాళము (గదికి)

గ్లాసు - ఉద్దరిణి

యాత్రల గైడు

ఒట్టల సబ్బు

షీకాయపాడి - వంటిసబ్బు

♦ గొలుసు - తాళము

కార్డులు - కవర్లు

♦ క్యాలెండరు లేక పంచాంగము

తావళము

♦ యజ్ఞోపవీతములు

♦ దర్భాలు

తెల్ల కాగితములు

♦ మేకులు

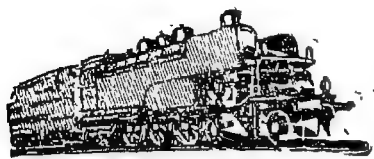
పొడవైనతాడు (బట్టలారవేయటకు, సామానులుకట్టుటకు)

స్నానమును, వివిధ జలములను ద్రాగుటయు మొదలగునవి చేయవలసి యుండును. కొందఱు యాత్రీకుల కిది తెలియక తమ గ్రామములోవలెనే అవిఘనముండునని భావించి ఆరోగ్యమునుగమనింపకయే బయలుదేరి చాల అవస్థలుపడుటయో లేక మధ్యలో యాత్ర పూర్తికాకమునుపే తిరిగి రావలసి వచ్చుటయో జరుగుచుండును. మరియు తోడువచ్చినవారిని బాధపెట్టి, తాను బాధపడవలసి వచ్చును. కాన యాత్రకు బయలుదేరుటకు వారము రోజులు ముందు భేడికి మందు వాడవలెను. కలరా ఇంజక్షన్ తప్పక చేయించుకొని, డాక్టరు సర్టిఫికేట్ వెంటనుంచుకొనవలయును. లేనిచో మార్గమధ్యమున కొన్ని తావులలో ఆరోగ్యరక్షణ శాఖవారు, బలవంతముగా ఇంజక్షన్ చేయుదురు. దేహపరిస్థితిని బట్టి జ్వరము రావచ్చును. ఇంజక్షన్ చేయించుకొనినచో ఆహార పానీయములవలన భయముకూడ నుండదు.

యాత్రాసమయమున షేత్రములలో చెప్పలతో నడవరాదు. పర్వతప్రదేశములందు, కొన్ని యితరప్రదేశములందును, రాత్రిభాగమున అవసరముండును. అవసరమును బట్టి వినియోగించవలయును. బదరీయాత్ర చేయువారు, కేన్యాస్ బూటునుపయోగించవలయును. అది వాడుట అలవాటులేనివారికి కాళ్లు పుండ్లు పడును. కనుక పదిరోజులు అలవరచు కొలవలయును. (ఇది స్వానుభవము) ప్రస్తుతము బదరీయాత్ర చాలవరకు కారుమీద ప్రయాణముచేయవచ్చును. (1948 సం॥లో మాయాత్ర) ఆయా షేత్రములలో పంజాలవలన మనకన్నియు (సంకల్పము మొదలు) తెలియును. కాని ప్రధానస్థానములలోని, సంకల్పము యొక్క మార్పును, ఆయా షేత్రములలో వ్రాయబడెను.

బండారములను తినరాదు. ఆరోగ్యము చెడును. ఉత్తరచేశమున ప్రతిచోట మట్టిపాత్రలు అతిచౌక. నంటకు అవియు ఉపయోగించ వచ్చును. వీలువెంబడి ప్లాప్ గాని, కుక్కరుగాని తీసికొనిపోయిన సౌకర్యముగ నుండును. మంచినీరు కాచిత్రాగుట మంచిది.

రైల్వే సమాచారము

సాధారణముగ రైల్వేవారి యాత్రా టిక్కెట్లుండును. వాటిని పెద్ద సేషన్లలోని మేషరనుగాని, లేక ఛీఫ్ కమర్షియల్ సూపరింటెండెంటును గాని, జిల్లా ట్రాఫిక్ సూపరింటెండెంటును గాని ఉత్తరప్రత్యుత్తరముల ద్వారా అడిగి కనుగొనవలెను. మీ రే డ్డెత్తములను, ప్రసిద్ధసలములను జూడదలంచితిరో దానికి సంబంధించిన టిక్కెట్టును గొనవలెను. లేదా మీ రేయే డ్డెత్తములను దర్శింపదలంచితిరో దాని మైళ్లతో సహావేసి పైవారికి వ్రాసుకొనిన వారు దానికగు చార్జీ $\frac{3}{4}$ మాత్రమే చార్జీ చేసెదరు. అది మనకు లాభము. ఎప్పుటికప్పుడు టిక్కెట్లు తీసికొనుట చాల యాతనపని. దీనిలో మీ సంతకము చేయించుకొందురు. దాని నింకొకరికి యివ్వరాదు. అది నేరము కాగలదు. టిక్కెట్టు ఒకరివెంబడి, ఒకరు నిలుచుండి తీసికొనవలయును. లేనిచో సనేక ప్రమాదములు వాటిలును.

టిక్కెట్లు యాత్రికులలో సమర్థుడగువానిచే దెప్పించుట శ్రేయస్కరము. వాటిని ఒకనిదగ్గట జాగ్రత్తగ నుంచుట మంచిది. వేరువేరు యాత్రికులవద్ద నున్న అన్ని టిక్కెట్లు నెంబర్లు వేసికొని యుంచుకొనవలెను. టిక్కెట్లు దాచినవాడు కూడ ఆ నెంబర్లను

వేసికొనవలెను. ఒకవేళ టిక్కెట్లు పోయిన ఆనెంబర్లు చెప్పినచో ఆ లోపము దీరగలదు.

రైల్వే లగ్గేజీ - చార్జీలు :-

రెండవక్లాసు :	మెయిలు, ఎక్స్ప్రెస్, మెయిలు 1 ^{కి} 16 పై
ఇంటరుక్లాసు :	” ” ” 10 ³ / ₄ ”
	ప్యాసెంజరు ” 9 ”
మూడవక్లాసు :	మెయిల్, ఎక్స్ప్రెస్, ” 6 ”
	ప్యాసెంజరు ” 5 ”
2 వ తరగతి :	ప్రయాణీకుడు 40 శేర్లు 123 పా
ఇంటరుక్లాసు :	” 30 ” 82 ”
3 వ తరగతి :	” 25 ” 51 ”

పైరీతిగా తూకముగల సామాను ప్రతి ప్రయాణీకుడు మెట నుంచుకొనవచ్చును. ఎక్కువయున్న లగ్గేజీ చేయవలయును. 3 సెం|| పై న 12 సెం|| లోపు వయసువారికి అర్హులై లులో ప్రయాణము చేయునపుడు సామాను తన దగ్గరనే పట్టుకొనుట మంచిది. దాని నానుకొనియే కూర్చుండవలెను. పై న చెక్కలమీదగాని, బల్లలక్రిందగాని బెట్టవచ్చును. గాని ప్రతి సేషన్లోను జాగ్రత్త చూచుకొనుచుండ వలెను. కొంద రీ సామానును చెప్పకయే తీసుకొనిపోదురు. పట్టుకొంటే ఇది నాదే ననుకొన్నానండి అని అనుచుందురు. హోల్ డాల్ అయినచో దానిని పరుచుకొని దానిమీద వరుండుట మంచిది. తలక్రింద పట్టుకొని పండుకొన్నను కత్తులతో, కత్తెరలతో, బ్లైడులతో గోయుచుందురు. జాగ్రత్త వహించవలెను. సెకండు, ఇంటరుక్లాసు

ప్రయాణీకులు పడకకు నీటు రిజర్వుచేసుకొనవలెననిన టిక్కెట్ల
చారిమీద అదనముగా 0-8-1 కట్టవలయును.

డబ్బు:-

యాత్ర చేయుట కొక్కసారిగా డబ్బు దొరకకపో
వచ్చును. తాను ప్రతినెల కింతింతని ఒక దిబ్బెనలో బడవే
దాచుకొను చుండవలెను. యాత్ర కెంతకాలయునో ఒక్కసా
మదింపు వేసికొని ఆమదింపు ననుసరించి జాగ్రత్తగ ఖర్చుపెట్ట
కొనుచు యాత్ర చేయవలెను. కొంతడబ్బును ఎవరైన ఇంటివద్ద
గాని, లేక తనకనుకూలమైన చోటునగాని ఉంచి నీకు కావలసే
నప్పుడు ఉత్తరం వ్రాసి తెప్పించుకొనవలెను. నీవద్ద వారం పది
దినములకు డబ్బున్నదనగానే ఉత్తరం వ్రాసిననే గాని ఆ ఉత్తరం
మీకు డబ్బుపంపు వారిదగ్గఱకు చేరి మీకు చేరుట దుస్థరము.
ఆడబ్బు ఉత్తరములు మొదలగునవి చేరునాటికి నీవే స్థలములో
నుండువో ఆస్థలము చిరునామా యాయవలెను. c/o పోస్టు
మేన్టరు అని వ్రాయించవలెను. నీవా స్థలమును జేరగానే
ముందుగా పోస్టుమేన్టరుగారిని పరిచయము చేసికొని తనపేర
డబ్బు వచ్చునని చెప్పవలెను. లేకున్న యెఱుకలేదని డబ్బీయక
చాల యిబ్బంది పెట్టెదరు. బస మేనేజరుతోగాని ఆక్షేత్రమున
నింకొకరితోగాని పరిచయమొనర్చుకొని సాక్ష్యమునుగొనిపోవలసి
యుండును. లేదా నీ ఫోటో ఒకటి తీయించుకొని దానిమీద
నీసంతకముచేసి అది నీ ఫోటోయేనని ఒక ఆఫీసరుద్వారా ఆఫీసు
ముద్రతో దానినంగీకరింపజేసికొని తీసికొనిపోయి దానిని అట్టియెడ
చూపించి ఫలాని వాడవు/దానను నీవేనని అచ్చట ఋజువు

చూపించిన మనిషిర్దురుగాని, రిజిష్టరుగాని ఇహ్సారుగాని యీయ
గలరు. డబ్బును ప్రక్కజేబులలో పొరపాటుననైన దాచుకొన
రాదు. ఎదురు జేబులలోనైన దాచరాదు. జేబులు కొట్టుటలో
ప్రతిచోటను మహానిపుణులు కలరు. మొలలోనో, బొడ్డులోనో
కట్టుకొనుట మంచిది. డబ్బుంతయు నొక్కచోట ఉంచరాదు.
పోయిన అంతయును బోయి యిబ్బది పడవలసివచ్చును. కావున
రెండుమూడు చోట్ల దాచవలెను. ఒకచోట పోయినను మరి
యొకచోట యుండును. తోడిరూత్రికుల నైనను నమ్మరాదు.
యాత్రకు యాత్రయే. దొంగతనమునకు దొంగతనమే. కామినీ
కాంచనములు ఎట్టివానినైనను మోహమున బడవేయగలవు.
క్షేత్రములలో డబ్బు విరివిగా ఖర్చుపెట్టరాదు. జాగ్రత్తగ వాడు
కొనవలెను. క్షేత్రములలో పండాలు (యాత్రచేయించువారు)
తీర్థపాఠోహితులు చేయమన్నన్ని దానములు, అంతదానము
మనము చేయజాలము. రు. 1-0-0 జరుగుచోట వారు 10-0-0
అడుగుచుందురు. తెలియని అమాయకులు వారి వలలలో
బడిపోయి చాల చిక్కులు పడుచుందురు. చిల్లర తీసికొనుచోట
చెల్లని నాణెములను, నకలునోట్లు నంటగట్టుదురు. మనము
పరాయి గ్రామస్థుల మగుటచే స్థావర ముండదు. వారిని
జయించలేము. ఆ నాణెము లేక ఆనోటు మనము తెచ్చినదే
అందురు. పట్టణములలోని, కూలీల, బండ్ల, వస్తువులధరలు
మారుచుండును. వర్తకులు, ఒకరినొక వస్తువును రూపాయి చెప్పు
దురు. జాగ్రత్తగ బేరమాడవలయును. కూలీల, బండ్ల బాడుగలు
తొలుతనే నిర్ణయించుకొనవలయును.

పండాలు :-

ఆయా షేత్రవాసులగు పండాలు, యాత్రీకులకు షేత్రాధి
దేవతలతో, ఎదురువచ్చి, యాత్రచేయించుటలో తమకు గల
యనుభవముల చెప్పి, మా వెంటరండి, అని మూట ముల్లె
గ్రహించి తమవెంట తీసికొని వెళ్లుదురు. వీరిలో ప్రారంభమున
చూపు భక్తి విశ్వాసములు చివరకుండవు. షేత్రములగూర్చియు,
అచటచేయు కర్మలగురించియు ఉన్నవియు లేనివియు చెప్పుదురు.
తోచిన దానము చేయుడనుచు, ఇచ్చినది గ్రహించక, ఎక్కువ
కోరుట వీరికి సహజము. కొందరు పండాలు తాము తృప్తిపడక,
యాత్రీకునకుకూడ నసంతృప్తి కలిగించుదురు. వీరిలో నెచటనోకాని
యోగ్యులు కానరాదు. (మాకీట్టి సితి సంభవించలేదు. మాలో
నొకరు యాత్రా ప్రకరణము తెలిసిన వారుండుటచే, పండా
లకు తోచినదిచ్చి, యాత్రను సలక్షణముగా చేసితిమి.) కాని
పండాలు లేనిదే యాత్ర చేయజాలము. ఈ పండాల, ఒత్తిడి
ముఖ్యముగా గయ, కాశీ, జగన్నాథము, మధుర, ద్వారక
లోను కలదు. ఏదో విధముగ పండాలను తృప్తిపరచకున్న
యాత్రాఫలితముండదు — కాశీలో పండాలు తాము గంగా
పుత్రులమనియు, యాత్రీకుని తరింపజేయునది తామే యనియు,
తమను సంతృప్తిపఱచుకున్న యాత్ర వ్యర్థమనియు పలుకుదురు.

యాత్రాచరిత్రలు చదివియు, యాత్ర చేసినవారి వలన
వినికిడియు ఉన్నను పండాల యాధారము తప్పదు. గాన జాగ్ర
తగ పండాల కీచ్చునది ముందుగా నిర్ణయించుకొని వారివలన
యాత్ర పూర్తిచేయవలయును. వారు పదిరూపాయలు అడిగిన

రు 1, 2 లు యాత్ర మనవలయును. పంజాలకు — ఆలయమందలి అర్చకులకు, బజారులోని వర్తకులకు పరస్పర సాబాధమును. ఈ చిషయము యాత్రికుడు గమనింపలేడు. వీరిలో నెవరికి మనము ఏరీతిగా నెంత ముట్టజెప్పినను, అందు మువ్వరు భాగస్వాములె. వీరిలో నెవరు మాటాడినను దానిని రెండవవారు బలపఱచు చుందురు. దీనిని గ్రహించుటయే యాత్రికుని బుద్ధి క్షణత. ఈ పద్ధతి పై జెప్పిన స్థానములలో ముఖ్యముగ గలదు— నాటి మా యాత్రాసంఘమున, ఎనిమిది భాషలు తెలిసిన వారుండుటచే, మా యాత్ర మిక్కిలి సుఖముగ, ఆనందదాయకముగా జరిగెను.

సామాను :-

యాత్రకు పోవుటకు సామాను చాల తేలికై నవి తీసికొని పోవలెను. ఎక్కువ బరువుగల సామానులు, అధిక సామానులు తీసుకొని పోవుట వలనను చాల యాతన పడవలసి వచ్చును. దస్తాగిన్నెల రకము ఒకదానిలో నొకటి ఇముడు గిన్నెలు తీసికొని పోవుటవలన చాలస్థలము కలిసినచ్చును. చిన్న గరిటె మడత పొయ్యి ఉండుట మంచిది. కాశీలో మడతపొయ్యిలు దొరకును. అదే కుంపటిగా గూడ పనికివచ్చును. లేదా పొయ్యి కుంపటి కలిసినది తీసికొనిపోవుట మంచిది. గుడ్డలు తేలికై నవి తీసికొని పోవుట మంచిది. ఉత్తరదేశపు ప్రయాణములో ఒక కంబళి లేక రగ్గు కప్పుకొనుటకు తీసికొనిపోవలెను. సామాన్యనకు గోనెసంచి (గాజులమల్లారమువలె) కుట్టించుకొనుట మంచిది. సమస్త సామాను ఆగోనెలో అటునిటు పెట్టుకొని భుజములమీద వేసి

కొనిన సులభముగ రెండుచేతులతో బస్సులోను రైలులోను సులభముగ నెక్కవచ్చును. కొంచెము సుఖము మరిగినవాడు హోల్ డాల్ (పరుపు, పరుపునంచి) తీసికొనిపోవుట మంచిది. దానిలో సామాను, గుడ్డలు వగైరాలు అన్నిటిని సర్దువచ్చును. డబ్బును దాచుకొనవచ్చును. అయితే దిగ్గేచోట యెక్కేచోట కూలిపెట్టవలసి వచ్చును. సామాన్యముగా రాత్రికాలముననే ప్రయాణముచేయుట మంచిది. కాలము, నిద్ర వ్యర్థములుకావు. రాత్రియందు ప్రయాణము చేసిన ఒకరు విడిచి ఒకరు మేల్కొని సామానును చూచుచుండ వలెను. యాత్రలందు ముఖ్యముగ ఆడవాండ్రకు, కొంతమంది మగవారికిని అలివిమాలిన సామానులు కొనే వ్యసనముండును. వాటిని ఛేరవేయుట చాల శ్రమయగు పని. అట్టివేవైన కొనిన డబ్బుఖర్చైనను పార్శిల్ చేసి ఇంటికి పంపించుట మంచిది. యాత్రకు పోయి పాత్ర కొనవలయునని శాస్త్రము. కావున ఒకచెంబైనను కనీసము కొనవలసియుండును.

దారిలో కాలక్షేపము జరుగుటకు ఏదైన మంచి ఆధ్యాత్మిక గ్రంథముండుట మంచిది. రైలులోను, ట్రేట్రములందు విశ్రాంతి సమయములందును దానిని చక్కగ చదుకొనవచ్చును. గీత చాల ముఖ్యమగు గ్రంథము. యాత్ర పూర్తి అగులోగా దానిని వల్లంపవచ్చును. లేక భాగవతము అటువంటి గ్రంథమును గొనిపోవచ్చును. జ్ఞానమార్గావలంబి మా సాధన గ్రంథ మండలి, గ్రంథములను గొనిపోయిన చక్కని వ్యాసంగము జరుగగలదు.

సామానులలో నబ్బు, గుడ్డలనబ్బు, మందులపెట్టె చాల అవసరము. మేము పైన చెప్పిన భుజముమీద అటునిటు వేసి

సామాన్యముగ యాత్రకు కొంతమంది సంఘముగ బయలుదేరుట సర్వవిధముల సుఖకరము. అట్టితటి బయలుదేరుటకు ముందుగ, యాత్రాకాలమున జరుగు కార్యక్రమమునకు, సంఘములోని కొందర వ్యక్తులను నిర్ణయించుకొన వలయును. టిక్కెట్లు, డబ్బుఖర్చులను ఒకరు, షేత్రమున దేవకార్యముల భారము చూచుట కొకరు, భోజనాది విషయమున కింకొకరు. ఈ రీతిగా నియమించుకొనిన యెట్టి శ్రమయు నుండదు. నిర్ణయించినవారి నిర్ణయమునకు తిరుగప్రశ్న లేకుండ నందరు బద్ధులు కావలయును. ఈ కార్యక్రమము మాయాత్రా సమయమున పాటించి, యాత్రవలనకలుగు పరమప్రయోజనమును సంపూర్తిగ పొందితిమి.

దేశమున, ఒకరోజుకన్న ఒకరోజు నాగరికత, విజ్ఞానము లభివృద్ధి పొందుచున్నవి. జనసామాన్యమునకు, అవసరముగ తెలిసికొనవలసిన విషయములు మాత్రము తెలుప బడినవి. ఈ విషయము లన్నియు బాగుగ తెలిసికొని, యాత్రచేసిన వారి యనుభవములనుగూడ విని, యాత్రకు బయలుదేరవలయును.

సుందరభారతయాత్ర

ద్వారకా ఖండము

[పశ్చిమము]

“శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్ ।
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్, సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నోత్తమమ్,
దేవీం సరస్వతీం చైవ తతో జయ మదీరయేత్ ”

విజయవాడ పరమపావనియగు కృష్ణాతీరమున గలదు. ఈ క్షేత్రమునుగురించి పురాణములలోను, సూతసంహితాది గ్రంథములలోను వర్ణింపబడినది. ఈ క్షేత్ర విశేషములు యాత్రాంతమున వర్ణితము.

బెజవాడ భారతదేశమున నలుమూలలకుపోవుమార్గములకు ప్రధాన కేంద్రము. హిందూదేశములలో గల పెదనేపనులలో నొకటి. ఈ స్తేష్వరస్థానము ఖాటుఫారము యుమారు 2,100 అ.

* కృష్ణ బ్రజ్జి

పొడవు. 1944 సం॥ ఫిబ్రవరి 25 తేది : మధ్యాహ్నము 3 గంటకు నాటి మాయాత్రాబృందము నలువైపులనుండి బెజవాడ స్తేష్వరనుకు చేరితిమి. సా. 6 గంటలకు భగవన్నామముతో ఢిల్లీ ఎక్స్ప్రెస్

అధిష్టించితిమి. మేము జయజయధ్వానములు చేయుచుండ మా మిత్రబృందము మా యాత్రను అభినందించుచు ‘భగవదనుగ్రహమునకు పాత్రులు కమ్మ’ని దీనించుచుండ భూమిశకటము బుగబుగమని పొగలు అంతరిక్షమునకు విరజిమ్ముచు బయలుదేరెను. క్షేత్రలక్ష్మీతోకూడిన భూధరముల ప్రకృతిశోభ నయనానందముగ నుండెను.

నేలకొండపల్లె (రామదాసు)

బెజవాడనుండి సికింద్రాబాదుపోవు బండిలో నెక్కి ఖమ్మం మెట్టు సేషనులో దిగవలయును.

స్తంభాద్రి నరసింహస్వామి

ఖమ్మంమెట్టుకు 1 మైలు దూరమున కొండమీద నరసింహస్వామి ఆలయము కలదు. ప్రసిద్ధస్థానము. ఇచట చూడదగిన విచిత్రస్థానములు గలవు. గ్రామములో మరియొక నరసింహస్వామి ఆలయము కలదు. ఇటకు నేలకొండపల్లె 16 మైళ్ళ దూరమున గలదు. ఖమ్మంమెట్టునుండి బస్సులు కలవు. ఇది రామభక్తుండగు రామదాసు జన్మస్థలము. ఈ గ్రామమునందన్ని సౌకర్యములు కలవు. పూర్వము రామదాసు గృహముండుచోట నేటికిని గలదు.

రామదాసు

ఈతనికి తల్లిదండ్రులిడినవేరు గోపన్న. గోపాలుని యనుగ్రహమున జన్మించుటచేత నీతని కీవేరు పెట్టిరి. ఇతని మేనమామ యగు మాదన్న గోల్కొండ నవాబువద్ద మంత్రిగ నుండెను. ఆతనివలన నీతఁడు భద్రాచలప్రాంతమున తహసీలుదారుగ నియ

మింపబడి రామభక్తిప్రేరితుడై రాజధనమును వెచ్చించి భద్రాద్రి శ్రీరామాలయమును కట్టించెను. అందులకు నవాబు కోపించి యాతని జైలునందుంచగ శ్రీరామలక్ష్మణులు స్వయముగవచ్చి నవాబునకు ధనమును చెల్లించి యాతని విడిపించిరి. ఈ భక్తాగ్రేసరుడు రచించిన దాశరథీశతక మాంధులలో చదువనివారుండరు.

ఇదియొక చారిత్రిక గ్రామము. ఇట నెనిమిది దిక్కులందు నెనిమిది దేవాలయములు కలవు. 1. వెంకటేశ్వరస్వామి మందిరము:- ఇది 600 సం॥ లకు పూర్వము స్వయముద్భూత మని చెప్పుదురు. 2. రాజగోపాలస్వామి మందిరము, 3. భీమేశ్వర స్వామి మందిరము:- ఈ రెండును ధర్మరాజు ప్రతిష్ఠించెనని చెప్పుదురు. 4. ఉత్తరేశ్వరస్వామి మందిరము:- దీనిని విరాటుని పుత్రుడగు ఉత్తరుడు ప్రతిష్ఠించెనని చెప్పుదురు. 5. ఆంజనేయ స్వామి మందిరము:- ఇది ఉత్తరదిశయందు కలదు. 6. వీరభద్ర స్వామి మందిరము:- ఇది యీ గ్రామమునకు దక్షిణమున గలదు. ఇవికాక రెండు గ్రామదేవతల యాలయములు కలవు.

ఈ గ్రామమునకు సమీపమునందు 'ఎఱ్ఱ దిబ్బ' యను మిట్ట కలదు. ఇది విరాటుని గద్దె యని చెప్పుదురు. పూర్వము పాండవులు అజ్ఞాతవాస సమయము నిచ్చటనే గడపిరనికూడ చెప్పుదురు. భీముడు విరాటు నింట పంటజేసిన పోయ్యి, నాటి భాండశకలములు నేటికిని గానవచ్చును. ఈ ప్రాంతమున త్రవ్విన ప్రాచీన శిథిలము లనేకములు నేటికిని గానవచ్చును. మహాభక్తులు స్వయముగ తీర్థస్వరూపులగుట-రామభక్తుడగు రామదాసుని జన్మ స్థలమును యాత్రికులు సందర్శించదగినది.

వరంగల్

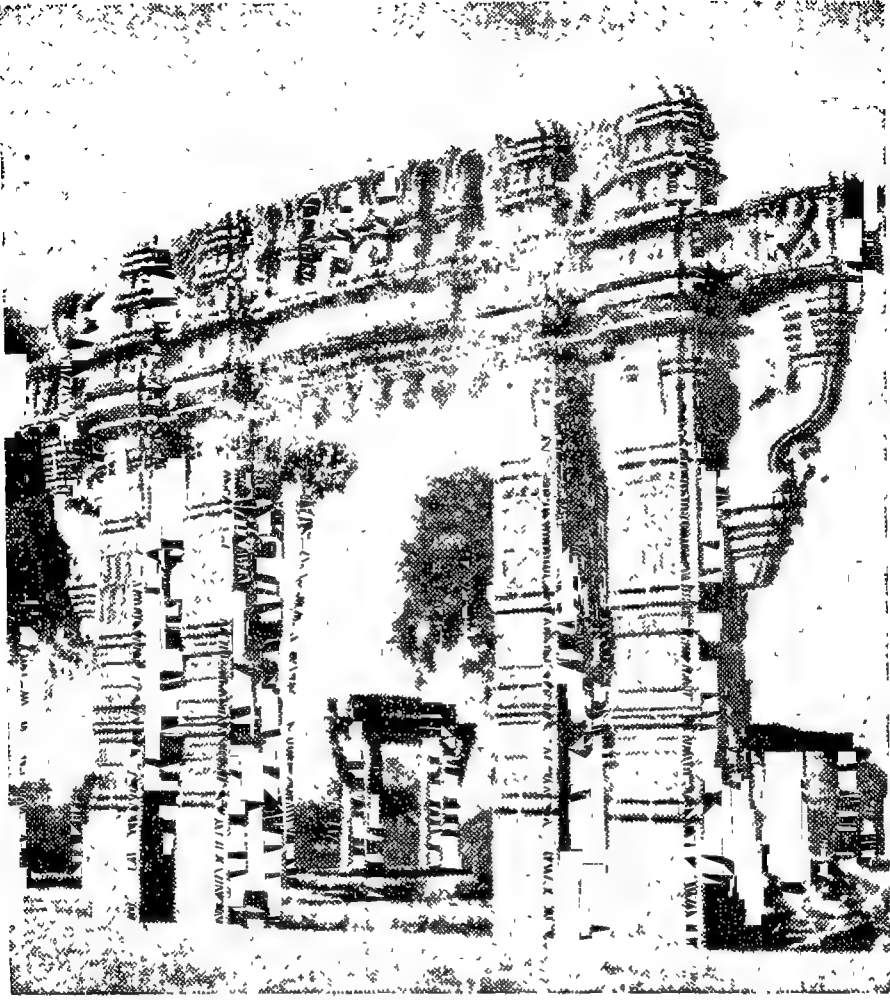
బెజవాడనుండి సికింద్రాబాదుపోవు లైనులో వరంగలు సేవక గలదు. ఆజిల్లాకు వరంగలు ముఖ్యపట్టణము. ఈపట్టణము 250 సం॥ ముల పాటు అవిచ్ఛిన్నముగ రాజ్యమేలి ఖ్యాతిగాంచిన కాకతీయులకు రాజధాని నగరము. ఈపట్టణము చుట్టూ రెండు కోటగోడలు కలవు. హనుమకొండ, మట్టివాడ, వరంగలు ఒక దానికొకటి దగ్గరగనుండి యొకే పట్టణముగ నుండును. గవర్న మెంటు గృహములు, ఆఫీసులు హనుమకొండలో గలవు. ఖాజీ పేట రైల్వే కాలనీకి 2 మైళ్ళలో గలదు. వరంగలు గొంగళు నేతకు, కత్తులు, బాకులు తయారుచేయుటకు ప్రసిద్ధి. ఇది పారిశ్రామిక కేంద్రముకూడ.

వరంగల్ నందు కాకతీయుల కాలమునాటి శేషించిన వస్తు సంపద చాలగలదు. హైదరాబాదుప్రభుత్వము ఈ వస్తుసంపదను త్రవ్వించి సేకరించుచున్నది. కోటలో గుట్టపైగల పద్మాక్షి ఆలయము, వెయ్యిస్తంభముల మంటపము చూచుట కానందమును కల్గించును. వెయ్యిస్తంభములందలిచెక్కడములు-ఆకాలమునాటి శిల్పచాతుర్యమునకు నిదర్శనము. షి.తా.బుఖాన్ కచ్చేరి తప్పక చూడవలయును. దాదాపు తెలుగు దేశమంతయు పాలించి రాజ్యమేలిన కాకతీయరాజులలో 30 సం॥ల పాటు సింహాసన మెక్కి రాజ్యమేలిన రుద్రమదేవి, చివరివాడైన ప్రతాప రుద్రుడు ముఖ్యులు. ప్రతాపరుద్రుడు కవులను, పండితులను పోషించిన కవితాప్రియుడు. హైదరాబాదురాష్ట్రములో వరంగల్

ద్వారకాఖండము

వెయ్యిసార్లు పురాణము

స్వాయంభూదేవాలయ ముఖద్వారము

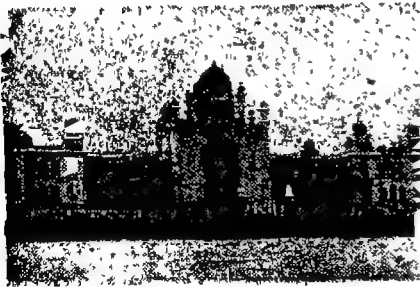
తెలుగువారికి చెందిన ముఖ్యపట్టణము. ఈ పట్టణమును గురించి మార్కోపోలో యిట్లు వ్రాసెను. 'ఈ రాజ్యములో అతి సున్నితములైన ప్రత్తివస్త్రముల నేయుదుగు. అవి చాల ఖరీదు గలవి. సాలెపురుగులోని దారములంత సన్నముగ నుండును. ఇట్టి దుస్తులు ధరించుటకు మురియని ఏ రాజుండును?'

సికింద్రాబాదు

ప్రేషనుకు సమీపమున ధర్మశాల గలదు. పెద్ద పెద్ద బజారులు, అందమైన భవనములు చూడనగును. మరియు స్త్రీషులకు సమీపమున వినాయకాలయము కలదు. ఇందు నవగ్రహములు గలవు. లక్ష్మీనారాయణస్వామి ఆలయము, మహాకాళీమందిరము చూడతగినవి. కాళి ప్రత్యక్ష దేవత. సికింద్రాబాదుకు 318 మైళ్లలో ఔరంగాబాదుపట్నము కలదు. ఇక్కడకు 18 మైళ్లదూరమున ఎల్లోరాగుహలు గలవు. కాదు, రైలు మార్గములు కలవు. సికింద్రాబాదుకు 100 మైళ్ల దూరమున నిజాం సాగరు కలదు. దేశములోని పెద్దనరస్సులలో నిది యొకటి. దీని వైశాల్యం 50 చ. మై. 2,70,000 ఎకరములు. చూచితీరవలెను.

హైదరాబాదు

హైదరాబాదు సికింద్రాబాదుకు 7 మైళ్లు. రెండును కలసియే యుండును. హిందూదేశమందలి పెద్దపట్టణములలో హైదరాబాదు ఒకటి. జనాభా 10,85,722. హైదరాబాదు రాష్ట్రమంతయు, పట్టణమున ప్రభుత్వపు బస్సులు గలవు.

* హైదరాబాదు

హైదరాబాదు రాష్ట్రానికి రాజధాని. ఇక్కడ మనోహరమైన భవనము లనేకములు గలవు. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము, హైకోర్టు, రాష్ట్ర కేంద్రగ్రంథాలయము, ఫలకనూరా భవనము, (రాజభవనము ఇది 35 లక్షలు వెచ్చించి కట్టించిరి.)

మిక్కిలి కష్టమైనవి. సాలార్ జంగ్ మ్యూజియముకూడ గలదు. అందు చూడతగిన అద్భుతవిశేషములు గలవు. ఇక్కడి రమ్య ద్యానములు, జంతుప్రదర్శనశాల, ఉస్మానాగర సరస్సు, హిమాయిత్ నగర సరస్సు, కుతుబ్ షాహిరాజుల గోరీలు, టౌన్ హాలు, జుబ్లీహాలు, ఉస్మానియా హాస్పటలు, మొగల్ గార్డెన్సు ముఖ్యముగా చూడతగినవి. హైదరాబాదుకు 82 మైళ్ళలో బాదరు పట్టణము కొండమీద కలదు. ఇది ముఖ్యముగ చూడతగినది. ఇక్కడ బహమనీరాజుల కాలంలో కట్టబడిన పెక్కు సుందరభవన శిథిలములు గలవు.

ఇతరములు:— పర్బణీజిల్లాలోని ఔంధ దగ్గర సంగనాథ దేవాలయము, వరంగల్ జిల్లాలోని సాలంపేట దేవాలయము, రాయచూరు జిల్లాలోని ఇత్తగిద్దగర మహాదేవ దేవాలయము, నిజామాబాద్ జిల్లాలోని డిచ్చపల్లి శ్రీవిష్ణుదేవాలయము తప్పక చూడతగినవి. బస్సుమార్గము గలదు — ఇందు సంగనాథ దేవాలయ శిల్పము మైసూరులోని హాలిబిడు శిల్పమును పోలి యుండును — గుల్బర్గాలోని జుమ్మామసీదు, చౌలతాబాదు లోని చాండ్ మీనార్, బాదర్ లో మహమ్మద్ శాన్ మద్ర సా, హైదరాబాదులోని చార్ మీనార్ రమణీయమైన అవశ్యము దర్శనీయములై యున్నవి.

చార్ మీనార్ 1591 లో కట్టబడినది. దీనికి నాలుగు గ్వారములు గలవు. అందమైన కట్టడము. రాత్రిభాగమున దీని యందము చూడతగినది — చక్కని వసతికల పెద్ద సత్రము కలదు. దీనికి సమీపమున పంచముఖి అంజనేయ ఆలయము

స్వతంత్ర రాజు
తానీషా. ఈయన
కాలముననే
భద్రాద్రి దేవాల
యమును నిర్మించి
రామదాసు బంది
ఖానా గాఢ జరిగి
నది. చారిత్రక
ముగ యీకోట

* గోల్కొండ కోట

కుతుబ్ షా రాజుల

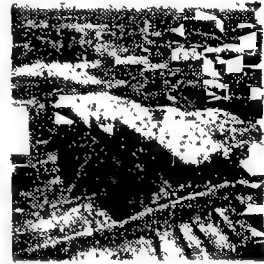
ప్రముఖపట్టణముగ తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ కోట బురుజుపై
నుండి చూచిన చుట్టూ 22 మైళ్ళ వరకు గల పృథ్వీమంతటిని
చూడగలము.

గోల్కొండ కోట.

ఫోటో: రాజా దీనదయాల్ ఓ సన్స్

ఇచట ముఖ్యముగ చూడతగినవి- యీ రాజ్యమేలిన రాజుల గోరీలు, ఆ గోరీలపై గల ఎనావిలుపూత, (ప్రస్తుతము చాల శిథిలమైనది) శత్రువులచే భేదింప శక్యముకాని బలమైన గోడలు యీ పట్టణముచుట్టూగలవు. చివరకు 10 స॥ల పిమ్మట ఔరంగజేబు మాయోపాయముచే నెట్లో జయించె నందురు. ఆకాలమునాటి రాజభవనములు, శిథిలములై పడియున్న బహుళమైన తుపాకులు, సుందరమైన తోటలు అన్ని ప్రాంతములవారిని ఆ ప్రదేశమును చూచుటకు ఆకర్షించుచున్నవి. రామదాసుని బంధించిన స్థానము చేరునప్పటికే శరీరము పులకరించును. రామదాసు కూర్చుండిన స్థానము, జైలుపై భాగమున గల కింతనుండి రామదాసుకు ఆహార * రామదాసు బండిఖానా మండిచ్చిన స్థానము, ఆంజనేయ విగ్రహము చూడతగినవి.

పండ్రి పురము

సమచరణ సరోజం సాంద్రనీలాంబుదాభం
జఘననిహితపాణిం మండనం మండనానామ్,
తక్షణ తులసేమాలా కంధరం కంజశేత్ర
సదయ ధవలహాసం వితలం చిన్తయామి॥

సికింద్రాబాద్ నుండి వాడి మీదుగా తురు పండ్రి ట్రేషము ద్వారా బండిమారి 'పండ్రిపురము' వెళ్ళవలయును. పండ్రి స్టేషనుకు ట్రేషమొక మైలుదూరమున గలదు. సోలాపూర్ నుండి బస్సు మార్గముకూడ గలదు.

మహారాష్ట్ర దేశమున నిదియొక సుప్రసిద్ధ త్షేత్ర రాజము. భావుకులగు భక్తులు దీనిని ‘భూవైకుంఠ’ మనియు, ‘దక్షిణద్వారక’ యనియు పిలుతురు. ప్రతి సంవత్సర మిచటకు లక్షలకొలది యాత్రికు లరుదెంచి శ్రీ విఠల్ నాథుని సందర్శించు చుండురు. ఇది ‘వార్కలీ’ సంప్రదాయమునకు చెందిన ముఖ్య త్షేత్రము. చాలమంది వార్కలీ సంప్రదాయమువారి త్షేత్ర యాత్రను గావింతురు.

పండరీపురము భీమానదీతీరమున గలదు. భీమానదిని యిచట “చంద్రభాగ” యని పిలుతురు. పండరీపురమున చక్కని బజార్లు, రోడ్లు కలవు. బజారులో అన్ని వస్తువులు దొరుకును. ఇచటి జను లధికముగ మహారాష్ట్రమును మాట్లాడుదురు. నగర మధ్యమున మహారాష్ట్ర ధర్మశాల యొకటి కలదు. ఇది చాల విశాలమైనది. ఇచట అన్ని సౌకర్యములు కలవు. ఈ ధర్మశాల గుమాస్తాలు అష్టభాషాప్రవీణులు. వారికి తెలుగుకూడా తెలియును. పండరీపురమున పాండాలు యాత్రికులు కోరినరీతిగ యథా విధిగ యాత్రచేయించి, యాత్రికులు భక్తితో తమ శక్తికొలది యిచ్చు దక్షిణను గ్రహింతురు.

పండరీపురమున షుమారు ఏబదివేల జనాభా గలదు. షుమారు మూడువేలవరకు పండా లేయుండిరి. వీరు చాల నెమ్మదై నవారు. వీరివలన యాత్రికుల కెట్టికష్టము కలుగనేరదు. నగరమున శ్రీ జ్ఞానేశ్వర, ఏకనాథ భువనదాసాది భక్తుల సమాధులు గలవు. ప్రతి సంవత్సర మా భక్తుల పటములను పాలకీలయందుంచి ఆయాభక్తులు పరమపదించిన దివసములం దుత్సవములు

జరుపుదురు. ఆ సమయమున భక్తులు భగవన్నామ సంకీర్తన గావించుచు నగరమంతయు నూరేగింతురు. నవద్వీపమువలె నీ పుణ్యస్థలము గూడ నిరంతరము హరినామ సంకీర్తనతో విరాజిల్లుచు ప్రతిధ్వనించు చుండును.

చంద్రభాగానది

ఈక్షేత్రమందలి తీర్థరాజము 'చంద్రభాగానది'. శ్రీవిఠల్ నాథుని సింహద్వారమునుండి చంద్రభాగవరకు మంచి రోడ్డు గలదు. ఈ రోడ్డున కిరువైపులు ఫలములు, పుష్పములు మొదలగు వివిధ పూజాసామగ్రిని విక్రయించు దుకాణములు గలవు. చంద్రభాగానది లోతు చాల తక్కువ. జలము స్వచ్ఛముగ, మధురముగ నుండును. నదీదర్శనము కాగానే యాత్రికులు “జయ జయ విఠల్” అను నామము నుచ్చరించుచు యథా విధిగ నదిలో స్నానమాచరించి శ్రీవిఠల్ నాథుని యాలయమునకు వత్తురు.

శ్రీ విఠల్ నాథుని మందిరము

శ్రీ విఠల్ నాథుని మందిర మతి ప్రాచీనమైనది. యాత్రికులు దేవాలయ ప్రాంగణమున ప్రవేశించగానే “జయ పుండరీక వరదే హరి విఠల్” అని జయజయధ్వానములు గావించుదురు.

జీర్ణమై శిథిలమై పడియున్న యీ మందిరమున క్రీ. శ. 1273 లో పునరుద్ధరించిరి. అందుచేత నీ మందిరముయొక్క వర్తమానరూపముకూడ 650 సం॥లు పురాతనమైనది. ఇది శిల్ప సంపదతో కూడిన రమణీయమందిరము. దీనికి ఎనిమిది దిక్కుల ద్వారములు గలవు. ముఖ్యద్వారము తూర్పున గలదు. శ్రీవిఠల్

నొక రాత్రిపై నిలువబడి యుండెను. పండరీ ఔత్తవాసి యగు శ్రీ విఠల్ ప్రభువు వార్కరీ సంప్రదాయులకు ప్రధాన దైవము. పుండరీకుని యనంతరము జానదేవుడు, నామదేవుడు, ఏకనాథుడు, తుకారామ్, రామదాస్ మొదలగు మహాత్ము లీసంప్రదాయ మున విశేషప్రచారము చేసిరి. ఆషాఢ శుకల, శాస్తీక శుకల దివసములం దీసంప్రదాయమువారు “పండరీ ఔత్తయాత్ర” నవశ్యముగ చేయుదురు. ఈయాత్రకు ‘వారీ’ యని పేరు. అందుచేతనే యీ సంప్రదాయము ‘వార్కరీ’ యని పేరొందెను.

ఇతరములు:— శ్రీ విఠల్ నాథుని మందిరమునకు వెనుక నా ప్రాకారముననే రుక్మిణీ సత్యభామా, మహాలక్ష్మల మందిరములు కలవు. రుక్మిణీదేవి నిచ్చట ‘రఖుబాయి’ అని పిలుతురు. ఈ విగ్రహము చాల సుందరముగ నున్నది. శ్రీ విఠల్ నాథునికి కుడివైపున బలగాముని మందిరము గలదు. శ్రీ విఠల్ నాథుని మందిరమునకు ముందుగల ప్రధమ సోపానమును “నామదేవ పాహిరీ” యని పిలుతురు. నామదేవుడు నిరంతరము స్వామి కెనుట మందిరద్వారముననే యుండెడివాడు. ఆయన సమాధి కూడ యిచ్చటనే కలదు. ఛోకామేళుని సమాధికూడ దీనికి సమీపముననే కలదు. దేవాలయమున లోపల నొక వృక్షము క్రింద “కాన్హోపాత్రా” సమాధి కలదు.

కాన్హోపాత్ర యొక సుందరియగు వేశ్యకన్య. ఆమె పరమ సుందరుడగు పురుషునిగాని వివాహమాడ నని ప్రతిసబ్బట్టెను. శ్రీ విఠల్ నాథుని సౌందర్యమును గాంచి యామె ముగ్ధురాలయ్యెను. ఆమె తన సర్వస్వమును వీడి శ్రీ విఠల్ నాథాలయమున

భజనచేయుచు దినములు గడుపుచుండెను. ఇట్లుండ నొకదినమున నొక రాజామెను బలాత్కారముగ గొంపోవనెంచెను. ఆ సమయమున శ్రీకృష్ణవియోగమును భరించజాలని కాన్తోపాత్ర ప్రిణాములు విడచెను. ఆమె మరణించిన ప్రదేశమునందొక పృథ్వీముమొలచెను. అది నేటికి నిచ్చట కానవచ్చును.

గోపాలపురము

పండరీపురమునకు సుమారొక మైలుదూరమున గోపాలపురముగలదు. ఇచటకు టాంగామీదగాని, చంద్రభాగా నదిలో పడవనెక్కిగాని పోవచ్చును.

గోపాలపురమున భీక్షుకు లధికముగ నుందురు. ఇచట గూడ శ్రీనితల్ దేవాలయము కలదు. విగ్రహము పండరీపురము నందువలెనే యున్నది. కాని దానికంటె కొంచెము చిన్నది. ఇచ్చట సక్కుబాయి తిరగలి, మజిగకుండ, రోలు మొదలగునవి చూపి పండాలు దక్షిణను వసూలు చేయుచుందురు. ఈ వస్తువును సక్కుబాయి కాలమువని చెప్పటకు తగిన నిదర్శనమేమియు గానబడదు. అటులయ్యు భగవత్సన్నిధానమున భక్తురాలగు నామెనుస్మృతికిదెచ్చు నీవస్తువులనుగూడ యాత్రికులు తప్పక చూడవలయును.

పండాపిల్లలు దేవాలయము బయట గంపలతో గడ్డి తెచ్చి తమ యావులనే యచటకు తోలిదెత్తురు. యాత్రికులను వారు నిలపి 'శ్రీకృష్ణుడు గోవులను మేపెను. తాముకూడ గోవులను పూజించవలయును' అని చెప్పి 0-0-6 ఖరీదు తీసుకొని యొకగుప్పెడు గడ్డిని వారికిచ్చి తమ యావులకేప్పెట్టింతురు.

తెలిసి వెంటనే గార్హస్థ్యము స్వీకరింపుమని ఆదేశించగ, విఠల్ పంతు మరల గార్హస్థ్యమున చేరగ, పౌరులు వెలివేసిరి.

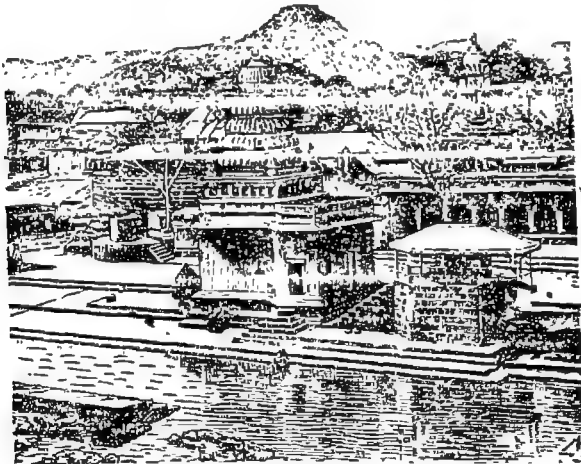
విఠలపంతుకు ముగ్గురు కుమారులు, ఒక కుమార్తెయు. అందు జ్ఞానదేవుడు రెండవవాడు. ఈతడు శాలివాహన శకం 1197 లో జన్మించెను. దేవాంశసంభూతులగు వారలకు సర్వ విద్యలు బాల్యముననే యలవడెను. దారిద్ర్యముచే ననేక కష్టముల ననుభవించి, సంతానభారము భగవంతునకేచ్చి విఠలపంతు దంపతులు ప్రయాగలో జలసమాధి నందిరి.

నివృత్తిదేవుడు, జ్ఞానదేవుడు, సోపానదేవుడు, ముక్త బాయి సన్యాసి సంతానమగుటచే, ప్రజలు వెలివేసి ఆజన్మము బ్రహ్మచారులుగ నుండుటే దానికి ప్రాయశ్చిత్తమని నిర్ణయించిరి. నివృత్తిదేవుడు నాథ సంప్రదాయమునకు చెందిన గహిసీ నాథునివద్ద మంత్రోపదేశ మందెను. జ్ఞానదేవుడు అన్నదగ్గట ఉపదేశమందెను. పిమ్మట వారు తీర్థయాత్రలు చేయుచు, నేవాసే గ్రామము చేరిరి. మార్గమధ్యమున, సచ్చిదానందుడు చనిపోగా భార్య విచారించుచుండ, జ్ఞానదేవుడు సమీపించి, సత్, చిత్ ఆనందరూపుడగు నీతడు చనిపోలేదని, తశకరములచే నాశనమును స్పృశించగ, పునరీవితుడాయెను. జ్ఞానదేవుని జీవితమున సిట్టి సంఘటనలు చాలకలవు. నేవాసే చేరునప్పటికి జ్ఞానదేవునకు 15 సం॥ల వయసు. ఆపిన్నవయసుననే జ్ఞానేశ్వరి యను పేర భగవద్గీత కొక చక్కని వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. జ్ఞానేశ్వరి మహారాష్ట్ర వాఙ్మయమునకు తలమానికము. జ్ఞానదేవుఁడొకను కొన్ని గ్రంథముల రచించెను. అనేక మహత్తర శక్తుల ప్రదర్శిం

చుచు, దేశమంతట భక్తిప్రచార మొనర్చి, చివరకతడు తన 21 వ యేట సోదరీ సోదర సహితుడై పండరీక్షేత్రమున జీవ సమాధిని గైకొనెను. శ్రీ జ్ఞానదేవుడు నివసించిన స్థానమగుటచే నేవాసే గ్రామము మహాభాష్కరకేకాక, యావత్పూర్వీకి పుణ్యక్షేత్రమయ్యెను. ఇచట యాతా కులకన్ని వసతులు కలవు.

వాయ్ గ్రామము

ఆలందినుండి మహాబలేశ్వరము పోవు మార్గమున వాధర్ పైషనులో దిగవలయును. ఇటకు 20 మై, దూరమున వాయ్ దేవాలయము గలదు. మార్గముపొడవున యిరుప్రక్కల చూత వృక్షములచే మనోహరముగా నుండును. వాయ్ దేవాలయము

వాయ్ దేవాలయము

చూడదగినది. ఇది కృష్ణాతీరమున గలదు. స్నానాది చక్కని సౌకర్యములుగలవు. పాండవులు ఆరణ్యవాస కాలమున యిచట యొక్కువకాలము గడిపిరని వదంతి. ఈ ప్రాంతమంతయు ప్రకృతి సౌందర్యముచే అలరారుచుండును.

బాయి

‘వాథర్’ నుండి మహాబలేశ్వరమునకు పోవు రోడ్డుమీద కృష్ణానదీతీరమున ‘బాయి’ యను నొక గ్రామము కలదు. ఇది చాల పవిత్రమైన ప్రదేశము. ఇచ్చట సుమారు 20 మందిరములు గలవు. ఇందుమాధవమందిరము, లక్ష్మీమందిరము, గణేశమందిరము, శివమందిరము చూడదగినవి. బాయిగ్రామ సమీపమునం దొకపర్వతముమీద ‘పాండుగఢ్’ అను పేరు గల యొక దుర్గము కలదు. బాయి గ్రామమునకు 5 మైళ్ళదూరమున ‘డోమ్’ అను గ్రామము గలదు. ఇచ్చట నొక శివాలయమున్నది. ఈయాలయ ప్రాంగణమంతయు పాలరాతితో గచ్చుచేయబడెను. ఆలయాంతర్భాగమునం దైదడుగుల ఎత్తుగల పాలరాతి స్తంభమున పంచముఖి మహాదేవీ విగ్రహము గలదు. ఈ విగ్రహమున సర్వాభరణము లతి లలితముగ చిత్రించబడెను.

సతారా

వాథర్ నుండి సతారారోడ్ స్టేషనులో దిగవలయును. బాయి సతారాకు మీరజ్ మీదుగకూడ రావచ్చును. (చూ. దక్షిణ ఖండం) ఇది కృష్ణానదీ యేననదీ సంగమ సమీపమున కలదు. ఈ గ్రామమునకు ప్రాకృశ్చిమములందు పర్వతములు కలవు. ఒక చిన్న పర్వతశిఖరమున సతారా దుర్గము కలదు. కృష్ణాయేననదీ సంగమస్థానమున రామేశ్వర, భోలేశ్వర మందిరములు గలవు. రామేశ్వరమందిరము క్రీ. శ. 1700 లోను, భోలేశ్వరమందిరము క్రీ. శ. 1742 లోను కట్టబడెను. ఇచ్చట రాధా శంకర మందిరము కలదు. ఈ మందిరము క్రీ. శ. 1825 లో

మునకు చిహ్నముగ నీయాలయ భిరమును స్వర్ణమయముగ కావించెను. ఇచటి వాతావరణము చాల స్రశ స్తమైనది.

పై బాయీ, సతారా, మహాబలేశ్వరములకు మీరా నుండి కూడ పోనచ్చును. (చూ. మీరా)

పూనా

మహాబలేశ్వరమునుండి సతారా మీదుగ పూనా చేర వలయును.

ఇది మహారాష్ట్ర ప్రాంతమునకు ప్రధాననగరము. ఇది 'మాలాతా' నదికి దక్షిణతీరమున సముద్రతలమునకు 1850 అడుగుల ఎత్తునగలదు. ఇచ్చటి శీతోష్ణపరిస్థితి మనోహరమైనది. ఈ నగరమునకు సముద్రము 62 మైళ్ళ దూరమునగలదు. నగరమునకు నలువైపుల జైల్లరాతి ప్రాకారము గలదు. జనాభా 4,80,982 లు.

సంస్కృతమున నీ నగరమును 'పుణ్యపురి' యని పేర్కొనిరి. పీష్వాల కాలంలో మహారాష్ట్ర రాజధాని. అందుచే యీ నగరమున 'పేశవా' ల యొక్క సంస్కృతికి చిహ్నము లనేకములు గానవచ్చును.

పూర్వ మీనగరమున నధికముగ బ్రాహ్మణులు నివసించెడివారు. దేశనేవకై తమ జీవిత సర్వస్వము నర్పించిన బాలగంగాధరతిలక్, గోఖలేల కీనగరము ప్రధానకార్యస్థానముగ నుండెడిది. ఈ నగరమున నొక 'ఇంజనీరింగ్ విశ్వవిద్యాలయము'ను 'సింధియాచాత్రావాసము'ను గ్రంథాలయమునుచూడతగినవి. ఇదిగొప్ప సైనిక కేంద్రము, వ్యాపార కేంద్రము. ప్రాచీన

దుర్గములు చాలగలవు. ఈనగర పరిసరములు సుమనోహరముగ నుండును.

పార్వతీ మందిరము

ఇది 'పార్వతీహద' తీరమున 'పార్వతీశిఖరము'న గలదు. ఈమందిరము మహారాష్ట్రమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధి చెందినది. ఇదికాక యింకను చాలమందిరములు, రాజప్రాసారములు గలవు. అందు వృద్ధేశ్వర, భైరవ, పాతాళేశ్వర గుహామందిరము, ఓంకారేశ్వర, హరిహరేశ్వర, నాగేశ్వర, సోమేశ్వర, సంగమేశ్వర, బాలాజీ, మురళీధర మందిరములు చూడదగినవి. ఇంకను గౌసంపుర్లో విష్ణుమందిరము తులసీబాగ్లో రామమందిరము. యోగేశ్వరీ, గణపతి మందిరములు దర్శనీయములు. కొండ మీద చూడతగినవి చాలగలవు.

ఈ జిల్లాయందే 'ప్రతాపగఢ్' అను ప్రదేశమున శివాజీమహారాజు యొక్క యిష్టదైవమగు భగవతి "భవానీ" మందిరము గలదు. శివాజీ భక్తికి ప్రసన్నయై దేవి యొసగిన ఖడ్గముచే శివాజీ శివాజీ విజయము బడసెనని చెప్పుదురు. నేటికినిగూడ శివాజీవంశీయుల కీమెయే కులదైవతమై యున్నది.

చూడతగినవి:— కోట ముఖ్యముగ చూడతగినది. కోట సమీపమున నవగ్రహాలయము కలదు. గ్రామములో నెక్కడ చూచినను వాయుపుత్రుని విగ్రహములు, శ్రీరామాలయములు అధికముగ గలవు. దస్తాన్ పేటలో ఆంజనేయస్వామి ప్రత్యక్షుడై వము. చక్కనిమార్చైటు కలదు. అన్నిపదార్థములు దొరుకును.

ఇక్కడికి సమీపమున గల యరవాడ సెంట్రల్ జయిలు గాంధీమహాత్ముని ఉనికిచే పవిత్రమైనది. కస్తూరీబా, మహాదేవదేశాయిల సమాధులుగల ఆగాఖాన్ భవనము ఇటీవల చరిత్రప్రసిద్ధమైనది.

* కస్తూరీబా, మహాదేవ దేశాయిల సమాధులు

ఇక్కడకు బొంబాయి 119 మైళ్ళు. ఇటనుండి రైలు లమితవేగములో ప్రయాణించును. పర్వతకందరములనుండి కూడ రైలు నడుచును. రైలు కి గం. లలో బొంబాయి చేరును.

భీమశంకరము

ఇది పూనాకు ఉత్తరమునగల తలేగావ్ స్టేషనుకు 21 మై. దూరమున గలదు. నేరాలా స్టేషను నుండియు పోవచ్చును. నేరాలాకు 16 మైళ్ళ దూరమున గలదు. 10 మైళ్ళ వరకు బండి పోవును. తరువాత నడచినెళ్ళవలసి యుండును. ఇది భీమానది పుట్టు చోటు.

భీమశంకరుని చరిత్ర:— ఇచట సహ్యాపర్వతశిఖరమున ‘భీమశంకర మహాదేవు’ని లింగము కలదు. ఇచ్చటనుండియే ‘భీమా’ నది పుట్టుచున్నది. ఈ నదియే పండరిపురప్రాంతమున ‘చంద్రభాగ’ యని పిలువబడుచున్నది. ఈ శివలింగమునుండి కూడ కొంచెము కొంచెముగ జలము స్రవించుచుండును. భీమ శంకరాలయమునకు సమీపమున ప్రసిద్ధ రాజసీలిజుడగు నానా ఫర్నవీసు నిర్మించిన రెండు కుండములు గలవు. ఇచ్చటకు సమీ

ఎత్తు కలిగియున్నది. గుహాంతర్భాగమున పర్వతమును దొలిచి, నిర్మింపబడిన యష్టకోణస్తంభములు రెండువరుస లున్నవి. వీనికి ముందున్న సింహస్తంభమున ప్రాచీనశాసనములు గలవు.

కారలీకి సమీపమున విహారరూపమునగల గుహలు చాల గలవు. ఇచ్చటగల ప్రధానవిహారము మూడు శ్రేణులుగ నున్నది. కారలీగ్రామమునకు దక్షిణపూర్వముగ క్రీ. శ. 200 సం॥ పూర్వము నిర్మింపబడిన గుహలు 18 కలవు. భారతదేశమునం దీప్రదేశము చాల రమ్యమైనది.

బాడ్ గావ్ స్టేషనుకు దక్షిణ పశ్చిమములందు 'వేదసా' యను నొక గ్రామము కలదు. ఇచ్చట కూడ చాల గుహలు కలవు. ఇచట 16 స్తూపములందు పాలరాతిశిల్పము చాల సుందరముగ పోషింపబడినది. ఇదికూడ దర్శనీయమైన ప్రదేశము.

కై వ ల్య ధా మ ము

(యో గ వి ద్యాలయము)

తలేగావ్ నుండి లోనావాలా స్టేషనులో దిగవలయును. స్టేషనుకు సమీపముననే యోగము - ఆసనములు - ప్రాణాయామములను నేర్పు ప్రసిద్ధ విద్యాలయము గలదు.

ఈ విద్యాలయము పేరు 'కై వల్యధామము'. మాధవ దాసుల శిష్యుడగు శ్రీ కువలయానందస్వామివారు దీనిని స్థాపించెను. ఆశ్రమము చాల ప్రశాంతముగ నుండును. స్నానపానాదులకు చక్కని తటాకము గలదు. ఆధునికముగ ఎక్కురే ఫోటోలు తీసి, రోగనిర్ణయముచేసి, దానికి తగు యోగములు ఆసనములు

చున్నది. గర్భాలయమున మహమ్మదీయులు భగ్నముచేయగ
మిగిలిన శివలింగము గలదు. ఇందుత్తరముగ నొకచో మూడు
తలలు గలిగి యొకస్త్రీని తొడపై గూర్చుండబెట్టుకొనిన విగ్ర
హము కలదు. సూక్ష్మముగ పరిశీలించిన నిది యుమాశంకరుల
విగ్రహమని తోచుచున్నది. ఈమందిరమునకు దక్షిణపూర్వమున
కాలీవిగ్రహము కలదు. మందిరద్వారమునకు ముందొక వహరా
కలదు. ఈ మందిరద్వారమునకు దత్తి లలితములగు శిల్పములు
కలవు. అమరనాథమందిరములోనికి వెడలునప్పుడు వచ్చు ప్రథమ
ద్వారమునం దేనుగులు, సింహములు, వీనికి మధ్య మహాదేవుడు
చాలసుందరముగ నుంచబడెను. ఇదిచాలప్రసిద్ధమైన పవిత్రస్థానము.

బొంబాయి

అమరనాథమునుండి కల్యాణ (జం) మీదుగ బొంబాయి
చేరవలయును. ఇది పశ్చిమ సముద్రతీరమున గల విశాలమైన
నగరము. ఇది యొక ప్రసిద్ధమైన యోధగేవు. ఇది ప్రాచ్య
పాశ్చాత్య నాగరికతల సమ్మేళనమునకు నిదర్శనమైన సుందర
నగరము. బొంబాయిలో 13 రైలు
స్టేషనులు గలవు. అందు విక్టోరియా
స్టేషనునుండి మద్రాసు 795 మైళ్ళ
దూరమునను, కలక్ 1219 మైళ్ళ
దూరమునను, కలకత్తా 1278 మైళ్ళ
దూరమునను, ఢిల్లీ 883 మైళ్ళ దూరమునను గలవు. బొంబాయి
రాష్ట్రమున జనాభా 3,59,56,150. బొంబాయి నగరమున
జనాభా 28,40,011.

* బొంబాయి

నందంతటను ట్రాముబండ్లు, బస్సులు తిరుగుచుండును. ఎలిఫెంట్ స్టాక్ సర్కిల్, కప్టమ్ హౌస్, టౌన్ మహల్, టంకనాల భవనము లతి సుందరమైనవి, దర్శనీయములు.

మహారాణీబాగ్:— బొంబాయి నగరమునం దుత్తర భాగమున 'పరేల్ రోడ్'కు తూర్పుగ 34 ఎకరముల భూమియందు 'మహారాణీబాగ్' లేక విక్టోరియా గార్డెన్ కలదు. దీనికి సమీపమునందే మ్యూజియము కలదు. ఇవి రెండును చూడదగినవి.

హేంగింగ్ గార్డెన్స్ దృశ్యము
(బొంబాయిరాష్ట్ర ప్రభుత్వ సౌజన్యముతో)

మహాలక్ష్మీ మందిరము:— పరేల్ రోడ్డుకు దక్షిణపశ్చిమముగ మహాలక్ష్మీ మందిరము కలదు. ఈమందిరము చాల సుందరమైనది. ఇది చాల ప్రాచీనమైన ప్రదేశము.

పింజరాపోల్:— (పశువుల ఆశ్రమము):— ఇచ్చట బొంబాయిలోని ప్రజలు చందావేసికొని దుర్బల జంతువులను, రోగమువచ్చిన పశువులను పోషింతురు.

ముంబాదేవి మందిరము:— కాలవాదేవీరోడ్డుకు సమీపమున నొక సర్వస్థిరమున ముంబాదేవి యాలయము కలదు.

ఈదేవిపేరిటనే యీనగరమునకు 'ముంబయీ' లేక 'బొంబాయి' అను పేరు వచ్చెను.

ద్వారకాధీశమందిరము:— ఇష్టలెనెడ్కు సమీపమున పటేల్కు పోవురోడ్డుకు కుడివైపున ద్వారకాధీశమందిరముకలదు. ఇది 40 అడుగుల పొడవు, అంతియ వెడల్పు కలిగియున్నది. ఇది చాల ప్రసిద్ధమైన మందిరము.

మలబార్ పర్వతము:— ఈ పర్వతము బొంబాయి నగరమునకు పశ్చిమప్రాంతమున గలదు. ఇది సముద్రతలమునకు 180 అ. యెత్తుగలిగి యున్నది. ఇచ్చట ప్రభుత్వభవనము, ఫారసీల దోఖిమాలు (టవర్ ఆఫ్ సైలెన్సు) కలవు. ఇవి మొత్తము 5 మీనారులు. ఇవి గుండ్రముగ నుండును. ఇందొకటి 176 అ. యెత్తు గలిగియున్నది. దీనిని కట్టించుటకు 3 లక్షల రూపాయలు ఖర్చయ్యెను. ఈ స్తంభాగ్రములపై ఫారసీలు తమవారి మృతదేహములను గ్రద్దలకు నెగురవేయుదురు.

ఫార్సీలు పర్షియాదేశస్థులు. జొరాష్టరు వీరి మతప్రవక్త. వీరి మతగ్రంథము జెందవేస్తా. ఇది వేదమును పోలియుండును. వీరు భగవంతుని 'ఆహురమేజదా' యని పిలుతురు. వీరు తేజస్వరూపుడగు భగవంతు నారాధింతురు. వీరు భగవంతుడు సర్వవ్యాపి, సృష్టికర్త, దివ్యుడు, గంభీరుడు నని భావింతురు. వీరు 3 వ శతాబ్దమున పర్షియానుండి మహమ్మదీయులచేత పడజాలక భారతదేశమునకు కాందిశీకులై వచ్చిరి. వీరు తమ మతమునం నెవరిని కలుపుకొనరు. అందుచేత వీరి సంఖ్య ఒక లక్షవరకు మాత్రము కలదు. భూజలాగ్నులను పవిత్రముగ నుంచుట వీరి

చర్చిగేటు చూడిదగినవి. వీనిని దర్శింపజేయుటకు బస్సులు కలవు. బస్సుచార్జ్ రోజు 1కి రు. 5-0-0.

ఎ లి ఫెం టా

బొంబాయికి 6 మైళ్ళదూరమున 'ధానా' జిల్లాలో ఎలి ఫెంటా యను ద్వీపము కలదు. ఇటకు బొంబాయి హార్బరులో స్త్రీమరునెక్కి వెళ్ళవచ్చును. దీనిని ధారాపురి యని కూడ పిలుతురు. పూర్వమిందలి తాళ్ళను బొంబాయిలోని షిప్టోరియా గార్డెన్సు కట్టుబడికి తీయగ నిందొక ఏనుగువిగ్రహము గాన వచ్చెను. అందుచేత దీనికి (ఎలిఫెంటా) అను పేరు వచ్చెను.

ఇచ్చట 5 గుహామందిరములు కలవు. ఇవి పర్వతమును దొలిచి యచ్చటిరాళ్ళతోనే విగ్రహాదికములను నిర్మించి తయారు చేయబడినవి. ఇందు అతుకుపెట్టిన రాళ్ళు లేవు. ఈ ద్వీపమునకు బళ్ళెమమున సముద్రజలమునకు 250 అ. యెత్తున త్రిమూర్తి గుహామందిరము కలదు. ఇది చాల సుందరమైనది. ఈ మందిరమున నొకేచోట బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరుల విగ్రహము చిత్రించబడియున్నది. ఈ మూర్తి కంఠము, ముఖము మాత్రము కలవు. ఈ విగ్రహము 18 అడుగుల ఎత్తు గలిగియున్నది. ఈ విగ్రహము యొక్క శిరస్సు 23 అ. చుట్టుకొలత కలిగియున్నది. ఈ రీతిగ నిచట యింకను చూడతగిన పెద్దపెద్దవిగ్రహములు కలవు. శిథిలావస్థయందుండియు శిల్పకళాసంపదను చాటుచున్నవి.

ఈ ద్వీపమున 3 వ శతాబ్దమునుండి 10 వ శతాబ్దము వరకు నొక సుందరమైన నగరముండెడిదని యిచటగల చిహ్నము లనుబట్టి యూహించుచుండిరి.

ఎలిఫెంటాగుహ నిర్మాణకాలము తెలియుటలేదు కాని పాండవ నిర్మితములని కొందరు, బాణాసురనిర్మితములని కొందరు

చెప్పుదురు. పాశ్చాత్యులు త్రిమూర్తిగుహ 9 లేక 10వ శతాబ్దమున నిర్మింపబడినట్లు చెప్పుదురు. యాత్రికులు తమ వెంట భోజనాదికములు తీసికొనివెళ్లుట అవసరము. ప్రతి ఆదివారము ప్రత్యేక లాంచి సర్వీసు గలదు.

మహేశ్వరమూర్తి (శివ) ఎలిఫెంటాగుహలు

— బొంబాయి రాష్ట్రప్రభుత్వపు సౌజన్యముతో

యోగేశ్వరగుహ మందిరము

ఇచ్చటకు బొంబాయి విక్టోరియా స్టేషను నుండి దాదరా స్టేషను, చాందరా స్టేషనుల మీదుగ గురుగావ్ స్టేషనులో దిగవలయును. అచటకు యోగేశ్వరగ్రామము 2 మైళ్ల దూరమున గలదు. గ్రామమునకు 2 మైళ్ళ దూరమున 'అంబోలీ' గ్రామ సమీపమున యోగేశ్వర గుహమందిరము గలదు.

ఎల్లోరాలి నీ కైలాసగుహదక్క భారతదేశమున గల గుహమందిరము లన్నిటియందు నీయోగేశ్వరగుహ చాల పెద్ద

దని చెప్పుదురు. ఇది 240 అ. పొడవు, 200 అ. వెడల్పు కలిగి యున్నది. ఈ మందిరమున చాలవిగ్రహములు కలవు. యోగేశ్వరగుహ మందిరమున కుత్తరముగ 6 మైళ్ళ దూరమునం దుత్తరముగ ధానాగుహ కలదు.

మండపేశ్వర గుహమందిరము

గురుగావ్ స్టేషను కుత్తరముగ 4 మైళ్ళ దూరమున 'వోర్ బలీ' స్టేషను కలదు. ఇచ్చట కొక మైలుదూరమున మండపేశ్వర గుహలు కలవు. ఇచ్చట కొండనుదొలిచి మూడు గుహలు నిర్మింపబడెను. ఇవి 9వ శతాబ్దమున నిర్మింపబడెనని జనుల యభిప్రాయము. ఇందు రెండవ గుహమందిరముయొక్క పశ్చిమపు గోడమీద 25 ప్రతిమలతో కూడిన యొక చతుర్భుజవిగ్రహము కలదు. ఇది భీమవిగ్రహమని జనులు చెప్పుదురు. చూడతగిన దేవతామూర్తు లనేకములు గలవు.

కనారీ గుహమందిరము

బోర్ బలీస్టేషనుకు 5 మై. దూరమునను, తులసీనదము యొక్క ఆనకట్ట కుత్తరమున 2 మై. దూరమునను 'సాలసర్ ద్వీప' మధ్యభాగమునందొకపర్వతపార్శ్వమున క్రిందుగ కొన్ని, మీదుగ కొన్ని మొత్తము 109 మందిరములు కలవు. ఇవన్నియును కొండ దొలిచి నిర్మింపబడెను. ఇవి యితరగుహమందిరములవలె రమణీయముగ నుండకున్నను తప్పక చూడదగినవి. పర్వతోపాంతమున పర్వతమును దొలిచి యొకకాలిబాట యన్ని గుహముఖల యొద్దకు నిర్మింపబడెను. ఈ గుహమందిరములందు పలుతావుల బుద్ధవిగ్రహముల నుంచబడెను. ఇవి 9వ శతాబ్దమునకు పూర్వమే

నిర్మింపబడెను. ఇచ్చట బుద్ధుని దంతమొకటి గలదు. అందుచేత నిదీ చాలపవిత్రమైచస్తానము. ఇట బుద్ధమందిరము ప్రధానమైనది.

తులసీనదము:— కనారీ గుహామందిరములకు 2 మైళ్ళ దూరమున సాల్ సర్ ద్వీపమున తులసీనదముయొక్క ఆనకట్ట కలదు. ఈనదము (పెద్దకాలువ) క్రీ.శ. 1872 సం॥న 4 లక్షల రూపాయలు వెచ్చించి కట్టబడెను.

విహారనదము:— తులసీనదమునకు 2 మై. దూరమున 2 మై. పొడవు, $1\frac{1}{2}$ మై. వెడల్పుగల విహారనదము గలదు. దీని నొక యింగ్లండుదేశమునందు కిరి లక్షల రూపాయలు ఖర్చుపెట్టి తయారుచేయించెను.

ఈ రెండు కాలువల ద్వారా బొంబాయి నగరమునకు, బొంబాయికి సమీపమునగల 'మాలాబార్' పర్వతము మీదకు నీరు పంపబడుచుండెను.

బొంబాయినుండి సూరత్ పోరుబందరు మీదుగ ద్వార కకు సముద్రముమీదకూడ ప్రయాణము చేయవచ్చును.

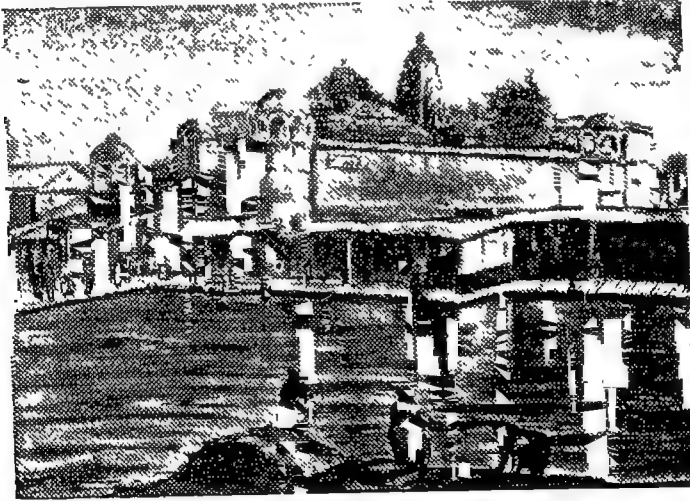
పంచవటి (నాసిక)

బొంబాయినుండి కల్యాణ (జం) మీదుగ నాసికరోడ్డు స్టేషనుకు చేరవలయును.

పంచవటి గోదావరిపుట్టినచోటున కలదు. గోదావరికి కుడి వైపున గల 'నాసిక' గ్రామమే పంచవటి. నాసిక చాల పెద్ద పట్టణము. ఇచ్చట ట్రాంబండ్లుకూడా నడచును. ఇచ్చట ధర్మశాలలు గలవు. భోజనసామగ్రి సర్వము లభించును. ఇచ్చట

పోస్తాఫీసు, తంతికార్యాలయము, సంస్కృతపాఠశాలయు గలవు. నాసిక గిన్నెలకు ప్రసిద్ధి. లక్ష్మణుడు శూర్పణఖ నాసికను కోసిన కారణమున దీనికి నాసిక యని పేరు వచ్చిన దందురు.

ఇట గోదావరి ప్రధాననది. గోదావరి నాసికబస్తీ మధ్యగా చిన్ని కాలువవలె ప్రవహించుచుండును. యాత్రికులు 'రామ ఘట్ట'మున స్నానముచేసి పితృదేవతలకు పిండప్రదానము చేయుదురు. ఇక్కడ యాత్రికులు ముండసము, ప్రాయశ్చిత్తము, తీర్థ విధియు చేయుదురు. మూసివాయనముకూడ నిత్తురు. గోదావరిని మిక్కిలి భక్తిశ్రద్ధలతో పూజింతురు. ఇచట సంకల్పమున

గోదావరీతీరము - నాసిక

'దండకారణ్యమునగల తపోవన'మని చెప్పుదురు. ఈ ప్రదేశమున శ్రీరాముడు దశరథునకు పిండప్రదానము గావించెను. అందుచే దీనికిపేరు వచ్చెను. రామఘట్టమును 'రామగయ' యని కూడా పిలుతురు. ఇచ్చట చాలకుండములు గలవు. వీనిలోనికి గోదావరీ

జలము వచ్చుచు పోవుచుండును. ఒక సెలవరు గోమఘనదిలో కలిసి రామకుండమున పడుచున్నది. దీనిని 'అరుణసంగమ' మని యందురు. ఇదేవిధముగ 'వరుణసంగమ'మని మరియొకటి గలదు.

ఇచట నొక గుహ కలదు. లోనికి మెట్లు కలవు. లోపల చిన్న రామాలయము కలదు. ఇచట దీపారాధన నెల్లపుడు ప్రకాశించుచుండును. ఇచటనే లక్ష్మణుడు శూర్పణఖయొక్క నాశికాచ్ఛేదము చేసెనని చెప్పుదురు.

శ్రీరామాలయము:— పంచవతీయందు గోదావరీ తీరమున చాల దేవాలయములు గలవు. వీనియందు 'శ్రీరామ మందిరము' చాల పెద్దది. దీనిని కట్టించుటకు ౮ లక్షల రూపాయలు వ్యయమయ్యెనట.

ఇచ్చటనే యొకస్థానమున నైదు పటవృక్షములు కలవు. ఈ పటవృక్షములన్నియు నొకే వృక్షముయొక్క యూడలనుండి ప్రాదుర్భవించినటుల తోచుచున్నది. ఇదియే ప్రధానమైన 'పంచవతీ క్షేత్రము'. ఇచ్చటనే శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణ సహితుడై నివసించెను.

ఇతరములు : గౌతమ తపోవనము:— ఇచ్చట గౌతమ ఋషి తపస్సుచేయుచుండువాడు. దీనికి సమీపమునందే లక్ష్మణుడు శూర్పణఖ ముక్కు, చెవులు కోసిన స్థానము గలదు.

“గౌతమాశ్రమం పుణ్యం వివా సర్వార్థకామదం”

— గౌతమి పునాత్మ్యము

పంచతీర్థము:— ఇచ్చట పర్వతమునుండి పడు గోదావరితో కపిలానది కలియుచున్నది. ఇచ్చట నైదుకుండములు

గలవు. వీనిని “పంచతీర్థము” లని యుందారు. ముక్తయోని కుండము, అగ్నియోనికుండము, విష్ణుయోనికుండము, బ్రహ్మయోనికుండము, రుద్రయోనికుండము అని వాటి పేర్లు. వీని యందు ‘అగ్నియోనికుండ’మున జల మధికముగ గలదు.

సప్తరి ఆశ్రమము:—గోదావరీ కపిలాసంగమమున కావలి యొడ్డున సప్తరి ఆశ్రమము కలదు. ఇచ్చట సప్తరులు తపస్సుచేసిరి.

జటాయు మోక్షస్థానము:— ఈ ప్రదేశ మిచ్చటకు సుమారు ౮ మై. దూరమున గలదు. ఇది జటాయువుయొక్క మహాత్మరభక్తిని, త్యాగమును, ధర్మనిష్ఠను గుర్తుకుదెచ్చును.

అగస్త్యకుండము:— దీనికి సమీపమునందే అగస్త్యుని యొక్కయు, సుతీత్యునియొక్కయు ఆశ్రమములు కలవు. ఇచ్చట ‘అగస్త్యకుండ’ మనునది యొకటి కలదు.

మారీచ వధస్థానము:— ఇది ‘సాయీః ఖేడా’ అను గ్రామమున గలదు. ఈ గ్రామము పంచవటికి సమీపముననే గలదు. శ్రీరాముడు మారీచు నీ ప్రదేశమునందే వధించెను.

పాండవగుహ:— వనవాససమయమున పాండవు లిచ్చట నివసించిరని చెప్పుదురు. ఇచ్చట సుమారు 20 గుహలు కలవు. ఇవన్నియు కొండనుదొల్చి తయారుచేయబడెను. వీనిని బౌద్ధులు నిర్మించిరని కొందరుచెప్పుదురు. వీనియందు విశ్వకర్మయొక్కయు భైరవునియొక్కయు విగ్రహములు కలవు.

సుందరనారాయణ మందిరము:— పంచవటిజ్యోత్రపరిక్రమణమం దీ దేవాలయము కానుపించును. ఇందు నారాయణ మూర్తి కలదు.

కపాలేశ్వరుడు:— ఇది యొక శివాలయము. ఇది రామ కుండమునకు సమీపమున గలదు. ఇది యొక మిట్టమీద గలదు. దీనిమీదకు ఎక్కుటకు క్రిందనుండి సుమారు 500 మెట్లు కలవు.

మాహాత్మ్యము:— పంచవటీక్షేత్ర యాత్రవలన సర్వ పాపములు శమించును. పంచవటీని సేవించిన మనుజుడు దేహావ సానమున స్వర్గమునకు బోవును. ఇచ్చట గోదావరీనదియందు స్నానముచేసి యథావిధిగ తీర్థవిధి, గోదానాది దానములుచేసిన మహాత్తరఫలము గలదు. — మహాభారతము.

త్ర్యం బ కేశ్వ ర ము

ఇది పంచవటికి 18 మై. దూరమున గలదు. బస్సుమీద గాని, టాంగామీదగాని వెళ్ళవచ్చును. పంచవటీ త్ర్యంబకేశ్వరములకు మధ్యగల మార్గమంతయు ప్రకృతిదృశ్యములతో నతి మనోహరముగనుండును. త్ర్యంబకేశ్వరమున ధర్మశాలలు గలవు.

త్ర్యంబకేశ్వర ఆలయము

కుశావర్తము:— ఇచ్చట 'కుశావర్త' మను నొక సరోవరము కలదు. యాత్రికులు కుశావర్త సరోవరమున స్నానముచేయుదురు. ఈ సరస్సునకు నలువైపుల మంచి సోపానములు కలవు. ఈ సరస్సులోనికి గోదావరిలోని జలము వచ్చుచుండును. ఇచ్చట యాత్రికులు తీర్థవిధికూడా చేయుదురు. దీనికి సమీపముననే 'గంగాసాగర' మను నొక సరోవరము గలదు. దీనియొద్దన 'భగవతీ మందిరము' కలదు.

గౌతమి (గోదావరి)

గోదావరినది గంగానదివలెనే పరమపవిత్రమైనది. ఈ నది శివ జటాజూటమునుండి యుద్భవించినట్లు చెప్పుచుందురు. భగీరథుని తపఃఫలితమగుటచే గంగానది భాగీరథియని పిలువబడునట్లే, గౌతముని తపఃఫలితమగుటవలన నీనది 'గౌతమీనది' యని కూడ పేరొందెను.

త్ర్యంబకేశ్వరము:— శివుని 108 దివ్యస్థానములలో నిది యొకటి. ఈ మందిరము చాల పెద్దది. ఈ శివలింగము వేర్వేరుగ మూడుభాగములుగ నున్నట్లు కాస్పించును. పానువట్టుమీద నెల్లపుడు సుమారు నెత్తెనులోతు నీరు నిలిచియుండును. ఇది ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములయం దొకటి. త్ర్యంబకేశ్వర మహాదేవుని యారాధనకు వేలకొలదిరూపాయలు వార్షికాదాయము వచ్చును. ఇదికాక అవసరమునుబట్టి ప్రభుత్వము కూడా సహాయము చేయును. త్ర్యంబకేశ్వరుని యాలయములోని కెల్లపుడు గోదావరి నీరు ప్రవహించుచుండును. యాత్రీకు లీదై వమునకు మహాన్యాసపూర్వకముగ నభిషేకము చేయుదురు.

గంగాద్వారము:—

త్రయంబక జటోద్భూతే సర్వకామప్రదాయినీ

క్షమస్యమాతశ్చాంతాసి సుఖం ఆజ్ఞాం హితంకురు|| -బ్రహ్మాండపురాణం

ఇది బ్రహ్మగిరిపర్వతముమీద కలదు. ఇచ్చట గోదావరి నది పుట్టుచున్నది. ఇచ్చట కోతులు మెండుగ గలవు. త్ర్యంబకేశ్వరమునకు సమీపముననే బ్రహ్మగిరి కలదు. పై సగల గంగాద్వారమును చేరుటకు క్రిందినుండి సోపానములు కలవు. ఈ సోపా

నములు సుమారొక 1000 వరికు నుండును. వీనిని బొంబాయి నగరవాసియగు సేత్ కరమ్జీ కట్టించెను. ఇచ్చట నొక కుండము కలదు. గోముఖమునుండి యీకుండములోనికి యొక జలధార పడుచున్నది. ఇదియే గోదావరి పుట్టుచోటు. ఇచట గోదావరీ దేవి విగ్రహమును ప్రతిష్ఠించిరి. ఈమెకు నిత్యము ఆరాధన జరుగును. ఈ జలము రామకుండము, లక్ష్మణకుండములగుండా కుళావర్త సరోవరమున ప్రవేశించుచున్నది. కుళావర్తమునుదాటి కొలదిదూరముపోయి యీ జలధార యదృశ్య మగుచున్నది. మరల నిది 'చక్రతీర్థము'న ప్రకటమగుచున్నది. ఇచ్చటనుండియే దీనికి గోదావరి యని పేరు.

దత్తమందిరము:— ఈ పర్వతముప్రక్క దత్తపర్వతము కలదు. ఈపర్వతమున దత్తమందిరము కలదు. మరియు నివృత్తి నాథాలయముకూడ కలదు. వీధుల వెంబడి ఆవులు యాచకుల వలె వెంబడించును. వానికీగాను గడ్డి యమ్ముచుండురు. శక్తి కొలది గడ్డిని వానికీవేసిన యొక మనవెంటరావు.

కుంభోత్సవము:— ప్రయాగయందువలె యిచ్చటకూడా ప్రతి పండ్రెండు సంవత్సరములకు గురుడు సింహరాశియం దున్న పుడు కుంభోత్సవము జరుగును. దీనినే పుష్కరమందురు. ఆసమయమం దిచ్చటకు దూరదూరదేశములనుండి యాత్రికులు శాధువులు నడుచెందురు.

మాహాత్యము:— గోదావరీస్నానమువలన గోహత్య, బహ్మహత్య మొదలగు పాపములు శమించుననియు మరణానంతము శివసాయుజ్యము లభించుననియు “విశ్వేశ్వరసంహిత”

యందు కలదు. త్ర్యంబకేశ్వరుని యథావిధిగ పూజించిన 'జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞములు' చేసిన ఫలము లభించునని "కూర్మ పురాణము"న గలదు. నాసిక, త్ర్యంబకము యీ ప్రాంతము లందు చలి మిక్కుటముగ నుండును.

షి రి డి

నాసికనుండి మన్మాడ్ లో మారి రాహురీపేషనులో దిగ వలయును. అజానులకు సుజ్ఞానమును కలిగించి, లోకకిల్యాణము చేకూర్చుటకయి మహాత్ములు అవతరించుచుండురు.

శ్రీసాయిబాబా

అట్టివారిలో శ్రీసాయిబాబా ఒకరు. ఇతడు జన్మచే బ్రాహ్మణుడయ్యి, తొలుత మహమ్మదీయుని గురువుగా బడసి పిమ్మట బ్రాహ్మణుని గురువుగా స్వీకరించెను. గురుకటాక్షమున అచిర కాలముననే

శ్రీ సాయి భక్తి జ్ఞానములు కలవాడాయెను. శ్రీసాయికి గురు, దై వములయెడ భేదబుద్ధి లేదు. కొంతకాల మునకు శ్రీసాయి పకీరుభక్తి నవలంబించి తన 16 వ యేట యీ షిరిడి క్షేత్రమునకు జేరెను. కొంతకాలము దేశయాత్ర చేయుచు సర్వకాలములందు భగవన్నామ ముచ్చరించుచు, భగవన్నామముద్వారా భక్తిప్రచారము చేయుటయే ప్రధా నాశయముతో జీవయాత్ర గడపెను. ఇతనికి వైద్యముకూడ తెలియును. అమోఘమైనవ్యాధులను ఒక్కమాత్రితో కుదిర్చెడి వాడు. ఇతనిలోని మహత్తర ఆధ్యాత్మికసంపద వర్ణనాతీతము. ఇతనియందలి మహత్తరశక్తిని నేటికిని భక్తలోకమున పలువురు ప్రత్యక్షముగా గాంచుచుండిరి. ఇట్టి మహనీయుడు క్రీ.శ. 1918

అజంతాగుహలు శైవమతముపై 250 అ. ఎత్తున గలవు. ఇవియన్నియు ఒక నిడుపైన రాతిపై నుండి అర్ధవృత్తాకారములో నుండును. ఇట్టి సహజసౌందర్యముగల యీ తావును చూచి,

అజంతాగుహ ఒక దృశ్యము

వెనుకటి కళాకారుల నైపుణ్యమును గూర్చి ప్రకృతినూత ఆనందించు చున్నదా అనిపించును. ఇచట బౌద్ధమతము ఉచ్చస్థితిలో నున్న ఆ కాలమునాటి కళాపరిణామములనుకొంచనగును. కొట్టవచ్చినట్లు అగవడు ఆనాటి శిల్ప చాతుర్యములు, సౌందర్యమునకు నిలయమైన రాతిచెక్కడములు, మనోహరములగు తైల చిత్రములు మనలను ఒకసారి గుప్త

రాజుల కాలమునాటి స్వర్ణయుగమునకు తీసికొనిపోయి, అప్పుడు నివసించియున్నట్లు చేయును. సర్వవిధములగు మానవుల జంతువుల ప్రతిమలు ప్రకృతితో సమకూర్చి అత్యద్భుతముగ వర్ణింపబడినవి. ఇచట గాంచనగు ముఖ్యవిషయము వివిధభావపూర్ణములైన చిత్రపుల సహజసౌందర్య సంపద.

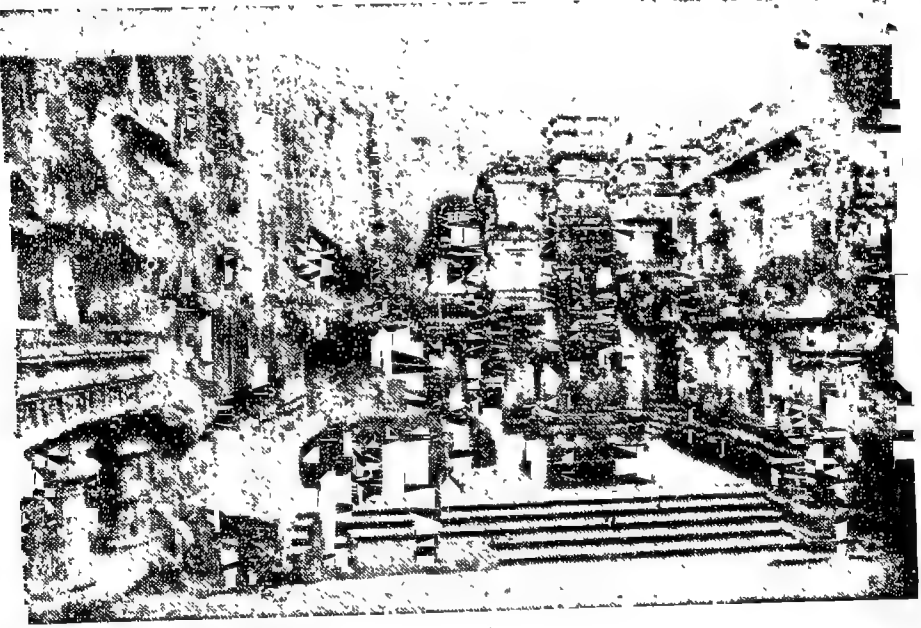
మొత్తము 29 గుహలు కలవు. అందు 5 స్థలములు పూజార్హములైనవి. మిగిలినవన్నియు బౌద్ధభిక్షుకులు తపస్సు చేసికొనిన స్థలములు. ఇచటనే వీరందరు పవిత్రమైనజీవితములను ఉద్రేకములనుండి ప్రేమజగత్తునకు మరల్చి, బౌద్ధమతకళారాధకులై, వారి జీవితములను గడపిరి. అజంతాగుహలు చూచుటయన మన ఆత్మలను ఒకసారి సౌందర్యముతో ఏకీభవింపజేయుట.

గ్రీఫిత్, లేడి హార్మిగుహము, ముకుల్ డే యీ స్థలములను సందర్శించినప్పుడు లేని వసతులను యీనాడు నేలాది సందర్శకులకు పురాతనవస్తు చిత్తశాస్త్రజ్ఞులచే హెచ్చుగ కలుగజేయించిన H. E. H. నైజాముకు మన ధన్యవాదములు. ఈ గుహల సమీపమునకు మోటారు ప్రయాణమునకు వీలుగ ఒక రోడ్డు కలదు. ఫరద్ పూరు యీ ప్రాంతమునకు 3½ మైళ్ళలో గలదు. ఇచట ప్రయాణీకుల సౌకర్యార్థము కట్టబడిన బంగళ, రాప్ట్రీ అతిథిగృహము, వీరలకు యీ అజంతాగుహలను సందర్శించుటలో కలిగిన మార్గాయాసమును తొలగించుచున్నవి.

ఎల్లోరా

ఎల్లోరా గుహలు ఔరంగాబాదు జిల్లాలో, జౌరంగాబాదుకు ఈశాన్యముగ 15 మైళ్ళలో గలవు. ఇండియాలో అత్యంత సుందరమైన గుహలలో యివి యొకటి. అజంతాలో బౌద్ధమతచిత్రములు, చెక్కడములు గాంచుదుము. ఇచట హిందూదేశములోని క్రీ. శ. 5 నుండి 10 వ శతాబ్దము వరకు ఉచ్చస్థితిలో నుండి, మిక్కిలి ప్రాముఖ్యముగనున్న బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ, జైన మతములకు సంబంధించిన మూడు గుహలను

జాతుము. ఈ గుహలలో మధ్యగుహలు బ్రాహ్మణమతమును తెల్పునవిగ నుండి, ఆచివర యీచివర బౌద్ధ జైనమత గుహలు గల్గి మొత్తము యివిఅన్నియూ కలిసి దాదాపు 1½ మై. పొడవున విస్తరించి యుండును. వీటన్నిటిలోను కొండను తొలిచి నిర్మించబడిన కైలాసదేవాలయము చాల గొప్పది. ఈ గుహలు చాలమందిచే వర్ణింపబడినవి. చాల తేలికగ సందర్శించవచ్చును.

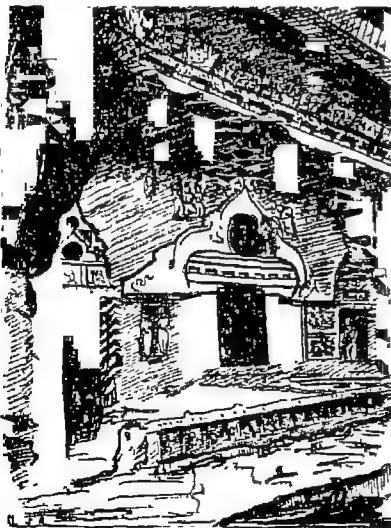

కైలాసగుహ నెం 16

అజంతాగుహలవలెనే, ఎల్లోగాగుహలు గూడ ప్రకృతి సౌందర్యముతో నెలరారుప్రాంత మధ్యములో గలవు. ఈప్రాంతమునకు పోవు రోడ్డుకూడ అటుయిటు పిప్పల్ వృక్షములు కలిగి చూచుటకు ఎంతో ఆనందము చేకూరును. ఈకొండ ఎక్కుటకు వీలుగ త్రోవయంతయు ఔరంగజేబు సేనానులచే తాళ్లుపరచి,

చదునుచేయబడినది. ఇప్పటికి ఆనేనానులపేర్లు ద్రోవలో సగము నకు పైన స్తంభములపై చూడగలము. కొండ దిగువత్రోవ కడు ధమణీయముగ నుండును. కొన్నివందల అడుగుల దిగువలో ఎల్లోరా మైగానము కలదు. ఆ మైదానప్రారంభములో చుట్టు గల అడవియందలిచెట్లకు సంబంధించిన పదార్థములతో అంచులు కట్టి తేలుచున్న ఒక చిన్న సరోవరము, చూడగలము. ఆ సరోవరము మధ్య ఒక లంక గలదు. ఈ ప్రదేశమంతయు సస్య శ్యామలమై చూచుటకు మనోహరమై ఒప్పురుచుండును.

ఎల్లోరాగుహలన్నియు కొండయొక్క ఏటవాలువైపున తోలువబడినవి. ప్రతిగుహకు ఆవరణగలదు. కాని బయటిగోడలో ఒక్కరు పోవుటకు వీలగు త్రోవలుండుటచే వాటి ముందు పోవుచూ గూడ, లోపలికి పోవుట గ్రహింపరు. బౌద్ధగుహలు చాల పురాతనమైనవి. అవి దక్షిణదిశను గలవు. ఇచటినుండి పైనచెప్పిన వరుసలో నుండి, చివరకు ఉత్తరమున జైనమతమునకు చెందిన గుహలను జూతము.

ఎల్లోరా

అజంతా గుహలను చూచుటకు వెళ్ళినంత ఎక్కువగ ఎల్లోరా గుహలను చూచుటకు వెళ్లరు. కారణము అజంతాగుహలకు సంబంధించిన సాహిత్యము ఎల్లోరాలో కాంచకుండుటయే.

ఈ గుహలేగాక ఈ కొండపై నొకకొనను ఒక భవన మందు క్రీ.శ. 1235 నాటి జైనమతమునకు చెందిన పార్శ్వనాథుని విగ్రహము కలదు. ఎల్లోరాకు చెందిన గ్రామములో ఇండోరు పాలించిన అహల్యా బాయి చేత్రవ్వించబడిన ఒక చెలువుగూడ కలదు.

ఘుశ్మేశ్వరము

ఈ దృశ్యంకైవ లింగచ దృష్ట్యాపాకైః ప్రముచ్యతే,

సుఖం సంపర్థతే పుంసాం, శుక్లపక్షే యథా శశి॥

—శివపురాణము.

ఇట్టి శివలింగమును దర్శించిన మనుజుడు సర్వపాప వినిర్ముక్తుడై శుక్లపక్షచంద్రునివలె నీతని ఫలము వృద్ధిపొందును.

జాలతాబాద్ స్టేషనుకు 12 మైళ్ళ దూరమున గల 'బేరులాగావ్' లో శ్రీ ఘుశ్మేశ్వరాలయము కలదు. జాలతాబాద్ నుండి బేరులాగావ్ కు బండ్లు దొరకును. బేరంగాబాదు నందే రైలుదిగిన మోటారుమీదుగ బేరులాగావ్ చేరవచ్చును. ఇచ్చట అన్ని సౌకర్యములు కలవు. బస్సుమీద వచ్చుమార్గమున సుప్రసిద్ధమగు 'దేవగిరిదుర్గము' కానవచ్చును. ఈ కోట యొక పర్వతశిఖరమున గలదు. ఇచ్చట 'ధారేశ్వర' మహాదేవునియొక్క లింగమును, ఏకనాథజీమహారాజుయొక్క గురువగు శ్రీ జనార్దన మహారాజుయొక్క సమాధియును కలవు. దేవగిరియందు 'కైలాస మందిర' మను నొక శివమందిరము కలదు. కొంద రిదియే 'ఘుశ్మేశ్వర'మని చెప్పుదురు. వర్తమాన ఘుశ్మేశ్వరమునకు దేవగిరికి మధ్య సహస్రలింగము, పాతాళేశ్వర, సూర్యేశ్వర ములు, సూర్యకుండము, శివకుండము మొదలగు ప్రాచీన స్థాన

ములు కలవు. చూడతగినవి. ఘుశ్మేశ్వరమును ఘుస్పణేశ్వర మనియు, ఘుష్మేశ్వరమనియుకూడ పిలుతురు. ఇది ద్వాదశజ్యోతి ర్లింగములందొకటిగా పేర్కొనబడెను. యాత్రీకులు స్వామికి యథావిధిగా అభిషేకము పూజలు చేయుదురు.

ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగములు

లోకకల్యాణమునకై శంకరుడు సర్వతీర్థములందును లింగ రూపమున వెలసియుండెనని శివపూర్ణమున గలదు. అందు కొన్ని విశిష్టస్థానములందాతడు జ్యోతిర్లింగరూపము నొందెను. ఇట్లు శివలింగము లసంఖ్యాకములుగ నున్నను ద్వాదశ జ్యోతి ర్లింగములు అతి ప్రధానమైనవి.

సారాష్ట్రే సోమనాథంచ శ్రీశైలే మల్లికార్జునమ్,
ఉజ్జయిన్యాం మహాకాళం ఓంకారం పరమేశ్వరమ్.

కేదారం హిమవత్స్థితే డాకిన్యాం భీమశంకరమ్,
వారాణస్యాంచ విశ్వేశం త్ర్యంబకం గౌతమీతటే.

నైద్వి నాథం చిత్రాభూమా నాగేశం దారుకాపనే,
సేతుబంధేతు రామేశం ఘుశ్మేశంచ శివాలయే.

ద్వాదశైలాని నామాని ప్రాతరుత్థాయ యాపరీతౌ,
సప్తజన్మ కృతం పాపం స్మరణేన వినశ్యతి.

యంయం కామ ముపేక్ష్యైవ పరిష్కృన్తి నరోత్తమాః,
తస్యతస్య ఫలప్రాప్తి ర్భవిష్యతి నసంశయః.

ఏతేషాం దర్శనాదేవ పాతకంనైవ తివ్రతి,

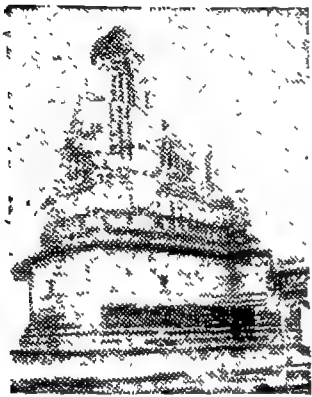
కర్మక్షయో భవేత్తస్య యస్యతుష్టో మహేశ్వరః.

సౌరాష్ట్ర ప్రదేశమున (కథియవాడ్) సోమనాథుడు, శ్రీశైలమున మల్లికార్జునుడు, ఉజయినియందు మహాకాశ్యపుడు, ఓంకారేశ్వరుడు, అమరేశ్వరుడు, కేదారఖండమున కేదారనాథుడు, డాకినియనుస్థానమున భీమశంకరుడు, కాశీయందు విశ్వనాథుడు, గౌతమీతీర్థమున త్ర్యంబకేశ్వరుడు, చితాభూమియందు వైద్యనాథుడు, దారుకావనమున నాగేశ్వరుడు, సేతుస్థానమున రామేశ్వరుడు, ఘుశ్మేశ్వరుడు యివి ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగములు. ప్రాతఃకాలమునం దీనామమును స్మరించిన సప్తజన్మలయందు గావించిన పాపములు కూడ నశించును. కామనాద్యష్టో పరించిన కోర్కెలు నెరవేరును. వీనిని దర్శించినవారికి సర్వపాపములు నశించి, అంతమునకు శీవసాయుజ్యము కలుగును.

ఇది శివపురాణము నందలి వర్ణన. శివపురాణమే కాక రామాయణము, మహాభారతము, స్కాందపురాణాంతర్గత కాశీఖండము, సేతుబంధఖండము, రేవాఖండము, అవంతీఖండము, కేదార ఖండములందీ జ్యోతిర్లింగములనుగూర్చి విస్తృత వివరణ సోదాహరణముగా గలదు.

పూర్వగాథ:— పూర్వము దేవగిరికి పర్వతప్రాంతమున 'సుధగ్ధ', యను నొక బ్రాహ్మణుడు నివసించుచుండెను. ఆతనికి సుదేహ, ఘుశ్మా యను నిర్వురు భార్యలు కలరు. తనకు సంతానము కలుగనందున 'సుదేహ' తన చెల్లెలగు 'ఘుశ్మా'ను వివాహము చేసుకొనవలసినదని భర్తను బలవంతపెట్టి చెల్లెలుతో వివాహము గావించెను. కొంతకాలమునకు సుదేహ హృదయ మీర్ష్య కగ్గలమయ్యెను. ఈ సమయమునకే ఘుశ్మాకు ఒక కుమారుడు కలిగెను. ఘుశ్మా శివభక్తురాలు. ఆమె ప్రతిదినము

101 పార్థివశివలింగములను నిర్మించి అర్పించుచుండెడిది. క్రమముగ ఘుశ్మా కుమారుడు పెద్దవాడయ్యెను. ఘుశ్మ యింటికి కోడలుకూడ వచ్చెను. సుదేహ యీర్ష్య హద్దులు దాటెను.

ఆమె యొకనాటిరాత్రి సోదరికుమారుని హత్యగావించి యాశపమును ఘుశ్మా పార్థివలింగములను విసరించు తటాకమున పారవేసెను. ఘుశ్మ పుత్ర మరణవార్త వినియు యథావిధిగ శివునర్పించి లింగములను తటాకమున విసరించెను. వెంటనే యాపె కుమారు డాతటాకమునుండి లేచి

ఘృష్టేశ్వరం - శివమందిరము వచ్చి తల్లికి నమస్కరించెను. సర్వమీశ్వరుని లీలయని ఘుశ్మ భావించెను. శివు డామె భక్తికి మెచ్చి ప్రసన్నుడయ్యెను. త్రిశూలముతో నీశ్వరుడు 'సుదేహ' ను చంప నుంకించెను. కాని ఘుశ్మా ప్రార్థించి సోదరి ప్రాణములను రక్షించి శివుని ప్రార్థించగా శివు డామెను వరము కోరు కొమ్మనెను. అంత ఘుశ్మా, దేవా! నీనిచ్చట సర్వదా నివసించుటయే నాకోర్కె-యని చెప్పెను. అంత నీశ్వరుడు 'ఘుశ్మేశ్వర' నామముతో జ్యోతిర్లింగరూపమున నిచ్చట యుద్భవించెను. శివపురాణమునందు ఘుశ్మేశ్వర మహాదేవుని మహత్వ మధికముగ వర్ణింపబడెను.

ఇలాపుకే రమ్యవిశాలకేశ్విర సముల్లస స్తంచ జగద్వరేణ్యమ్,
వస్తేమహోదాగతరస్వభావం ఘుశ్మేశ్వరాఖ్యం శరణం ప్రపద్యే.

— శ్రీ శంకరాచార్యులు.

వైద్యనాథము (పరశీ)

దౌలతాబాదునుండి పర్బనీ లోమారిపరశీవైద్యనాథము స్తేషనులో⁶ దిగవలయును. (సికింద్రాబాదునుండి పూణామీదుగ కూడ నిచటకు రావచ్చును.)

వైద్యనాథమును పేర భారతభూమిలో చాలా ప్రదేశములు గలవు. అందు పరశీవైద్యనాథముకంటె. 'పరశ్యాం వైద్యనాథంచ' అను వాక్య ప్రకారము దేవఘర్ నుదున్నది గను ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగము కాదనియు, ఈ పరశీవైద్యనాథమే ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములలో నొకటనియు చెప్పుదురు. 'వైద్యనాథచిత్రా భూమి' అని మరియొక పాఠాంతరము గలదు. ఈ వాక్య ప్రకారము దేవఘర్ కు చెందిన శివలింగమే జ్యోతిర్లింగమని తోచుచున్నది. కారణమేమన యీ ప్రదేశమునకు 'చిత్రాభూమి' యని పేరు గలదు. సతీదేవి శరీరమును నున్నట్లుడై భుజమున నిడుకొని శివుడు సంచరించుతరి (చూ. మణికర్ణిక) యిచట నాదేవి హృదయము కలుగిపడగా, దానికి శివు డిచట దహన సంస్కారము చేయుటచే నీ ప్రదేశమునకు 'చిత్రాభూమి' యని కలదు. శివ పురాణమున వేరొండు ప్రమాణమునుబట్టి చూడగా, దేవఘర్ లోని శివలింగమే జ్యోతిర్లింగమని తోచుచున్నది. పరశీయందలి శివలింగము జ్యోతిర్లింగమనుట కంత ప్రమాణము కానరాదు.

పరశీవైద్యనాథమందిరముకూడ మిక్కిలి పురాతనమైనది. దానిని ఇండోరుమహారాణియగు అహల్యబాయి శిథిలావస్థనుండి పునరుద్ధరించెను. ఈ మందిర మొక పర్వతశిఖరమున గలదు. దాని క్రిందుభాగమున నొక నది ప్రవహించుచున్నది. ఇచట

నొక శివకుండముకూడ కలదు. ఇచటి శివలింగమే జ్యోతిర్లింగ మని కొందరి యభిప్రాయము. రెండుచుగాక ఉజ్జయిని కుత్తర ముగ 'ఆగర్ - మిలరా' యను స్థానమున వేరొక వైద్యనాథము కలదు. (చూ. ఆగర్మిలరా)

నాగేశ్వరము (నైజాం)

పర్బసీనుండి పూర్ణాలో మారి చోండే స్టేషనులో దిగ వలయును. ఇటకు 12 మైళ్ళదూరమున ఔడగ్రామమున నాగేశ్వరమందిరము కలదు. ఇచట అన్నిసౌకర్యములు కలవు. ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగములలో నొకటగు నాగేశ్వరమునుగూర్చి భిన్నాభిప్రాయములు కలవు. (వివరము గోమతీద్వారక వద్ద గల నాగేశ్వరము చూడుము!)

ఓంకారనాథము

“గాంగం సకృత్సంవాత్సవ్యం దర్శనాదేవ వార్మదం,

ఇత్యేష కథితోదేవి! సర్వదాతీర్థ సంగ్రహః.” — నారదపురాణము.

భారతదేశమందలి ప్రసిద్ధ జ్యేష్ఠములంధు ఓంకారనాథ మొకటి. అచ్చట పురాణోక్తములకు ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములకు చెందిన ఓంకారేశ్వర, అమరేశ్వర లింగములు కలవు.

పూర్ణానుండి మన్నాడ్ వచ్చి భూషావాలా మీదుగ ఖండ్వా (జం) లో మారి మోర్టక్కా స్టేషనులో దిగవలయును. మోర్టక్కాకు ఓంకారనాథము ౮ మైళ్ళు. మోర్టక్కాలో ఎద్దుబండ్లు, లారీలు కలవు. మోర్టక్కా స్టేషనుకు సమీపము నందే యొక ధర్మశాల కలదు. ఈ ధర్మశాలలో సన్నిసౌకర్యములు కలవు.

ఓంకారేశ్వరమందిరము 'ఓంకారమాంధాతా' యను నొక గ్రామమున నొక పర్వతముమీద కలదు. ఈ పర్వతము నకు దక్షిణమున నర్మద ప్రవహించుచున్నది. ఓంకారపురమున నొక మైలదూరమున నర్మదనుండి 'కావేరి' యను నొక వాయవీలి యీ పర్వతము నుత్తరముగ చుట్టి మరల నర్మదయందు కలియుచున్నది. అందుచేత నిది యొక ద్వీపమువలె నున్నది. ఈ ద్వీపము నిచ్చటివారు 'మాంధాత' యని పిలుతురు.

ఓంకారావిర్భావము:— పూర్వము మాంధాతమహారాజు పర్వతమున చాలకాలము తపస్సు చేసెను. శంకరుడు ప్రసన్నుడుకాగా, శంకరుని 'దేవా! నాకు నీపదపద్మములం దనన్యమగు భక్తిని ప్రసాదించుము. మఱియు లోకకల్యాణమునకై యీ గిరి శిఖరమున సదా నివసించవలసినదని కోరగా, నాటినుండియు శంకరుడు ఓంకారేశ్వర జ్యోతిర్లింగరూపమున నిచ్చట విరాజిల్లుచుండెను. అని స్కాందపురాణాంతర్గత నర్మదాఖండమున గలదు.

ఆలయ పరిపాలన:— మాంధాత ద్వీప మొక చతురపు మైలుండును. ఈ ద్వీపమున నొక చిన్నగ్రామము కలదు. దీనిని శివపురియని పిలుతురు. నర్మదా దక్షిణకూలమున 'శివపురి'యు, 'విష్ణుపురి'యు కలవు. ఈ మూడుగ్రామములు చాల నయనానందకరముగ నుండును. ద్వీపమున కొకవైపున మహారాజ భవనము కలదు. ఈ రాజు 'భిల్ల' జాతికి చెందినవాడు. క్రీ. శ. 1163 లో 'భారతసింహచౌహాన్' యీ పర్వతమునగల నాథుభిల్లుని పరాజితుని గావించెను. నాటినుండియు నీద్వీపము చౌహానువంశీయుల యధికారమునందే గలదు. నర్మదానదియొక్క రెండు

శీరములందును గల మందిరములకు పోషణయంతయు నీ రాజ వంశమే చేయుచున్నది.

ఓంకారనాథాలయము:— నర్మదా తటమునుండి రాజ భవనమునకు పోవు మార్గమునందే ఓంకారనాథుని మందిరము కలదు. ఓంకారేశ్వరుని మందిరమును, ఆ మందిరమునకు పరిసర ములగల మందిరములను పేళవాలు కట్టించిరి. మందిరముయొక్క ప్రభావద్వారము ఉత్తరదిక్కున గలదు. ఓంకారేశ్వరుని మూర్తి కొక యాకృతిలేదు. మూర్తికి పరిసరములం దెల్లపుడు జలము నిండియుండును. ఇది పాతాళగంగ యందురు. మందిరముయొక్క రెండవయంతసున శ్రీమహాకాళేశ్వరుని లింగము కలదు. శ్రీశుకుని యొక్కయు, మాంధాతయొక్కయు విగ్రహములు కూడ కలవు. ఇచ్చట స్వామికి దినమునకు మూడు పర్యాయములు పూజ చేయుదురు. ఈ మందిర పరిసరములందు అవిముక్తేశ్వర, జ్వాలేశ్వర, కేదారేశ్వర, గణపతి మందిరములు కలవు.

ప్రదక్షిణము:— ఓంకారేశ్వరక్షేత్ర పరిక్రమను రెండు విధములుగ చేయవచ్చును. అందొకటి పెద్దది. రెండవది చిన్నది. చిన్నదగు పరిక్రమయందు పశ్చిమమున ఆంజనేయ, కేదారేశ్వర దర్శనమగును. అనంతరము కావేరీసంగమము, దీనికి సమీపమున ఋణముక్తేశ్వర మహాదేవుని మందిరము కలదు. తూర్పునకు తిరిగిన 'గౌరీసోమనాథమందిరము' కలదు.

పూర్వగాథ:— మొదట నీ సోమనాథుని శివలింగము తెల్లగ నుండెడిది. ఆసమయమున నీ లింగమును గాంచిన ప్రతి మనుజునియొక్కయు పూర్వపరజన్మలయొక్క రూపములు గోచ

రించెడివి. ఒకప్పుడు బౌరంగజేబు తన పరజన్మయందలి రూపమును తెలుసుకొన నెంచి యీ లింగమును దర్శించెను. అంత నాతని కిందు సూకరరూపము గాన్పించెను. అందులకు కుపితుడై యాత డీలింగమును కాల్చివై చెను. నాటినుండియు నీ లింగము నల్లబడెను. అని చెప్పుదురు.

పృథు పరిక్రమః— పృథుపరిక్రమయందు గౌరీ సోమ నాథమునుండి యింకను తూర్పునకు వెడలుదురు. ఇచ్చట సిద్ధేశ్వరమందిరము కలదు. ద్వారమున భీమార్జున విగ్రహములు కలవు. మందిరము శిల్పకళతో మనోహరముగ నున్నది. లార్డు కర్జన్ వై ప్రాయగ నున్నపుడు దీనిని గాంచుట కాత డిచ్చటికి వచ్చెను.

సిద్ధవరకూటముః— సిద్ధేశ్వరమునకు కొలది దూరమున కావేరీనది కావలియొడ్డున జై నులయొక్క ప్రసిద్ధస్థానమగు ‘సిద్ధవరకూటము’ కలదు. దానికి సమీపముననే శ్రీమహావిష్ణువు యొక్క యిరువదినాల్గు అవతారముల చిత్రములు కలవు. దీనికి కొంచెముదూరమున నర్మదాతీరమున నిట్టనిలువుగ నున్న యొక పర్వతము కలదు. పూర్వము ముక్తిసొండుటకు జను లీపర్వతము నుండి నర్మదలోనికి దుముకుచుండువారు. కాని క్రీ. శ. 1824 సంవత్సరమునుండి ప్రభుత్వ మీ యాచారమును నిరోధించెను. ఈ ప్రదేశమును ‘వీరఖిలా’ యని పిలుతురు. ఇచ్చటనుండి పశ్చిమముగ నర్మదాకూలమునుండివచ్చిన ‘చక్రతీర్థము’ కాన్పించును. చక్రతీర్థమునుండి ఓంకారేశ్వరము ఈ విధముగ నీ పృథుపరిక్రమము పూర్తియగును.

అన్యస్తానములు:—

అమలేశ్వరజ్యోతిర్లింగము:— సర్వదా దక్షిణకూలమున ‘శివపురి’ కదాట నొకపర్వతమున ‘బ్రహ్మపురి’ కలదు. దీనికి పశ్చిమముగ నొకకొండపైన ‘విష్ణుపురి’ కలదు. ఈ రెండు పర్వతములకును మధ్య ప్రవహించు ప్రవాహమును ‘కపిలధార’యని పిలుతురు. ఇది గోమఘమునుండి సర్వదాలో కలియుచున్నది. దీనిని కపిలాసంగమ మని పిలుతురు. ఈ గోమఘమువద్ద కొంచెము ఎత్తుచెక్కిన శ్రీ అమలేశ్వరమహాదేవుని జ్యోతిర్లింగము కలదు.

పూర్వగాథ:— ‘పూర్వము వింధ్యాచలము ఓంకార చక్రమున పార్థివలింగము నుంచి పూజించెను. శివు డందుచే ప్రసన్నుడై వింధ్యమును వర మడుగు మనెను. వింధ్యము ‘భగవన్! నీవు సర్వదా యిచ్చట నివసించుము’ అనెను. ఆసమయమున సచ్చట రెండు శివలింగములు ప్రాదుర్భవించెను. ఓంకారచక్రమునుండి ఓంకారేశ్వరుడును, పార్థివలింగమునుండి ‘అమలేశ్వరుడును’ ప్రాదుర్భవించిరి. అనంతరమం దాలింగముల నిచ్చట ప్రకీర్ణించిరి.’ అని శివపురాణమున గలదు.

బ్రహ్మేశ్వరమహాదేవుడు:— ఈమందిరము బ్రహ్మపురియందు కలదు. అందువలననే దీనికి ‘బ్రహ్మపురి’ యని పేరు వచ్చెను.

శ్రీమహావిష్ణుమందిరము:— ఇది ‘విష్ణుపురి’ యందు గలదు. ఇందు శ్రీలక్ష్మీనారాయణుల విగ్రహములు కలవు.

మార్కండేయశిల:— ఇది ‘విష్ణుపురి’కి పశ్చిమమున ‘సర్వదా’ నదియందు గలదు. ఇది యొక పాషాణము. దీనిమీద

నుండి నర్మదానదీ తోయ మెల్లపుడు ప్రవహించు చుండును. యాత్రీకులు యమపాశవిముక్తికై దీనికి నమస్కరింతురు. దీనికి సమీపమునగల పర్వతమున మార్కండేయుని యాలయము గలదు.

కావేరీ నర్మదా సంగమము:— ఓంకారేశ్వరమున కొక మైలున్నరదూరమున తూర్పున నర్మదా దక్షిణతీరమున కావేరీ నర్మదా సంగమము కలదు. కాని ఇచ్చటి జనులు కావేరీ జల మిచ్చట నర్మదానదీ కలియుటలేదనియు, కావేరీ నర్మదకు వేరుగ నొక మైలువరకు ప్రవహించి ఓంకారేశ్వరమును పరిక్రమించి మరల నుత్తరతటమునుండియే నర్మదనదీ కలియుచున్నదనియు చెప్పుదురు. నర్మదా దక్షిణకూలమున గల కావేరీ సంగమమున ‘కావేరీనదికై యొక పెంకాయ’ నిర్మించిన నది నర్మదలోనికి రాక ఉత్తరముగ కావేరియందే ప్రవేశించునని దీనికి నిదర్శనముగ చెప్పుదురు. దక్షిణతటమునగల కావేరీసంగమమునద్ద నొక శివాలయము కలదు. దీనిని కుబేరుని కోశాధిపతిస్థానముగ చెప్పుదురు. ఇచ్చటివారు దీనిని ‘కుబేర్ భండారీ’ యందురు. ఇచ్చట కుబేరుడు తిపమాచరించెనని కూడా చెప్పుదురు. కుబేరుడు ఈశ్వరుని గణములందు ప్రధానుడు. ఈ స్థానము పరమపవిత్రమైనది.

సప్తమాతృకలు:— కుబేర్ భండారీకి తూర్పున 6 ఫర్లాంగుల దూరమున ‘సప్తమాతృతీర్థము’ కలదు. ఇచ్చట ‘వారాహీ, చాముండి; వైష్ణవీ, బ్రాహ్మణీ, ఇంద్రాణీ, కామారీ, మాహేశ్వరీ’ యను సప్తమాతృకల మందిరములు కలవు. ఇచ్చటి ప్రకృతిదృశ్య మతి మనోహరముగ నుండును.

నర్మదేశ్వర శివలింగములు:— సప్తమాతృకలకు 15 మై. దూరమున నీ స్థానము కలదు. మార్గ మరణ్యమయమై కష్ట ద్దాయకముగ నుండును. మోటక్కా-నుండి యీ స్థాన మిరువది మైళ్ళ దూరమున గలదు. ఇచ్చట నర్మదానది శరవేగమున నొక పర్వతమునుండి యొక కుండమున బడుచున్నది. ఇచ్చట నర్మద 50 అ. ఎత్తునుండి పెద్దపెద్ద పాపాణములను దొల్చుకొని పడుచున్నది. ఇది యొక ప్రసిద్ధమగు జలపాతము. నర్మదానదీ వేగమునకు రాళ్లుకూడ యీ కుండమున బడుచుండును. ఆ రాళ్లు జలపాతవేగమునకు క్రమముగ గుండ్రని లింగములుగ నేర్పడును. కొందరు స్నాన సమయమున వీనిని బయటకు తీయుదురు. యాత్రికు లీ లింగములను మిగుల శ్రద్ధతో నిండ్లకు గొంపోవుదురు. వీనిని నర్మదేశ్వర శివలింగము లందురు. ఈ స్థాన మవశ్యము చూడదగినది.

శివతాండవము

మాహాత్మ్యము:— పురాణము లందు ఓంకారేశ్వరజ్ఞేత్ర మాహాత్మ్యము అధికముగ వర్ణింపబడినది. ఇచ్చట మాంధాతయేగాక, కుబేరుడు, శ్రీశుకుడుగూడ తప మాచరించియుండిరి. మధ్యభారతమున నర్మదను గంగానదివలె పరమపవిత్రమైనదిగ భావింతురు.

సశంకరా త్పరోదేవో సరేవాయాః పరానదీ,
ససత్యాద పరోధర్మో కారుణ్యం సర్వజన్తమః. — స్థాందపురాణము.

సర్మదామహత్త్వము సర్వనదులనుమించినది. చాలమంది యాత్రికులు యాత్రాదృష్టి లేకున్నను యిచ్చటి ప్రకృతినిర్మిత సుమనోహరదృశ్యములను గాంచ నేతెంచుచుందురు. ఇచ్చటి వాతావరణ మారోగ్యదాయకముగ నుండును. భోజనసామగ్రి సర్వము లభించును. ఇచ్చట కొన్ని ధర్మశాలలు, పాఠశాలలు, అన్నసత్రములు గలవు.

దేవాస్

మోర్టక్కానుండి ఇండోర్లో దిగవలయును.

ఇండోర్ నగరమునకు, పూర్వోత్తరముగ 20 మై. దూరమున మాలవారాజ్యమున దేవాస్ నగరము గలదు. ఇండోర్ నుండి దేవాస్ కు రోడ్డు కలదు. ఇది రాజధానీ నగరము. ఈ నగరమున పశ్చిమోత్తరముగ 30 మై. యెత్తుగల యొక చిన్న పర్వతముమీద చాముండా మందిరము గలదు. నిట్టనిలువుగనున్న పర్వతమును దొలిచి యొక గుహలో విశాలమైన దేవీమందిరము నిర్మింపబడెను. దీనికి క్రిందిభాగమున నొక సరస్సు కలదు.

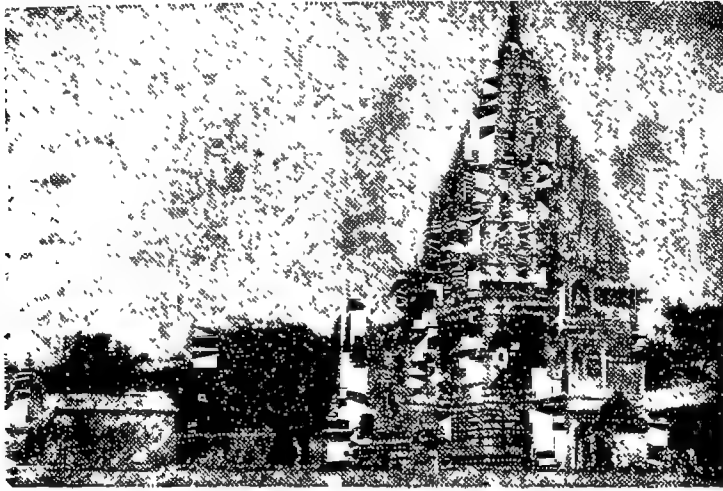
ఉజ్జయిని

అయోధ్యా మధురామయా కాశీ కాంచీ అవంతికా,
పురీ ద్వారవతీ చైవ సప్తైతే మోక్షదాయకాః.

ఇండోర్ నుండి ఉజ్జయిని చేరవలయును.

ఉజ్జయిని (అవంతికా) మోక్షదాయకములగు సప్తపురములం దొకటి. ఇచ్చట నేషనుకు సమీపముననే సేధియాప్రభు

త్వపు ధర్మశాల యొక్కటి కలదు. అందు సుమారు 300 మంది యాత్రికులు సుఖముగ బసచేయవచ్చును. ఇదికాక వేరొక ధర్మశాల 'క్షీప్రా' నదీతీరమున రామఘట్టమునను, ఇంకొక ధర్మశాల 'కార్తికచౌక్' సమీపమునను కలదు. ఇవికాక యింకను ధర్మశాలలు కలవు. పంజాబ గృహములందును బసచేయవచ్చును. ఉజ్జయిని గ్వాలియరుసంస్థానములోనిది.

మహాకాళేశ్వర మందిరము

ఇది మహాకాలక్షేత్రము. ఇచ్చటి లింగము జ్యోతిర్లింగము. ఈ నగరము 'క్షీప్రా'నదీ తీరమున గలదు. ప్రాచీనకావ్యములందును, పురాణములందును యీ నగర వైభవ మతిశయముగ వర్ణింపబడెను. ఈ నగరము ప్రత్యేక క్షుములందు ప్రత్యేక నామములతో నొప్పుచుండును. 'కనకశృంగా, కుశస్థలీ, అనన్తికా, పద్మావతీ, కుముద్వతీ, విశాలా, ఉజ్జయిని' యని వివిధ నామములతో నీ నగరము పేర్కొనబడుచుండును. అని నారదపురా.

ణమున గలదు. 'ఉజ్జయిని'యన జై నధర్మమున కుత్పత్తిస్థానము. (ఉద్గతో జై నః జై నధర్మః యస్యాస్స ఉజ్జైన్) ఇచట బ్రాహ్మణులు గౌడులు. వారణాసియందువలె నిట మృతిపొందినవారికి మోక్షము కలదని పురాణములు చెప్పుచున్నవి. ఇట వేలాది లింగములు కలవు. ఇట జీవహింస లేనికారణమున నెమితులు వివిధ పతంగసంతతులు స్వేచ్ఛగా విహరించుచుండును.

పూర్వమీనగరము మహారాజుల కనేకులకు రాజధానియై యుండెడిది. ప్రాచీనకాలమున నిది యొక ప్రసిద్ధవిద్యా కేంద్రము. శ్రీ శంకరాచార్యుని సమయమునం దిచ్చట 'సుధర్మడు' రాజ్యముచేయుచుండెను. అతడు వైదికధర్మమును పరిత్యజించి జై నధర్మమును స్వీకరించెను. నాటినుండియు నీ నగరమునకు 'ఉజ్జయిని' యని పేరు వచ్చెను. జై నధర్మావలంబియగు సుధర్మడు శంకరాచార్యుని ప్రఖ్యాతిని విని యాయనను సగౌరవముగ పిలిపించి జై నాచార్యులతో శాస్త్రార్థము చేయించెను. ఆ వాదనయందు శంకరాచార్యుడే గలిచెను. అందుచేత నాతడు మరల వైదికధర్మమును స్వీకరించెను.

గ్రామదేవత 'అవంతికాదేవి'. దీనినిబట్టియు నీనగరమున కీ నామము కలిగెను. ఇచట సంస్కృతపాఠశాలలు చాల కలవు. ఆవశ్యకవస్తువు లన్నియు లభించును.

భర్తృహరి, విక్రమాదిత్యులు కూడ యీ నగరమును పాలించిరి. విక్రమాదిత్యుని యాస్థానముననే కాళిదాసాది మహాకవు లుండెడివారు. మహమ్మదీయులపాలన యారంభముకాగానే ఉజ్జయినియొక్క వైభవమంతయు నశించెను. పూర్వపునగరము

భూకంపమువలనను, షీప్రానది వరదలవలనను నశించిపోయెను. నాటి శిథిలములు మాత్రము నేడు కానవచ్చును. పూర్వము భోజునకు విక్రమార్కుని అపూర్వసింహాసనము దొరకిన చెరువు ఇచ్చట కానవచ్చును. ఇప్పుడు రైల్వేస్టేషనుకు ఒక మైలు దూరమున నూతనముగ నిర్మింపబడిన ఉజ్జయినీనగరము కలదు. యాత్రికులు మొదట షీప్రానదిలో రామఘాట్ నందును, పిశాచము క్రితీర్థములోను స్నానముచేసి తీర్థవిధుల నాచరించి మహాకాళేశ్వరుని దర్శింతురు.

మహాకాళేశ్వరుడు:— ఇది 5 అంతస్తుల దేవాలయము. శివలింగముమాత్రము క్రిందనే గలదు. యాత్రికులు మహాకాళేశ్వరుని అభిషేకముతో, బిల్వపత్రములతో పూజింతురు. ప్రతి దినము బ్రాహ్మీముహూర్తమున 4 గం.లకు స్వామిని స్నానము చేయించుచుందురు. అనంతరము చితాభస్మమును స్వామికి పూయుదురు. తరువాత పుష్పపత్రాదికములతో పూజించి హారతి నొసంగుదురు. స్వామికి సేవాకై ంకర్యములను సింధియా మహారాజు హోల్కరు, మరియు నితరజమీందారులు జరిపించుచుందురు. ఇచ్చటి పూజారులు 'తైలంగ్' బ్రాహ్మణులు.

కోటితీర్థము:— మహాకాళేశ్వరుని మందిరమునకు నలువైపుల సుందరములగు భవనములు, ధర్మశాలలు కలవు. మందిరాంతరమున నొక కుండము కలదు. దానిని 'కోటితీర్థ' మని పిలుతురు. మహాకాళేశ్వరుని మందిరముయొక్క రెండవ యంతస్తున ఓంకారేశ్వరుని శివలింగము కలదు. ఈ మందిరమునకు దక్షిణమున నొక విశాలభవనము, దానికి సమీపమున వృద్ధ

మహాకాళేశ్వరుని జ్యోతిర్లింగము కలదు. ఈ జ్యోతిర్లింగము 'పద్మపురాణము'న జెప్పబడిన ముఖ్యములగు మూడు జ్యోతిర్లింగములయం దొకటి.

ఆకాళే తారకం లింగం పాతాళే హరికేశ్వరం,
మర్త్యలోకే మహాకాళం లింగత్రయ! నమోస్తుతే! - పద్మపురాణము.

ఇతిహాసము:— ఈ జ్యోతిర్లింగమునుగూర్చి 'శివపురాణము'న నొక గాథ కలదు. పూర్వము ఉజ్జయినియం దొక బ్రాహ్మణుడు నివసించుచుండెను. అతనికి నలుగురు పుత్రులు. వారందరును శివభక్తులు. రత్నమాలాపర్వతమున 'దూషణ'డను దైత్యు డొక డుద్భవించెను. అతడు బ్రహ్మచుగూర్చి ఘోర మగు తపముజేసి యనేకనరములను పొంది, గర్వించి, యందరను బాధించసాగెను. అతడు శివభక్తులను పీడించుచు నొక పర్యాయ ముజ్జయినికి వచ్చెను. శివపూజాతత్పరులై యున్న బ్రాహ్మణ పుత్రులను చంప నుద్యోగించగా, మహాదేవుడు మహాకాళ రూపమున ప్రాదుర్భవించి దూషణుని సంహరించెను. తరువాత నా బ్రాహ్మణులు మహాదేవు నచ్చటనే స్థిరముగ నివసించవలసి నదిగ ప్రార్థించిరి. భక్తులకోర్కెను భగవంతుడు మన్నించెను. నాటినుండియు 'ఉజ్జయిని' మహాకాళక్షేత్ర మయ్యెను.

ప్రధాన తీర్థములు:—

హరసిద్ధి దేవీ:— మహాకాళేశ్వర దేవాలయమున కెదుట 'రుద్రప్రయాగకుండము' గలదు. దానికి సమీపమున శ్రీహర సిద్ధి దేవిమందిరము కలదు. ఈమె విక్రమాదిత్యుని కులదేవత. తాంత్రికు లిది యొక సిద్ధపీఠమని చెప్పుదురు. సతీదేవి మృతశరీర

మందలి 'మోచెయ్యి' యిచట పడెను. (చూ. మణిక్కరిక) నవ దుర్గా పీఠములం దిదియొకటి.

ఇరువదినాల్గు స్తంభముల తలుపు:— ఇది యొక ప్రాచీన మైన తలుపు. ఇది విక్రమాదిత్యుని కోటలోని యొక భాగమని ప్రజలు చెప్పుదురు. దీనికి రెండువైపులను దేవతామూర్తులు కలవు. ఈ తలుపునకు మధ్య 24 స్తంభములు కలవు. యాత్రికు లీ దేవతామూర్తులను పూజితురు. నవరాత్రులందు గ్వాలియర్ మహారాజుచ్చట దేవీపూజ చేయుచుండును.

గోపాలమందిరము:— ఈ మందిరమును గ్వాలియరు మహారాణి బాబాబాయి కట్టించెను. ఆలయము చాల సుందర మైనది. ఈ యాలయమునం దొక సత్రముకూడ గలదు.

మహాకాళేశ్వరము
ఒక దృశ్యము

శ్రీ విష్ణుమందిరము:— గోపాల మందిరమునకు సుమా రొక మైలుదూర మున శ్రీ మహావిష్ణుమందిరము కలదు. దీనికి సమీపమున 'క్షీరసాగర' మను నొక సరస్సు కలదు. ఆలయమున శేష శయనుడగు శ్రీ మహావిష్ణువుయొక్క విగ్రహము కలదు. దానికి సమీపముననే శ్రీమహాలక్ష్మీ, బ్రహ్మ, శ్రీ సీతారామ లక్ష్మణుల, శ్రీ ఆంజనేయ విగ్రహములు కలవు.

సిద్ధవటము:— ఇది పట్టణమునకు మూడుమైళ్ళ దూర మున క్షీప్రానదీతీరమున గలదు. దీనికి దిగువ క్షీప్రానదిలోనికి

రాతిమెట్లు కలవు. సమీపమున నొక ధర్మశాల కలదు. ఇచ్చట కార్తిక శు ౧౪ కు ఉత్సవములు జరుగును. ఇచ్చట ప్రకృతి దృశ్య మతి మనోహరముగ నుండును.

శ్రీ నాగచండేశ్వరుడు:— మహాకాలేశ్వరున కితడు దీవాన్ అని చెప్పుదురు.

సప్తసరోవరములు:— ఇవికాక యింకను కొన్ని మందిరములు కలవు. అందు శ్రీనాథ, వైకుంఠనాథ, సత్యనారాయణ మందిరములు ప్రధానములై కవి. రుద్రప్రయాగకుండము, ష్రీర సాగరసరస్సు గాక యిచ్చట నింకను 5 సరస్సులు కలవు. 1 విష్ణు పాదసాగరము 2 గోవర్ధనసాగరము 3 పురుషోత్తమసాగరము 4 పుష్కరసాగరము 5 రత్నాకరసాగరము. మొత్త మివియన్నియు కలిసి సప్తసరోవరములని పిలువబడుచుండును. ఇందు యాత్రికులు స్నానముచేసి తర్పణము చేయుదురు.

చూడదగిన ఇతరస్థానములు:—

సాందీపనిఋషి ఆశ్రమము:— ఈ యాశ్రమము నగరమునకు రెండుమైళ్ళదూరమున ‘గోమతీగంగా’ సరోవరతీరమున గలదు. పూర్వ మిచ్చటనే సాందీపుని విద్యాపీఠ ముండెడిది. శ్రీకృష్ణుడు, బలరాముడు, కుచేలుడు సహపాతులై యిచ్చటనే విద్యాభ్యాసము చేసిరి. ప్రస్తుత మిచ్చట కొన్ని మందిరములు కలవు. అందు సాందీపునియొక్కయు, బలరామ, కృష్ణ, కుచేలుల యొక్కయు విగ్రహములు కలవు.

భర్తృహరి గుహ:— భర్తృహరిమహారాజు విక్రమాదిత్యుని కగ్రజుడు. అతడు సంస్కృతపండితుడు, కవి. ఈతడు

‘సీతి, శృంగార, వైరాగ్య’ విషయకములగు మూడు శతకములను సంస్కృతమున రచించెను. అతడు రాజ్యోపభోగములనుండి విరక్తిచెంది శ్రీ గోరఖనాథునికి శిష్యుడై యీ గుహాయందు చిరకాలము తపస్సుచేసెను. ఆనాటి అగ్ని నేడుకూడ యిందు కానవచ్చును.

గోపీచంద్ గుహ:— ఈ గుహాయందు గోపీచంద్ తపస్సు చేసెను. ఈతడు భర్తృహరికి మేనల్లుడని కింవదంతి గలదు.

గోరఖనాథ్ గుహ:— గోరఖనాథ్ సుప్రసిద్ధుడగు యోగీంద్రుడు. భారతదేశమునందు చాలప్రదేశములం దాతడు తపస్సు చేసెను. ఈ గుహకూడ యామహాసీయుని తపస్యాస్థానములం దొకటి.

కాళియవ్రాదభవనము:— ఇది ఉజ్జయినికి 6, 7 మైళ్ల దూరమున గలదు. ఇది మిగుల ప్రాచీనమైన యైతిహాసిక భవనము. ఈ భవనసమీపమున నొక విచిత్రమగు కుండము కలదు. పురాణములందిది “బ్రహ్మకుండ” మని చెప్పబడెను. ఈ భవనమును “సుల్తాన్ నాసిరుద్దీన్ ఖిల్జీ” కట్టించెను. ఇది ‘క్షీప్రా’ నదీతీరమున మిగుల నున్నతమగు ప్రదేశమున కట్టబడెను. ఇచ్చట 52 కుండములు గలవు. వీనిలోనికి క్షీప్రానదీతోయము వచ్చుచు పోవుచుండును. కాని చిత్రమేమన! నదీజలముయొక్క రాక పోకలను మనము గమనించజాలము. ఇచ్చట తిరగలివంటి యొక జలయంత్రము కలదు. అందు జల మొకపర్యాయ మెడమవై పునకును, రెండవపర్యాయము కుడివై పునకును తిరుగుచుండును. ఈ దృశ్యము నెంతజూచినను తనివితీరదు.

ఈ భవనమున అశ్వరుచక్రవర్తియు, నాతని కుమారుడగు 'జహంగీరును' అప్పుడప్పుడు నివసించుచుండువారు. ఈ భవనమున నివసించునపుడు జహంగీరు వనవాసియైయుండు 'జయరూపు' డను యోగీంద్రుని దర్శించుటకు నెడలఁచుండువాడని చెప్పుదురు. క్రమముగ శిథిలమైన యీ భవనమును శ్రీ మహారాజు మాధవసింధియా క్రీ. శ. 1910 లో బాగుచేయించెను. దీనికి సమీపముం దాత డొక యుద్ధానవనమునుకూడా నాటిచెను. ఈ భవన రామణీయకతను తప్పక చూడవలెను.

న్యాయాలయము:— ఇది విక్రమాదిత్యుని న్యాయస్థానమని చెప్పుదురు. ఇది శిథిలమైయున్నది.

లంబేశ్వరమహాదేవుడు:— ఉజ్జయినికి మైలున్నర దూరమున క్షిప్రానదీతీరమున భైరవఘట్ కలదు. ఇచ్చట లంబేశ్వరమహాదేవుని లింగము కలదు. ఇది ఉజ్జయినియందుగల 84 శివలింగములయం దొకటి. ఇచ్చట వై శాఖ శు ౧౫, ఆషాఢ శు ౧౫, కార్తీక శు ౧౫ లకు, శివరాత్రికి ఉత్సవములు జరుగును.

క్షిప్రానదీ ఘట్టము

ఉజ్జయినిలో కుంభమేలా:— ప్రయాగయందు, నాసికయందు వలె నుజ్జయినియందుకూడ ప్రతి పంచైందు సంవత్సరములకు సింహరాశియందు గురుడున్నపుడు కుంభోత్సవము జరుగును. అప్పుడు లక్షలకొలది యాత్రికు లరుదెంచుచుందురు. గ్వాలియరు ప్రభుత్వ మాయుత్సవమునకు తగు

గలదు. ఈ నది నర్మదలో కలియుచున్నది. ఈ సంగమమునకు 11 మై. దూరమున యీ మందిరము కలదు. ఇచట యింకను కొన్ని మందిరములు కలవు. క్రీ.శ. 1694 లో వింధ్యాచలాధిపతి శ్రీరాజసింహమహారాజు మందిరముల పునరుద్ధరించెను.

హనుమస్తేశ్వరస్వామి:— కుంభేశ్వరమునకు కొన్ని మైళ్ళ దూరమున గలదు. అది చాల యందమైనది.

శుక్రేశ్వరస్వామి:— ఇది నాగేశ్వరఘట్టమున కొక మైలు దూరమున గలదు. మాండనేశ్వరస్వామి:— ఇది నాగవాగ్రామమునకు 6 మై. దూరమున గలదు. నాగవాస్తవము. మాండవ్యఋషివలన నీ మందిరమున కీపేరు వచ్చెను. దశాశ్వ

జరస్వతీదేవి

మేధ తీర్థము:— ఇది గుజరాత్ ప్రాంతమున గల భడౌచ్ గ్రామమున నర్మదా తీరమున గలదు. ఇచట సరస్వతి స్వయముగ నివసించి ఛాత్రులకు సర్వవిద్యలు సుకరముగ నిచ్చునని ప్రసిద్ధి. కుబేరేశ్వర తీర్థము:— ఇది కోరల్ కు ఒక మైలు దూరము. ఇచట చాల మందిరములు

గలవు. వ్యాసేశ్వరము:— వ్యాసమహర్షి యిచట చిరకాలము తపస్సుచేసి తాను స్వయముగ శంకరుని యిచట ప్రతిష్ఠించెను. ఇది నర్మదకు దక్షిణమున గలదు. ఆదిత్యేశ్వరుడు:— సూర్యు డీస్థానమున తపమాచరించి యీ లింగమును ప్రతిష్ఠించెనట. సూర్యుని విగ్రహముకూడ కలదు. హయేశ్వరము:— ఇది నర్మదాతీరమున గల యొక పర్వతము.

ఇచట 20 స్తంభముల మందిరము గలదు. ఇది వరుణ ప్రతిష్ఠ. ఇచట వరుణానంగమ తీర్థము గలదు.

వేరొకగాథ:— పూర్వ మొకప్పు డి నగరమును శివభక్తుడగు చంద్రసేనుడను రాజు పాలించుచుండెను. చంద్రసేనుడు శివపూజ చేయుటెఱి పంచవర్షప్రాయుడగు గోపబాలుడు తన తల్లితో నచట కేతెంచెను. రాజు చేయు పూజా వివరములు తన తల్లినిలన తెలుసుకొని తానుకూడ శివపూజ చేయుదునని యింటికివచ్చి ఒక రాత్రుని శివునిగా భావించి ధ్యానించెను. తల్లి కుపితురాలై ఆశ్చర్యమున దూరముగ విసరివై చెను. కాని పుత్రుడు ధ్యానించుచు దేయుండెను. కరుణామయుడగు శంకరుడు శాలునికి జ్యోతిర్లింగరూపమున ప్రత్యక్షమాయెను. వెంటనే యీవార్త రాజుకు తెలిసి అచ్చటకువచ్చి గోపబాలుని భక్తికి సంతసించి, నీలకంఠుని అనేకవిధముల స్తుతించెను. ఆ సమయమున వాయుపుత్రుడు ప్రత్యక్షమై ఈ స్థానమున జ్యోతిర్లింగరూపమున నవతరించిన రుద్రుని మీ రంద రర్చించి ధన్యులు గండని యాదేశించి యంతర్హితుండాయెను. గోపబాలుడు శివసాయుజ్యమును బడసెను.

వైద్య నాథము

ఉజ్జయిని కుత్తరముగ ప్రాచీనమగు ఆగర్ గ్రామము కలదు. ఇది రైలుస్టేషను. ఇటకు 1½ మై. దూరమున వైద్య నాథ మందిరము కలదు. ఈ లింగ మెపు డెవరిచే ప్రతిష్ఠింప బడెనో తెలియదు.

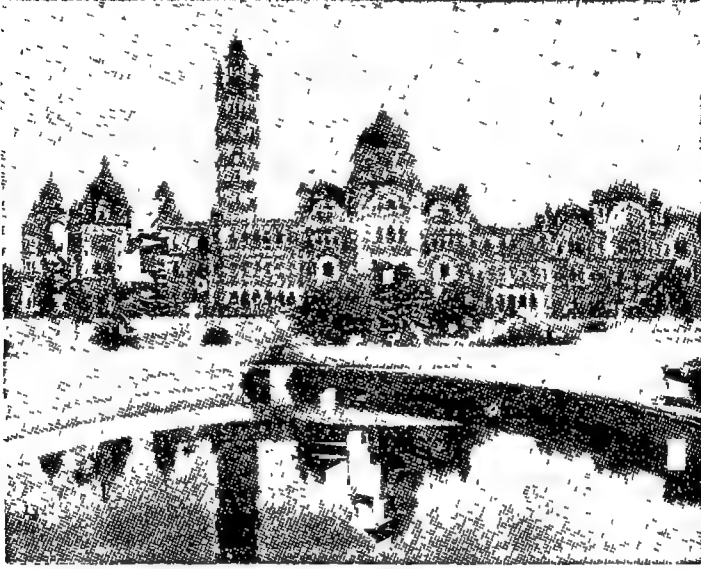
ఒకప్పుడు మిసెస్ మార్ట్ అను అంగ్లవనిత యొక్క భర్త కాబూలునకు యుద్ధసైనికుడుగ వెళ్లెను. భర్త ఔమవార్త తెలియక దిగులొంది, తన భర్త ఔమముగ నిలుచేరిన జ్ఞాపక యందున్న యీ మందిరము పునరుద్ధరింతునని మ్రొక్కుకొనెను. వెంటనే భర్తను శూలపాణి రక్షించుచున్నటుల ఔమవార్త వచ్చెను. కొలదికాలమునకు భర్త సురక్షితముగ నిల్లు చేరిన తోడనే మిసెస్ మార్ట్ తన మ్రొక్కు తెలుపగా భర్తయు సంతసించెను. అతడు జమిందారులవలన కొంత, తాను కొంత ధనము వెచ్చించి యీ మందిరమును పునరుద్ధరించెను. ఇదటకు రు. 4566 లు ఖర్చు అయినదట. ఇచట యొక సరోవరము కలదు. ఈ ప్రాంతము మిక్కిలి రమణీయముగ నుండును.

బ రో డా

ఉజయినినుండి నాగదా (జం) గోధ్రా (జం) మీదుగ బరోడా చేరవలయును. ఇది విశ్వామిత్రనదీతీరమున గలదు ఇది యొక రాజధానీ నగరము. బరోడా స్టేషనుకు సమీపమునందే ధర్మశాలలు గలవు. ఇచ్చట విశ్వామిత్రనదికి రాతితో 4 మంజీ నలు కట్టబడెను. ఇప్పుడు బరోడా బొంబాయి రాష్ట్రములో అంతర్భాగము. విశాలమైన వీధులతో, రమ్యాద్యానములతో, అందమైన భవనములతో కన్నులపండువుగా నుండు ఆధునిక నగరము.

చూడతగినవి:— లక్ష్మీవిలాస ప్యాలెస్, జంతుప్రదర్శనశాల, చిత్రాలయము, ప్రాచ్య పరిశోధకసంస్థ, సూరసాగర సరస్సు, నాజర్ బాగ్ భవనము, కుటీరపరిశ్రమల కేంద్రప్రదర్శనా

లయము, వస్తుప్రదర్శనశాల, 125 ఎకరముల వైశాల్యముగల పబ్లిక్ పార్కు మొదలైనవి.

లక్ష్మీవిలాస్ ప్యాలెస్

బరోడా నగరమున శ్రీ విఠల్జీ మందిరము కలదు. ఈ మందిరమునకు బరోడారాజ్యము పెద్దజాగీరు నిచ్చెను. ఇదికాక ఖండోవాదేవీ, నారాయణస్వామి, బలదేవ, గణపతి, భీమనాథ మొదలగు మందిరములు గలవు. భీమనాథమందిరమున గాయక వాడ్ మహారాజు తరపున బ్రాహ్మణులు పురశ్చరణ చేయుచుందురు. ఇచట నింకను పవిత్రస్థానము లనేకములు కలవు.

భృగుపురము

బరోడాస్టేషనుకు దక్షిణ పశ్చిమముగ 44 మై. దూరమున బ్రోచ్ రైల్వేస్టేషను కలదు. ఇది నర్మదానదీతీరమున

గలదు. ఇది యొక రేవుపట్నము. ఇచ్చట నర్మదానది మీదుగ సముద్రమునుండి యితరదేశములకు వ్యాపారము జరుగుచుండును. ఇదియొక జిల్లా, భఙ్గోచ్ కు 8 మై. దూరమున నర్మదా తీరమున 'భాదభూత' గ్రామమున భాదేశ్వర మహాదేవి మందిరము గలదు. భాద్రపద మధికమాసము వచ్చినపు డిచ్చట పెద్ద యుత్సవము జరుగును. భృగుమహర్షి భఙ్గోచ్ ను నిర్మించెనని చెప్పుదురు. పూర్వము దీనిని భృగుపురమని పిలచెడివారు. నగరమునకు పరిసరములందు కొండలు మిట్టలు గలవు. ఇచ్చట కొన్ని దేవాలయములు గలవు. ఇవి చూడదగినవి.

శుక్ల తీర్థము

బ్రోచ్ నగరమునకు తూర్పున 10 మై. దూరమున నర్మదాతీరమున ప్రసిద్ధమగు శుక్ల తీర్థము గలదు. ఇచ్చట కవి కుండము, ఓంకారేశ్వరకుండము, శుక్లతీర్థము నను మూడుకుండములు కలవు. ఓంకారేశ్వరకుండమునకు సమీపమున 'శ్రీ శుక్ల నారాయణస్వామి' మందిరము గలదు. ఇచ్చట కార్తికమాసమున పెద్దయుత్సవము జరుగును. మగధచక్రవర్తియగు చంద్రగుప్తుడు తన సోదరులను జంపిన పాపమునుండి విముక్తిబడయుట కీ శుక్ల తీర్థమున స్నానము గావించెను. 11 వ శతాబ్దమున 'అనహిల్ వాడా' మహారాజు పశ్చాత్తప్తుడై శుక్లతీర్థమున దన శేషజీవితమును గడపెను. ఈ స్నానము మిక్కిలి మహత్తరమైనది. కార్తిక బ ౧౪ కు పార్వతీపరమేశ్వరు లీక్షేత్రమునకు విచ్చేయుదురు. ఆనాడుపవసించి స్వామిని దర్శించిన బ్రహ్మహత్యాది మహాపాపములు నశించును.

కబీగువటము:— శుక్లతీర్థమున కొక మైలుదూరమున నర్మదాద్వీపమున 'కబీరు వట'మను ప్రసిద్ధిజెందిన పురాతన వట వృక్షము కలదు. కబీరుదాసు దంతమునుండి వృక్షము పుట్టినదని కింవదంతి. ఈ వృక్షమూలమున నొక మందిరము కలదు.

సూరత్

బ్రోచ్ స్టేషనుకు 37 మై. దూరమున సూరత్ స్టేషను కలదు. ఇది గుజరాత్ ప్రాంతమున తపతీనదీతీరమున సముద్రము నగు 10 మై. తూర్పున గలదు. సూరత్ నగరము బొంబాయి ప్రాంతమున గల ముఖ్యనగరములందొకటి. ఇటకు బొంబాయి

వల్లభాచార్యులు

నుండి కూడ రావచ్చును. 136 మైళ్లు. ఇచట క్రీ. శ. 1540 లో కట్టబడిన కోట యొకటి కలదు. ఈ దుర్గ ద్వారమునం దొక శిలా శాసనము కలదు. పశ్చిమ ఇండియాలోని పెద్ద రేవు పట్టణము. మొగలుల కాలములో ఇక్కడనుంచి మక్కా యాత్రికులు వెళ్లేవారు. దానిచుట్టూ 5½ మై. కోట గోడకలదు. 12 సింహద్వారములు (గేట్లు) కలవు.

సూరత్ నగరమున హిందువుల మందిరములు చాల గలవు. ఇందు నారాయణస్వామి మందిరము, ఆంజనేయ మందిరము ప్రధానమైనవి. తపతీనదీ మాహాత్మ్యము భవిష్యపురాణమునం దధికముగ నభివర్ణింపబడెను. చాల ధర్మశాలలు కలవు. మోటామందిరమును పేరుగల నల్లభసంప్రదాయమునకు చెందిన ప్రధానపీఠ మిచ్చట గలదు. దక్షిణభారతదేశమున వల్లభాచార్య సంప్రదాయమునకిది ప్రధానమగు కేంద్రము. ఈ నగరమున హైందవ మందిరములేకాక మహమ్మదీయుల మసీదులుకూడ చాలగలవు.

ధర్మవతి

సూరత్ నుండి డభోయి (జం) లో దిగవలయును.

బరోడాకు రక్షిణపూర్వమున 14 మైళ్ళ దూరమున 'డభోయి' స్టేషను కలదు. ఇది గుజరాతుప్రాంతమునకు చెందిన గ్రామము. ఈ గ్రామమునకు నలువైపుల ప్రాకారము గలదు. ఈ ప్రాకారగోడమీద సుందరమగు శిల్పము కలదు. ఈ గ్రామము యొక్క పూర్వద్వారసమీపమున మాహాకాళీమందిరము కలదు. ఈ మందిరము నూతనముగ చాల సుందరముగ నిర్మింపబడెను. ఈ గ్రామమునందొక వృక్షమున కొక పెద్ద తొట్ట గలదు. ఈ తొట్టనుండి దూరిన మనుజుడు సర్వపాప విముక్తుడగునని జనులు చెప్పుదురు. డభోయిని పూర్వము ధర్మవతి యని పిలచెడివారు. ఇది రమణీయముగ నుండును.

చంద్రోదయము

డభోయికి దక్షిణపూర్వముగ 10 మై. దూరమున చంద్రోదయ స్టేషను కలదు. ఇదికూడ నర్మదాతీరముననే గలదు.

చంద్రోదయగ్రామమునం దనేక దేవమందిరములు కలవు. గంగా తీరమున కాశీవలె నర్కదాతీరమున చంద్రోదయముకూడ చాల ప్రసిద్ధమైనది. ప్రతిపూర్ణిమకు నిచ్చటకు చాలమంది జనులు స్నానమునకు వచ్చుచుందురు. కార్తిక పూర్ణిమకు, చైత్ర పూర్ణిమకు నిచ్చట పెద్దయుత్సవము జరుగును. ఈ యుత్సవములకు 20 వేలకు మించి యాత్రికు లిచ్చటకు వచ్చుచుందురు. ఇచ్చట కొన్ని సంస్కృతపాఠశాలలు గలవు. భారతదేశమున నవద్వీపమువలె పశ్చిమభారతమున చంద్రోదయము వైదుష్యమున బ్రసిద్ధిగాంచెను.

డంకేశ్వర క్షేత్రము (డాకోరు)

డభోయినుండి బరోడామీదుగ ఆనంద (జం) కు 19 మై. డాకోర్ స్టేషను కలదు. బొంబాయికి ఆనందకు 266 మైళ్లు. డంకేశ్వరస్టేషను చిన్నది. ఇచట ప్రతిసంవత్సరము లక్షలకొలది యాత్రికులు 'శ్రీ రణభోడ్ మహారాజును' దర్శించుటకు వచ్చుచుందురు. స్టేషన్ వద్దనే పండాలు యాత్రికులను తమ చిట్టావర్జాలతో ముట్టడింతురు.

డంకేశ్వరమున దామోదరభవన ధర్మశాల కలదు. ఈ ధర్మశాలలో యాత్రికులవలన రు. 5 లు అడ్వాన్సు పుచ్చుకొని వారికి కావలసిన వస్తుసామగ్రి యేర్పరచి మరలివచ్చునపుడు రు. 5 యిచ్చివేతురు. ఇచట భోజనసామగ్రి సర్వము లభించును.

గోమతి:— దామోదర భవనమునకు సమీపముననే గోమతీ సరోవరము కలదు. యాత్రికు లిచట తీర్థవిధి చేయవల

యును. సరస్సునందలి జలము స్వచ్ఛముగ నుండును. సరస్వతీరమున మహాత్ముల కుటీరములు గలవు.

డంకేశ్వరమహాదేవుడు:— గోమతీతీరముననే డంకేశ్వరమహాదేవుని మందిరము గలదు. పూర్వ మిచట 'డంక' యను ఋషి తపస్సుచేసెను. ఆయనపేర నిది డంకేశ్వరమయ్యెను. రాను రాను డాకోరుగా మారెను. డంకేశ్వరశివలింగము నిరాకృతిగ నున్నది. యాత్రికు లీమహాదేవుని స్వయముగ నర్చించవచ్చును.

డంకేశ్వరాలయమున గల ద్వారకాధీశమందిరము క్రీ. శ. 1215 లో నిర్మింపబడెను. ఈ మందిర నిర్మాణమునకు 5 లక్షల రూపాయలు వ్యయమయ్యెను. ఇది తెల్లరాతితో నిర్మింపబడిన సుందరమగు దేవాలయము. ఇందు స్వామి శ్యామలవర్ణుడై, పీతాంబరధారియై, రత్నాభరణ భూషితాంగుడై, మణిమయ మకుటధారియై, పాణిపల్లవమున వేణువును ధరించి సుమనోహర రూపమున విరాజిల్లుచుండును. ఈయాలయమున భక్తులగు రామ దాసు, గంగాబాయి దంపతుల మూర్తులుకూడ కలవు. స్వామికి నిత్యము శర్కరామిశ్రిత నవనీతము భోగము చేయుదురు.

పూర్వచరిత్ర:— పూర్వము డంకేశ్వరమున రామదాసు, గంగాబాయి యను పుణ్యదంపతులు కలరు. వారు ప్రతిపూర్ణిమకు కాలినడకన ద్వారకాధీశుని దర్శించి వచ్చుచుండెడివారు. వారు వృద్ధులై నను ఈనియమమును పాటించుచుండిరి. ఒకప్పుడు వారు ద్వారకకు వెళ్లి ద్వారకాధీశమందిర ప్రదక్షిణము చేయుచు అలసి యచటనే నిద్రించిరి. భగవంతుడు వారలకు స్వప్నమున

గాన్పించి 'మీ రీ రీతిగా శ్రమచెందుట నేను చూడజాలను. ఆలయద్వారమున నొక బండి కలదు. అందు నా ప్రతిమనుంచి డంకేశ్వరమునకు గొంపోవు'డని యాజ్ఞాపించగ, ఆ దంపతులు మేల్కొంచి ద్వారకాధీశుని విగ్రహమును బండియందుంచి డంకేశ్వరమునకు తీసికొనివచ్చిరి. బండి తోలినదెవరో తెలియదు.

మరురోజు ద్వారకాధీశమూర్తి కాన్పించక, పూజారులు విస్మితులై నలుదెసలకు పేతకుటకు వెడలిరి. ఈ సంగతి తెలిసి, రామదాసు ద్వారకాధీశమూర్తిని గోమతీనదిలోదాచెను. పూజారులు గ్రామమంతయు గాలించి చివరకు గోమతీనదిలో స్వామిని బల్లెములతో నెదకిరి. అప్పుడా బల్లెము స్వామి కట్టిస్థలమున దగిలెను. ఆ గుర్తు నేటికిని గానవచ్చును. చివరకు పండాలు స్వామి విగ్రహమును బయటకు దీసిరి. రామదాసు, గంగా బాయి ఖిచ్చులై చింతించుచుండ పౌరులందరు కలసి, స్వామి యాజ్ఞచే రామదాసు యీ మూర్తిని తీసికొనివచ్చెను. గాన యిచ్చట విడచివెళ్ళమని పౌరులు చెప్పగ పూజారులు ఈవిగ్రహ మెత్తున బంగారమిచ్చిన విడతుము, లేదా మేమిత్తుమని పలికిరి. పాపము నిర్ధనుండగు రామదాసు చేయునదిలేక విచారించుచుండ నాటిరేయి రామదాసుకు భగవంతుడు స్వప్నమున కనిపించి 'దుఃఖించకుము. నీ భార్య చెవి యాభరణముతో నా మూర్తిని తూచు'మని యాజ్ఞాపించగ మరురోజు పౌరసమక్షమున నట్లు చేయగ, చెవి యాభరణమె భారముకాగా పూజారులు, పౌరులు విస్మితులైరి. నాటిరాత్రి స్వామి పూజాదులకు స్వప్నమున కాన్పించి 'మీరు ద్వారకకు వెడలుదు. అచట చక్రతీర్థమున

నా ప్రతిమ గలదు. దానిని తీసి ప్రతిష్ఠింపుడు. నేను నిత్యము ఏడుముహూర్తములు డంకేశ్వరమున, ఒక ముహూర్తము ద్వారకయందున నుండగలనని చెప్పెను.

ఇట్లు భక్తజనసులభుడగు ద్వారకాధీశుడు భక్తుని సంతోష పెట్టుటకు, డంకేశ్వరమునకు వచ్చెను. డంకేశ్వరాలయ సమీపమున గంగాబాయి విశ్రాంతి తీసికొనిన పరమపవిత్ర ప్రదేశము, ఆమె చెవి యాభరణముతో స్వామిని తూచిన స్మృతిచిహ్నముగ నొక త్రాసును కలదు.

స్వర్గధామము:— ఈ మందిరమునకు చేరియే స్వర్గధామము కలదు. ఇందు పుణ్యాత్ములకు, మహాత్ములకు దేహానంతరము కలుగు స్వర్గభోగములను చిత్రములద్వారా చిత్రించిరి.

కపిధ్వజకుండము:— డాకోరునుండి కపిధ్వజమునకు పోవు మార్గమున 18 మై. దూరమున కపిధ్వజకుండము కలదు. ఇందు స్నానముచేసిన చాలరోగములు నశించును.

డాకోరునందే ద్వారకాధీశుని ప్రధానమూర్తి యుండుటచే యాత్రికులు ముఖ్యముగ నిచట దిగి స్వామిని దర్శించి, ద్వారకకు వెళ్లుదురు. కార్తిక శుక్ల ౧౫ కు లక్షలకొలది యాత్రికులు వత్తురు.

మాహాత్మ్యము:— గోమతీసరోవరమున స్నానముచేసి, డంకేశ్వరమహాదేవుని, శ్రీరణభోజ్ జీనామధారియగు ద్వారకాధీశుని దర్శించిన మనుజుడు పాపవిముక్తుడై సర్వసుఖముల ననుభవించి, పుణ్యలోకముల బడయును. — నారదపురాణము.

అహమదాబాద్

డాక్టోరునుండి ఆనంద్మిదుగ అహమదాబాదు చేర వలయును. అహమదాబాదు భారతదేశమునకు పశ్చిమమున గలదు. ఇది యొక ప్రసిద్ధమగు పట్టణము. స్టేషనుకు సమీపము ననే ధర్మశాల కలదు. ఈ నగరమునకు నలువైపుల ప్రాకారము కలదు. ఈ ప్రాకారమునకు 12 ద్వారములు గలవు. ఈ నగరమున 14 బజారులు కలవు. నగరసమీపమున సబర్బురీనదికలదు. షుమారు లండన్ లుంతు పెద్దపట్టణము.

ఈ నగరమున షుమారు 126 జై నమందిరములు గలవు. ఇవికాక హిందూమందిరములు కూడ చాల గలవు. ఇందు 'నారాయణమందిరము' చాల పెద్దది. ప్రాచీనమగు భవానీ కూపము, హరిదాదాకూపము, కాకరియానదము, శాంతిదాన మందిరము మొదలగు దర్శనీయస్థానములు గలవు. ఈ నగరము నకు సమీపమున సారసపురమునందు చింతామణీజై నమందిరము గలదు. అహమదాబాదులో ప్రతీసంవత్సరము చాల యుత్సవములు జరుగుచుండును. 400 సంవత్సరములకు పూర్వము యీ నగరమున దాదూ సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడగు దాదూజీ జన్మించెను. ఈ నగరముయొక్క ఉత్తరద్వారమునకు 600 గజముల దూరమున హస్తీసింహుని జై నమందిరము గలదు. ఇచ్చట 130 అ. పొడవు, 100 అ. వెడల్పుగల విశాలప్రాంగణమందు జై నుల 17వ తీర్థంకరుడగు ధర్మనాథుని మందిరము గలదు. ఈ యాలయప్రాంగణమున నలువైపుల శిఖరములు గల మందిరములు 53 కలవు. వీనియందు జై నవిగ్రములు కలవు. నగర

దక్షిణ ద్వారమునకు 2 ఫర్లాంగుల దూరమున 72 యకరముల భూమియందు వ్యాపించియున్న కాకరియానదము గలదు. ఈనగరమునకు పశ్చిమమున సాబర్మతీనదిగలదు. సాబర్మతీతీరము నందహమ్మదాబాదు జిల్లాలో నీలకంఠ, ఖడ్గధారేశ్వర, భీమనాథ మందిరములు గలవు. సబర్మతీనదియొక్క ప్రాచీన నామము 'సాభ్రమతీనది'. ఈ నది 'అర్బులీ' నుండి వృత్తి సుమారు 200 మైళ్ళు ప్రవహించి 'కాంబా' వద్ద సముద్రమున కలియుచున్నది. ఇక్కడి మశీదులు, గోరీలు చాల యందమైనవి. ముస్లిం శిల్ప సంపదకు నిదర్శనములు. క్రీ. శ. 1424 లో నిర్మించిన జుమ్మా మశీదు యంత అందమైనది ప్రాచ్యఖండములోనే లేదు. దీని సమీపమున 'తీక్ దర్వాజా' (ద్వారత్రయము) కలదు. గాంధీజీ సబర్మతి ఆశ్రమము ముఖ్యమైనది.

సా బ ర్మ తి (వేదాశ్రమము)

అహమదాబాదునుండి సాబర్మతీస్తేషను చేరవలయును. సాబర్మతీనది ప్రసిద్ధమగు నది. యాత్రికు లిందు స్నాన తీర్థవిధు లాచరించుదురు. సాబర్మతీనది కావలియొడ్డున దుగ్గనాథ మహా దేవుని మందిరము కలదు. ఈ మందిర మొక యేకాంతస్థానమున గలదు.

దుగ్గనాథమహాదేవుడు:— దుగ్గనాథమహాదేవుని మందిరమునుండియే వేదాశ్రమమునకు పోవలెను. ఈమార్గ మరణ్యము నుండి పోవును. ఈ శివలింగము స్వయముద్భూతము. ఇచట ప్రసాదరూపమున భస్మము నిత్తురు.

యాత్రీకులు మహాదేవుని పూజించి వేదాశ్రమమునకు వెళ్ళుదురు. ఈ యాశ్రమము నిరాడంబరముగ ప్రశాంతముగ నుండును. ఈ యాశ్రమమున కెదుట నొక విష్ణుమందిరము, దీనికి కుడివైపున శివమందిరము కలదు. ఇచట విద్యార్థులకు వేదాధ్యయనము, గోసేవ ముఖ్యకర్తవ్యములు.

శ్రీమహారాజు:— ఈ యాశ్రమమున పూర్వము ‘శ్రీమహారాజు’ అను నొక మహాత్ముడు చిరకాలము వసించెను. ఆయన చాల కర్మిష్ఠి. ఆయన తన జీవితకాలమున 12 జ్యోతిర్లింగ యజ్ఞములు, కొన్ని విష్ణుయాగములును గావించెను. ఈయన పూర్వాశ్రమమునందు దక్షిణదేశమందలి యొకానొక ‘ఎనేట్టనకు’ దీవానుగా నుండెడినాడట. ఈ మహనీయుడు క్రీ.శ. 1905 నాన పాంచభౌతికదేహమును వీడెను.

లింబడి (సత్యనారాయణ)

అహమదాబాదునుండి సురే. ద్రనగర్ మీదుగ లింబడి నేషనుకు చేరవలయును. ఇది మొదలు ద్వారకవరకు సారాప్త ప్రాంతము. సారాప్తమున ముఖ్యముగా చూడ తగినవి: శత్రుంజయపర్వతము, గిరినాథ్, జనా గడ్, రాజకోట, జామ్నగరు మొదలైనవి.

ఇది లింబడిరాజ్యమునకు రాజధాని. ఇచ్చట ననేక మందిరములు, దర్శనీయస్థానములు గలవు. ఇందు సత్యనారాయణ మందిరము చాల ప్రసిద్ధ మైనది. సత్యనారాయణ స్వామి

శ్రీ చేలా సోమనాథేశ్వరుఁడు

లింబడినుండి బోటాడ్ (జం) మీదుగ జనదణ్ స్టేషనులో దిగవలయును. ఈమందిరము కథియవాడ్ లో జనదణరాజ్యమున చేలగంగాతీరమున పర్వతములమధ్య గలదు. ప్రభాసమున గల సోమనాథేశ్వరలింగముతో దీనికి సంబంధము గలదు.

నేటికి ౩50 సం॥ లకు పూర్వ మీ ప్రాంతమంతయు మహమ్మదీయుల యధికారమునకు లోబడియుండెను. ఆ సమయమున ప్రభాసమునందొక రాజపుత్రపీఠుడు మహమ్మదీయుల క్రింద సామంతునిగ నుండి రాజ్యము చేయుచుండెను. ఆతనికి 'మీసల్ దేవి' యను నొక కుమార్తె గలదు. ఆమె శివభక్తురాలు. కాని తండ్రి యామెను తురుష్కచక్రవర్తి కిచ్చి వివాహము గావించెను. చివరకు యవనులామెను తమ రాజ్యమునకు గొంపోవనేతెంచిరి. కాని యామె సోమనాథుని వీడి రాజాలక, సోమనాథుని తనవెంట రమ్మని ప్రార్థించగ, ఈశ్వరు డందులకు సమ్మతించి 'నన్ను నీవు నీరథమువెనుక నొక రథమునందుంచి గొంపోమ్ము. కాని నీవు వెనుదిరిగి చూడరాదు. అట్లు చూచిన నే నచ్చటనే యుండిపోవును' నని చెప్పెను.

రాజకుమార్తె యట్లే శివప్రసాదితమగు నోంకారేశ్వరలింగము నొక రథముమీదనుంచి తీసుకొనివెళ్లుచుండెను. ప్రస్తుత జనదణ రాజ్యమున రథము ప్రవేశించగనే యామె వెనుదిరిగి చూచెను. వెంటనే ఓంకారేశ్వరలింగముగల రథము స్రయ్యలై యాలింగ మచ్చటనే పాతుకొనిపోయెను. అంత నారాజకుమార్తె మిక్కిలి విచారించి తానుకూడ నచ్చటనే యుండి శంకరుని

బ్రాద్రించి చివర కామె సభిసమేతయై యచ్చట గల యొక పర్వతమున లీసమైపోయెను.

ఆ సానమునం దామె చరణచిహ్నములు నేడును గాన పచ్చును. ప్రస్తుత మిచ్చట నోంకారేశ్వరునకు మందిరము కట్టబడెను. దీనిని చిన్నసోమనాథమని యిచ్చటివారు పిలుతురు.

శత్రుంజయ పర్వతము

జనదణ్ నుండి బోటాన్ (జం) లో మారి ధోలా, శిహోర్ (జం) మీదుగ పాలీటానా చేరవలయును.

పాలీటానాకు 1½ మైలు దూరమున శత్రుంజయపర్వతము కలదు. జైనుల పంచ పవిత్రపర్వతములందు శత్రుంజయము ప్రధానమైనది. 'శత్రుంజయ మాహాత్య' మను పేరుగల యొక గ్రంథముకూడ గలదు. జైను లీ పర్వతమునకు యాత్ర గావించుదురు. యాత్రికులు ఉదయము పర్వతముమీదకెక్కి సాయం కాలము క్రిందకు దిగివత్తురు. ఈ పర్వతమున వండుకొనుట, శయనించుట జైనమతాచారమునకు విరుద్ధము.

పాలీటానా:— ఇది ప్రసిద్ధ జైనక్షేత్రము. ఇక్కడి అయిదుపర్వతములలో శత్రుంజయము ప్రధానమైనది. ఈ కొండ మీద 868 జైనదేవాలయములు గలవు. ఇందలికొన్ని ఆలయాలు 11 వ శతాబ్దమున నిర్మించబడెను. ఇచటి ప్రకృతిశోభ, ఎంత చూచినను తనివితీరదు.

ఈ పర్వతము సముద్రతలమునకు 1980 అ. యెత్తుగలిగి యున్నది. కొండమీదకు పోవుమార్గము కష్టదాయకముగ నుం

డును. భూమికి కొద్దియెత్తున ఆంజనేయమందిరము గలదు. కొండపైన రెండుశిఖరములు కలసియున్నవి. ఈ శిఖరములకు ప్రాకారము కలదు. ఈ ప్రాకారాంతరమున ప్రధాన మందిరములు గలవు. ఈ ప్రాకారమునకు 19 ద్వారములు గలవు. అనేక చిన్న మందిరములు గలవు. ఈమందిరములు నూటికి మించియుండును. ఇందు ఆదినాథ, కుమార్ పాల్, విమలశాహ్, చతుర్ముఖ మందిరములు ముఖ్యములు. వీనియందు చతుర్ముఖమందిర మన్నిటి కంటెనెత్తెనది. గర్భాలయమునగల నాల్గు ద్వారములకు నాల్గు మూర్తులు కనబడుచుండును. అందుచేతనే దీనిని చతుర్ముఖ మందిరమని పిలచుచుందురు. ఈ మందిరమున సుమారు 125 విగ్రహములు కలవు. ఒకేచోట నిన్నిమందిరములు భారతదేశమునం దెచ్చటను గానరావు. కాళీ మొదలగు పుణ్యక్షేత్రములందసంఖ్యాకములగు దేవాలయము లున్నను యవి దూరదూరము లందున్నవి. ఈ ప్రదేశము రమణీయముగ నుండును.

ప్రభా స క్షేత్ర ము

పాలీటాణానుండి ధోలా(జం), ఖజాదియా(జం) మీదుగ వీరవల్ చేరవలయును. బొంబాయినుండి కరాచీపోవు ఓడమీదుగ కూడ రావచ్చును.

ప్రభాసక్షేత్రమునే సోమనాథపట్టణమనియు పిలుతురు. ఇటకు 1½ మై. దూరమున ప్రభాసక్షేత్రము గలదు. ఇట చాల ధర్మశాలలు కలవు. అన్నివసతు లున్నవి. ప్రభాసము భారతదేశమందలి పుణ్యక్షేత్రములందు చాల ప్రసిద్ధమైనది. పెద్దనగరము. అందమైనది. పురాతనచిహ్నములు కనుపించును. ఇట పోస్టాఫీసు,

తంతికార్యాలయము, పాఠశాలలు కలవు. ఇచటి వాతావరణము చాల బాగుండును. ఇచటి భాష గుజరాతి. కాని హిందీకూడ నందరకు తెలియును.

త్రివేణీ సంగమము:— ఇచ్చట సరస్వతీ, హిరణ్యా ఇలకూ, కపిలానదులు సంగమించుచున్నవి. శ్రీకృష్ణు డీ స్నాన మందే నిగ్మాణమందెను. యాత్రికులిందు స్నానము, తీర్థవిధియు చేయుదురు.

బాణతీర్థము:— ‘జర’ యను వ్యాధుడు శ్రీకృష్ణుని పాదమును బాణముతో ఛేదించిన స్నానమిదియే. యదువంశము నశించినతరువాత శ్రీకృష్ణు డిచ్చటనే తనదేహముతో స్వధామ మునకు వెళ్లెను.

పద్మతీర్థము:— శ్రీకృష్ణుడు తనపాదమునకు బాణము తగిలినతరువాత నిచ్చట తన పాదపద్మమును కడుగుకొనెను.

పూర్వగాథ:— దక్షునికిగల 27 కుమార్తెలను చంద్రున కిచ్చి వివాహము చేసెను. చంద్రుడు రోహిణియందు మిక్కిలి యచురాగముకలిగియుండుట గాంచి దక్షుడు, చంద్రుని ‘క్షీణించి పొమ్మని’ శపించగ, చంద్రుని సుధావర మాగిపోగా, చంద్రుడు తన శాపవిముక్తికై దేవతలను ప్రార్థింపగ, వారందరును బ్రహ్మను ప్రార్థించిరి. బ్రహ్మ చంద్రునితో ‘నీవు ప్రభాసక్షేత్ర మున యీశ్వరుని ఆరాధించిన శాపవిముక్తుడ వగుదు’వని పలు కగా చంద్రుడు ప్రభాసమున 6 మాసములు మృత్యుంజయ మంత్రమును 10 కోట్లు జపించగా శంకరుడు ప్రసన్నుడై చంద్రున కమరత్వము నొసంగెను. మఱియు శుక్లపక్షమున క్రమాభి

వృద్ధి, కృష్ణపక్షమున క్రమక్షణత నొందుమని చెప్పి చంద్రుని ప్రార్థనవలన పార్వతీసమేతుడై జ్యోతిర్లింగరూపమున వెలసెను. అందుచే నిచట మహాదేవుడు 'సోమనాథు' డని ప్రసిద్ధిగాంచెను. ఈ త్షేత్రమహత్వమును భారత, భాగవత, స్కాందాది పురాణములు విపులముగ వర్ణించినవి.

ప్రభాసత్షేత్రమున కేతెంచినవెంటనే యదువంశనాశనము కళ్లకుగట్టినట్లుండును. శ్రీకృష్ణుడే గురువు, తండ్రి, స్నేహితుడు గాగల 56 కోట్ల యాదవవరులనుగూడ వారి మదము నాశనము చేసివైచినది. ఇంక యితరుల విషయమున జెప్పనదేమున్నది? ఈవిషయము చాల ప్రసిద్ధమైనది. ఈ గాథ శ్రీమద్భాగవతమున గలదు.

సో మ నా థ ము

ప్రభాసత్షేత్రమున యీ దేవాలయము కలదు.

సోమనాథమందిరము ప్రాచీనమైనది. క్రీ. శ. 1024 లో గజనీమహమ్మదు నాశనము చేసెను. నాటి శిథిలదేవాలయమే నేడు సముద్రతీరమున గలదు. గజనీ, ఈ శివలింగమును షేకలిం చుట కెత్తించి విఫలుడై కాల్చివేసెను. ఆలయమున ఇంద్రనీల మణి నిర్మితములగు 56 స్తంభములను పగులగొట్టి దోచుకొనెను. పిమ్మట భీమదేవుడను రాజు పునరుద్ధరించెను. క్రీ.శ. 1168 లో విజయేశ్వరకుమారపాల్, జై నాచార్యుడగు హేమచంద్ర సూరితో కలిసి సోమనాథయాత్రచేసి మందిరమును బాగుచేయించెను. క్రీ. శ. 1277 లో అల్లాయుద్దీన్, 1375 లో ముజఫర్, క్రీ.శ. 1413 అహమ్మద్ షాహ్ నాశనముచేసిరి. ఈ రీతిగా కరకు

తురకలచే భారతీయసంపద పలుతావులలో ధ్వంసముచేయబడి నేడునామమాత్రావశిష్టమైనది. నేడీమందిరమున శివలింగములేదు. ఆలయపరికరమంతయు జీర్ణావస్థయందున్నది. ఈ భగ్నాంశములను గాంచిన, ఈ మందిరమును నిర్మించిన కళాకారుల ప్రతిభ ప్రస్ఫుటమగును. క్రీ.శ. 1775 లో మహారాణి అహల్యాబాయి నిర్మించిన సోమనాథమందిరము కలదు. ఇది ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములలో నొకటి. (చూ. ఘుశ్మేశ్వరము)

ఇవికాక నింకను యీ క్షేత్రమున చాల మందిరములు గలవు. అందు సూర్య, దేవీమందిరములు చాల ప్రసిద్ధమైనవి. బలరామకృష్ణుల మందిరముకూడ కలదు. బలరాముడు యోగమార్గమున శరీరమును త్యజించిన స్థానముకూడ కలదు.

రైవతకాద్రి (గిరినార్ పర్వతము)

వీరవల్లభుని జునాగఢ్ (జం 51 మై.) లో దిగవలయును. జునాగఢ్ నేషనుకు గిరినార్ పర్వతము 9 మై. దూరమున గలదు. జునాగఢ్ నకే గిరినార్ పర్వతశిఖరము కనుపించుచుండును. ఇచట షోలీలు దొరకును. కొంతమంది యాత్రికు లొకేదినమున పర్వతము నధిరోహించి, నాడే దిగివత్తురు.

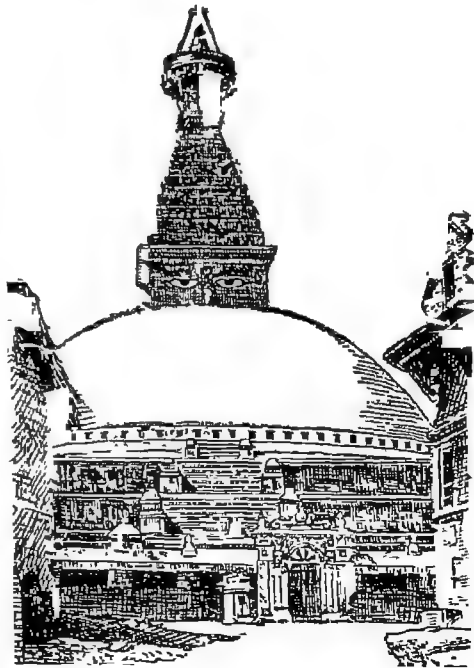
గిరినార్ యెక్కుటకు వెడల్పుయిన మెట్లు కలవు. మధ్య మధ్య విశ్రాంతిస్థానములు గలవు, తమ కర్మసంచితము త్తయ మగునట్లు భగవన్నామ ముచ్చరించుచు, నేత్రపర్వ మొనర్చుచు మార్గాయాసమును మరపించు ప్రకృతిసౌందర్యమును గాంచుచు యాత్రికులు పర్వతమును అధిరోహింతురు. మార్గమధ్యలో నొక సుందరమగు ధర్మశాల కలదు. తిరిగి రావాలని యాత్రికు

లిందు బసచేసి మరురోజున వత్తురు. మరియు క్రమముగ 'గోముఖిగంగ' కొన్ని కుండములు, 'గోరఖనాథజీ' అగ్నిహోత్ర కుండములు, జేసేమందిరము కాననగును. ఇచటి ప్రకృతిదృశ్యము చూచినకొలదియు చూడవలెనని యభిరుచి పూట్టించును.

ఈ పర్వతము హిందువులకేకాక, జైనులకును, బౌద్ధులకును గూడ యాత్రాస్థలమైయున్నది. ఇచట కొన్ని మందిరములు గలవు. దానికి తరువాత పాండవగుహ, ముచికుందగుహ కలవు. ఈ ముచికుందగుహయందే ముచికుందమహాముని క్రోధదృష్టిచే కాలయవనుడుభస్మముచేయబడెను. ఈ పరిసరములందు చాల గుహలు గలవు. కాని వానినిగూర్చి ఇచటి పండాలు పలువిధముల చెప్పుదురు. ఆ విషయములు తృప్తికరముగ నుండవు.

గిరినార్కు 5 ప్రధానశిఖరములు కలవు. 1 నేమనాథ్, 2 గోముఖి వి గంగా 4 లింబాజీ 5 గోరఖ్ నాథ్. గోరఖ్ నాథ్ సముద్రమునకు 6666 అడుగులు ఎత్తు. ఇవి యన్నియు సున్నితమైన శిలాశిల్పమునకు ఆదర్శములు.

నేమనాథ్ మందిరము

దత్తాత్రేయస్వామి:— ఈ విధముగ క్రమముగ యాత్రీకులు శ్రీదత్తాత్రేయుని పర్వత మధిరోహింతురు. ఇచట సత్తాత్రేయుని, కాళి మందిరములు కలవు. శ్రీ మహావిష్ణువు 24 అవతారములలో దత్తాత్రేయావతార మొకటి. ఈ ప్రాంతమందలి జనులు దత్తాత్రేయు సధికముగ నారాధించుచుందురు. దత్తాత్రేయుడు మార్గశిరమున జన్మించుటచే నీ మాసమున యాత్రీకులధికముగ నిచట వత్తురు.

కమండలుతీర్థము:— ఇచటనుండి సుమారు రెండువందల యడుగులక్రింద కమండలు తీర్థము కలదు. శ్రీ దత్తాత్రేయు లీచటనే స్నానముచేసెడివారు. అక్కడకు వెళ్లుట చాల కష్టము

ఈ పర్వతమున సశోకునియొక్కయు, నాతని తరువాతి రాజులయొక్కయు, శిలాశాసనము లనేకములు గలవు. పర్వతము క్రింద ‘దామోదరకుండము, రేవతీకుండము’లు కలవు. గిరినాథుని పూర్వము రై వతకాద్రియని పిలచెడివారు. ఈ పర్వతమున బలరాము డధికముగ విహరించుచుండెడివాడు.

జూనాగఢ్:— గిరినాథుండి మరల జూనాగఢ్ కు రావలయును. జూనాగఢ్ చక్కని నగరము. అన్ని వస్తువులు లభించును. ఇచట పోష్టాఫీసు, తంతికార్యాలయము, హాస్పటలు, పాఠశాలలు, ధర్మశాలలు కలవు. సరసీమెహతా:— జూనాగఢ్ సరసీమెహతా జన్మస్థలము. జూనాగఢ్ చేరగానే సరసీమెహతా యొక్క నిశ్చలమగు భగవద్భక్తి గుర్తునకు వచ్చును. ప్రేమోన్మత్తుడగు సరసింహమెహతా సర్వదా భగవత్కథార్తసమున తన్మయుడై యుండువాడు. సరసీహమెతా గృహస్థుడు. ఆతనికి

సంతానముకూడ కలదు. అయినను నరసీమెహతా సంసారమును గూర్చి యేమాత్రమును శ్రద్ధవహించక భగవచ్చింతనయందు తల్లినుడై యుండువాడు. నరసీమెహతా జీవితగాథను వినుచున్న దేహము పులకరించును. ఆతని భక్తి నిరుపమానము, అదర్శ ప్రాయము.

సుదామా పురి (కుచేలుని పట్టణము)

జనాగఢ్ నుండి జతలసర్ (జం 16 మై.) మీదుగ పోర్ బందరు (78 మై) స్టేషనులో దిగవలయును.

పోరుబందరుకు సమీపమున సుదామాపురము కలదు. ఇచటకు రాగానే మహాభక్తుడగు కుచేలుని సారశ్యత, భగవద్భక్తి మనస్సునకు తట్టును. కుచేలుని జీవితశేషము లన్నియు స్మృతిపథమున దట్టును. సంతోషమునకు చాలిన యైశ్వర్యము, భగవద్భజనానందమునకు జాలిన యానందమును వేరొండు లేదు. ఇచట కుచేలునిమందిరము కలదు. ఇది పాలరాతితో కట్టబడినది. మిక్కిలి సుందరము. ఇటనుండి సముద్రమున స్త్రీమరులో ద్వారకకు వెళ్ళవచ్చును. బొంబాయినుండియు సముద్రముమీద నిటకు రావచ్చును. (చూ. బొంబాయి)

త్రిభువనాధిపతియగు శ్రీకృష్ణు డాతనిబాల్యస్నేహితుడు. అయినను తన భక్తుని విషయము శ్రీకృష్ణునకు పట్టలేదు. ఇదియు శ్రీకృష్ణుని ప్రభావమే. చివరకు పిడికెడు అటుకులవలన మహాదైశ్వర్యసంపన్ను డాయెను. అట్లయ్యును కుచేలుడు తన జీవితమంతయు భగవద్భక్తిభావముతో గడపెను.

మహాత్మాగాంధీ:— ఆదర్శమూర్తి, సత్యస్వరూపుడు, భారతపితయగు మహాత్మాగాంధీ యీ పురముననే జన్మించెను. మహాత్ముని జీవిత మెరుగని మానవు డుండడు.

రాజకోట

పోరుబందరునుండి జనాగడ్ మిదుగ రాజకోట చేరవలయును. ఇది జంక్షన్, పెద్దస్టేషను. స్టేషనుకు సమీపమున ధర్మశాల కలదు. ఇచటకు అహమ్మదాబాదు 155 మై. ఇది సారాప్రమునకు రాజధాని. ఇచట రాజావారి కోట, మ్యూజియము గలవు. ఆధునికపద్ధతుల గల చక్కని నగరము. ఇచట విశ్వాలయము, అందుగల లక్ష్మీదేవి విగ్రహము చూడతగినవి.

జామీనగరు

రాజకోటనుండి జామీనగరు చేరవలయును. ఇది రాజకోటకు 51 మైళ్లు. స్టేషనుకు సమీపమున ధర్మశాలగలదు. ఇది సారాప్రమున గల ప్రధాననగరములలో నొకటి. ఈ నగరమును రాజపుత్రులు వాలించిరి. విశాలమైన వీధులు, సుందరభవనములు మ్యూజియము, శ్రీ రాజావారి ఆసుపత్రి చూడ ముచ్చటగ నుండును. కోట చాల యందమైనది. ఇచట పట్టు, జరి పనులు అందముగ చేయుదురు. ఇచట జైనదేవాలయములు చాలగలవు.

ద్వారకా

నిశాచరైర్నాశిత సర్వధర్మా మలోక్యభూమిం వసుదేవనూనః,
జంఘానరక్షో గణమాత్మశక్త్యా తం ద్వారకేశం ఖిలు సం భజేహమ్.

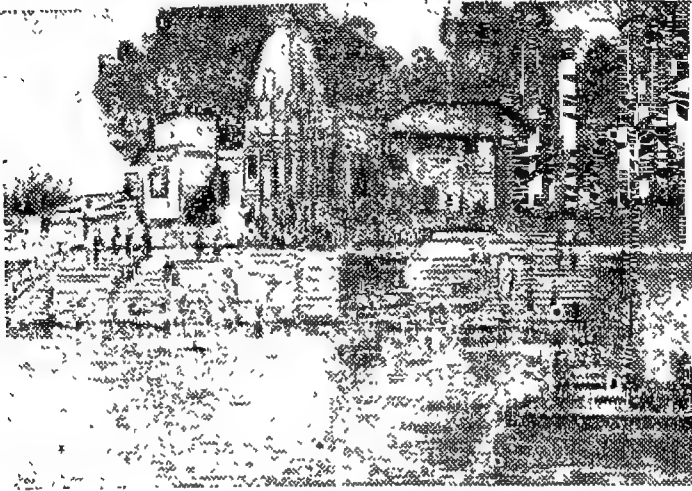
పోరుబందరునుండి రాజకోటమిదుగ ద్వారకకు వెళ్ళవచ్చును. రాజకోటస్టేషను - పోరుబందరుకు 130 మైళ్ళు. రాజ

కోటకు 138 మై. ద్వారక. లేక ఓడమీదుగ ప్రయాణముచేసిన పోరుబందరుకు ద్వారక 52 మై. మాత్ర ముండును. ఇట్లు ప్రయాణము చేయుటకు 'బొంబాయి - పోరుబందరు - కరాచీ' స్టీమరు నెక్క-వలయును. (చూ. బొంబాయి - పోరుబందరు) పూర్వము రైళ్ళు ఓడలు లేనపుడు యాత్రికులు పోరుబందరునుండి నడచి కాని, ఎద్దుబండ్లమీదకాని ప్రయాణముచేసెడివారు. మార్గమధ్యమున దొంగలభయ ముండెడిది. నేడు చక్కనిమార్గములుకలవు.

ద్వారకాస్టేషనుకు ద్వారకాధీశుని మందిరము 2 మైళ్ళుండును. స్టేషనుకు ద్వారకాధీశ మందిర ధ్వజము కాన్పించును. యాత్రికు లాధ్వజమునకు నమస్కరింతురు. రైలుమీద ప్రయాణముచేయు యాత్రికులకు రాజకోట, లేదా జానగరునుండియు పండాలు వెంబడింతురు. ద్వారకాస్టేషనులో యాత్రికులు మిగుల జాగ్రత్తగా నుండవలయును. ఇచ్చట దొంగలభయ మధికము.

స్టేషనుకు సమీపమందే రావ్ బహదూర్ బలదేవదాస్ దుధ్ వాలా ధర్మశాల కలదు. ఇచట నన్ని సౌకర్యములు, మంచి నీటి వసతియు కలదు. కాని యిటకు ద్వారకాధీశుని మందిరము 1½ మైలు దూరముండును. అందుచేత యాత్రికు లధికముగ ద్వారకాధీశమందిర సమీపమందే బసచేయుచుందురు. ద్వారక సప్తపురములలో నొకటి. చతుర్ధామములందొకటి. అందుచే నిది చాల పవిత్రమైనది. ఇచట జగద్గురు శ్రీశంకరాచార్యులవారి మఠముకూడ కలదు. ప్రస్తుతపు మఠాధిపతులు నూతన శిష్య వర్గమునకు మంత్రోపదేశము చేయుచుందురు.

గోమతి:— ద్వారకలో ప్రధాననది గోమతి. ఈ నది ధనురాకారము కలిగియున్నది. ఇది సముద్రమున కలియును. గోమతీతీరమున చాల మందిరములు, ఘట్టములు కలవు. అందు

గోమతి ద్వారక

గోమతీఘాట్ (దీనిని సంగమఘాట్ అనికూడ నంపురు), వాసు దేవఘట్టము, గంగాఘట్టము, బ్రహ్మఘట్టము, పాండవఘట్టము, రూపఘట్టము, పార్వతీఘట్టము ప్రసిద్ధమైనవి. గోమతీ దక్షిణ తీరమందైదు సరోవరములు కలవు.

గోమతికి స్నానమునకు వెళ్ళినపుడు యాత్రికులు బరోడా ప్రభుత్వమునకు రు. 1-8-0 పన్ను కట్టవలయును. రైల్వేలేని కాలమున రు. 5 లు తీసికొనెడివారు. ఈ రీతిగా యాత్రికులవలన మొదటిరోజునమాత్రము తీసికొని రణీదులు యిత్తురు. ఇక మరల చెల్లించనవసరములేదు. గోమతినదిలోనికి చక్కని మెట్లు కలవు. యాత్రికులు యథావిధిగ స్నానముచేసి తీరవిధి చేయుదురు. గోమతియందు చేప లభికముగ కలవు.

ద్వారకాధీశమందిరము:— క్రిందనుండి 56 మెట్లు ఎక్కిన మీదట మందిర ముఖ్యద్వారము కనపించును. మెట్లపొడవున వెన్న, పంచగార, పూలు, తెరలు అమ్మ దుకాణములు గలవు. శ్రీద్వారకాధీశునివిగ్రహము చతుర్భుజములతో శిరమున మనోహరమగు మకుటముతో, చెవులకు మకరకుండలములు, చేతులందు శంఖ, చక్ర, గదా, పద్మములతో, వక్షస్థలమున కౌస్తుభమణితో, శ్యామలవర్ణముగలగి యతమనోహరముగ నుండును. పచ్చనిపట్టుబట్టల నీ స్వామి నలంకరింతురు. ఇచట భగవంతుడు రాజరాజేశ్వరుడు. యాత్రికులు వివిధస్తోత్రములతో భగవంతుని స్తుతించి నమస్కరింతురు. దక్షిణదేశమునందువలె నిచ్చట భక్తులు భగవంతునకు దూరముగ నుండనవసరములేదు. స్వహస్తములతో భగవంతుని పూజించవచ్చును. ద్వారకాధీశ మందిరమున ప్రవేశశుల్కముగ రోజు 1 కి రు. 0-8-0 లు తీసికొందురు.

ద్వారకాధీశునిపూజ:— స్వయముగ భగవంతుని పూజించ నెంచు భక్తులు రు. 1.8-0 లు దక్షిణ యాయవలయును. ఇచ్చు కొనలేనివారు రు. 0-8-0 యిచ్చిన స్వామిపాదములను మాత్రము స్పృశించవచ్చును. శ్రీద్వారకాధీశున సేవా కైంకర్యములకు నలయు నేర్పాట్లన్నియు బరోడాప్రభుత్వము గావించును. యాత్రికులవలనగూడ వేలకొలది యాదాయము వచ్చును.

పూర్వము జరాసంధునితో యుద్ధముచేయలేక శ్రీకృష్ణు డిచటికి పారివచ్చెను. ఈ కారణముచే స్వామిని ‘రణఛోడ్’, రణచోర్ = యుద్ధమునుండి పారిపోయినవాడు’ అని యీ ప్రాంతమువారు పిలుతురు.

ప్రదక్షిణమందు కుశేశ్వరమహాదేవుడు, బలరాముడు, ప్రద్యుమ్నుడు, రుక్మిణ్యాద్యష్టమహిషులు, వేణీమాధవుడు, లక్ష్మీ నారాయణస్వామి, పురుషోత్తముడు, దేవకీ మొదలైన మందిరములు గానవచ్చును. ఈ మందిరములలో రు. 0.4-0 లు, లేక 0.8-0 లు దక్షిణ నిచ్చిన యాత్రికులు పూజసేయవచ్చును.

ద్వారకాధీశ మందిరమునుగూర్చియు, గోమతిని గురించియు నిచటివార లొక కథ చెప్పుదురు. యదువంశమంతయు నశించినమీదట మిగిలినస్త్రీలను శిశువులను అర్జునుడు హస్తినాపురమునకు తీసికొనివెళ్లెను. శోభావిహీనమగు నానగరరాజమును సముద్రుడు తనలో లీనముగావించుకొనెను. ఉద్వాసవనములు, కోటలు, సాధములు సర్వము సముద్రునిలో లీనమయ్యెను.

ఇదిచూచి బ్రహ్మ మరల ద్వారక నుద్ధరింపనెంచి సముద్ర తీరమున తపముచేయ నారంభించెను. కొంతకాలమున కొకనాడు ఆకాశవాణి 'చక్రతీర్థమున శ్రీకృష్ణుని ప్రతిమకలదు. అది గోమతీ తీరమున ప్రతిష్ఠించిన, కృష్ణు డందు నివసింపగల'డని పలికెను. అంత చతురాననుడు తపము చాలించి, చక్రతీర్థమునుండి విగ్రహమును తెచ్చి గోమతిని యాహ్వానించి, ఆ జలముతో స్వామి నభిషేకించి యథావిధిగా ప్రతిష్ఠించెను. విశ్వకర్మ యొకరాత్రియె యీమందిరము నిర్మించెను. ఇటు లీ ద్వారకాధీశుడు బ్రహ్మచే ప్రతిష్ఠింపబడెను.

ద్వారకాపరిక్రమణము:— ద్వారకా పరిక్రమణమునందనేకతీర్థముల దర్శించవచ్చును. అందు స్వర్గద్వారము, దామోదరకుండము, గంగాకుండము, కృకలాకుండము, దూర్వాస కుం

డము ప్రధానములై నవి. శ్రీకృష్ణుని పట్టమహిషియగు 'జాంబవతీదేవి' శరీరత్యాగము గావించిన ప్రదేశమును, నరసీమెహతా హుండీకి భగవంతుడు సొమ్ముయిచ్చిన స్థలమును గానవచ్చును.

ధ్వజారోహణము:— ధనికులు భక్తులు యిచట నూతన ధ్వజారోహణముచేయునపుడు వెద్దయుత్సవము జరుగును. ధ్వజమునకు 50 గజముల పొడవు వస్త్రము కావలయును. బ్రహ్మ పురియందు వివిధభక్ష్యములు తయారుచేసి స్వామి కర్పింతురు. ఈ సమయమున భక్తులు, యాత్రికు లందరు ఆలయమునకు ముందు నిలువబడి భగవన్నామసంకీర్తన చేయుచుండ, పూజారి మందిరముమీదకెక్కి పాతధ్వజము తీసి నూతనధ్వజమును స్థాపించును. వెంటనే అక్కడనుండి పూజారి యొక టెంకాయ క్రిందకు పడవేయును. దానిని 'ససాదముగ నందరికు పంచుదురు. పిమ్మట బ్రాహ్మణ సమారాధన జరుగును. ఈ కార్యమున కంతటికి షుమా రొక వెయ్యిరూపాయలు వ్యయమగును.

గోపీకుండము:— ఇది ద్వారకాధామమునకు ప్రధానమైన తీర్థము. ఇచ్చటకు పోవుటకు మోటార్లు, ఎద్దుబండ్లు కలవు. గోపీకుండము పరమపవిత్రమైనది. ఇటకు పోవుమార్గము అరణ్య ప్రదేశము. ఇది యొక చిన్న సరస్సు. ఈ సరస్థీరమున గోపీనాథుని యాలయము కలదు. దీనికి సమీపముననే ఒక ధర్మశాలయు, సాధువుల మఠమును గలవు. యాత్రికులు గోపీకుండమున స్నాన తీర్థవిధుల భక్తిపురస్కరముగ గావించి, గోపీనాథుని దర్శించి పూజింతురు. ఆగదలచినవారు ధర్మశాలలో బసచేయవచ్చును. ఈ సరస్సులో పచ్చనిరజస్సు తేలియాడుచుండును. దీనిని గోపీ

చందనమని చెప్పుదురు. ఇది పవిత్రమైనదని భావించుదురు. దీనిని భక్తులు గృహములకు తీసికొనిపోయెదరు. బేటద్వారకకు యిచటి నుండి ఓడమీద వెళ్ళవచ్చును. ఖర్చు తక్కువ, దూరమెక్కువ. ద్వారకనుండియు వెళ్ళవచ్చును.

నాగేశ్వరము

ఇది గోమతీద్వారకనుండి బేటద్వారకకు పోవుచూర్గమున పూర్వోత్తరములందు గలదు. షుమారు 12, 13 మైళ్లుండును. ఇట నాగేశ్వరదేవాలయము గలదు. ఇది ద్వాదశజ్యోతిర్లింగము లందొకటి. ఈ విషయమునకు 'నాగేశం దారుకావనే' యని ప్రమాణముగూడ చూపుదురు. కొందరిది నిశామురాష్ట్రమున గల ఔఢగ్రామమున గలదందురు. ఈ గ్రామము 'చోండి' స్టేషనుకు 12 మై. — మరికొందరు అల్మోడాకు 17 మైళ్లు పూర్వోత్తరమున గలదందురు. 'యాగేశ్ లేక జాగేశ్వర్' లింగమని చెప్పుదురు.

నాగేశ్వరజ్యోత్స్న త్పత్తినిగూరించి శివపురాణమునం దీ విధముగ గాథ కలదు — పూర్వము శివభక్తుడు, సదాచార సంపన్నుడు నగు సుప్రియుడును నొక వైశ్యు డొకప్పుడు పరివారముతో నావికాయానము చేయుచుండ, దారుకుడను రాక్షసుడు సుప్రియుని పరివారసహితముగ బట్టుకొని పట్టణమునకుగొంపోయి కారాగారబద్ధులగావించెను. సుప్రియుడు యథాప్రకార మిచ్చట కూడ శివధ్యానరతుడై పరివారమునకు శివమాహాత్మ్యము చెప్పుచు కాలము గడుపుచుండ, దారుకున కిది తెలిసి యొకనాడు సుప్రియునికడ కరుదెంచి శివధ్యానములోనున్న సుప్రియుని

గాంచి రాక్షసుడు క్రోధోద్ధీకుడై వెంటనే సుప్రియుని వధించుటకు సేవకుల కాజ్ఞయిచ్చెను. భక్తపరాధీనుడగు పరమేశ్వరుడు వెంటనే ప్రత్యక్షమై సుప్రియునకు పాశుపతమిచ్చి రాక్షససంహారము చేయ నాజ్ఞాపింప, సుప్రియుడు రాక్షససంహారము చేసి, శంకరుని స్తుతించెను. సుప్రియుని భక్తికిమెచ్చి శంకరుడు జ్యోతిర్లింగరూపమున నిచట యావిర్భవించెను. ఈ లింగమునకు నాగేశ్వరలింగమని నామము కలిగెను. ఈ నాగేశ్వరదర్శనము సర్వపాప ప్రశమనము, సర్వకామ్యదాయకమని శివపురాణము చెప్పుచున్నది. సుప్రియుడు శివానుగ్రహముచే శివబోకముచుబొందెను.

చిన్న ద్వారక

“కృష్ణాయ యాదవేంద్రాయ హరయే పరమాత్మనే,
ప్రణతశ్లేశనాకాయ గోవిందాయ నమోనమః.”

గోమతీ ద్వారకనుండి బేట (చిన్న) ద్వారక వెళ్ళుటకు ద్వారకలో రై లెక్కి ‘ఓఖా పోర్టుసేషను’లో దిగవలయును.

ఓఖాపోర్టు:— ఇది సారాప్రదేశమునకు ఆగ్నేయమున ఒక ముఖ్యమగు రేవుసట్టణము. ఇచట ద్వారకాపీఠ్ కలదు. ఇది హిందువుల ముఖ్య యాత్రాస్థలము. శ్రీమహావిష్ణువు ‘శంఖుడు’ అను రాక్షసుని సంహరించి, ఆతని భార్యను మన హిందువులు నిత్యము పూజించు ‘తులసి’గా నిర్మించెను. ఇచటి దేవాలయము లన్నియు కృష్ణపరమాత్మ గోపికల గాఢభక్తిని చూపునవియే.

ఇచట గొప్ప సిమెంటు ఫ్యాక్టరీ, ఆంగ్లేయులకు వసతి భవనము గలదు.

ఇచటకు కొలదిదూరమున జేకీఘాటు కలదు. ఇటనుండి సముద్రమున స్త్రీమరులో రెండు మైళ్లు ప్రయాణము గావించిన బేటద్వారక దర్శించవచ్చును.

బేటద్వారకయందు చాల ధర్మశాలలు గలవు. అన్నిటిలోను సేక్ నన్వయ్యాలాల్ కలకత్తావాలా ధర్మశాల చాల సుందరమైనది. ఇచట నన్నివసతులు కలవు. పద్మనరేవరములో (రణభోడ్ సాగర్) యథావిధిగ స్నాన తర్పణాదు లాచరించి, భగవద్దర్శనమునకు బయలుదేరుదురు. ఇచట మందిర ప్రవేశమునకు రు. 1-4-0 తీసికొందురు. ఈ రుసుముచెల్లించనిదే భగవద్దర్శనము లేదు. ఈమందిరము పెద్దభవనమువలెనున్నది. మందిరాంతరమున (గర్భాలయమున) బ్రవేశించుటకు రు. 0-8-0 చెల్లించవలయును. ఎన్నిమారులు ప్రవేశించిన అన్నిమాగులు రు. 0-8-0 చొప్పున చెల్లించవలసినదే! ఇచట భగవంతుని శృంగారమంతయు గోమతీద్వారకయందువలెనే గలదు. ఇచట స్వామియాభరణము లొక లక్ష్మీరూపాయలు విలువనుండునని చెప్పుదురు.

స్వర్గధామము:— ఇచట పుణ్యపురుషులకు లభించు స్వర్గభోగములు దిగ్దర్శముగ జూపబడెను. ఇచట నొకయద్దమున భగవన్మందిరదర్శనము చూడవచ్చును. ఇది చాల నాశ్చర్యజనకముగ నుండును. ప్రదక్షిణము చేయునపుడు ప్రద్యుమ్నుడు, దేవకి, రుక్మిణ్యాద్యష్టమహిషుల దర్శనముకూడ నగును.

స్వామియొక్క మహాపూజయందు పాల్గొనదలచినవారు ఆఖర్చంతయు భరించవలయును. ఈ మందిరముయొక్క సేవా కైంకర్యములన్నియుకూడా బరోడాప్రభుత్వమే గావించును.

ఈ స్థానము గోమతీద్వారకకంటె నెక్కుడు మనోహరమైనది. నలువైపుల సముద్రము, ఉత్తాలతరంగాకులసంకులమై యుండును. సాయంకాలము మందిరమందలి శంఖనాదములు యాత్రికుల హృదయములను గంభీర భక్తిభావ ప్రపూరితము గావించును.

స్వర్ణద్వారకః— ఇచట నొకప్రదేశమున స్వర్ణద్వారక కలదు. ఇది భగవంతుని స్వర్ణద్వారకకు ప్రతికృతి. దీనిని దర్శించుట కొక యణా దక్షిణ దీసికొందురు.

పీఠాభక్తుని ముద్రః— మందిరమునకు బయట నొక యశ్వత్థవృక్షముక్రింద “పీఠాభక్తునిముద్ర” వేయుదురు. చాల మంది సన్యాసులు, బైరాగులు ఈముద్రను వేయించుకొందురు. ఈముద్ర వేయించుకొనిన యమదండసయుండదనియు, పుత్రులు లేకున్నను, పిండదానాదికము జరుగకున్నను దుర్గతి నొండవలసిన యగత్య ముండదనియు చాలిమంది విశ్వాసము.

శంఖోద్ధార తిర్థము

బేటద్వారకకు సమీపమున శంఖసరోవరము గలదు. పూర్వమిచట నొకఋషి తపస్సుచేయుచుండెను. ఆయనశిష్యుడు గురువుశంఖమును యీసరస్సులో దాచెను. ఈ విషయము దివ్య దృష్టిచే ఋషి తెలిసికొని, శిష్యుని ‘నీవు శంఖ మవుగాక’ యని శపించెను. శిష్యుడు తప్పును మన్నించుమని ప్రార్థించగ, ‘ద్వాపరమున శ్రీకృష్ణుడు నిన్నుద్ధరించును. నాటినుండియు నీ సరస్సునకు శంఖోద్ధార సరోవరమని పరగును. మరియు నీ సరస్సున సన్నిహితము చేసిన — ప్రభాసము, గంగ, గోదావరి, నర్మద మొదలగు

నదులయందు స్నానము చేసినఫలము కలుగు'నని ముని చెప్పెను. వెంటనే శిష్యుడు శంఖరూపముతోనుండి పైవిధముగ నుద్ధరింప బడెను. ఈ సరస్వీరమున 'శంఖనారాయణ' మందిర మొందు గలదు. ఈ సరస్సునుగూర్చి పురాణములలో నర్ణంపబడినది.

బేటద్వారకాప్రదక్షిణము:— యాత్రీకులు క్షీసముద్రమున స్త్రీమరుమీద బేటద్వారకకు ప్రదక్షిణము చేయుదురు. ఇదియొక చిన్నద్వీపము. ఈ ద్వీపమున సాలగ్రామములు, చక్రములు (సుదర్శనచక్రప్రకృతి) లభించును. యాత్రీకులు వీనిని గృహములకు గొంపోవుదురు.

ఇక్కడితో సారాప్రసాంతము సమాప్తము. దీని వైశాల్యము 21,451 చ. మై. ఈ రాష్ట్రమున చిన్నవి పెద్దవి వందలాది సంస్థానములు గలవు. జనాభా యుమారు 41,37,359. రాజధానీ నగరము రాజకోట.

భావనగర్

పాలీటానాలో బండిమారి భావనగరు చేరవలయును.

ఇది రేవుస్థలము, విద్యా కేంద్రము. విశ్వవిద్యాలయ భాగములన్నిటికి ప్రత్యేకముగ కళాశాలలు గలవు. పెద్ద గ్రంథాలయము కలదు. మ్యూజియము, హాస్పటలు, యంత్రశాలలు, గౌరీశంకరసరస్సు, విక్టోరియాపార్కు, తక్తేగంగా చూడతగినవి. ఇచట చలువరాతి సుందరదేవాలయములు గలవు.

బీజాపూర్

ఇక్కడి శిల్పము మిక్కిలీచక్కనై నది. హిందూ మహమ్మదీయ సంప్రదాయములు యిందులో చక్కగ మేళవించబడెను. ఇక్కడ ముఖ్యముగా చూడతగినవి గోల్ గుంబజ్. ఇది ఆరువందల చదరపు అడుగుల వేదికమీద నిర్మింపబడినది. ఇది ప్రపంచములో నితరత్ర నిర్మించబడిన డోమ్లన్నిటిలో రెండవది. దీనిలో మరొక విచిత్రలక్షణము — రహస్యముగ మాట్లాడిన గట్టిగ వినిపించుట. ఈ ప్రాంతమంతయు ప్రాచీనశిల్పకళకు కేంద్రము.

సిద్ధపురము (మాతృగయ)

ద్వారకనుండి రాజకోట్ (జం) - సురేంద్రనగర్ (జం), వీరమ్గావ్ (జం) ల మీదుగ సిద్ధపురం చేరవలెను. ద్వారక రాజకోటకు 138 మైళ్లు. అహమ్మదాబాదుకు సిద్ధపురము 48 మైళ్లు. ఇది కపిలుని జన్మభూమి. దీనిని మాతృగయ యని కూడ పిలుతురు. గయ పితృతారకము. ఇది మాతృతారకము. గయా శ్రాద్ధమువలన పితృ పితామహాదులు తరింతురు. ఇచ్చట మాతృ పక్షీయులందరు తరింతురు. స్తేషనుకు సమీపమున బరోడా మహారాజావారి ధర్మశాల కలదు.

బిందుసరోవరము:— ఇచ్చట ప్రధాననది సరస్వతి. ముఖ్య తీర్థము బిందుసరోవరము. ఇది గ్రామమునకు సుమారొక మైలు దూరమున గలదు. బిందుసరోవర మొక చక్కనిసరస్సు. నలు వైపుల చక్కనిమెట్లు గలవు. ఈ సరోవరతీర్థమున పాండవులు కొంతకాలము వసించినటుల భారతారణ్యవర్ణమున గలదు. ఈ సరస్వతీర్థమునందే కర్దమమహామునితపమాచరించెను. భగవంతుడు

కర్దముని తపమునకు ప్రసన్నుడై ప్రత్యక్షమగుడు, యాతని యసస్యభక్తి గాంచినంతనే భగవంతుని నేత్రములనుండి యానందాశ్రువులు జారి యీ సరస్సున బడినవి. అందుచే నిది బిందు సరోవరమని సార్థకమాయెను. ఈ సరస్వీరమున శేషశాయి, లక్ష్మీనారాయణ, సీతారామ మందిరములు ప్రధానములు. కర్దమ దేవహూతు (కర్దమునిభార్య) ల మందిరముకూడ కలదు. యాత్రికులు బిందుసరోవరమున స్నాన తీర్థవిధులు ఆచరించవలయును. ఇచట సిద్ధేశ్వరమహాదేవమందిరము గలదు. దీనికి సమీపమున జ్ఞానవాపియను నొక బావి కలదు. దిగుటకు మెట్లు కలవు.

ఇది కపిలుని జన్మభూమి. కపిలుడు తనతల్లి (దేవహూతి) కి సాంఖ్యశాస్త్రము నుపదేశించి, పిమ్మట నాతడు గంగాసాగర సంగమమునకు వెడలిపోయెను. దేవహూతి యిచటనే దేహత్యాగముగావించెను. సాఫ్తేమణియగు దేవహూతి మృతశరీరమె సరస్వతీనదీరూపమున బ్రవహించినటుల భాగవతమున గలదు. ఈ నదియం దొకవిధమగు పాములు కలవు. కాని యవి యేరికిని బాధను కలిగించవు.

రుద్రమాలమందిరము:— ఈమందిరమున యొకరిమీద నొకరుగ నేకాదశరుద్రులు చిత్రింపబడిరి. ఈ విగ్రహములు చాల సుందరముగనున్నవి. ఈ మందిరము చూడతగినది.

ఇవి గాక “గోవిందరాయమందిరము, రుద్రమహాలాయ మందిరము”లు చూడతగినవి. ఈ మందిరమును అల్లాయుద్దీక్షి. శ. 1300 సం॥లో పడగొట్టించెను. మరల పునరుద్ధరింపబడినది.

మాహాత్మ్యము:— బిందుసరోవరమున స్నాన తర్పణ శ్రాద్ధములనలన పితృదేవతలు తరించి రుద్రలోకమును పొందుదురు. మాతృపక్షమునకు చెందిన పితృదేవతా శ్రాద్ధమువలన యధికఫలము కలదు. ఇది కేవలమువలె మిక్కిలి పవిత్రమైన షేత్రము. — పద్మపురాణము.

పాలిన్ పూర్

సిద్ధపూర్ (మాతృగయ) స్టేషనుకు ఉత్తరముగ 19 మైళ్ళదూరమున పాలిన్ పూర్ స్టేషను కలదు. ఇది యొక రాజధానీనగరము. ఇచ్చట పర్వతము లధికముగ గలవు. ఈ రాజ్యమున బనాస్, సరస్వతీనదులు గలవు. ఇచ్చట ననేకమందిరములు, సరస్వతీనదీతీరమున చాలదర్శనీయస్థానములును గలవు.

అర్బుదగిరి (ఆబూ)

ఆబూపర్వతము లేక మాంటు ఆబూ రాజపుత్రస్థానము. గుజరాతుకుచెందిన ప్రధాన పర్వతశ్రేణి. అహమ్మదాబాదు ఢిల్లీకిపోవు రైలులో 'ఆబూరోడ్' స్టేషనులో దిగవలయును. ఇచ్చటకు 18 మైళ్ళదూరమున ఆబూపర్వతముకలదు. బస్సులు కలవు. మాంటుఆబూలో ధర్మశాలలు లేవు. హోటలునందు గాని, మందిరములందుగాని బసచేయవలయును. ఇది జైనుల యాత్రాకేంద్రము. ఇక్కడి దిల్వారాదేవాలయము జైన శిల్పవైభవమునకు నిదర్శనము. ఇది పాలరాతితో నిర్మించబడెను.

ప్రకృతిసౌందర్యముచే నీ ప్రదేశ మెంతయు మనోహరముగ నుండును. ఉన్నత పర్వతశిఖరమధ్యభాగమున సువిశాల

మగు 'సక్కి-సరోవరము' నయనానందకరముగ నుండును. ఇది ఇచ్చటి ప్రధానతీర్థము. గౌతమమహర్షి దీనిని గోశ్చతో త్రవ్వెననియు, నందుచేతనే దీనికి నఖసరోవరమని పేరువచ్చెననియు, అదియే నేడు సక్కి-సరోవరముగ మారెననియు చెప్పుదురు. ఇది యొక మైలు వై శాల్యము కలిగియున్నది. ఈ సరస్సునకు పరిసర పర్వతశిఖరములందు రాజపుత్రస్థానమునకుచెందిన ప్రభుత్వకార్యాలయభవనము లతి మనోహరముగ నుండును. ప్రకృతిసౌందర్య వై భవమునకు రాజనై తికమహాత్వమునకు నీ ప్రదేశమెంత ఖ్యాతి గాంచెనో ధార్మికదృష్టియందుగూడ నంత ప్రసిద్ధి నొందెను.

రఘునాథ మందిరము:— ఇది సక్కి-సరోవరతీరమున గలదు. ఇందు సుమారు రెండువందలమంది యాత్రికులు బస చేయవచ్చును. మందిరాధికారులు యాత్రికుల కన్ని సౌకర్యములు కలుగ జేయుదురు. రఘునాథస్వామి విగ్రహము మిక్కిలి సుందరముగ నున్నది.

శ్రీధూలేశ్వరమహాదేవిమందిరము:— ఇది శ్రీ రఘునాథమందిర సమీపమున గలదు. ఇందును సుమారు నూరుమంది యాత్రికులు బసచేయనగును. ఇక్కడను అన్ని సౌకర్యములు గలవు.

ప్రధానతీర్థములు:—

అర్బుదాదేవి:— ఆబూయొక్క ఆసలుపేరు అర్బుదగిరి. ఈ పర్వత ప్రధానశిఖరమున అర్బుదాదేవి మందిరము గలదు. ఇది 51 దేవపీఠములందొకటి. మందిరమువరకు చక్కని మెట్లు

కలవు. దేవీవిగ్రహ మొక చీకటిగుహయందు కలదు. ఈ గుహ లోనికి కూర్చొనియే వెళ్ళవలెను.

వసిష్ఠాశ్రమము - గోముఖము:— ఇది యిచ్చటకు 4 మైళ్ళ దూరమున గలదు. తొలుత పర్వతమునుండి $\frac{1}{2}$ మైలు క్రిందికి దిగవలయును. ఇచ్చట వసిష్ఠమందిరము గలదు.

అచలేశ్వరమందిరము:— ఇది యొక వేయిసంవత్సరము లకు పూర్వము నిర్మింపబడినట్లు తోచెడిని. దీనికి సమీపమునగల కొన్ని స్థానములు చూడతగినవి.

దిల్వాడా:— ఇచ్చట నొక సుప్రసిద్ధ జై నమందిరము కలదు. శిల్పకళ కిది భారతదేశమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధిగాంచినది. ఇది ఆబూపర్వతమునకు షునూరు రెండుమైళ్ళుండును. ఇట 3, 4 జై నమందిరములు గలవు. పాలరాతిమీద చెక్కబడిన యీ శిల్పకళనుగాంచి శిల్పమర్మముల నెరింగినవారు సైతము ఆశ్చర్యచకితులగుచుందురు. ఇందొక మందిరము నిర్మించుటకు 18 కోట్ల, 51 లక్షల రూపాయలును, రెండవ మందిరమునకు 12 కోట్ల 51 లక్షలరూపాయలు వ్యయమైనది.

గురుశిఖరము:— ఇచ్చట దత్తాత్రేయస్వామి పాదుకలు కలవు. ఈ శిఖరము చాల యున్నతమైనది. ఇది ఆబూపర్వతము నకు 6 మైళ్ళ దూరమున గలదు.

అంబికాజీ

ఆబూకు సమీపమునగల అర్బుదారణ్యమందలి ‘ఆరా సుర’ మను పేరుగల పర్వతశిఖరమునం దంబికామందిరము కలదు.

ఇది శాస్త్రపీఠములందొకటి. ఇట సతీదేవి హృదయము పడెను. (చూ. మణికర్ణిక) ఇది ఆబూరోడ్ నేషనుకు 14 మైళ్లు. ఈ మార్గము సుందరమగు వనముమధ్యనుండి పోయెను. బస్సులు ఎద్దుబండ్లు, టాంగాలు కలవు.

ఆబూఛర్వతము ధవళశిలాసంయుతము. ఈ కారణముచే నిచటివారు అంబికాదేవిని 'ధౌలాగఢ్ వాలీ'యని పిలుతురు. ఇది పాలరాతిమందిరము. మిక్కిలి పురాతనమైనది. మందిరప్రాంతమున ఖుమారు 60 ధర్మశాలలు కలవు. వీనియందు మంచము, పరుపు, వంటపాత్రలు యిత్తురు. గుజరాత్ ప్రాంతమున అంబికాదేవి యారాధన లేని గ్రామమే లేదు. శ్రీకృష్ణున కిచటనే కేశఖండన జరిగెనని చెప్పుదురు. అంబికాదేవిని హిందువులేకాక షారసీకులు, జైనులు, ముసల్మానులుకూడ నుపాసించుచుందురు.

అంబికాదేవిని ఉదయము బాలగా, మధ్యాహ్నము యవతీరూపమున, సాయంకాలము వృద్ధరూపమున నలంకరింతురు. ఇచట దేవికి వాస్తవముగ నాకృత యేమియును లేదు. యంత్రముమాత్రము కలదు.

మందిరసమీపమున విశాలప్రదేశము గలదు. అచ్చట పెద్దపెనమునం దెల్లపుడు నేయి సలసలకాగుచుండును. ఈ స్థానమును 'చాచర్' అందురు. ఇచటకు రజస్వలయైన స్త్రీలుగాని, సంవత్సర సూతకులుగాని రారాదు. వచ్చినచో సేఘృతభాండమున భయంకరమగు పెద్ద పెద్ద ధ్వను లుత్పన్నములగును. భాద్రపద, ఆశ్వయుజ, కార్తిక పూర్ణిమల కిచ్చట విశేషోత్సవముజరుగును.

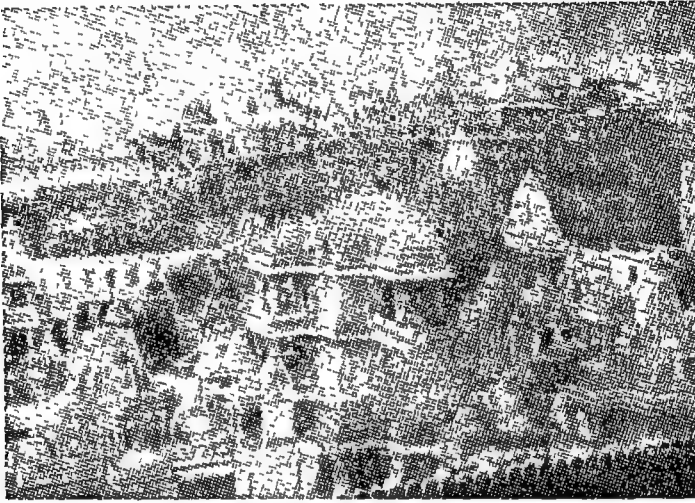
అంబికాభేలనము:— మందిరమునకు వెనుక కొంచెము దూరమున 'మానససరోవర'మను నొక సరస్సు కలదు. ఈ సరస్సుకు దక్షిణముగ 'అశాయీ'మాత మందిరము కలదు. ఇచ్చట కొక క్రోసుదూరమున గహ్వరమును శిఖర మొందు కలదు. ఇక్కడ మూడు ముఖ్యస్థానములుకలవు. 1 అంబికాభేలనస్థానము, 2 నిపారక పీఠలా 3 శ్రీకృష్ణుడు తోటపనిచేసినది. శ్రీకృష్ణు డిచ్చటనే రుక్మిణిని హరించెనని చెప్పుదురు.

అంబికామందిరమునకు మూడుమైళ్ళదూరమున ఉడుంబుర వనము గలదు. బస్సులు గలవు. ఇక్కడ 'శంకరకోటీశ్వర' మందిరము కలదు. ఇచ్చటనే సరస్వతీనది యుద్భవించింది. ఈనది 'సిద్ధపురము, పాట్నా'ల మీదుగ 'కచ్చ'మైదానమున పరీవహించుచున్నది. అంబికాజీస్థానము 'దాంతా' రాజ్యాంధ్రరాజ్యము. ఉత్సవ సమయములందు ప్రభుత్వము విశేషసహాయము చేయును.

జోధపూర్

ఇది మొదలు రాజస్థానము. ఈ రాష్ట్రము వైశాల్యము 1,30,207 చ.మై. జనాభా ఘనము 1,52,90,797. రాజధాని నగరము జయపూర్. ఈ రాష్ట్రమున చాలభాగము కొండలు, ఎడారులు, మధ్యమధ్య దట్టమైన యడవులు, సారవంతమయిన భూములు గలవు. ఈ దేశాన్ని రెండుగా చీల్చుతూ ఆరావళీ పర్వతములు ఉత్తర దక్షిణములుగా వ్యాపించియున్నవి. ఇటీవల వరకు దీనిని రాజపుత్రస్థాన మనినారు. ఇందులో ఉదయపూర్, జయపూర్, జోధపూర్ సంస్థానములు చేరియున్నవి. అజ్మీరు, మార్వారు యిప్పుడు ప్రత్యేకరాష్ట్రములుగా నున్నను చారిత్ర

కముగా రాజస్థానమున యంతర్భాగములనే చెప్పవచ్చును. ఇక్కడిప్రజలు, రాజపుత్రవీరులు మహావీరులు. అభిమానధనులు. మర్యాదస్తులు, ఉదారులు. వీరు 'సమరభూమిలో' వెన్ను చూపుటకంటె ఆత్మార్పణము చేయడమే మేలని భావించే ఖడ్గోపజీవులు.

జై సమందిరము - పాలీటానా (168 కేజీ చూడుడు)

ఆబూరోడ్ నుండి మార్వార్ (జం) లూనీ(జం) మీదుగ జోధపూర్ సేషను 167 మైళ్లు. రాజపుత్రస్థానమున మార్వార్ ప్రాంతమున జోధపూర్ ప్రసిద్ధమైన రాజధానీనగరము. ఈ నగరమునకు నలువైపుల దృఢమైన ప్రాకారముగలదు. ఇటు ఏడు సరస్సులు గలవు. 1 పద్మనాగరము. ఇది నగరమునకు పశ్చిమోత్తరములందు గలదు. 2 రాణీసాగరము. ఇది నగర పశ్చిమద్వార సమీపమున కోటలో గలదు. 3 సుందర గులాబ్ సాగరము. ఇది తూర్పున గలదు. రాతితో నిర్మింపబడెను. 4 బాయిసాగరము. ఇది పట్ట

ణమునకు దక్షిణమున గలదు. 5. సరదా సాగరము. ఇది పూర్వోత్తర దిశయందున్నది. 6 అఖేరజీసాగరము. ఇది నగరము నకు పశ్చిమముగ నొక మైలుదూరమున గలదు. 7 సుందర సాగరము. ఇది నగరమున కుత్తరముగ 7 మైళ్ళ దూరమున గలదు. ఇచ్చట నొక సుందరమగుభవనము, వనము గలవు.

జోధపురమున చైత్రమాసమందు ధార్మికసంఘ సమావేశము జరుగును. లూసీకి పశ్చిమముగ 60 మై. దూరమున 'పంచ భద్ర' దగ్గర ఉప్పునుతయారుచేయు కార్యాలయము కలదు.

క్వీర పు ర ము (ఫేడ్)

ఇది యొక యైతిహాసికప్రదేశము. జోధపూరునుండి లూసీ (జం) మీదుగ పశ్చిమముగ 'సింధు'కు పోవు బండి నెక్కి 'బాలోతరా' లో దిగవలయును. బాలోతరా కీ తీరస్థానము పశ్చిమముగ 5 మైళ్లదూరమున గలదు. ఇచ్చట రణచోరజీ మందిరము, పంచముఖమహాదేవ మందిరము కలవు.

రణచోరజీమందిరము:— ఈ మందిరము ప్రాచీన శిల్ప కళను బ్రదర్శించు నొక కళాఖండము. ఇచ్చట నొక ఎఱ్ఱరాయి అద్దమువలె ముఖము ప్రతిబింబించునట్లు నునుపుచేయబడెను. ఎట్లీ రాతి కీ సౌందర్యము, నైగనిగ్యము వచ్చెనో యింతవరకు విజ్ఞాన వేత్తలకు తెలియలేదు. ఇందు 4, 5 అడుగులు యెత్తుగల రణచోరజీ విగ్రహము కలదు. ఈ మందిరముననే శివ, బ్రహ్మ, గణపతి, ఆంజనేయ మందిరములు కూడ కలవు.

పంచముఖమహాదేవమందిరము:— ఇది రైలుస్టేషనుకు సమీపమున గలదు. ఇందు పంచముఖమహాదేవుని విగ్రహము కలదు. ఇచ్చటకు సమీపముననే దుర్గామందిరము గలదు.

పూర్వమిది యొక పెద్దనగరమని తోచుచున్నది. ఇచ్చట గల మిట్టలను ద్రవ్విన యసదృశ శిల్పకళామండితములగు ననేక ప్రస్తరఖండములు లభించుచుండును. ఈ నగరమునకు సమీపమున కొన్ని గ్రామములు కలవు.

నాథద్వారము

బాలోతరా నుండి లూసీ (జం) మార్వార్ మీదుగా మావలీపోవు బండినెక్కి నాథద్వారములో దిగవలయును.

నాథద్వారమున వల్లభసంప్రదాయమునకుజెందిన మతము గలదు. ఇట ధర్మశాలలు గలవు. యాత్రికులు బసచేయుటకు యోగ్యముగ నుండును. ఇచట 'బనాస్'యను నది కలదు. యాత్రికులిందు గ్రుంకులిడుదురు. ఇట కావలసిన వస్తువులన్నియు లభించును. ఇచట చిత్రకళ చాలప్రసిద్ధమైనది. చేతితో తయారు చేసిన విచిత్రవస్తునిచయమున కిది యాలవాలము.

శ్రీనాథమందిరము:— వల్లభసంప్రదాయమున సేవా శుశ్రూషల కధికప్రాధాన్యత కలదు. ఈ సేవాశుశ్రూషలు ఇచట పరాకాష్ఠవహించినవి. ఇచట శ్రీనాథస్వామికి జరుగు సేవా కైంకర్యము లితరస్థానమం దెచటను గాన్పించవు. ఇచట భగవంతుని 7, 8 సంవత్సరములు వయసుగల బాల్యరూపమును ఉపాసించుదురు. నిత్యము వందలకొలదిరూప్యములు వెచ్చించి, నేతితో

తయారించిన వివిధభక్త్య భోగములు నేతురు. లక్షలకొలది రూపాయలు విలువజేయు ఆభరణములు స్వామికి గలవు. నిత్యము కి, 4 తడవులు వేర్వేర యాభరణములతో స్వామిని యలంకరింతురు. నిత్యనూతనవేషముతో న్వామి విరాజిల్లుచుండును. వివిధములైన స్వర్ణమయయాటనస్తువులతో స్వామిని యాడించుచుందురు. ఇట్టి దేవభోగము లనుభవించు శ్రీనాథస్వామిని దర్శించి యాత్రికులు ముగ్ధులగుచుందురు.

శ్రీవల్లభాచార్యులవారు భగవదాదేశానుసారము శ్రీనాథ విగ్రహమును గోకులమునుండి తెచ్చిరిని చెప్పుదురు. ఆచార్యుల వారీ విగ్రహమును రథమందుంచి తీసికొని వచ్చుచుండ రథ మిచటకు నచ్చునప్పటికి రథకూబరము లిసుకలో దిగబడి రాకుండగ నుండిన, స్వామిచట నుండుటయే యిష్టమని తలచి వల్లభాచార్యులవారు వెంటనే చిత్తూరుకు మహారాజాగానున్న రాజసింహునకు కబురుచేయ, మహారాజువచ్చి ఈ చిత్రమునుచూచి స్వామికి కొంతభూమియు, నొక గ్రామమును యిచ్చెను. వల్లభాచార్యులవారు స్వామిని యిచట స్థాపించిరి.

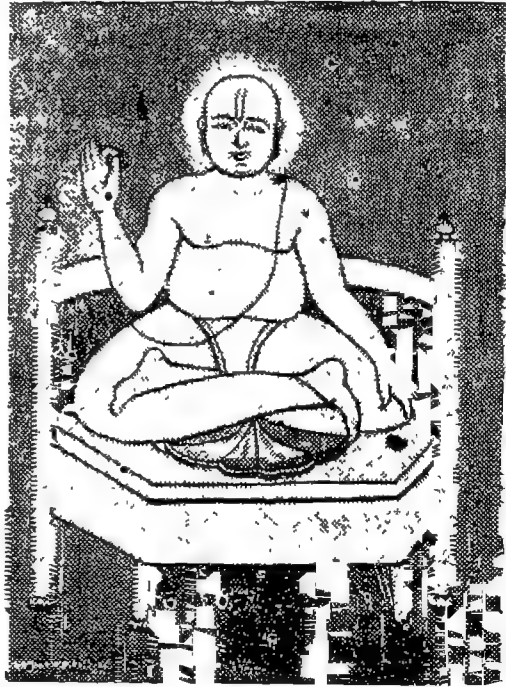
నాథద్వారమునకు సమీపమున 'కాంకరాలీ' యను గ్రామము గలదు. ఇచట వల్లభసంప్రదాయమునకు చెందిన ప్రధానపీఠము కలదు. యాత్రికు లీస్థానమునుకూడ దర్శించుదురు.

ఉ ద య పు ర ము

నాథద్వారమునుండి మావలీ (జం) మారి ఉదయపుర్ సేషముకు చేరవలయును.

ఉదయపుర మొక సుందరమగు రాజధానీ నగరము. ఈ నగరమునకు నలువైపుల ప్రాకారము గలదు. ఈ రాజ్యమున చాల సరస్సులు, నదములు గలవు. ఇందు కొన్ని సరస్సులు చాల పెద్దవి. ఇందు ధేవర్ నదము చాల పెద్దది. దీనిని జయసముద్రమని కూడ పిలుచుచుందురు. రాజసముద్రము, ఉదయసాగరముకూడ చాల పెద్దవి. ఈ సరస్సులలోని దీవులలోగల భవనముల సౌందర్యము చూచితీరవలయును.

ఉదయపుర ప్రధాన ద్వార సమీపమున బాయిజీ రాజకుండము గలదు. ఇచ్చట శ్రీ నింబార్క - సంప్రదాయమునకు చెందిన ప్రధాన పీఠము కలదు. ఉదయపురమున శ్రీ రామానంద సంప్రదాయమునకు చెందిన మంచి రము లనేకములు గలవు. ఈ నగరమునకు బయట స్వతంత్రతా మూర్తియగు రాణా ప్రతాపుని పర్వత ప్రదేశములు గలవు. ఇవిచాల సుందరమైనవి.

శ్రీ నింబార్కాచార్యులు

ఉదయపురమునకు 70 మైళ్ళదూరమున పర్వతప్రాంతమున సుప్రసిద్ధ జైనాచార్యుడగు శ్రీ ఋషభదేవమందిరము

గలదు. నగరమునకు 80 మైళ్లదూరమున కనేరా గ్రామమున శ్రీ శుకమందిరము కలదు. ఇచట నొక చిన్న కుండమునుండి యుష్ణోదకము బ్రవహించుచుండును.

ఉదయపురమున సూర్యోదయపట్టణమని యర్థము. ఇంత అందమైన పట్టణము చూచినవారు నేటికి ధన్యులమని భావించుదురు. మహాజ్వలచరిత్ర కీపట్టణము నిదర్శనము. పచ్చనికొండల మధ్య చిన్నచిన్నదీవులలో నీ యుదయపూరు కలదు. సూర్య కాంతిలో నిచటగల చలువరాతి భవనములు మెరయుచుండును. అన్నిటికన్న మిన్నయైనది మహారాణాస్రాసాదము. ఈ భవనము చూచిన తన్మయులగుదురు. ఒకప్పుడు జహంగీరు కుమారుడగు 'ఖుర్రమ్'కు (షాజహాన్-చక్రవర్తి) ఆశ్రయమిచ్చిన జగ్ మందిర్ చూడవలయును. ఈ పురమున గులాబీతోటలు ఎక్కువ. 17 వ శతాబ్దమున జగత్ సింగ్ చేనిర్మించబడిన జగన్నాథదేవాలయము, ఇందలిశిల్పము, మహారాణా బంగారముతో తులాభారముతూగిన భవనము చూడతగినవి. ఇచటకు 2 మైళ్ళలో వున్న అహర్ గ్రామములోని చలువరాతితో నిర్మించిన మహారాణాల సమాధులనేకములు గలవు. వై ధవ్యమును నొల్లక తమతమ పతులతో సహగమనము చేసిన రసపుత్రరాణుల సమాధు లనేకములు గలవు. ఇచటకు 30 మై.లో యున్న జయనమండ్ సరస్సు ఇండియాలో నున్న సరస్సులన్నిటిలోకి అందమైనది. ఉదయపూర్ ఆరోగ్యానికి కేంద్రము. ఇది సముద్రమట్టమునకు 25 వందల అడుగుల యెత్తున గలదు. వాతావరణము చక్కగ నుండును. ఇచట చూడతగిన సుందరములు చాల గలవు.

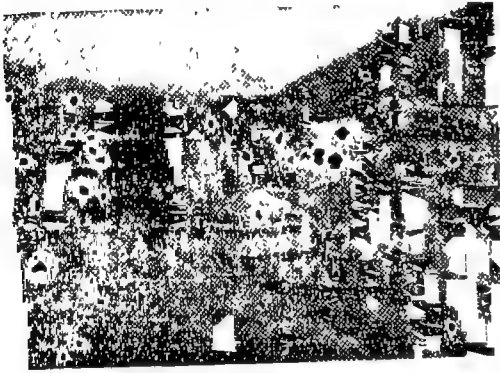
ఏకలింగము (కైలాసపురి)

రాజపుత్రసానమున మేవాడ్ ప్రాంతము చాల ప్రసిద్ధమైనది. మేవాడ్ రాజధానియగు ఉదయపురమునకు $13\frac{1}{2}$ మైళ్ళ దూరమునం దుత్తరముగ శ్రీ ఏకలింగస్వామి మందిరము కలదు. ఈ గ్రామమును 'కైలాసపురి, ఏకలింగజీ'యనియు పిలుతురు. ఈ గ్రామము చాలపురాతనమైనది. మిక్కిలి సుందరమైనది. ఉదయపురమునుండి ఏకలింగేశ్వరస్వామి యాలయమువరకు చక్కని రోడ్డు కలదు. 5 మైళ్లు. ఈ ఆలయసమీపమున నొక కుండము గలదు. ఇందలి జలము స్వచ్ఛముగ నుండును. ఇచ్చట నొక చిత్రము గలదు. ఈ సరస్సున నొకలింగము స్వయముగ నలుమూలల తేలి తిరుగుచుండును.

శ్రీ ఏకలింగస్వామిని రాణాలకు పూర్వుడగు "బాప్పరావల్" క్రీ.శ. 740 సం॥ ప్రాంతమున ప్రతిష్ఠించెను. ఆ సమయమున బాప్పరావల్ నాగదాలో రాజ్యము చేయుచుండెను. నాగదాకు సమీపమునగల యొక వెదురుపాదలో నీ లింగము స్వయముద్భూతము. బాప్పరావల్ యీ స్వామికి మందిము కట్టించి, ఆతని యనుగ్రహమున మూర్ఖవంశమునకు చెందిన 'మానమహారాజు' పాలించు చిత్తూరుమీదికి దాడివెడలి మహారాజును జయించి చిత్తూరును వశపరచుకొనియెను. అప్పటినుండియు 'బాప్పరావల్' వంశీయులే మేవాడ్ ను పరిపాలించుచు వచ్చుచుండిరి. ఈ ప్రభువులు శ్రీ ఏకలింగస్వామిని మేవాడ్ కు ప్రభువనియు, తా మాతని 'దీవాన్'ల మనియు భావించెడివారు. ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములవలె నీ ఏకలింగముకూడ మహత్వపూర్ణ

మైనది. ముసల్మానుల పరిపాలనాసమయమునం దన్యదేవాలయములవలెనే యిదికూడ ఛిన్నభిన్నము గావింపఁజెను. కాని రాణా వంశజులు భక్తితత్పరులగుటచే వెంటనే యీ యాలయమును బాగుచేయించిరి.

ఏకలింగస్వామి మందిరము:— శ్రీఏకలింగస్వామి విగ్రహము నల్లరాతివిగ్రహము. ఇది చతుర్ముఖవిగ్రహము. ఈనాల్గు

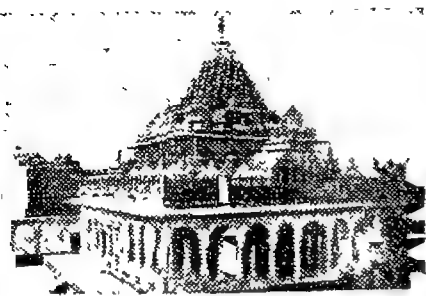

ఏకలింగమందిరము - కైలాశపురి

ముఖములు క్రమముగ బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ, సూర్య ద్యోతకములు. ఇది సుమారొక 1½ అ. యెత్తు గలిగియున్నది. మందిరము 50 అ. ఎత్తు, 60 అ. వ్యాసము గలిగియున్నది. దీనికి రెండు ముఖద్వారములు గలవు. పశ్చిమ ద్వారమునుండి సర్వసాధారణులు దర్శనము చేయుదురు. దక్షిణద్వారమునుండి కైస్తవులు, ముసల్మానులు మొదలగు యితరమతస్థులు దర్శింతురు.

ఇతరమందిరములు:— శ్రీ ఏకలింగస్వామిమందిరమునకు పరిసరములందు అనేకమందిరములు, సరోవరములు గలవు. అందు మీరాబాయి, అంబికా, కాళికా, సోమనాథ, చతుర్భుజాదేవి, విఘ్నేశ్వర మందిరములు ప్రసిద్ధమైనవి. ఏకలింగేశ్వరస్వామి మందిరమునకు సమీపమున ఇంద్రసాగరమును నొకసరస్సు గలదు. ఈ సరస్వీరమునగూడ ననేకమందిరములు గలవు. ఇచట తమక

కుండము గలదు. జనమేజయుడు సర్పయూగము జేయుచుండ,

మహేశ్వరిమఠము - చోడపుర
(198 పేజీ చూడుడు)

తక్షకుడు పారిపోయి యిచ్చట
దాగొనెనని చెప్పుదురు. ఈకుండ
మందలి జల మొక దోసెడు
ద్రాగిన పాము విషము దిగిపో
వును. ఈ ఆలయము లన్నియు
శిల్పకళకు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి
జెందినవి.

స్వామి కైంకర్యము:— దినమునకు మూడు పర్యాయ
ములు ఏకలింగేశ్వరస్వామిని తాంత్రికవైదికవిధానముల రెంటి
తోను పూజింతురు. ఈ స్వామి సేవాకైంకర్యములకు రాజ్యము
నుండి స్రవణంపర్వర మొక లక్షరూపాయ లాదాయము వచ్చు
చుండును. ఇదికాక ప్రతి సోమవారమున, స్రవణంపర్వమునకు
స్వామికి విశేషముగ పూజచేయుదురు. వసంతపంచమి, మకర
సంక్రాంతి, మహాశివరాత్రులకు ఉత్సవములుజరుగును. శ్రావణ
శుకలగిరి దీపమాలికోత్సవము జరుగును. చైత్ర శుకలగిరి కు
హాలీయత్సవము జరుగును. వైశాఖ బిదివసమునందు
స్వామి ప్రతిష్ఠ జరిగెను.

చిత్తూర్ పుర్

ఉదయపురమునుండి మావల్మీదుగ చిత్తూరుస్తేషను
(61 మై) లో దిగవలయును. ఇది మేవాడ్లో ఉదయపురరాజ్య
మున పర్వతదుర్గముక్రింద ప్రాకారవేష్టితమై నిర్మింపబడినది.

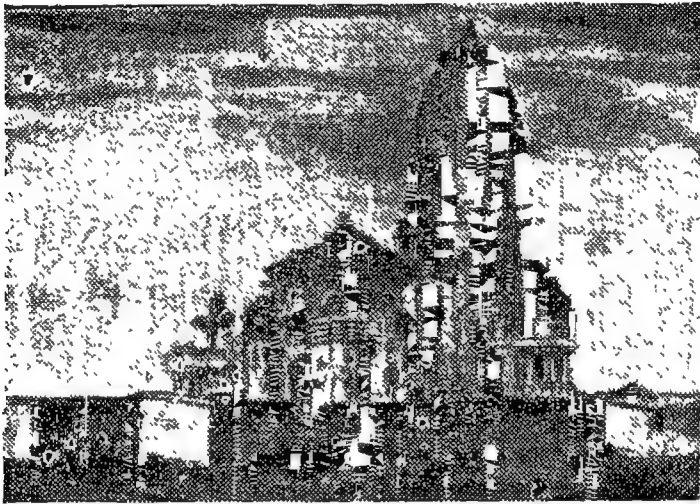
రాజస్థానమున ధైర్యసాహసకృత్యములకు చిత్తూర్ఘర్ ఆదర్శప్రాయమైనది. నేడీ పట్టణమందలి చాలభాగములు శిథిలములై రాజపుత్రుల సంస్కరణార్థము కోటమాత్రము నిలచియున్నది. ఇది పర్యతముపై గలదు. ఇక్కడి ప్రతిశిలాఖండము పూర్వపుచరిత్రను చాటుచుండును.

కోట:— చిత్తూరుకోటను చూడదలచిన ఉదయపుర ప్రభుత్వోద్యోగుల యనుమతి నొందవలయును. ఈ దుర్గము రైలుస్టేషనుకు తూర్పున గలదు. ప్రస్తుత మీ ప్రసిద్ధదుర్గము శిథిలమైయున్నది. బాప్పరావల్ యీదుర్గమును క్రీ.శ. 728లో గుప్తనాథీయులగు రాజులను జయించి స్వాధీనము జేసుకొనెను. నాటినుండియు క్రీ. శ. 1588 వరకు మేవాడ్ రాజ్యమునకు రాజధానియై యుండెను.

ఈ దుర్గము నిర్మింపబడిన కొండ పరిసరప్రదేశములకంటె 450 అ. యెత్తు కలిగియున్నది. ఇది 3½ మైళ్ళు పొడవు గలిగియున్నది. ఈ పర్యతశిఖరమున చాల శిథిలమైనభవనములు, మందిరములు గలవు. పర్యతపార్శ్వములందు దట్టమైన యడవి గలదు. కోటకు లోపల 32, దక్షిణముగ 5 సరస్సులు గలవు. క్రిందనుండి కోటదగ్గరకు పోవు మార్గ మొక మైలుండును. ఈ మార్గమున ‘పదల్ పోల్, భైరవపోల్, హనుమాన్ పోల్, గణేశపోల్, లక్ష్మణపోల్, జోరలాపోల్, రామపోల్’ అను పేర్లు గల ద్వారములు గలవు. వీనికిసమీపమున చిత్తూరువీరులస్మారకచిహ్నములుగలవు.

చిత్తూరునగరమునకు తూర్పున ప్రాకారముదగ్గర 75 అ. యెత్తుగల ప్రాచీనమగు కీర్తిస్తంభము గలదు. దీనిమీద పాల

రాతిపని చాల సుందరముగ జేయబడెను. పాలరాతితో నిర్మింప బడిన మరియొక జయస్తంభము కలదు. ఇది 122 అ. యెత్తు గలిగియున్నది. చిత్తూరును పాలించిన కుంభరాణా 'మాలవా' రాజ్యాధిపతీయగు మహమ్మదునుజయించి తత్సార్వరకచిహ్నముగ దీనిని క్రీ.శ. 1449 కి పూర్వమందు కట్టించెను.

వీరాబాయి మందిరము

ఇచ్చటనే కుంభరాణాభవనము, రత్నసింహుని భవనము కూడ గలదు. ఇందు 13 వ శతాబ్దమున హిందువులకుగల భవన నిర్మాణకౌశలము కానవచ్చును. ఇచ్చటనే కుంభరాణా కట్టించిన యున్నతశిఖర సంయుతమగు దేవీమందిరము గలదు. దీనికిసమీపముననే కుంభరాణా భార్యయు, ప్రసిద్ధ కృష్ణభక్తురాలు నగు మీరాబాయి నిర్మించిన 'శ్రీకృష్ణమందిరము' గలదు. మీరాబాయి పేరు విననివారుండరు. ఆమె యిచ్చటనే శ్రీకృష్ణసాక్షాత్కారమును బడసెను. ఆమె క్రీ. శ. 1418 లో జన్మించెను.

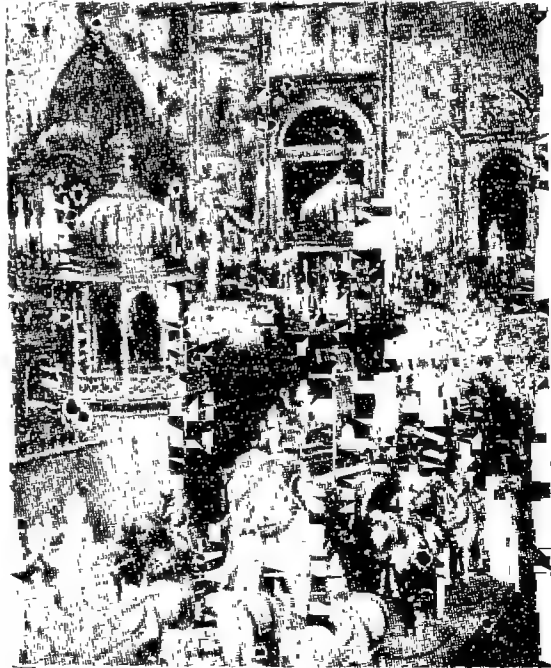

అజ్మీరు

చిత్తూరునుండి అజ్మీరుస్టేషను 116 మైళ్ళ దూరమున గలదు. ఇది రాజపుత్రస్థానమున బ్రసిద్ధిగాంచిన నగరములం దొకటి. దీని వైశాల్యము 2,417 చ.మై. జనాభా షుమారు 6,93,372. ఈ ప్రాంతమున మొక్కజొన్న, రాగులు, బార్లీ, ప్రత్తి, గోధుమ ప్రధానముగ పండును.

అజ్మీరు మార్వార్డుకు ముఖ్యపట్టణము. తొలుత అగ్నరుచే నీపట్టణము పాలించబడెను. క్రీ.శ. 1200 సం॥లో 'అజయ' యను రాజుచే దీనికి 'అజ్మీరు' అను పేరు పెట్టబడెను.

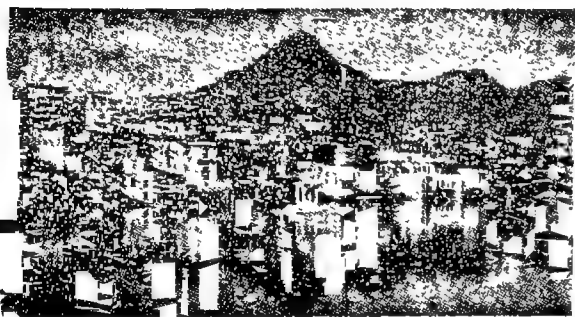
నేషనుకు సమీపము ననే ధర్మశాల లనేకము గలవు. ఈనగరమునకు త్రరముగ 'ఆనా - సాగర్' మను నొకనదము కలదు. దీనిని 800 సం॥లకు పూర్వము 'ఆనా' యను రాజు నిర్మించెను. ఈ నదమునకు 500 సం॥లకు పూర్వము పాజహాల్ చక్రవర్తి సుందరమైన చలువరాతి కట్టడమును కట్టించెను. చూడతగినది.

అయోధ్యానగర్ - అజ్మీర్

ఈ నదమునుండి, సాగర్మలీనదము వెలువడి సరస్వతీ నదియందు

గలియుచున్నది. కలిసినమీదట 'లూసీ' నది యని పిలువబడుచుండెను. పూర్వమిచ్చట నద్దపుగని యుండెడిది. ఇచ్చట నొక యెత్తెనకొండమీద 'తారాగఢ్' అను నొక దుర్గము కలదు. ఇది యారోగ్యప్రదమగు స్థానము. అజ్మీరునగరమున శ్రీ లక్ష్మీ నారాయణ, నృసింహమండరములు గలవు. ఈ నగరము చూడదగినది. ఇటునుండి నసీరాబాదుస్టేషనులో దిగిన, రోడ్డుమార్గమున రాజధాని చేరవచ్చును.

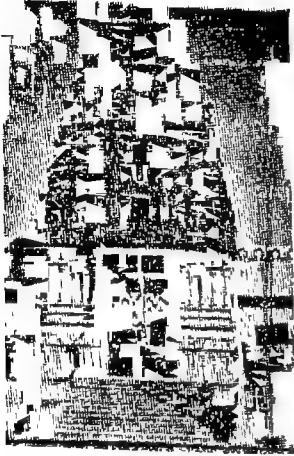
పుష్కరపూట్

పుష్కరము

ఇది అజ్మీరుకు 7 మైళ్లు. మోటార్లు, టాంగాలు కలవు. పుష్కరమునకు పర్వతముల మధ్యనుండి ప్రయాణము చేయవలయును. ఈ ప్రయాణమున కలుగు నానందము వర్ణనాతీతము. ప్రకృతిలక్ష్మి పరమానందముతో తాండవించుచుండును. ఒక్కొక్కతటి నెత్తెనభూధరముల నధిరోహించుచు, ఇంకొకతటి గిరిమార్గములనుండి క్రింది భాగమున కవతరణమునీయుచు, నింకొకతరి పామువలె మెలికలు తిరుగుచు ప్రయాణము చేయవలయును. మార్గమునందనేక ధర్మశాలలు, మరియు 'అనంతసాగర'మను నొక సెలయేరును కలవు. అనంతసాగర మొకమైలు పొడవు కలిగియుండును. ఇందు చాలమంది సౌకాయానముచేయుచు, ప్రకృతిసౌందర్యమును నయనానందకరముగ గాంతురు. పుష్కరముచేరట కొక మైలుముందు

మున కలుగు నానందము వర్ణనాతీతము. ప్రకృతిలక్ష్మి పరమానందముతో తాండవించుచుండును. ఒక్కొక్కతటి నెత్తెనభూధరముల నధిరోహించుచు, ఇంకొకతటి గిరిమార్గములనుండి క్రింది భాగమున కవతరణమునీయుచు, నింకొకతరి పామువలె మెలికలు తిరుగుచు ప్రయాణము చేయవలయును. మార్గమునందనేక ధర్మశాలలు, మరియు 'అనంతసాగర'మను నొక సెలయేరును కలవు. అనంతసాగర మొకమైలు పొడవు కలిగియుండును. ఇందు చాలమంది సౌకాయానముచేయుచు, ప్రకృతిసౌందర్యమును నయనానందకరముగ గాంతురు. పుష్కరముచేరట కొక మైలుముందు

సుందరమగు వనమొండు గలదు. ఇందుగల మందిరమున అతిథులకు భోజనము పెట్టుదురు.

రామనైకులత మందిరము

పుష్కరముయొక్క ప్రకృతిశోభ కనులార గాంచవలయునే కాని వ్రాయ నలవికాదు. పుష్కరమునకు నలువైపుల గల సుందర భూధరపంక్తులన్నియు పుష్కరమును దర్శించుట కేతెంచినవా యన్న ట్లాండును. ఇక్కడ ధర్మశాలలు గలవు.

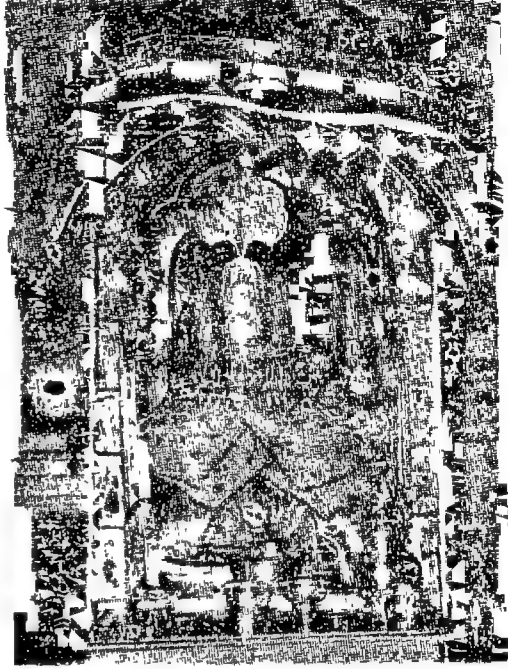
పుష్కరము భారతదేశమునంగల పవిత్రక్షేత్రములలో నొకటి. ప్రతి కార్తిక శుక్ల కు లక్షలకొలదియాత్రికులు వత్తురు.

ఈ సరస్సున బ్రహ్మఘట్టము, రామఘట్టము, బదరీవారాయణ ఘట్టము, కోటితీర్థఘట్టము, గోఘట్టము ప్రధానములు. ఇచట కొన్ని దేవాలయములుకూడ గలవు.

పండాలు యాత్రికులవెంటనుండి యాత్రను సక్రమముగ చేయుతురు. మొదట బ్రహ్మఘట్టమున యథానిధిగా స్నానము, తీర్థనిధి యనశ్యముగ చేయవలయును. అట్లు చేయకున్న యాత్రాఫలము వ్యర్థము. పుష్కరమున మొసళ్ళు చాల కలవు. యాత్రికులు స్నానము చేయునపుడు పండాలు, సేవకులు కట్టి లతో నీటిని చప్పుడుచేయుదురు. ఇక్కడ జీవహింస చేయరు.

బ్రహ్మమందిరము:— ఇచట బ్రహ్మలయము గలదు. భారతదేశమున పుష్కరమున దక్క బ్రహ్మమందిర మెచటను లేదు. శాస్త్రములుకూడ పుష్కరక్షేత్రముననే బ్రహ్మోపాసన

చేయుమని చెప్పుచున్నవి. బ్రహ్మవిగ్రహము పాలరాతితో నిర్మింపబడెను. స్వామికి శ్వేతవస్త్రము లలంకరింతురు. నాల్గు చేతులలోను నాల్గు వేదములు కలవు. ఇగువై పులగాయత్రీ సావిత్రీ దేవతలు గలరు. అరునుడు భూవ్రధక్షీణకాలమున శాపదగ్ధులైన యపురసలను యీ పుష్కరమునందే యుద్ధరించెనని ప్రసిద్ధి.

పుష్కరము - ప్రభావలిమందిరము

సావిత్రీదేవి:— ఇక్కడి నుండి 50 మైళ్లకి—నసావిత్రీదేవిని దర్శింపవచ్చును.

పృథ్వీపుష్కరము:— ఇది యొక సరోవరము. ఇది అజ్మీరు నకు - పుష్కరమునకు మధ్య యొకమార్గమున గలదు. ఇచటి ప్రకృతిదృశ్యము కనులకు విందొనర్చుచుండును.

ప్రదక్షిణము:— పుష్కరమును మూడు విధములుగ ప్రదక్షిణము చేయుదురు. అది క్రమముగ 3, 2, 50 మైళ్ళు ప్రమాణము కలిగియున్నది. చాలమంది యాత్రికులు చిన్న పరిక్రమణమును చేయుదురు. ఈ పరిక్రమణము లన్నిటియందు అనేక దేవాలయములు, కుండములు దర్శింపవచ్చును.

మాహాత్మ్యము:- శాస్త్రములు పుష్కరక్షేత్ర మాహాత్మ్యమును అధికముగ వర్ణించినవి. పుష్కరమున శ్రాద్ధముచేసిన యెడల కొన్ని తరముల పితృదేవతలు తరింతురు. ఇచట బ్రహ్మ నేలకొలది సంవత్సరములు తప మాచరించెను. పుష్కరమును సేవించినగాని తీర్థయాత్రాఫలము చేకూరదు.

కోటానగరము

అజ్మీరునుండి నసీరాబాద్ లోదిగి రోడ్డుమార్గమున పోవ చ్చును. భోపాల్, బీనా (జం) మీదుగ కూడా కోటాస్తేషను చేరవచ్చును. చంబల్ నదీ తీరమున కోటానగరము గలదు. ఇక్కడ యొక సరస్సు గలదు. దానిప్రక్కన యుద్ధానవనములు, ప్రాచీన రాజప్రాసాదము, 'ఉమేదు' భవనము, కొత్తభవనము, ప్రాచీనపాముల సమాధులు తప్పక చూడతగినవి. కోటానగరము రాజపుత్రస్థానములోని రాజధాని నగరములం దొకటి. ఇందు దేవ మందిరములు శతాధికముగ గలవు. వీనియందు మధురియాజీ మందిరము చాల ప్రసిద్ధమైనది. ఈ మందిరములందు దేవతా కైంకర్యమునకై చక్కనియేర్పాట్లు కలవు.

బూందీ

బుద్ధుడు

కోటానగరమునకు పశ్చిమోత్తరముగ 20 మైళ్ళదూరమున బూందీరాజధాని గలదు. ఇచ్చట కొండపైన నొక కోట, విశాలమైన మందిరము గలదు. దక్షిణమున వేరొక మందిరము గలదు. ఈ నగరమున 12 జైనమందిరములు, ఘమారు

425 హైందవమందిరములు గలవు. తప్పక చూడతగినవి.

బూందీపట్టణము 'సకా' యను కొండకనుమల మధ్య నున్నది. దీని చుట్టూ యున్న కోటగోడకు బ్రహ్మాండమైన సింహ ద్వారము లనేకములు గలవు. సరస్సుయొడ్డునగల రాజభవనము, సరస్సులో గల ద్వీపములపె నిర్మింపబడిన దేవాలయములు ఎంతో అందముగా, మనోహరముగా నుండును. ఇక్కడి రాజభవనము రాజస్థాన్ మొత్తములోకెల్ల అందమైనది. బూందీ అడవులు పులివేటకు చాల ప్రసిద్ధమైనవి.

కేశన్ గఢ్

అజ్మీరునుండి కేశన్ గఢ్ (18 మై.) కు వెళ్ళవలయును. సేషను కలదు. ఇచ్చట నొక సరస్సు గలదు. ఈ నగరమున వ్రజరాజమందిరము, మోహనలాల్ మందిరము, మదనమోహన, నృసింహ, చింతామణి మందిరములు గలవు. ఇచ్చట నొక ధర్మశాల కూడ కలదు. ఈ నగరము చాల సుందరమైనది.

పరశురామ పురము

కేశన్ గఢ్ కు షుమారు 7 మైళ్ళదూరమున సలేమాబాద్ గలదు. ఇచ్చట నింబార్కాచార్య సంప్రదాయమునకు చెందిన

ముఖ్య పీఠము గలదు. ఇచ్చట విశాలమైన రాధా మందిరముకూడ కలదు. ఈ మందిర సమీపమున సరస్సు గలదు. శ్రీ నింబార్కాచార్య సంప్రదాయమునకు చెందిన శ్రీ పరశురామాచార్యుడిచ్చట రాధాష్టమి తపము కావించెను. అందుచే దీనికి పరశురామ పురమున పేరు వచ్చెను. ఇచ్చట నింబార్క సంప్రదాయమునకు చెందిన యాచార్యులు పారంపర్యముగ వీతాధిపతులై వసించు

చుందురు. ఇచ్చట నొక చిన్న సర్వేశ్వరమందిరము గలదు. ఈ నగరమునకు సమీపమున సుందరపర్వతములు గలవు.

సాంభర్

కిషక్ గఢ్ నుండి పులేరా (జం) మీదుగ సాంభర్ చేర వలయును. పులేరాకు పశ్చిమోత్తరముగ 4, 5 మైళ్ళదూరమున 'సాంభర్' స్థేషము కలదు. ఇచ్చట నొక విశాలమగు నుప్పుతీరు గలదు. సాంభర్ కు సమీపమున 'వరాహనా'యందు దాదూ సంప్రదాయమునకు జెందిన యొక ముఖ్యస్థానము గలదు. దాదూ సంప్రదాయప్రవర్తకుడగు దాదూజీ యిచ్చటనే మరణించెను.

దేవయానీ

సాంభరుకు 2 మైళ్ళ దూరమున 'దేవయానీ' యను నొక స్థానము గలదు. శుక్రాచార్యుని కుమార్తెయగు దేవయానీ పేరునుబట్టి యీ స్థానమున కీట్టి పేరు కలిగెను. ఇచ్చట నొక సరోవరమువద్ద కొన్ని చిన్నమందిరములు గలవు. ఇందు శుక్రాచార్యుడు దేవయానీ మొదలగువారల విగ్రహములు గలవు. ఇచ్చటనే రాక్షసరాజపుత్రికయగు శర్మిష్ఠదేవయానను కూపమున బడద్రోసెను. ఆ దేవయానను బయటకుతీసి యయాతి వివాహము చేసుకొనెను. ఇచ్చట వైశాఖపూర్ణిమకు పెద్ద యుత్సవము జరుగును. ఈ స్థానమహిమ పురాణముల దభివర్ణితుము

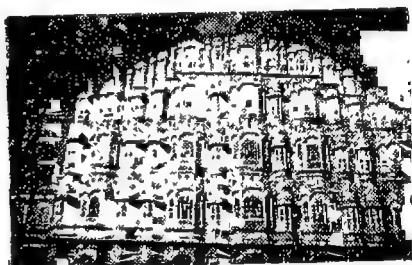
నిరానా

పులేరాజుక్ష్మ నుకు పశ్చిమముగ 6 మైళ్ళదూరమున నిరానా స్థేషము కలదు. ఇచ్చట నొక సరస్సు గలదు. ఇచ్చట దాదూజీ

తన మతమును ప్రచారముజేసెను. ఇచ్చట దాదాసంప్రదాయ మునకు జెందిన ముఖ్యస్థాన మొకటి గలదు. చూడతగినది.

జయపూరు

పులేరాజంక్షను నుండి 37 మైళ్ళదూరమున జయపూరు స్టేషను కలదు. ఇది రాజపుత్రస్థానమున బ్రసిద్ధిగాంచిన రాజధానీ నగరము. దీనిని క్రీ.శ. 1738 లో మహారాజా జయసింగ్ నిర్మించెను. ఇచ్చట వీధులు భారతదేశమునగల యన్యనగరములం దరుదుగ గానవచ్చును. ఇచ్చటగల 'నహార్ గడ్డ' అను పేరు గల పర్వతదుర్గము చూడతగినది. మహారాజయొక్క వాయుభవనము (Aire Palace) చాల సుందరమైనది. ఇందు ప్రాచీన కాలమునాటి ఆయుధములు, ముద్దు లొల్కు తివాచీలు, భూరపత్ర గ్రంథములు, వరచిత్రములు చూడదగినవి. ఇచ్చట శ్రీ గోవిందదేవజీ, శ్రీ గోపీనాథజీ మందిరములు గలవు. ఇచ్చట చాల సుందరమైనవి. ఇచ్చట 'రామ

* హవా మహల్

నివాస బాగ్' అను సుద్యాసము గలదు. మదనమోహన మందిరము, బలరామమందిరము, గోకులనాథమందిరము, రాధాదామోదరమందిరము, శ్రీరామచంద్రమందిరము మొదలగు ననేకమందిరములు గలవు. మరియు నక్షత్రవేధశాల గలదు. ఇది ప్రపంచ ప్రసిద్ధమైనది.

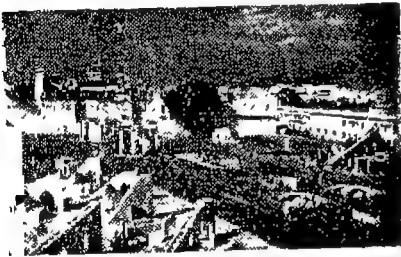
ఈ నగరమునకు 1½ మైలుదూరమున తూర్పుగ నొక కొండమీద సుమారు 400 అ. యెత్తున సూర్యమందిర మొకటి

గలదు. ఇచ్చట గోముఖమునుండి యొక పవిత్రమగు స్రవాహము వెలువడుచున్నది. ఇచట కోతు లధికముగ నుండును. జయపూరుకు పూర్వోత్తరములందు 5 మైళ్ళ దూరమున

* జయఘడ్ కోట 'అంబరు' అను ప్రసిద్ధసానము గలదు. ఇది 1600 సం॥లో నిర్మింపబడెను. ఇందు జయగఢ్ (విజయదుర్గము) రమ్యమైనది. జయపూర్ లక్క-పనికి, వజ్రములకోతకు, ఇత్తడి ముఠేదారీకి ప్రసిద్ధమైనది.

రాజసాన్ పురాజాని జయపూరు. జనాభా షుమారు 2,91,130. ఇది 18వ శతాబ్దమునకట్టబడిన పట్టణము. ఈ నగరముచుట్టూ గల పర్వతముల మీద యనేకకోటలు గలవు. ఆధునిక

* నక్షత్ర నూచీకాల పెద్దతులన్నియు తీర్చి దిద్దివహ్నియి. రమ్యోద్భాసములమధ్య మహారాజ ప్రాసాదము నగరమునకు సరిబాడ్డున యున్నది. వీధుల కిరువైపుల జాలరులు వ్రేలకట్టబడిన కిటికీలతో నలగాగు గృహములు చూడ ముచ్చటగ నుండును. ఎఱ్ఱయిటుకతో కట్టిన యీ గృహములయందము సంధ్యాకాలమున చూడతగినది. ఈ నగరమును క్రీ. శ. 1728 లో మహారాజా సహాయ జయ్ సింగ్ గారి పేరున నిర్మించబడినది. ఈయన గొప్ప ఖగోళ శాస్త్రవేత్త. ఈయన పెద్దపెద్ద యంత్రములతో ఒక గొప్ప ఖగోళవేధశాల నిర్మించెను. ఇచటకు 7 మై. దూర

మునగల 'అంబర్' సాతకోట కలదు. ఇది 300 సం.కు పూర్వము నిర్మితము. దీనియందలి శిల్పవైభవము నిరుపమానము.

అలవర్

జయపూరునుండి బాందీ

కుయ్యా జంక్షను మీదగ 93 మైళ్ల దూరమున అలవర్ నేషను గలదు. ఇది రాజపుత్రానమునందలి యొక రాజధానీనగరము. ఇచ్చట

* నాగేశ్వరమందిరము (చూ. 182 పే.)

కొన్ని వనములు, 5 జైన మంధిరములు, కొన్ని దేవమందిరములు గలవు. ఇచ్చట రాజభవనమునకు పశ్చిమదిశయందు గల రోడ్డుమీద శ్రీ జగన్నాథమందిరము గలదు. ఈ మందిరము చాల సుందరముగ నున్నది. ఇది పర్వతప్రాంతము. రాజభవనమునకు సమీపమున 150 గజముల పొడవు, 100 గజముల వెడల్పుగల చెరువొకటి కలదు. ఇచ్చట కొన్ని దేవమందిరములు కలవు. ఈ నగరమునకు 14 మైళ్ళదూరమున తాళవృక్షకుండము గలదు. ఇచ్చట భూమి నుండి జలముద్భవించి మూడు కుండములకు నింపుచున్నది. ఇచ్చట స్నానముచేయుటకు చాలమంది యాత్రికులు వెడలుచుందురు. అలవర్ కోట నిట్టనిలువుగానున్న ఒక కొండ చివరను నిర్మించబడినది. ఇక్కడి రాజభవనములో నెలకొల్పబడిన వస్తుప్రదర్శనశాల, ఆయుధాగారము తప్పక చూడతగినవి. ఇక్కడి ఆరణ్యములు వేటకు మంచి అనుకూలములై నవి.

పిండార (పిండతారక కుండము)

ఇది ద్వారకకు షుచూరు 20 మైళ్ళపూర్వమున గలదు. ఇది యొక విచిత్రమయిన కుండము. పితృదేవతలకు పిండదానము గావించి వాని నీ కుండమునందు వీసిన నవి నీటియందు మునుగక తేలియుండును,

పూర్వము ధర్మరాజు కురుక్షేత్ర రణనిహతులగువార లుత్తమగతి నొందిరో లేదో యని సందేహించి కృష్ణుని ప్రశ్నిం చెను. ఆతడు వారందరు స్వర్గాదిదివ్యలోకములం దెనలేని సౌఖ్యముల నొందుచుండిరని చెప్పెను. కాని ధర్మజునకు విశ్వా సము కలుగలేదు. అంత కృష్ణు 'డీ కుండమున పిండదానము చేయుము, వారలు తరించిన పిండములు పైకి తేలును, లేకున్న నీట మునుగును' అని చెప్పెను. ధర్మరాజు పిండదానము చేయగ నా పిండము లిందు తేలియాడెను. నాటినుండియు నీ కుండము పితృతారకమై వర్ధిలెను. ఇచ్చట పితృ మాతృ శ్రాద్ధ పిండప్రదా నాదు లదిక ఫలదములు.

చికనీరు

జోధపూర్వలెనే యిదికూడా ఎడగులమధ్య నున్నది. ఇక్కడకూడా పెద్దకోట, అందమైన ఆధునికభవనములు గలవు. ఇక్కడగల సంస్కృత, పర్షియన్ గ్రంథాలయము, ఆయుర్భా గారము, జైనమతదేవాలయములు, మసీదులు తప్పక చూడ దగినవి. నగరపు సరిహద్దులలో యిటీవల ఒక గొప్పదేవాలయము నిర్మించబడినది. చికనీరు తివాచీలు ప్రపంచప్రఖ్యాతి గాంచినవి.

భరత్ పూర్

భరత్ పూరుకోట చరిత్రప్రసిద్ధమైనది. ఇది చాలా కాలము బ్రిటిషువారిని ఎదిరించి పోరాడినది. ఇక్కడికి ౮ మైళ్ళ దూరములో 'డిగ్' పట్టణమున భారతీయ శిల్పగరిమకు నిదర్శనమైన పెక్కు భవనములు కలవు. చూచితీరవలయును.

సుందరభారతయాత్ర

కాశీ ఖండము

(ఉత్తరము)

థిల్లీ

అల్వర్ నుండి రేవారీ(జం) మీదుగ థిల్లీ చేరవలయును. ఇదిమొనలు హరిద్వారము, ప్రయాగ, కాశీ, గయ, పాట్నాల వగలు గల ప్రదేశమంతయు కాశీఖండముగా పరిగణించబడినది.

థిల్లీ అనేకనేల సంవత్సరములనుండి భారతదేశమునకు రాజధానిగా నుండుచువచ్చెను. అందుచే నిది క్షేత్రము కాకు

* ఎఱ్ఱకోట

న్నను విలిహాసికప్రదేశమయిన పెద్దనగరము. మఘరనుండియు థిల్లీకిరావచ్చును. థిల్లీ పెద్దజంక్షను, పెద్దసేషను. ఇటకు నలుమూలలునుండి రైలుబండ్లు వచ్చును. ఇట హోటళ్లు, ధర్మశాలలు, చాలకలవు. చున్నామల్ వాలాధర్మశాల, లక్ష్మీనాగ్ యణ ధర్మశాల ప్రధానములు. ఇప్పుడిది ఇండియన్ యూనియన్ ప్రభుత్వపు రాజధాని. దీని వైశాల్యము 578 చ.మై. జనాభా 17,43,992. దీని పరిసరము లన్నియు ప్రాచీన భారతసామ్రాజ్య శిథిలావశేషములతో నిండియున్నవి.

పాండవులకాలమున రాజధానియై గణుతికెక్కిన ఇంద్ర ప్రస్థపురమే నేటి ఢిల్లీ. నాటినుండి నేటివర కీనగర మనేకపర్యాయ

* ఇంద్రప్రస్థం

ములు పతనము నొందియు, మరల నున్నతినందుచువచ్చెను. రానురాను నగరము పెరుగుచుండెను. కాని నేడాయంద్రప్రస్థపుర చిహ్నము లేమియు గానుపించవు. కోట శిథిలములు మాత్రము కానుపించును. కొందరు దీనిని

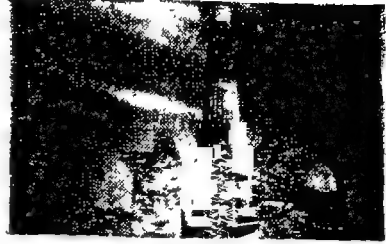
పాండవులకోట యని చెప్పుదురు. మరికొందరు పృథ్వీరాజుకోట యని చెప్పుదురు. ప్రాచీన చిహ్నములుగా కుతుబ్ మీనార్, లోహ స్తూభమును గలవు. ఇవి ప్రస్తుతము నగరమునకు 12 మైళ్ళ దూరమున గలవు. ఇవి ప్రాచీన భారతవర్ష మందలి కళాకాశలమును దిజ్ఞాత్రముగ ప్రదర్శించి, జనుల కాశ్చర్యమును కలుగజేయును. వీరితరువాత ఢిల్లీని పఠానులు పాలించిరి. వారి స్మృతిచిహ్నము లనేకములు గానుపించుచున్నవి. ఇందు తుగలకాబాద్, తుగలక్ సమాధి, బహలోర్ లోలీ సమాధి, ఫిరోజ్ షాహీ కోతవాల్, అల్లాఉద్దీన్ ఖిల్జీ, సమాధి, గయాసుద్దీన్ ఖిల్జీగోరీ, ఎత్త కోట, సికందర్ లోడీ సమాధియు ముఖ్యములు. ఇవి చూడతగినవి.

* ఇంద్రప్రస్థం - హవనకుండము

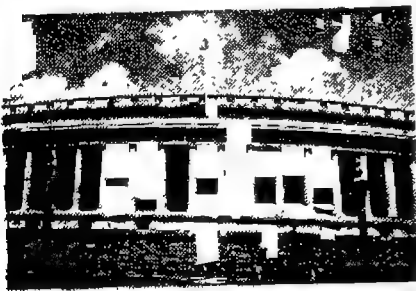
ఆపిమ్మట మొగలులు పాలించిరి. ఆకాలమున ఢిల్లీ అనన్య సామ్రాజ్యమగు నొన్నత్యము నందెను. మొగలుల స్మృతిచిహ్నములు

ములుగ నేడు లాల్ ఖల్లా జమ్మామసీదు, హుమాయూను గోరీ, నిజాముద్దీను గోరీ, రోశనార్ గోరీ, ఫతేహపుర్ మసీదు చూడతగినవి. ఇందు లాల్ ఖల్లా, జమ్మామసీదులను షాజహాన్ కట్టించెను. దీనిలో షాజహాన్ నివసించిన దివ్యసౌధములు, అతనుదర్బారుతీర్చిన మహామందిరములు, గోడలు, వాటి మీదచెక్కబడిన లతలు, పుష్పములు

* కుతుబ్ మీనార్

యిప్పటికిని కన్నులపండువుగ నున్నవి. స్వర్ణమనునది భూమిమీద యున్నయెడల ఆస్వర్ణమిదేనని ఇక్కడి యొకగోడమీద పర్షియన్ భాషలో లిఖించబడియున్నది. ఈ కోటలోపల రంగమహల్, ముత్యాలమసీదు, మొగల్ వస్తుప్రదర్శనశాలగా మార్చబడిన ముంతాజ్ మహల్ చూడదగినవి. పై చెప్పిన ఐతిహాసికములేకాక ఇచట నింకను ననేక దర్శనీయస్థానములు గలవు. ఇట 'తిబ్బీ

కాలేజీ' కలదు. ఇందు ఇంగ్లీషు వైద్యముల నేర్పుదురు. ఈ కాలేజీ చాల ప్రసిద్ధమైనది. ఇదికాక నింకను చాల కాలేజీలు, హైస్కూలులు, విశ్వవిద్యాలయము, పాఠశాలలు గలవు. ఇచట పోస్టాఫీసు, తంతి

* పార్లమెంటు భవనము

కార్యాలయము టెనుహాలు, బ్యాంకులు గలవు.

దీని దక్షిణభాగమంతయు నదీమైదానము. ఉత్తరమున కాంగ్రా, కులూ లోయలు గలవు. యమునానది పశ్చిమముగ

విరగడ్డయైన పంజాబు కలదు. యమునాతీరమున రాజధాని విజయనగరము. ఈ నదికి తూర్పున, ఉత్తరమున సారవంతమైన మైదానములు గలవు. పాజహాన్ చక్రవర్తినిర్మించిన తాజమహల్ గల ఆగ్రానగరము దీనికూలముననే గలదు. గంగానదీతీరమున పవిత్రమైన వారణాసి కలదు. ఇండియాలో అతి ప్రాచీనమయిన నగరములలో నిది యొకటి.

ఢిల్లీ సుందరమయిన విశాలనగరము. ఇచట బజారులు చాల వెడల్పుగా నుండును. అందు చాందినీచౌకుయొక్క సౌందర్యమును చూచితీరవలయును. ఇది భారతవర్షమునకు ప్రధానమయిన వ్యాపార కేంద్రము. ఇచట వ్యాపార మధికముగ టోకు గనే జరుగుచుండును. ఇట వెండి, బంగారు నగిషీపని మిక్కిలి మనోహరముగ చేయుదురు. ఒకప్పుడు ఇక్కడ రత్నములు, వజ్రములు రాసిగపోసి అమ్మెడివారట. నగరమునకు కక్షిణమున నై ఋతిమూలగా హుమాయూన్ సమాధి, తుగ్లక్ బాద్ కలవు.

ఢిల్లీలో యమునానది ముఖ్యమయినది. యాత్రికు లీ నదీ సన్నిహము చేయుదురు. ఇచట ‘గౌరీశంకరుడు’, ‘దావూజీ’ (బలరాముడు), యోగమాయ, ఆంజనేయగుందిరములు గలవు. నయాఢిల్లీ (నూతనముగా నిర్మించినది) లో ‘యంత్ర, మంత్ర’ స్థానము గలదు. ఇది యొక నక్షత్రవేదశాల. దీనిద్వారా గ్రహముల గతులను పరీక్షింతురు.

నూతనముగనిర్మించిన కొత్తఢిల్లీలో భవనములు, చెట్లలో పరుసగా తీర్చిదిద్దిన వీధులు ఆధునిక నగరనిర్మాణమునకు నిదర్శనములు. ఈ నగరమునకు మధ్య గుండ్రముగానిర్మించబడిన పార్ల

మెంటుభవనము, ఆతరువాత గంభీరముగానుండు కేంద్రప్రభుత్వ
కార్యాలయము, రాష్ట్రపతిభవనము, ఇటీవలనే నిర్మింపబడిన
లక్ష్మీనారాయణభవనము, గాంధీనుహాత్ముని సమాధిగల రాజ
ఘాటు యిక్కడ అవశ్య దర్శనీయస్థానములు.

కురుక్షేత్రము

“కురుక్షేత్రం గమిష్యామి కురుక్షేత్రే వసామ్యహమ్,
య ఏవం సతతం బ్రూహాత్ సర్వపాతైః ప్రముచ్యతే.”

— మహాభారతము - అరణ్యము.

ధీల్లీమీదుగా కురుక్షేత్రమునకు చేరవలయును. స్టేషన్
నుకు సమీపమున నొక సత్రము గలదు. మహాభారత యుద్ధ
క్షేత్ర మిదియే. 18 అక్షౌహిణీల సైన్యముయొక్క రక్తశదులు
ప్రవహించిన దీ ప్రదేశముననే.

కృష్ణసారథ్యము

భారతవర్షచరమాన్నిత్యమును దల
పునకు దెచ్చు భీష్మణరంగ మిదియే.
వీరాధివీరులగు ‘భీష్ముడు, కర్ణుడు,
ద్రోణుడు’ మొదలగువారు వీరగతి
నందిన ప్రదేశమిదియే. ఆనాటి రక్త
పాతముచే నేటికిని యీ భూమి ఎరుపెక్కియున్నది.

కురుమహారాజుకిర్తి కిది యొక ప్రబలచిహ్నము. ఆరాజురి
లోకోపకారమునకై యిచ్చట నిందుని గూర్చి తపము
కావించెను. ఇంద్రుడా రాజుని తపమునకు మెచ్చి నీ కోర్కె
వీమని ప్రశ్నించెను. రాజు ‘ఈ ప్రదేశమున మరణించినవారలకు

సద్గతి కలుగుటయే నాకోర్కె' యని తెలిపెను. ఇంద్రు డాతని కట్టే వరము నిచ్చెను. కురుమహారాజు తపమాచరించి శిబివలె, రంతిదేవునివలె లోకకల్యాణమునే కాంక్షించెను గాని, స్వర్గాది పారలౌకిక భోగములనుకూడ వాంఛింపలేదు. పూర్వము శిబి చక్రవర్తికి దేవతలు ప్రసన్నులై వర మడుగుమన నా మహా త్యాగి —

న రాజ్యం కామయే నాహం న స్వర్గం నా పునర్భవం,
కామయే దుఃఖ తప్తానాం ప్రాణినా మర్తినాశనమ్॥

అని కోరెను. రంతిదేవుడుకూడ అటులే లోకకల్యాణమును వాంఛించి —

“న కామయేహం గతి మిశ్వరాత్పరా మష్టర్థియుక్తా మపునర్భవంవా,
ఆర్తిం ప్రపద్యేభిర దేవభావా మంతస్థితో యేనధవన్తి దుఃఖాః”

అని లోకకల్యాణమును, సర్వప్రాణి సౌఖ్యమును వాంఛించెను. అట్టి త్యాగశీలరగుమహారాజులను బోలినవాడే కురుమహారాజు.

కురురాజుతపమువలన నీక్షేత్రము పరమపవిత్రమయ్యెను. శ్రాద్ధసమయమునం దీ క్షేత్రనామమును స్మరించినమాత్రమున పితృదేవతల కుత్తమగతులు కలుగును.

“కురుక్షేత్రం గయాం గంగాం క్రాంతి స పుష్కరాణిద,
ఏతాని మనసా ధ్యాత్వా.....”

కురుక్షేత్రమందలి ముఖ్యస్థానములు:—

సూర్యకుండము:— (సూర్యకుండ శమంతపచము) ఈ కుండము 3550 అ. పొడవు, 1950 అ. వెడల్పు కలిగియున్నది. ఇందు తాబేళ్ళధికముగ గలవు. మంచి ఘట్టములున్నవి. ఈ కుండ

మున సూర్యగ్రహణ సమయమున స్నానముచేసిన ననంతమగు ఫలము లభించును.

“సూర్యతీర్థమున స్నానముచేసి యథావిధిగ దేవతలను, పితృదేవతలను పూజించి యుపవాసము చేసిన ‘అగ్నిష్టోమ యజ్ఞము’చేసినఫలము లభించును.” మఱియు మరణానంతరము సూర్యలోకము లభించును. — మహాభారతము.

సూర్యగ్రహణ సమయమున కిచ్చటకు లక్షలకొలది యాత్రికు లరుదెంతురు. ఈ సూర్యకుండమున పాండవులు స్నానముచేసి యుద్ధయాత్రకు వెడలినట్లు చెప్పుదురు.

గీతాభవనము:— సూర్యకుండమునకు సమీపమున ‘గీతాభవన’ మను పేరు గల పుస్తకాలయము కలదు. ఇందు పురాతనములైన న్రాతప్రతు లనేకము కలవు. దీనికి సమీపమునం దొక మందిరమునందు పంచపాండవుల విగ్రహములు కలవు.

భీష్ముని అంపశయ్య:— ఇది మహావీరుడగు భీష్ముడు బాణములపై శయనించిన ప్రదేశము. దీనికి సమీపమున ‘బాణ గంగా సరోవరము’ కలదు. బాణములపై శయనించునున్న భీష్మునకు దాహమువేయగా, అరుచునివంక జూచెను. అరుచుడు పితృమహుని యుద్దేశమును గుర్తించి, గాండీవము నెక్కుపెట్టి, భీష్ముని శిరస్సునకు సమీపమున పృథ్విని భేదించెను. వెంటనే యచటినుండి యొక శీతలజలధార వెడలెను. భీష్ము డానీరముతో దాహము తీర్చుకొనెను. అదియే నేటి ‘బాణగంగాసరోవరము’.

గురునానక్ మఠము:— బాణగంగ ఆవలియొడ్డుకు వెళ్ళి కొంతదూరము నడచిన గురునానక్ మఠము (సిక్కుల) కలదు.

దృషద్వతీ సరస్వతీనదులు:— ఇందు సరస్వతీనది యంత ర్వాహిని. పురాణము లీ నదిని మిగుల ప్రశంసించెను. ఈ నది భారతదేశమునందు వివిధప్రదేశములందు ప్రవహించి తుదకు ‘పటియాలా’ రాజ్యమున దృషద్వతీ నదిలో కలియుచున్నది.

దక్షిణేన సరస్వత్యా దృషద్వత్యుత్తరేణచ,
యేవస్తి కురుక్షేత్రే తేవస్తి త్రివిష్టకే. — మహాభారతము.

‘సరస్వతీనదికి దక్షిణదిశయందు దృషద్వతీనది కుత్తరదిశ యందు వసించువారలు స్వర్గమున నివసించుదురు.

గీతోపదేశము

ఇచ్చట దుర్యోధనుడు, ద్రోణుడు, కర్ణుడు, ఘటోత్కచుడు వీరగతి నందిన సానములుకూడా కన్పించును. శ్రీకృష్ణు డర్జునునకు గీతోపదేశము గావించిన ప్రదేశము కూడా కాన్పించును. ఇచ్చటి ప్రతియణువు భారతవీరుల మహత్త్వము నుగ్గడించుచుండును. వాతావరణము ప్రశస్తమైనది.

హరిద్వారము

కురుక్షేత్రమునుండి అంబాలాకాంటీ (జం) సహరాన్ పూర్ (జం) లక్నరా మీదుగా హరిద్వారము చేరవలయును.

హరిద్వారము స్తేషనుకు $\frac{1}{2}$ మైలు దూరమున మద్రాసు వారిసత్రము గంగాతీరమున గలదు. కూలీలు, బండ్లు కలవు.

 సిమ్లాపోవువారు అంబాలాకాంటీలో బండిమారి, కల్ కాస్తేషనులో దిగవచ్చును. (సిమ్లా చూడుడు. పరిశిష్టఖండము.)

ఆంధ్రులు తఱచు యిందే బసచేయుదురు. మఱియు పంచాయతీ ధర్మశాల, సింధీ మహారాజా ధర్మశాల మొదలగునవి యనేకములు గలవు. మద్రాసుధర్మశాలలో 5 రోజు లుండవచ్చును. రు. 5 లు అడ్వాన్సు కట్టవలయును. యాత్రికుడు వెడలునపుడు తిరిగి యిచ్చెదరు. హరిద్వారముయొక్క ప్రకృతిశోభ చూడనివాని జన్మ వ్యర్థము. పోస్టు, టెలిగ్రాం, హాస్పటల్, మునిసిపాలిటీ కలవు. ఇచ్చట కోతులు విపరీతము.

హరిద్వారమునకు ప్రాచీననామములు 'మాయాపురి, గంగాద్వార'మనియు గలవు. గంగ యిది లగాయతు సమతల ప్రదేశమున ప్రవహించునుగాన 'గంగాద్వార' మనియు లేక గంగోత్తరికి పోవుమార్గ మిచటనుండి ప్రారంభముగాన 'గంగాద్వార' మనియు దర్శనమాత్రము చేతనే అజ్ఞానమును నశింపజేయునుగాన 'మాయాపురి'మనియు, బదరీనాథుని దర్శించుట కిచటనుండియే పోవలయునుగాన 'హరిద్వార'మనియు కేదార నాథుడగు ఈశ్వరుని దర్శించుట కిచటనుండియే పోవలయునుగాన 'హరిద్వార' మనియు వ్యవహరింతురు. హరిద్వారము మోక్షమునిచ్చు సాధనములలో నొకటి.

“అయోధ్యా మధురా మయా కాశీ కాంచీ అపంతికా
పురీ ద్వారపతీ చైవ సత్తైతే మోక్షదాయకాః”

మాయాపురిలో (హరిద్వారము) గంగాస్నానము దుర్లభము. అందును హరిద్వారము, ప్రయాగ, గంగాసాగర సంగమము యీ మూడుస్నానములలో స్నానము మిక్కిలి దుర్లభము.

— పద్మపురాణము

గంగాఘాట్:— ఇది చాల పెద్దది. విశాలమయినది. వేలకొలది ప్రజలు కూర్చుండవచ్చును. సాయంకాల దృశ్యము చూడతగినది. సాయంకాలము గం. 4-8 నరకు పురాణములు, ఉపన్యాసములు, హరికథలు మొదలగుకాలక్షేపములు జరుగును. సాయంత్రము గంగకు సహస్రవర్తియుతమగు కర్పూరహారతి యిత్తురు. ఇచట ఐదుతీర్థములు ప్రధానముగా గలవు. హరిద్వారములో స్నాన, దాన, శ్రాద్ధ, తర్పణాదులవలన మహాత్తరఫలము గలను. హరిద్వారము, కుశావర్తము, బిల్వకేశ్వరము, నీలపర్వతము, కనఖిలము యీ యైదుక్షేత్రములు ముఖ్యముగ సేవింపవలయును.

బ్రహ్మగుండు - హరిద్వారము

బ్రహ్మగుండము:— దీనికి పూర్వ పశ్చిమములయందు యెత్తయిన మెట్లు గలవు. స్నానమునకు మిక్కిలి యోగ్యముగ

నుండును. ఇందు స్నాన, పిండదానములవలన విక్కిలి పుణ్యము గలదు. ఇందు అస్థికలు కలిపిన పితృదేవతలు విష్ణులోకమును బొందుదురు. ఇందు పెద్దపెద్ద మత్స్యములు తిరుగుచుండును. ఇచట కుంభమేళము (మాఘమాసములో) జరుగును. వేలకొలది యాత్రీకులు నానాప్రాంతములనుండి వచ్చుదురు.

బ్రహ్మగుండమున కెదుటతీరమున గంగ, శివ, రాధా కృష్ణ, సీతారామ, సరస్వతి, బ్రహ్మ మొనలగు చిన్నచిన్న ఆలయములు గలవు. యాత్రీకు లిచటనుండియే గంగను తమతమ గ్రామములకు తీసికొనిపోవుదురు.

ఉత్తరమానుండి గంగ విక్కిలి నేగముగ ప్రవహించు చుండును. మరియొకవైపునుండి నీలగంగ ప్రవహించుచుండును. నీలగంగ (భాగీరథిలో నొక పాయ), భాగీరథియు నిచటకు సుమారు 2 మైళ్ళదూరమున గల కనఖలువద్ద కలియును.

కుశావర్తము:— ఇది బ్రహ్మగుండమునకు దక్షిణమున సామీప్యముననే గలదు. కుశావర్తము మహాత్తరతీర్థము. ఇందు స్నానముచేయుటచే పునర్జన్మయుండదు. ఇచట శ్రాద్ధాదు లాచరించుకొందురు. ఇట మేషసంక్రాంతికి యాత్రీకులనేకులు వత్తురు.

గో ఘాటు:— ఇది కుశావర్తమునకు సమీపమున గలదు. గోహత్యచేసినవారి కిచట ప్రాయశ్చిత్తము చేయింతురు.

భీమకుండము:— భీమకుండుకు పోవుమార్గమున గంగా తీరమందు 'విష్ణుమూర్తి యిరువదినాల్గు యవతారములు' గల చిన్నచిన్న మందిరములు గలవు. పాండుపుత్రుడగు 'భీమునిచే'

సాపింపబడిన చిన్నకుండ మొకటి కలదు. దీనినే 'భీమకుండ' మందురు. ఇచట భీమాలయము కలదు. ఇంకను కొన్ని ఆలయములు కలవు.

మహాదేవి:— ఈ మందిరము 11 వ శతాబ్దము నాటిది. దేవికి మూడుశిరములు, ఐదుభుజములు గలవు. సమీపమున 'అష్టభుజములుగల శివుని', 'భైరవుని' మందిరములు గలవు. ఈ మూడుమందిరములు మిక్కిలి ప్రాచీనములు.

సప్తసరోవరము:— హరిద్వారమునకు త్తరమున గలదు. ఇచటకు గంగానది ఏడుపాయలుగావచ్చి కలసి ప్రవహించుచుండును. ఇది సప్తమహామునులు తపమాచరించిన స్థలము. ఇచటనే ధృతరాష్ట్రుడు, విదురుడు దేహత్యాగము చేసినారు.

బిల్వకేశ్వరము:— హరిద్వారమునకు పశ్చిమమున బిల్వ పర్వతము గలదు. ఇచట బిల్వవృక్షము లధికముగ నుండుటచే నీపేరు గలిగెను. ఇచట బిల్వకేశ్వరుని ఆలయము గలదు. ఈ పర్వతమునకు వెసుకభాగమున 'గౌరీకుండము' గలదు.

గంగాస్నానము, బిల్వకేశ్వరదర్శనములవలన కోటిజన్మల పాపము నశించును. ఇచట ఋచీకమహాముని యాశ్రమము గలదు. దీనికి సామీప్యమున 'శివధార' కలదు. దీని దక్షిణతీరమున నొక గుహయందు దుర్గాదేవి యాయము గలదు. ఈ ప్రదేశము ప్రశాంతముగ నుండును.

నీలపర్వతము:— హరిద్వారమునకు తూర్పున నీలపర్వతము గలదు. గంగ దాటవలయును. మార్గము కష్టతరముగ

నుండును. ఇచట చండీయాలయము గలదు. భాగీరథిబోని యొక పాయ చీలి యిచట 'సీలగంగ' యను పేర విరాజిల్లుచుండును. చండీయాలయమున కెదుట 'అంజనీదేవి' మందిరము చిన్నది కలదు. అంజనేయులు ఇచటనే జన్మించినట్లు పురాణగాథ కలదు. ఇచట కనతిదూరమున 'జీశేశ్వర'మందిరము గలదు, పూర్వము 'నలు'డను భక్తు డిచట తపమాచరించి యీశ్వరుని ప్రతిష్ఠించెను. ఈ కారణముచే నీ పర్వతమునకు 'సీలపర్వత' మనియు, శివునకు 'సీశేశ్వరు'డనియు, గంగకు 'సీలగంగ'యనియు సార్థక నామములు కలిగెను.

క న ఖ ల ము

ఇది హరిద్వారమునకు దక్షిణమున ఆరుమైళ్ళదూరమున గలదు. చక్కని రోడ్డు కలదు. బండ్లు పోవును. ఇది యొక చిన్న గ్రామము. ఇచట యెట్టిమర్కార్దుడు స్నానముచేసినను ముక్తిని పొందును. కాన మునీశ్వరులందరు దీని కీనామము చేసిరి. ఇచట గంగాతీరమున మహారాజులచే నిర్మించబడిన ఘట్టములు గలవు.

ఇచట 'దక్షిణేశ్వరస్వామి' యాలయము 'దక్షప్రజాపతి' యాలయములు గలవు. దీనికి దక్షిణమున 'వీరభద్రుడు' 'కాళి' యును గలరు. ఎదుట 'సతీకుండము' కలదు. పూర్వమిచ్చట దక్షప్రజాపతి యజ్ఞము చేసెను. సతీదేవి యగ్నిప్రవేశముచేసిన యగ్నిగుండము గలదు. యాత్రికు లందలి భస్మమును తీసుకొని పోవుదురు.

మాయాపురము:—హరిద్వారమునకు కనఖిలుకు మధ్య గలదు. మొదటి మాయాపుర మిదియే. ఇచట పెద్దపెద్ద ధనికులు గలరు. ప్రాచీనకాలపు దృశ్యములు కొన్ని గలవు.

జ్వాలాపురము:— హరిద్వారమునకు 6 మైళ్ళ దూరమున గలదు. ఈ గ్రామము హరిద్వారముకన్న పెద్దది. ఇచట అక్విడిట్ చూడతగినది.

ఆసాదేవి:— హరిద్వార్ స్టేషనుకు పశ్చిమమున కొంచెము దూరములో నొక పర్వతముమీద యీ మందిరము గలదు.

ఋషికులము:— ఇది సనాతన ధార్మికులకు శిక్ష నిచ్చు ఉత్తమసంస్థ. 1906 సం.లో రావుసాహెబ్ శ్రీపండిత దుర్గాదత్త పంత్ గారిచే స్థాపితము. మాయాపురమందలి నహారీరమున గలదు. ప్రాచీన సంప్రదాయానుసారముగ నిందు వేద, వేదాంగ, దర్శన, వ్యాకరణ, జ్యోతిష, ఆయుర్వేదములు నేర్పుదురు. మాయాత్రాకాలమునకు క్రీ. శ. 1944 లో ఇందు 300 'బ్రహ్మచారులు' కలరు.

గురుకులము (గురుకులకాంగడి):— ఇది శ్రీ స్వామి శ్రద్ధానందచే స్థాపింపబడిన పెద్దవిద్యాలయము. ఇందు సంస్కృతము, హిందీ, ఇంగ్లీషు మొదలగునవి బోధించెదరు. ఈ గురుకులము 600 ఎకరముల ప్రదేశమున గలదు.

జ్వాలాపుర మహావిద్యాలయము:— ఇదియు నుత్తమ విద్యాసంస్థయే. ప్రాచీనసంస్కృతినెడల నెక్కువ యభిమానము. ఇందు సంస్కృతమున ఉత్తమతరగతులు గలవు. ఇందు పండ్రెండు విభాగములు గలవు.

సంస్కృతపాఠశాల:— హరిద్వారమున సంస్కృత పాఠశాల లనేకములు కలవు. ఈ పాఠశాలలో విద్యార్థులకు వేతనము లేదు.

సాధుఆశ్రమము:— ఈ ఆశ్రమము లనేకములు గలవు. ఇందు వందలకొలది సాధువులకు ఆన్నదానము చేయుదురు. అన్నిటికన్న శ్రీ 108 బాబా కాశీకంబళీవాలా వారి యాశ్రమము పెద్దది.

శ్రీరామకృష్ణహాస్పటల్:— ఇందుచిత్తముగ వైద్యము చేతురు. డాక్టర్లు మినహా మిగిలినవారందరు విరాగులే. డాక్టర్లకు మాత్రమే జీతము. రోగులకు సకలోపచారములు చేయుదురు. ఇందలిసేవ లోకాదర్శము.

సత్యనారాయణ

హరిద్వారమునకు 8 మైళ్ళదూరమున హృషీకేశము పోవు మార్గమధ్యమున గలదు. ప్రసిద్ధమైనది. సత్యనారాయణమూర్తి విక్రీలి సుందరముగ నున్నది. సమీపమున ధర్మశాల యొకటి గలదు. ఆలయసమీపమున 'కుండ' మొకటి కలదు. ఇందు మార్జనచేసికొని స్వామిని దర్శింతురు.

ఘోరాప్రచారనది:— ఈ ఆలయమునకు సమీపమున గలదు. ఈ నదీస్నానమువలన పిల్లనిచంపిన పాపము పోవును.

హృషీకేశము

హరిద్వారమున కుత్తరమున ఋషీకేశము గలదు. హరిద్వారము - ఋషీకేశమునకు రెండుమార్గములు గలవు. రైలు,

కంకరరోడ్డు. (కార్లు, బండ్లు పోవుమార్గము) రైలుమార్గము
2కి మైళ్ళు. కారుమార్గము 15 మైళ్ళు.

హృషీకేశము భాగీః ధీతీరమున ననేక పర్వతమాలాలంకృ
తమై యెంతయు మనోహరముగ నొప్పారుచుండును. ఈ స్థాన
మందే శ్రీమహావిష్ణువు మధుకైటభాది రాక్షసులను సంహ
రించి రైభ్యమహరి నుద్ధరించినాడనియు, దన్ములముననే ఈ
ప్రదేశమునకు 'హృషీకేశము' అను సార్థకనామ మేర్పడిన
దనియు స్కాందపురాణమున గలదు.

హృషీకేశమున చక్కని భవనములు, ధర్మసత్రములు
సాధువుల యాశ్రమములు నధికముగ గలవు. వైద్యాలయము,
పోస్టు, టెలిగ్రాం, ముగిసిపాలిటీ ఆఫీసులు గలవు.

ఆంధ్రాశ్రమము:— ఈ యాశ్రమ స్థాపకులు, నడుపు
వారు శ్రీస్వామి సచ్చిదానందసరస్వతివారు. యాత్రికులకు
వీరు చేయుసేవ, చూపుఆదరము చెప్పశక్యముగాదు. ఆశ్రమము
మిక్కిలి పెద్దది. అంసముగాను, సుఖముగను ఉండును.

త్రివేణీస్నానము:— హృషీకేశమందు స్నానము చేయు
టకు ప్రధానమయిన ఘట్టము. త్రివేణీతటము (త్రివేణిఘాటు.)
ఇచ్చట శ్రీరామచంద్రుని దేవాలయము కలదు. అచటనే కుబ్జ
భ్రకము, హృషీకేశకుండము నను నామాంతరము గల కుండ
మొకటి కలదు. గంగ, యమున, సరస్వతి యను పేర్లుగల మూడు
ప్రవాహముల జల మీ కుండములోనికి బారుచున్నది. ఇందు
స్నానముచేసినవారికి త్రివేణీసంగమస్నాన ఫలితము లభించును.
హృషీకుండమున కెదుట హృషీకేశస్వామి ఆలయము గలదు.

హరిద్వారములోని గంగాఘాటునందువలె నీ త్రివేణీఘాటునందు గూడ నిత్యము సాయంకాలము గం. 4-8 లు వరకు పురాణ ఉపన్యాసములు, భజనలు, హరికథలు జరుగును.

* హరిద్వారము
(పేజీ 225 చూడుడు)

భరతమందిరము:— ఇది హృషీ కేశమందలి ప్రధానదేవాలయము. పూర్వ మిచ్చట భరతుడు తపము చేసియుండెను. పూర్వ మీ దేవాలయము బౌద్ధుల యధీనమందుండెడిది. పిమ్మట వారి యధీనతను తొలగించి శ్రీ శంకరాచార్యులవారిదేవాలయము నుద్ధరించిరి. ఈ మందిరము చాల పురాతనమైనది. దీనికి దగ్గరగనే 'శ్రీ వరాహమూర్తి' యొక్క యాలయముగూడ కలదు.

పుష్కరమందిరము:— ఇది నిత్యము ఉదయము, సాయంకాలము సంకీర్తనజేయు నొక సంకీర్తనమందిరము.

హృషీకేశమునుండి షుమారు 1½ మైలు దూరమున లక్ష్మణఝూలా పోవుసూక్ష్మములో 'ఋషీధార' 'లక్ష్మణకుండు' అనునవి చూడదగినవి. ఇచటి ప్రకృతిసౌందర్యము చూడదగినదే కాని వ్రాయనలవిగాదు.

శ్రీ 108 బాబాకాలీకమలీవాలావారి క్షేత్రము:—

శ్రీ స్వామి విశుద్ధానందజీ బాబాకాలీకమలీవాలావారు ఉత్తరయాత్రచేయు యాత్రికులకు దినదినము నధికాధికముగ సర్వవిధ సౌకర్యములను గలుగజేసిన పుణ్యపురుషులలో నగ్ర గణ్యులు. వీరు మహావిరాగులు, మహాపురుషులు. ఇందు నిత్యము

సన్యాసులకు, యాత్రికులకు షుమారు 1500 మందికి యాతిధ్య మిత్తురు.

కైలాసాశ్రమము:— హృషీకేశమందు సాధువులకొరకై నిర్మింపబడిన యాశ్రమములలో కైలాసాశ్రమము ప్రధానమైనది. దీనిని 'శ్రీస్వామి ధనరాజ గిరిజామహారాజు' వారు స్థాపించిరి. ఇందలి శ్రీశంకరాచార్యాలయము, శ్రీచంద్రహాళీశ్వరాలయమును ముఖ్యముగ జూడదగినవి.

* శ్రీశివానందాశ్రమము

మునికీరేతి:— ఇచట శ్రీస్వామి శివానందాశ్రమము కలదు. వేళకు వెళ్ళినవారందరకు ఈ ఆశ్రమములో భోజనము ఉచితముగ పెట్టబడును. విధి విరామములేకుండ 24 గంటలు భగవన్నామస్మరణ చేయబడును.

ధన్వంతరి మందిరము:— ఇది హృషీకేశమునకు, మునికీరేతి యను స్థానమునకు మధ్య నున్నది. ఇందు ఆయుర్వేదవిద్యాలయము, ఔషధాలయమును కలవు.

గీతాభవనము:— గంగానది కావలియొడ్డున బిర్లా యను గుజరాతీషావుకారు 'గీతాభవన' మను పేరుతో నొక సుందర భవనమును కట్టించెను. చాల విశాలముగ నున్నది. దాని గోడల మీద గీతాశ్లోకముల నన్నిటిని సంస్కృతలిపితో వ్రాయించిరి. ఈ కారణమువలననే దీనిని 'గీతాభవన'మని పిలుతురు. బహు సుందరముగ యున్నది.

స్వర్గాశ్రమము:— గీతాభవనమునకు ఉత్తరమున ‘స్వర్గాశ్రమ’ మను పేర నొక సురమ్యము, సుప్రసిద్ధమునగు స్థానము గలదు. ఇది నిజముగ స్వర్గాశ్రమమే. ‘స్వామి ఆత్మప్రకాశజీ’ అనువారు యీ యాశ్రమమును స్థాపించిరి. ఇపు డీ స్థానములకు వేరువేరు భండారములు, గ్రంథాలయములు, సుందరములగు నివాసగృహములు నేర్పడినవి. శ్రీ విశుద్ధానందజీ (కాశీకంబళీ వాలా) సమాధిచేయబడిన ప్రదేశ మిచట గలదు.

ఆ స్థానమును జేరుటకు నది దాటవలయును. స్వర్గాశ్రమ మందు నావ ఆగు స్థానమున ‘రామకుండ’ మను పేర నొక ఘట్టము, ‘శ్రీరామేశ్వర’ మహాదేవుని మందిరము గలవు.

హృషీకేశము లగాయిత్రు ఉత్తరఖండయాత్ర. బదరీ, కేదారము మొదలగునవి ప్రారంభమగును.

 వివరములకు మా ‘బదరీయాత్ర’ (సచిత్రము) చూడుడు.

లక్ష్మణ రుని లా

హృషీకేశమునుండి లక్ష్మణఝూలా మూడుమైళ్ళ దూరమున్నది. ఇక్కడ శ్రీ లక్ష్మణుని దర్శించవచ్చును. గంగానదిని దాటుట కిక్కడ తీగెలతో నమర్చబడి ఊగుచు, సూగుచున్న వంతెన యొకటి గలదు. ఈ ప్రాంతము ప్రశాంతముగ నుండును.

లక్ష్మణఝూల కావలియొడ్డున సీతాకుండము, సూర్యకుండమును గలవు. ఇచట అనేక దేవాలయములు కలవు అందులో ముఖ్యమైనది లక్ష్మణాలయము. మరొకదేవాలయములో పార్వతీ

* లక్ష్మణమందిరము

పరమేశ్వరుల విగ్రహములు, సీతారాముల విగ్రహములు, రాధాకృష్ణుల విగ్రహములు ప్రతిష్ఠింపబడియున్నవి. ఇచట గంగానదిలో స్నానముచేయుటకు వీలుగ నున్నది. ఇచట కొన్ని ధర్మశాలలు, సాధువుల యాశ్రమములును గలవు.

హస్తినాపురము

హరిద్వారమునుండి లక్నో, సహరా౯పూర్, మీరట్ ల మీదుగ ‘ఘతేలీ’ స్టేషను చేరవలయును. ఇచ్చటనుండి తూర్పుగ ‘హస్తినాపురము’ పోవు మార్గము కలదు. ఇది వృద్ధగంగాతీరమున నున్నది. ‘హస్తినాపురము’ నుంచి మీరట్ కు 22 మైళ్ళు. ఇది పాండవుల రాజధాని. ఈ ప్రసిద్ధనగరము కాలగతి ననుసరించి నశించిపోయెను. గంగానది వరదలకు ప్రాచీన నగరము సర్వము నాశనమయ్యెను. ‘హస్తినాపురము’ నశించిన ‘కాశాంబీనగరము’ పాండవంశీయులకు రాజధానియగునని పురాణములందు గలదు. హస్తినాపురమునం దొక శివాలయము కలదు. ఇచ్చట సాధువు లధికముగ నివసించుచుందురు. ప్రాచీననగర చిహ్నము లింకను యిచ్చట కానవచ్చును.

గణ్ధముక్తేశ్వరము

మీరట్ కు దక్షిణపూర్వముగ 25 మైళ్ళ దూరమున గంగాతీరమున ‘గణ్ధముక్తేశ్వరము’ గలదు. ఇదియొక ఎత్తైన

ప్రదేశమున గలదు. ఈ గ్రామము చాల పురాతనమైనది. పూర్వమిది 'హస్తిపురమునకు' చెందిన యొక పేటగా నుండెడిది. ఇచ్చట నొక పురాతనమగు 'గఢ్' (దుర్గము) కలదు. ఇచటి ఈశ్వరుని పేరు 'ముక్తేశ్వరుడు'. అందుచే దీనికి 'గఢ్ ముక్తేశ్వర్' అని పేరు వచ్చెను. ముక్తేశ్వరాలయము విశాలమైనది. ఈ మిట్టమీద గుడికి సమీపమున రెండుతీర్థములు గలవు. మరిరెండు తీర్థము లీ మెట్టకు దిగువ గలవు. ఇచ్చట కార్తీక శుక్ల ౧౫ కు పెద్ద ఉత్సవము జరుగును. ఈ యుత్సవమును గాంచుటకు సుమారు రెండు లక్షల యాత్రికు లరుదెందురు. యాత్రికులు తీర్థమున స్నానము చేసి ముక్తేశ్వరునకు అభిషేకము, పూజయు చేయుదురు.

మ థు ర

అహో మధుపురీ ధన్యా వైకుంఠాచ్చ గరీయసీ,

వినా కృష్ణప్రసాదేన త్షణమేకం నతిష్ఠతి॥ —స్కాందపురాణము

'మధుర ధన్యమైనది. వైకుంఠముకంటె గొప్పది. వైకుంఠమును పురుషార్థముచే మనుజుడు ప్రవేశించవచ్చును గాని శ్రీకృష్ణానుగ్రహములేనిదే యీ నగరమున నొక్క ట్టణమైన యుండజాలదు'. మరియు మోక్షమునిచ్చు సప్తపురములలో నొకటి. పూర్వ మొకప్పుడిది బౌద్ధులకు, జైనులకుకూడా పుణ్యక్షేత్రముగా నుండెను.

మీరట్ నుండి హత్రాన్ (జం) మారి మధుర చేరవలయును. ఇచట చాల ధర్మశాలలు గలవు. అందు రాజాసాహెబ్ తిలోయీ, రాజాసాహెబ్ అవాగఢ్ ల ధర్మశాలలు గలవు.

ఇవి రెండును నగరమునకు మధ్య గలవు. వీనియందు సుమారు 3000 మంది యాత్రికులు బసచేయవచ్చును.

మధుర చాల ప్రాచీనమైన నగరము. పూర్వ మిచ్చట 'మధు'వను దైత్యుని క్రీడోద్వానముండెడిది. శ్రీరామచంద్రుని తమ్ముడగు శత్రుఘ్నుడు మధుదైత్యుని సంహరించి యీ నగరమును నిర్మించి, యీ నగరమును పాలించుటకు తన కుమారుడగు 'సుబాహు'ని నియోగించెను. కాలాంతరమం దీ నగరము చంద్రవంశీయుల యధికారములోనికి వచ్చెను. యదువంశాంతర్గత మగు భోజవంశమున జన్మించినవార లీ నగరమును చాలకాలము పాలించిరి. ఆ భోజవంశీయుడే ఉగ్రసేనుడు. ఉగ్రసేనుని కుమారుడు కంసుడు. కంసుని సంహరించి శ్రీకృష్ణుడు మరల ఉగ్రసేనుని రాజుగ జేసెను. అనంతరము ప్రభాసక్షేత్రమున తూదవులందఱును నశించిగ మిగిలియున్న 'నజ్ర'డను పేరుగల శ్రీకృష్ణుని ప్రపాత్రుని (మునిమనుమడు) యుధిష్ఠిరుడు మధురానగర సింహాసనమునం దభిషేకించెను.

అప్పటినుండియు మధురానగర మొక్కొక్కప్పుడు శిథిల మగుచున్నను మరల నొన్నత్యము నొందుచుడెను. క్రీ.శ. 1017 సం.లో మహమ్మద్ గజనీ దీనిని లూటీచేసెను. అటుతరువాత క్రీ. శ. 1500 లో సికందర్ లోడి దీనిని సర్వనాశనము చేసెను. క్రీ.శ. 1669 లో ఔరంగజేబున్ను, 1757 లో అహమద్ షాహ్ అబ్దాలీయున్ను దీనిని సర్వనాశనము చేసిరి. ఇటు లనేక సమయములందు శైథిల్యమునొందియు యీ నగర మత్యంత రమణీయమై తన యశాన్నత్యమును గోల్పోవకున్నది.

ఇది యమునానదీ దక్షిణతీరమున గలదు. యమున కావలియొడ్డునుండి యీ నగరమం దున్నతశిఖరములతో నొప్పు మందిరముల శోభ, ప్రాసాదముల రమణీయత, తేత్రఘట్టముల సౌభాగ్యము చూడదగినవి. శ్రీనారాయణస్తీర్థులవారు శ్రీకృష్ణ లీలా తరంగిణి యందు వర్ణించిన మధురానగరముయొక్క సౌంద ర్యము నిరుపమానము. నగరములోనికి వెడలుటకు నాలుగు ద్వారములు కలవు. 1 హోలీదర్వాజా (ద్వారము) 2 బృందా వన దర్వాజా 3 డీగ్ దర్వాజా 4 భరతపుర్ దర్వాజా.

ఈ నగరమునకు నలుదెసల నాలుగు శైవతేత్రములు కలవు. తూర్పున 'విష్ణుశేష్వరుడు', దక్షిణమున 'రంగేశ్వరుడు', పశ్చిమమున 'భూతేశ్వరుడు', ఉత్తరమున 'గోకర్ణేశ్వరుడు'ను కలరు. మధురకు నలుదెసల మహాదేవు డుండుటచే నాతనిని 'మధురాకా చౌకీదార్' (మధురా రక్షకుడు) అని యందురు.

యమునలో యథావిధిగ స్నానము, తీర్థవిధి చేయవల యును. ఇచ్చట పండాలును 'చౌబే'లని పిలుతురు. యమునానదికి చాల ఘట్టములు కలవు. అన్నిటియందు 'విశ్రాంతఘాట్' ముఖ్యమైనది. ఇదికాక 'బంగాలీఘాట్' 'ధ్రువఘాట్' 'కృష్ణా గంగాఘాట్' 'సోమతీర్థఘాట్' 'అసీకుండఘాట్' మొదలగు ఘట్టములు కలవు.

విశ్రాంతఘాట్:— దీనిని 'విశ్రాంతఘాట్' అని కూడా పిలుతురు. శ్రీకృష్ణుడు కంసుని సంహరించి యిచ్చట విశ్రాంతి తీసుకొనెను. అందుచే దీని కీపేరు వచ్చెను.

ధ్రువఘాట్:— క్రీ.శ. 1868 లో యాఘట్టము నిర్మింపబడెను. ధ్రువ డిచ్చటనే తపమాచరించెనని చెప్పుదురు. తీరమున ధ్రువుని యాలయము కలదు. ఇచ్చట తీర్థవిధి చేయుదురు.

* విక్రామఘాట్

సోమతీర్థఘాట్:— దీనిని 'వసుదేవఘట్ట'మని కూడా పిలుతురు. యాత్రికు లిచ్చట స్నానముచేసి యమునను పూజింతురు.

అనీకుండఘాట్:— ఇది మంచిరాతితో నిర్మింపబడెను. దీనిని 'వరాహక్షేత్ర'మని కూడా పిలుతురు. ఇచ్చట నొక మందిరమున విఘ్నేశ్వర, వరాహ మూర్తులు కలవు.

మధురలోని ప్రధానమందిరము:— మధురలో చాల మందిరములు కలవు. కాశీలో నందునందుల సదాశివు డుండునటు లీ పట్టణమం దెట్లుజూచినను శ్రీకృష్ణమందిరములు గలవు. అందు కొన్ని ప్రధానదేవాలయముల నీ దిగువ వివరించుచుంటిని.

ద్వారకాధీశజీమందిరము:— మధురలోని దేవాలయము అన్నింటియందు నిది చాల విశాలమైనది. పెద్దది అందమైనది, రాబడి ఎక్కువగలది. దీనిపొడవు 108 అ., వెడల్పు 120 అ. దీనిని గ్వాలియరురాజ్య కోశాధ్యక్షుడు సేత్ గోకులదాస్ క్రీ.శ. 1815 లో నిర్మించెను. దీని ఆదాయము రెండులక్షలు. ఇచ్చట వల్లభసంప్రదాయము ననుసరించి స్వామికి సేవజేయుదురు. నిర్దిష్ట సమయమున దక్క యెల్లవేళ, స్వామి దర్శనము కాదు.

గోవర్ధననాథజీమందిరము:— ఇది ద్వారకాధీశ మందిరమునకు కొలదిదూరమున గలదు. ఈ దేవాలయముకూడ చాల విశాలమైనది. క్రీ. శ. 1830 లో 'సేత్ కామదుర్బాపూ' అను పేరుగల గుజరాతీ మహాసీయుడు దీనిని కట్టించెను. ఇందు రాతి శిల్పము మిక్కిలి యందముగ నున్నది.

కేశవదేవజీమందిరము:— ఈ మందిరము చాల పురాతనమైనది. శ్రీకృష్ణుని పాత్రుడు 'వజ్రాడు' కేశవదేవుని స్థాపించెను. కాని ఔరంగజేబు దానిని ధ్వంసముచేసి, అచ్చట నొక పెద్ద మసీదును కట్టించెను. శ్రీకృష్ణుని జన్మస్థలము కూడ నిదియే. ఇప్పుడు మసీదువెనుక, మరల కేశవదేవజీమందిరమును నిర్మించిరి. ఈ మందిరమునకువెనుక 'పోతరాకుండము' కలదు. శ్రీకృష్ణుడు జన్మించినపుడు వస్త్రాదికములిందే యుతుకబడ్డెని చెప్పుదురు.

గతశ్రమనారాయణ మందిరము:— ఇచట శ్రీకృష్ణుడు తన శ్రమను దీర్చుకొనెను. అందుచే దాశికీపేరు వచ్చెను. ఇందు శ్రీకృష్ణ విగ్రహమున కిరువైపుల శ్రీ రాధాదేవి, కుబ్జా విగ్రహములు కలవు.

ఈ మందిరము లన్నిటియందు నిత్యము భోగములు జరుగుచుండును. మరియు గోవిందదేవజీ మందిరము, మదన మోహన మందిరము, వరాహమందిరము మొదలై నవి కలవు. గోపీనాథజీమందిరము, మధురానాథజీమందిరము, దావూ (బల రామ) మందిరము, ప్రజగోవిందజీమందిరము, రాధాకృష్ణ మంది రములు చూడదగినవి.

ప్రదక్షిణము:— ప్రతి సంవత్సర మనేక పర్యాయములు భక్తులు మధురాక్షేత్రమునకు ప్రదక్షిణము చేయుదురు. ప్రతి ఏకాదశి, అక్షయనవమిరోజులం దీ ష్టేత్రమును సామూహికముగ సెచ్చటివారు పరిక్రమింతురు. ప్రదక్షిణము చేయునప్పు డీ దిగువ స్థానములన్నియు కానవచ్చును. విశ్రామఘాట్, గతశ్రమనారా యణమందిరము, కంసఖాట్, సతీబుర్జ్, చర్చికాదేవి, యోగ ఘాట్, పిప్పలేశ్వరమహాదేవుడు, యోగమార్గవటుక్, ప్రయాగ ఘాట్, వేణీమాధవమందిరము, శ్యామఘాట్, శ్యామ మంది రము, దావూజీమందిరము, మదనమోహనమందిరము, గోకుల నాథమందిరము, కనఖల్ తీర్థము, తిందుకతీర్థము, కోటితీర్థము, రావణటీలా, బుద్ధతీర్థము, బలేటీలా (ఇచ్చట బలి, వామనుల ఖగ్రహములు కలవు), రంగభూమి, రంగేశ్వరమహాదేవుడు, సప్త సముద్రకూపము, శివతాల్, ఒలభద్రకుండము, భూతేశ్వరమహా దేవుడు, పోతార్ కుండము, జ్ఞానవాపీ, జన్మభూమి, కేశవదేవ మందిరము, కృష్ణకూపము, కుబ్జాకూపము, మహావిద్యాసరస్వతీ ప్రవాహము, సరస్వతీకుండము, సరస్వతీమందిరము, చాముండా, ఉత్తరకోటితీర్థము, గణేశతీర్థము, గోకర్ణేశ్వరము, గౌతమఋషి నమాధి, సేనాపతిఘాట్, సరస్వతీసంగమము, దశాశ్వమేధ

ఘట్టము, అంబన్ షటీలా (మెట్ట), చక్రతీర్థము, కృష్ణగంగ, బ్రహ్మఘాట్, వై కుంఠఘాట్, వసుదేవఘాట్, అసీకుండము, వరాహక్షేత్రము, ద్వారకాధీశమందిరము, మణికర్ణికాఘట్టము, మహాప్రభు కచేరీ, విశ్రామఘాట్ మొదలగునవి క్రమముగా కానవచ్చును. ఇది కేవల మధురాక్షేత్రపరిక్రమణము. ఇదికాక 84 క్రోసుల వ్రజభూమి పరిక్రమణముకూడా చేయుదురు.

బిర్లామందిరము

(ఉత్తరప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సౌజన్యముతో)

26 ఉపవనములు, 12 కూపములు, 2 సరస్సులు, 7 బలదేవస్థానములు, 2 రాధాస్థానములు, 5 పర్వతములు కాననగును. పూర్వము విరక్తులుమాత్రమే వ్రదక్షిణము చేయుచుండువారు.

రెండవ పరిక్రమణము భాద్రపద బంకికు ఆరంభమగును. 16 రోజులలో ముగియును. మూడవ పరిక్రమణము భాద్రపద శు ౧౧ కు గోస్థాయిలు చేయుదురు. ఈ ప్రదక్షిణము 15 రోజులు జరుగును. “వ్రజపురీ” పరిక్రమణమున 12 వనములు, 5 సరోవరములు, 84 కుండములు, 10 మహాదేవస్థానములు, 9 శ్రీదేవీస్థానములు, 4 నదులు,

కాని వర్తమానమున గృహస్థులు కూడా యీ ప్రదక్షిణమును జేయుచున్నారు.

ఇతరస్థానములు:—

జామామసీదు:— ఇది వర్తమానమున నగరమధ్యమున గలదు. దీనిని అబ్దుల్ నవీఖాన్ కట్టించెను. నాడిది మధురానగరము నకు బయట నుండెడిది. ఇచట మరికొన్నిమందిరములు గలవు.

మ్యూజియమ్:— ఇందు చారిత్రిక విగ్రహములు, వస్తువులు కలవు. పురాతత్వప్రేమికుల కిది చాల యుపయోగకరమైనది. ఇందు రెండువేల సంవత్సరములకు పూర్వము వ్రాయబడిన శిలాశాసనములు, మూర్తులు, నాణెములు కలవు.

శివాశ్రమము:— ఇది యొక వేధశాల. ఇందు ‘మర్కటీయంత్రము, ఫలభాయంత్రము’ మొదలగు నక్షత్రపరిశీలనయంత్రములు గలవు.

బౌరంగజేబు మసీదు:— ‘శ్రీ కేశవదేవ’ మందిరమును పడగొట్టి బౌరంగజేబు దీనిని కట్టించెను. ఇదియే వాస్తవమగు శ్రీకృష్ణజన్మస్థానము. మధురలోని మసీదు లన్నిటియందు నిది చాల పెద్దది.

శత్రువిభాగము:— ఇచ్చట ‘విద్యాశాఖ’కు చెందిన సంస్థలు కలవు. హైస్కూలులు, కాలేజీలు, సంస్కృత విద్యాలయము, కన్యావిద్యాలయములు గలవు.

కొన్ని ఇతరవిషయములు:— మధురయందు మిఠాయి (SWEETS) కి ప్రసిద్ధి. ఇచ్చట భజనకుపయోగించు సితారు,

చిరుతలు మొదలగు వస్తువులను చాల సుందరముగ తయారు చేయుదురు. బంగారు, వెండి వీనితో తయారుచేయబడిన దేవతా కీరీటము చిచ్చట లభించును. స్వామి శృంగారమునకై వలయు సర్వసామగ్రి ఏనుగుదంతపు పిడిగల వింజామరలు మొనలగు వాని చిచ్చట చాలసుందరముగ తయారుచేయుదురు.

ఇచ్చట ప్రతినవత్సరము శ్రీకృష్ణాష్టమికి, శ్రావణ శుద్ధమున, ఆశ్వయుజ బంగ మొదలు శరత్పూర్ణిమ వరకు రామలీలోత్సవము, కార్తికమున దీపావళి మొదలగు ఉత్సవములు జరుగును.

మాహాత్మ్యము:— మధురా నగరము భగవంతునకు చాల ప్రിയమైనస్థానము.

అహో నజానంతి నరా దురాశయా

పురీం మదీయాం పరమాం సనాతినీం,

సురేంద్ర నాగేంద్ర మనీంద్ర సంస్తుతాం

మనోరమాం తాం మధురాం పరార్కతిమ్.

— పద్మపురాణము

‘దుష్టులు పరమసుందరమైన సనాతనమైన మధురానగరమును చూడజాలరు. ఇది దేవతలకు, మునీశ్వరులకు స్వయముగ శేషునకుగూడ వందనీయమైనది. ఇది నాయొక్క (కృష్ణుని యొక్క) పరావ్రకృతి.’ పురాణము లన్నియు నిదేవిధముగ మధురానగర మహత్త్వము నుగ్గడించుచుండెను. ‘మధుర’ అను మూడక్షరములు వేదములకంటె నధికమైనవి. సామ్రాట్ యిది బ్రహ్మస్వరూపమని ఉపనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి.

బృందావనము

ఇది మధుర కుత్తరమున యమునానదీ దక్షిణతీరమున గలదు. వ్రజభూమికి సంబంధించిన ప్రధానక్షేత్రముల కన్నిటికి మధుర కూడలి. అచటనుండి అన్నిక్షేత్రములకు రోడ్లు కలవు. మధురనుండి బృందావనమునకు రైలుమార్గము 9 మైళ్ళు. రోడ్డుమార్గము 6 మైళ్ళు.

భావుకులగు భక్తులకు మధురకంటె బృందావనము ప్రీతి కరము. మధుర భగవంతుని జన్మస్థానముమాత్రమే. బృందావన మాతని దివ్యలీలావిహారస్థానము. ఇచటి వనములందు మనోహర నికుంజములందు, యమునాపులినతీరములందు గోపబాలురతో గూడి యాత డనేక దివ్యమధురలీలల గావించెను. (ఈ లీలల వివరము శ్రీమద్భాగవతము 10 స్కంధమున చూడనగును.) వర్తమానమునగూడ బృందావనమందలి ప్రశాంతములై, సమనములై యుండు వన - ఉపవన రామణీయకత మధురలోని జనాకీర్ణప్రాసాదములందు గాన్పించదు.

శ్రీకృష్ణనికాలమున బృందావన మొక వనమాత్రముగ నుండెడిది. మధుర యంతెకుపూర్వము నుండియు ప్రసిద్ధిజెంది సూర్యవంశీయులకు, చంద్రవంశీయులకు రాజధానిగ నుండెడిది. 'బృందా'శబ్దమునకు 'తులసి' యని యర్థము. అందుచే పూర్వ మిచట తులసివనముండెడిదని తోచుచున్నది.

తులసీమాహాత్యము స్కాందమున, పాద్యమున విశేషముగ గలదు. బృందావనమున బృందాదేవి మంచెరము కలదు. ఆమె తపమునకు ప్రసన్నుడై భగవంతు డీస్తాన మామెవేర బరగు

నటుల వరమిచ్చెననిచెప్పుదురు. ఇచ్చట నెమిళ్లు, చిలుకలు, కోయిలలు, తమ మధురదుతములచే వీనులకు విందుగావించుచుండును.

మధురనుండి బృందావనమునకు పోవుమార్గమున అనేక దర్శనీయస్థానములును, ఎఱ్ఱరాతితోనిర్మింపబడిన బావియు గలవు.

అక్రూర మందిరము:— ఈ బావికి దక్షిణపూర్వమున ‘అక్రూరమందిరము’ కలదు. భగవానుడు మధురకు అక్రూరుని వెంట వచ్చుచు, నిచ్చట నాతనికి తన భగవత్స్వరూపమును సందర్శింపజేసెను. ఈ బావికి సమీపమున యజ్ఞపత్నులు భగవంతునికి భోజనముపెట్టిన స్థానము కలదు. పూర్వ మిచట నొక మందిరముండెడిది. దానిని ఔరంగజేబు నాశనము చేసెను.

“కృష్ణవీరహి లోకానా మత్పత్తి రపిచాప్యయః,

కృష్ణస్యహి కృతే విశ్వవిదం భూతం చరాచరమ్ —మహాభారతము

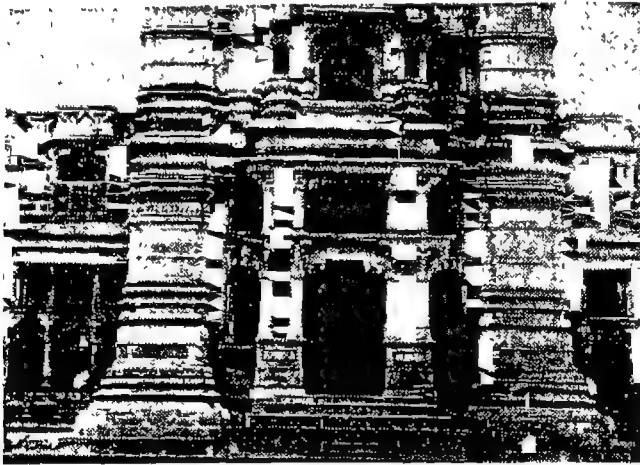
బృందావనము:— ఇచట చాల ధర్మశాలలు కలవు. ఇందు యాత్రికులు సుఖముగ బసచేయవచ్చును. ఇవికాక కొన్ని మందిరములందుకూడా యాత్రికులు బసచేయుటకు తగు సౌకర్యములు కలవు. పండాలు గృహములందు కూడా బసచేయవచ్చును. బృందావనము 2½ వేల జనాభాగల పట్టణము. ఇచ్చట మునిసిపాలిటీ, హాస్పటల్, పోస్టాఫీసు కలవు. బజారులలో భోజనసామగ్రి సర్వము పక్వము - అపక్వము లభించును. కొన్ని మందిరములందు ప్రసాదమును విక్రయింతురు. అచ్చట 3, 4 అణాలు యిచ్చిన ఒకమనుష్యునకుచాలు భోజనము లభించును.

బృందావనమున యమునాస్నానము, ఓరవిధి, దేవదర్శనము, ప్రదక్షిణము ముఖ్యమైనవి. ఇచట యమునకు 32 ఘట్ట

ములు కలవు. అందు వస్త్రాసహరణఘట్టము, కాళియఘట్టము, కేశఘట్టము ముఖ్యములు. బృందావనపరిక్రమణము 4 మైళ్లు. సామన్యముగ ప్రతిఏకాదశికి భక్తులు ప్రక్షిప్తీణము జేయుదురు. కొందరు సాష్టాంగపరిక్రమణము చేయుదురు.

బృందావనములోని మందిరములు:— బృందావనమున మందిరము లధికముగ కలవు. ఇన్నిమందిరము లితరక్షేత్రముల యుదేచటను గానరావు. ప్రజభూమియందు మొత్తము 5000 మందిరములు కలవు. ఇచట వానరము లధికముగ గలవు.

గోవిందదేవజీమందిరము:— శ్రీరూప, సనాతన గోస్వాముల యాజ్ఞ ననుసరించి 'అంబర్' దేశాధీశుడగు 'మానసింహ

గోవిందదేవ మందిరము (ఉత్తరప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సౌజన్యముతో) మహారా' జీ మందిరమును క్రీ.శ. 1590 లో కట్టించెను. ఇందలి మూర్తిని వజ్రనాథుడు (శ్రీకృష్ణుని ప్రపౌత్రుడు) తయారు జేయించెను. ఇది శ్రీరూపగోస్వామికి సందపురమున లభించెను.

ఈ మందిరము ఎఱ్రరాత్రితో నిర్మింపబడెను, కలాకాశలము ననుసరించి చూచిన యిట్టిమందిరము ఉత్తరభారతమున దెచ్చటను గాన్పించడు. మొదట నిది చాల ఎత్తుగనుండెడిది. దీనికి శిఖరమున ప్రతిదినము ఒకమణుగు నేతితో దీపము వెలుగుచుండెడిది. ఈ దీపకాంతి ఢిల్లీకి గాన్పించెడిది. దీనిని గాంచి ఔరంగజేబు కుమార్తె సైన్యసమేతయై యిచ్చటకు వచ్చి మందిరమున ప్రవేశించబోయెను. కాని పూజారు లనుమతించలేదు. అందుచేత నామె కోపించి మందిరమును నాశనముచేయించి యమూల్యములగు వస్తువులను లూటీచేయించెను. ఆ సమయమున గోవిందదేవుని మూర్తి ఎటులనో 'అంబర్' రాజ్యమునకు చేర్చబడెను. ఇప్పుడది జయపురరాజ ప్రాసాదమున కెదుట నొక మందిరమున గలదు. ఔరంగజేబుకూతురు యీ మందిరముయొక్క 5 అంతస్తులను కూలద్రోయించెను. అటులయ్యు నిపు డీ మందిరము మిగిలినమందిరమాలకంపై నున్న తముగనున్నది. దీనినిబట్టిచూచిన నా డీ మందిర మెంతయెత్తుగ నుండెడిదో యని తోచుచున్నది.

గోపీనాథమందిరము:— ఇదియును చాల ప్రాచీనమైన మందిరము. ఇది శ్రీకృష్ణచైతన్య సంప్రదాయమునకు చెందినది. జయపురనివాసియగు రాయశీలజీ యీ మందిరమును కట్టించెను. కాని దానిని తురకలు నాశనముచేయుటచే ప్రస్తుతమందిరమును 'శ్రీనందకుమారబాబు' అను నొక బంగాలీయువకుడు కట్టించెను.

యుగలక్ష్మిశోరమందిరము:— ఇందు శ్రీకృష్ణ బలరాముల విగ్రహములు కలవు. క్రీ.శ. 1627 లో దీనిని చౌహాన్ వంశీయుడు 'నార్ కరన్' కట్టించెను.

రంగమందిరము:— బృందావనమందలి మందిరమిది చాల పెద్దది. ఇది తూర్పునుండి పడమరకు 775 అ. పును, ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు 440 అ. వెడల్పును కలిగియున్నది. ఇది తిరుచునాపల్లిలోని శ్రీరంగమందిరమువలెనే నిర్మించబడినది. దీనికి 15, 20 అ. యెత్తుగల నాల్గు ప్రాకారము కలవు. నాల్గవప్రాకారాంతరమున రాతిస్తంభముల ముత్రవంశభగవంతుని చతుర్భుజమూర్తి కలదు. క్రీ.శ. 1851 లో మందిరమును పోదరులగు 'సేత్ రాధాకృష్ణ, గోవిందదాస' కట్టించిరి. స్వామిసేవకు 5కి వేల రూపాయలు ఆదాయమును 'ఎస్టేటు' కలదు.

బాంకేబిహారీమందిరము:— టట్టీ సంప్రదాయాచారము డగు శ్రీ హరిదాసజీకి 'బాంకేబిహారీ' ఇష్టదైవము. శ్రీ దాసజీకి 'బిహారీ' విగ్రహము 'నిధివనము'న లభించెను. బృందావనమందలి విగ్రహములం దిది చాల రమ్యమగు విగ్రహ ఇచ్చట కొన్నివిషయములు విలక్షణముగ నున్నవి. స్వామియము 10 గంటలకు మేల్కొనును. స్వామిని దర్శించున పూజారులు క్షణక్షణము పర్తా వేయుచుందురు. సంవత్సరము కొక్కదినమున అక్షయతదియనాడు మాత్రము స్వామిరెచరణసరోజ దర్శనమగును. ఆశ్వయుజ శు ౧౫ కు మాత్రమే కిరీటము నలంకరింతురు. శ్రావణ శు 3 న మాత్రము సాడోలారోహణము చేయింతురు. ఇచ్చట స్వామికి పాలు అప్రధానభోగము. మందిరమున శంఖముకాని, గంటకాని, కాని వాయించరు.

ఒకప్పు డొక భక్తు డీ స్వామిని చాల సమయమువరకు ముగ్ధుడై దర్శించుచు స్తుతించెను. అంత భక్తప్రియుడగు భగవంతు డా భక్తునివెంట పోవదొడంగెను. అనంతర మొతయో ప్రార్థించిన కాని స్వామి మందిరమునకు తిరిగిరాలేదు. అందుచే భక్తు లెవ్వరును స్వామిని చాలసమయమువరకు ముగ్ధులై గాంచకుండుటకు తీక్షణము పర్దా వేయుచుందురు.

శాహజీమందిరము:— లక్ష్మీనగర నివాసులగు ‘శాహ్ బిహారీలాల్ జీ’ కుమారులు శాహ్ కుండనలాల్, శాహ్ పుండనలాల్ కలసి యీమందిరమును కట్టించిరి. ఈ స్థాదరు లిద్దరును మంచిభక్తులు, కవీశ్వరులు. బృందావనమునకు వచ్చినమీదట నీ స్థాదరులిద్దరు క్రమముగ ‘లలితకిశోరీ’ ‘లలితమాధురీ’ యను పేర్లతో ప్రసిద్ధిపొందిరి. ఈమందిరము పాలరాతితోనిర్మింపబడెను.

గిరిధారీ మందిరము:— దీనిని రాధాగోపాల మందిరమనియు, బ్రహ్మచారీమందిరమనియు పిలుతురు. గ్వాలియరు నరేశు డీ మందిరమును కట్టించెను. దీనిని కట్టించి ఆయన తన గురువగు ‘గిరిధారీదాసజీ’కి సమర్పించెను. దీని ఆదాయము నాల్గులక్షలు. ఈ మందిరములోని మూర్తిని చూచితీరవలయును.

శ్రీరాధారమణమందిరము:— ఇది మధ్యకౌడ సంప్రదాయాచార్యుల మందిరము. పూర్వము గోపాలభట్టను నొక భక్తుడుండెను. శ్రీ గోపాలభట్టజీకి శ్రీ రాధారమణు డిష్టదై వము. ఇందు సాలగ్రామమునకు సురుచిరములగు సంగప్రత్యంగములతో శ్రీరాధారమణరూపము కలదు. వై శాఖ శుంక నాడు భగవంతునిప్రకట్యోత్సవమును మిక్కిలివై భవముగ చేయుదురు.

శ్రీ రాధావల్లభ మందిరము:— శ్రీ రాధావల్లభస్వామి 'శ్రీ హితహరివంశజీ' కి ఉపాస్యదై వము. ఇది క్రీ.శ. 1508 లో స్థాపించెను. హరివంశజీసంతానమే నేటికిని స్వామికి అర్చకులై యుండిరి.

గోపేశ్వరమహాదేవ మందిరము:— ఈ మహాదేవుని శ్రీకృష్ణుని ప్రపౌత్రుడగు వజ్రనాభుడు స్థాపించెను. శ్రీకృష్ణుని మహారాసమున పాల్గొనుటకై ఈశ్వరుడు గోపికారూపమును దాల్చివచ్చెను. ఆయనయే గోపేశ్వరమహాదేవుని రూపమున విరాజిల్లుచుండెను. ఈ స్వామిని దర్శించనియెడల బృందావన యాత్ర సఫలముకాదని చెప్పుదురు.

జయపురాధీశుని మందిరము:—

ఈమందిరమును నిర్మించుటకు సుమారు 30 సంవత్సరములు పట్టెను. సౌందర్యమున 'శాహజీ' మందిరముదక్కయితరములేవియు దీనితో సాటిరావు. దీని ఆదాయము 40 లక్షలు.

సేవాకుంజము:— ఇది శాహజీ

గిరినాథ - సేమనాథమందిరము మందిరమునకు వెనుక గలదు. ఇది

(చూడుడు 172 పేజీ) బృందావనమున నొక ప్రసిద్ధస్థానము.

ఇది ప్రాకారవేషితమగువనము. ఈవనమధ్యమున పాలరాతిమందిర మొకటి కలదు. నిత్యము భగవంతుడిచ్చట విహరించు (రాసలీల) చుండునని చెప్పుదురు. రాత్రి యీ వనమునం దెవ్వరు నుండరు. కోతులు, పక్షులు కూడ బయటికి వచ్చివేయును, ఒకవేళ నెవ

రై న రాత్రి యచటనుండిన మృతినొందగాని, మరణానన్నడై గాని మరునాడు కాన్పించును.

శ్రీకృష్ణాశ్రమము:— ఈ యాశ్రమము మిక్కిలి విశాలమైనది. చక్కని వసతి కలదు. మేము యిందే బసచేసితిమి. శ్రీఉడియాబాబా, శ్రీహరిహరబాబా వీరుభయులు ఈ యాశ్రమమున ముఖ్యులు. మరియు లాలాబాబూ మందిరము, సేవాకుంజము, నిధివనము, వంశీవటము, కాశీయవ్రాదము, మొదలగునవి ముఖ్యముగా చూడదగినవి. బృందావనములోని మందిరము లన్నియును భక్తులకు భగవంతుడు దర్శనమిచ్చి, ఆయన యనుగ్రహమున స్థాపించబడినవి. ఈ మందిరములకు లక్షలకొలది యాదాయము వచ్చును.

ఇతరములు:— ప్రేమమహావిద్యాలయము:— ఇది కేశీఘట్టమున కలదు. మెకానికల్ ఇంజనీరింగ్, ఫిట్టింగ్, మూర్తినిర్మాణకళ, టైపింగ్, కమ్మరము, వడంగము, తివాసీలు నేయుట, కుట్టుపని, చిత్రకళ, మట్టిపని, పింగాణీపని, ప్రెస్సుపని కేర్పడుదు. జీత మేమియును తీసుకొనరు. కళాకౌశలమేకాక యిచ్చట 'మెట్రిక్' వరకు చదువుకూడ చెప్పబడును.

గురుకులము:— ఇది యుక్తప్రాంత ఆర్యసమాజ ప్రతినిధి సభకు చెందిన విద్యాసంస్థ. ఇందు ఆర్యసమాజ సిద్ధాంతముల ననుసరించి 'వేదవేదాంతములు, ఇంగ్లీషు' నేర్పబడును.

శ్రీరామకృష్ణ సేవాశ్రమము:— ఇందు అసహాయులకు అనాథులకు సేవచేయబడును. శ్రీరామకృష్ణమిషనుకు చెందిన సన్యాసులు బ్రహ్మచారులు, యీసేవ చేయుదురు.

సహాయతాఫండ్:— ఇచ్చట భగవన్నామ సంకీర్తన పరులకు భోజనాది వ్యవస్థకై కొంతమంది త్యాగశీలురగు సజనులు కొంత మూలధనముల నేర్పాటు చేసిరి.

ఇంద్రప్రస్థము - ఢిల్లీ (చూడుడు 118 పేజీ)

శ్రీరాధా మాధవఫండ్:— దీనిని గ్వాలియర్ నివాసి 'శ్రీ బలవంతరావు సిందే' స్థాపించెను. ఆయన 20 లక్షల రూపాయలు యిచ్చెను. ఈ ఆదాయమును భగవన్నామ సంకీర్తన పరుల సేవాకార్యక్రమమునకై వినియోగింతురు.

కొన్నియితర విషయములు:— మధురయందు వలె బృందావనమునందుగూడ యనేకములగు ఉత్సవములు జరుగుచుండును. శ్రావణ మాసమున ఊయెలల ఉత్సవము, రాశోత్సవము, చైత్రమాసమున 'శ్రీరంగజీ రథోత్సవము' జరుగును. వేదములు, పురాణములు, శ్రుతులు యీ పుణ్యభూమి మహత్త్వము ననేకవిధముల ప్రశంసించెను. బృందావన యాత్ర

వలన గోలోకము ప్రాప్తించునని పురాణములు ముక్తకంఠమున పలుకుచున్నవి. శ్రీ మద్భాగవతమునందు బృందావన మహాత్వ మధికముగ వర్ణింపబడెను.

శ్రీకృష్ణున కనన్య భక్తుడగు ఉద్ధవు డొకప్పు డిట్లును కొనెను. ‘బృందావనమునందు నేను లతౌషధీవనస్వతి రూపములం దుద్భవించియున్న నా ఆత్మీయులను, ఆర్యమార్గమును వీడి గోపికా చరణరేణు పరిపూతాంగుడనై శృతివిమృగ్యమగు ముకుంద సాన్నిధ్యమును పొందియుందును గదా!’. బృందావన స్థలీపరాగమే యింత పవిత్రమైయున్న నిక నా పవిత్రక్షేత్రమును గూర్చి వేరుగ చేప్పనేల ? ఇది దివ్యనదియగు కాళిందీకూలమున గలదు.

— భాగవతము

గోకులము - మహావనము

శృతిమపరే స్మృతి మపరే భారతమపరే భజన్తు భవభీతాః ।

అహమిహ నందం పందే యస్యాలిందే పరం బ్రహ్మ ॥

“నేదములను, స్మృతులను, భారతమును, సంసార గహనభీతు లగువారు నేవించిన నేవింతురుగాక ! తన గృహము నందే పరబ్రహ్మ స్వరూపము నుంచుకొని నందునికి మాత్రము నేను నమస్కరింతును”

మథురకు దక్షిణముగ 6 మైళ్ళ దూరమున గోకులము కలదు. ఇది యమునానదికి ఎడమవైపున కలదు. ఇచ్చటి కొక మైలుదూరమున యమునా తీరమున మహావనము కలదు. ఈ వనమే ప్రాచీన గోకులము. వర్తమానమున గోకులమని పిలువ బడుస్థానము వల్లభాచార్యునిచే నూతనముగ నిర్మింపబడెను.

మహావనము:— మధురనుండి బలదేవ గ్రామమునకు పోవుమార్గమునం దీవనముకలదు. నందుడు నివసించిన పల్లె యిదియే. వసుదేవుడు యమునను దాటి బాలకృష్ణునిచ్చటికే గొనివచ్చెను. శ్రీకృష్ణుడు బాల్యమున ‘పూతనా సంహారము, శకటాసురవధ, తృణావర్త సంహారము, యమలారునోద్ధరణము’ మొదలగు దివ్యలీలలను గావించిన దీప్రదేశముననే.

నందభవనమున యశోదానందుల విగ్రహములు, శ్రీకృష్ణుని ఊయెల, రాతిపెరుగుకుండ, కవ్వము కాననగును. ఇవికాక శ్రీకృష్ణుడు గోవత్సములను మేపిన ప్రదేశము, నందుడు పలు దోమిన మిట్ట, నందకూపము, పూతనచితి, 84 స్తంభముల మందిరము, మధురాధిపతి, ద్వారకాధీశుడగు శ్రీకృష్ణుని మందిరములు, గోశాల మొదలగు దర్శనీయ స్థానములు గలవు. ఇది ‘మధుర’ తహసీలుకు చెందిన గ్రామము. ఈ గ్రామమునందు సగభాగమున హిందువులు, సగభాగమున ముసల్మానులు నివసించుచుండిరి.

గోకులము:— ఇది యనునా తీరమున గలదు. ఇచట వల్లభ సంప్రదాయమునకు చెందిన గోస్వాముల వీరము కలదు. ఇచట శ్రీవల్లభాచార్యుడు, శ్రీవిఠల్నాథుడు, శ్రీగోకులనాథుడు, భాగవతము సనేక పర్యాయములు పారాయణచేసిరి. ఇచ్చట వారి మువ్వరి యాసనములును గలవు. శ్రీగోకులనాథజీ అధికముగ నిచ్చటనే నివసించెడివారు. ఔరంగజేబు యీ గ్రామమును ధ్వంసము జేయనెంచగా ఆమహనీయు డనేక చమత్కారముల నాతనికి జూపి యీ గోకులమును రక్షించెను. వల్లభ

సంప్రదాయమునకు చెందిన గజరాతీలకు గోకులముమీద నభిమానము మెండు. వారు కోట్లకొలది రూపాయలను వెచ్చించి యిచ్చట కొన్ని మందిరములను ఘట్టములను నిర్మించిరి.

ఇచ్చటి మందిరములందు ‘శ్రీ గోకులనాథజీ’ మందిరము ప్రధానమైనది. ఇదికాక శ్రీమధురేశజీ, శ్రీ విఠల్ నాథజీ, ద్వారకాధీశజీ, శ్రీ గోకులచంద్రమాజీ, మదనమోహనజీ మందిరములు కూడా కలవు. యమునా తీరమున సుందరములగు ఘట్టములు చాల కలవు. అందు ‘రాకురానీఘాట్’ ప్రసిద్ధమైనది.

ఇచ్చట రెండు సంస్కృత పాఠశాలలు, అన్నసత్రము, పోస్టాఫీసు, తంతి కార్యాలయము మొదలగునవి కూడాగలవు. ఇచ్చటి వాతావరణము ప్రశస్తమైనది. ఇచ్చట మృతిపొందిన వారల కుత్తమగతులు గలుగునని పురాణములు ఘోషించుచున్నవి.

బ ల దే వ పు ర ము

“వహసి వపుషి విశ దే వననం జలదాభం

హల హతిభీతి మిలిత యమునాభం

కేశవ! ధృతహృదధరరూప! జయ జగదీశ! హాశే!”

— గీతాగోవిందము

మహావనమునకు సుమారు 6 మైళ్ళదూరమున ‘బలదేవ పురము’ కలదు. ఇచ్చట దీనిని ‘రీడా’ గ్రామమనికూడ పిలుతురు. మహావనమునుండి టాంగాలుకలవు. నడచియుపోవచ్చును. బలదేవగ్రామము చాల సుందరమైనది. ఇచ్చటి వాతావరణము

మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది. ఇచట పోష్టాఫీసు, పాఠశాల, తాణా కలవు. అన్ని వస్తువులు లభించును.

బలరామమందిరము:— ష్రీరసాగరమున కెదుట బలరామ మందిరము గలదు. బలరామవిగ్రహము విశాలమైనది. ఈ విగ్రహము సుమారు 7, 8 అ. యెత్తు గలిగియున్నది. ఈ విగ్రహమున కెదుట నొకప్రక్క ‘రేవతిదేవి’ (బలరామునిభార్య) విగ్రహము కలదు. విగ్రహములు రెండును నల్లనిరాతితో చేయబడెను. ఇచట పంచదారకలిపిన వెన్నను స్వామికి నివేదన చేయుదురు. బలరామునిరంగు ఎఱుపు. కాని యీ విగ్రహము నల్లగ నున్నది. దీనినిగూర్చి యొక యితీహాసముకలదు. ధేనుకాసురుని, ప్రలంబాసురుని సంహరించు సమయమున శ్రీకృష్ణుడు తన తేజస్సును, బలరామునియందు ప్రవేశింప జేసెను. ఆ సమయము దాయన శరీర మింద్రనీలమువలె నయ్యెను. అ భావమే ప్రస్తుత విగ్రహమందుకూడ ద్యోతన యగుచుండెను. ఇచ్చట ప్రతి వత్సరము భాద్రపద శు ౬, చురియు మార్గశిర ౧౫ కు ఉత్సవములు జరుగును.

ష్రీరసాగర కుండము:— ఈ మందిరమున కెదుట ‘ష్రీరసాగర కుండము’ కలదు. ప్రజనాభు డీబలరామమూర్తిని తయారు జేయించెనని చెప్పుదురు. ఈ విగ్రహము చాలకాలము వరకు ష్రీరసాగరమున బడియుండెను. ఒక దినమున బలరాముడు ‘కళ్యాణజీ’ అను బ్రాహ్మణునకు స్వప్నములో గాన్పించి ‘ష్రీరసాగరకుండము’ నందున్న తన్ను వెలికిదీసి ప్రతిష్ఠించుమని చెప్పెను. ఆ బ్రాహ్మణు డీవిగ్రహమును వెలికిదీయించి యొక సామాన్య మందిరమున ప్రతిష్ఠించెను. యాత్రికు లీకుండమున

స్నానముచేసి రేవతీ బలరాములను పూజింతురు. కల్యాణజీ అనన్యభక్తుడు. చిరకాలము బలరాముని సేవించి యాయన యనుగ్రహమునకు పాత్రుడాయెను.

పూర్వమున ఔరంగజేబు యీ మందిరము మీదకు దాడివెడలెను. కాని మందిరమునుండి చాల తుమ్మెదలువచ్చి యాతని సైత్యమును కుట్టి పీడించ దొడగెను. అంత నాత డీకార్యక్రమమును విరమించి, తన తప్పును మన్నించుమని ప్రార్థించి స్వామి సేవా కార్యక్రమములకై 5 గ్రామముల నొసంగెనని చెప్పుదురు.

శివాజీకాలమున మహారాష్ట్ర లభివృద్ధి గాంచినపుడు వారలు రెండు గ్రామముల నీస్వామి కొసంగిరి. ఈవిధముగ బల రాముడు 7 గ్రామములకు జమీందారు. ఈగ్రామములన్నియు కల్యాణజీ వంశస్థుల యధికారమున గలవు.

గోవర్ధనము

గోవర్ధనము మధురకు 16 మైళ్ళ దూరమున గలదు. ఇచటకు మోటాగుమీద, టాంగామీద వెళ్ళవచ్చును. ఇది భరతిపూరు రాజ్యములోనిది. ఇచట గ్రామము గోవర్ధన పర్వత సమీపమున కలదు. ఇచట కొన్ని ధర్మశాలలు కలవు. అందు 'అరునసింహసింహాపీ' ధర్మశాల, తులారామ్ సాధూరామ్ ధర్మశాలలు సౌకర్యముగ నుండును. ఇచ్చట కన్యాపాఠశాల, పోస్టాఫీసు, తంతి కార్యాలయమును కలవు. అన్ని వస్తువులు లభించును.

గోవర్ధన అవతరణము:— గోవర్ధనము తొలుత గోలోక మందుండి శ్రీకృష్ణు ననన్యభక్తితో నేవించు చుండెను. త్రేతాయుగమున ప్రభువు శ్రీరాముడై యవతరించునని తెలుసుకొని యాతని దివ్యలీలలను గాంచుటకై గోవర్ధనము ట్రోణాచలమున కొక శిఖరముగ భూలోకమున నుద్భవించెను. నేతు నిర్మాణ సమయమున అంజనేయు డీశిఖరాన్నత్యమును గాంచి పెకలిం చుట కుద్యమించెను. కాని గోవర్ధనము సాలగ్రామ మయమై

భగ్నమైన సిద్ధేశ్వరమందిరము (చూడుడు 189 పేజీ)

నారాయణ స్వరూపమై యుండుటచే కొంచెమైనను కదులలేదు. వాయునందనుడు యథార్థము తెలుసుకొని శ్రీరామునిచరణసన్నిధికి నిన్ను గొంపోయెనను, లెమ్మని ప్రార్థింప గోవర్ధనుడు భక్తి విహ్వలుడై తేలికయయ్యెను. అంజనేయుడు సునాయాసముగ నా పర్వతరాజమును మూపున నిడుకొని వచ్చుచుండెను.

శ్రీరాము డీవిషయమును గుర్తించెను. గోవర్ధనుడిట కేతెంచిన నాశ్రీకృష్ణరూపమును గాంచ నిచ్చుగించును. అతని కోర్కెను దీర్చిన నా యీ అవతారమున మర్యాదాభంగము కలుగును అని భావించి, వానరులను పిలిచి, సేతునిర్మాణము పూర్తియైనది, కాన పర్వతము లింక నవసరములేదు. పర్వతము లను దెచ్చటకు వెళ్ళిన వానరులతో పర్వతముల నెంతవరకు దెచ్చిన నచ్చటనేయుంచి తిరిగి రావలసినదిగా చెప్పుమని యీజ్ఞాపించెను.

ఆసమయమునకు ఆంజనేయుడు గోవర్ధనముతో మధురా సమీపమునకు వచ్చెను. ప్రభుని యీజ్ఞాను విని మారుతి గోవర్ధనము నచ్చటనేదించి శ్రీరామ సాన్నిధ్యమున కేతెంచి, గోవర్ధనుని భక్తిని, కోర్కెను ఎఱింగించెను.

అంత రాముడు ‘గోవర్ధనునకు నాయీ రూపము, యిష్టముకాదు. ద్వాపరమున నే నాతనికి దర్శన మొసంగుటయే కాక నా చెలికాండ్రతో గూడి యాతనిపై క్రీడింతును. ఏడు అహోరాత్రము లాతని చేతితో ధరింతునని చెప్పి’ మని యాంజనేయునితో చెప్పెను. ఆంజనేయు డీవార్త గోవర్ధనునకు తెలిపెను. అప్పటినుండియు గోవర్ధనుడు దినములను యుగముల విలె లెక్కించుచు ప్రభుదర్శనమునకై యచ్చటనే వేచి యుండెను. ద్వాపరమున నాతనికోర్కె దీరెను. ధన్యత గాంచెను. ఆకాలమునం దీ పర్వతము మిక్కిలి ఎత్తుగా నుండెడిది.

కలియుగము వృద్ధి నొందిన కొలది యీ పర్వతము క్రమ క్రమముగ భూమిలోనికి దిగిపోవుచున్నదని చెప్పుదురు. వర్త

మానమున దీనివత్తు 100 అడుగులకు మించియుండదు. ఇచటి జను లీపర్వతమును మిగుల పూజ్యభావముతో చూచుచు పూజించు చుందురు. ఆషాఢ శుద్ధ పూర్ణిమకు, కార్తీక బహుళ అమావాస్యకు యీ పర్వతమునకు ప్రదక్షిణము చేయుదురు.

చాలమంది యాత్రకు లీపర్వతమును సాష్టాంగ ప్రణామములుజేయుచు పరిక్రమింతురు. దీని పరిక్రమణము 7 క్రోసులు. పరిక్రమణమున సుందరములగు నేకాంత ప్రదేశము లనేకము లున్నవి. ప్రదక్షిణము మానసీగంగ నుండి యారంభమగును. క్రమముగ బ్రహ్మకుండము, దానఘాట్, గోరోచనకుండము, కిల్లోలకుండము, మయురవనము, మాధురీకుండము, రాధాకుండము, కుసుమసరోవరము మొదలగు పవిత్రస్థానము లనేకము కాననగును. వీని మహత్త్వము 'బ్రహ్మవైవర్త పురాణము' న విపులముగ కలదు.

మానసీగంగ:— ఇది గోవర్ధన గ్రామము నందుగల సుందర సరోవరము. దీనికి మూడువైపుల మందిరములు కలవు. ఒక వైపున గోవర్ధన పర్వతము కలదు. ఇచట గోవర్ధన దేవాలయము కలదు. దీపావళినా డీ సరోవర మతి మనోహరముగ శత సంఖ్యాకములగు దీపపంక్తులతో నలంకరింపబడును. ఇందు స్నానముచేసిన గంగాస్నాన ఫలితము లభించును. యాత్రకు లిందు స్నానముచేసి లక్ష్మీనారాయణుని పూజింతురు.

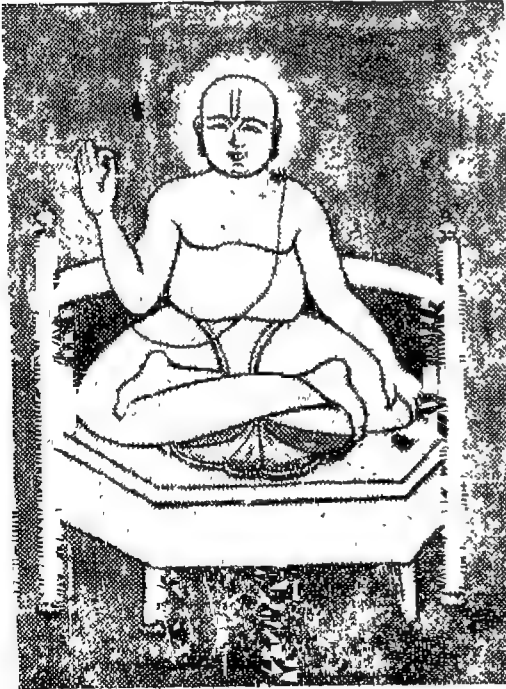
— బ్రహ్మకైవర్త పురాణము.

లక్ష్మీనారాయణస్వామి:— ఇచట లక్ష్మీనారాయణ స్వామి మందిరము కలదు. ఇది ఉత్తర భారతమున రామానుజ

సంప్రదాయమునకు చెందిన 'గోవరస పీఠము' ను పేర బరగుచుండెను. మానసీగంగా తీరమున 'భరతపూర్' రాజుల సమాధులు గలవు. అవి చాల నందముగ నిర్మింపబడెను.

మఱియు నిట భరతపూరు రాజావారి మంటపములు, ధర్మశాలలు కలవు. ఈ మంటపములలో పైభాగమున భాగవత దశమ స్కంధములోని కథలు చాల చిత్రముగ చిత్రవర్ణములతో చిత్రింపబడినవి.

శ్రీ నింబార్క సుదర్శనము

శ్రీ నింబార్కాచార్యస్వామి బడపెను. శ్రీ నింబార్కాచార్యు లిచ్చటనే వేదత్రయమునకు భాష్యమును వ్రాసిరి. శ్రీ సుదర్శనచక్రముయొక్క యవతారమె

గోవరసమునకు పశ్చిమమున బరసానా పోవు మార్గమున 2 మైళ్ళలో శ్రీనింబార్కాచార్యులనుపేరు గల నింబగ్రామముగలదు. ఇది శ్రీనింబార్కుని తపోభూమి. ఇట నింబార్క తీరము గలదు. నింబార్కుని సాలిగ్రామ విగ్రహము కలదు. శ్రీఆచార్యులవారు చిరకాలము రాధాకృష్ణులను ఉపాసించి శ్రీ రాధాకృష్ణులసాయోత్కారమును

శ్రీనింబార్కాచార్యులవారు. శ్రీ సుదర్శనచక్రము యొక్కయు, శ్రీనింకార్కుని యొక్కయు పాలరాతి ఆలయములు గలవు. ఆలయ సమీపమున సుదర్శనకుండము కలదు. ఈ కుండమునకు చక్కని ఘట్టము కలదు. ఇందలి జలము ఆచార్యుని చరణక్షౌభిత జలమని ఆచమించుదురు. స్నానముచేయరు. ఈ ప్రాంతమంతయు మిక్కిలి మనోహర ప్రకృతిదృశ్యములతో నలరారుచుండును.

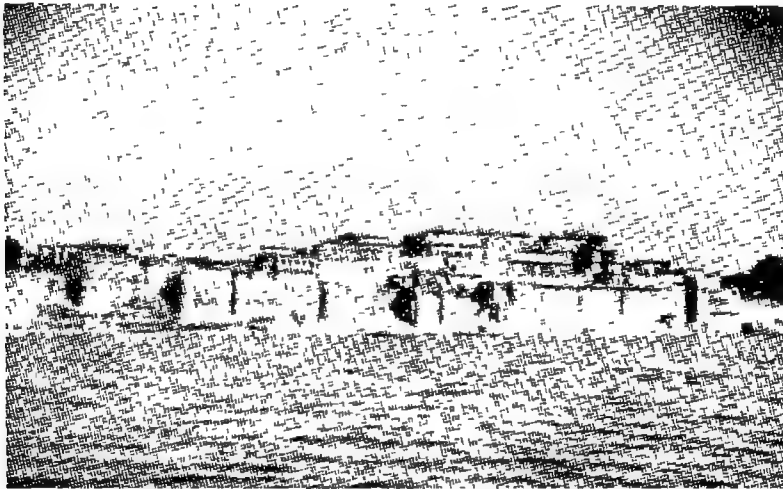
వృషభానుపురము

గోవర్ధనమునకు వృషభానుపురము 7 క్రోసుల దూరమున గలదు. ఈ గ్రామ మొక మెట్టప్రదేశమున గలదు. మార్గము చాల బాధాజనకముగ నుండును. 'డిగ్' అను గ్రామము మీదుగ నొక మంచి రోడ్డు కలదు. కాని యిది చుట్టు. ఈ మార్గము మీదుగ పోయిన 2½ మైళ్ళ దూరము. వృషభానుపురము శ్రీరాధాదేవి జన్మస్థలము. దీని నిచ్చటివారు 'బరసానా' యనియు, 'బ్రహ్మసానుపుర' మనియు పిలుతురు. వృషభానుడు రాధ తండ్రి. ఆత డీ గ్రామముననే నివసించెను. అందుచే దీనికి వృషభానుపురమని పేరు వచ్చెను. వృషభానుపుర మందమైన గ్రామము. ఇచటి ప్రకృతిదృశ్యము లతి మనోహరములుగ నుండును. వాతావరణము ప్రశస్తమైనది.

శ్రీరాధికాదేవి మందిరము:— ఇచట నొక ఎత్తైన కొండమీద శ్రీరాధికాదేవి మందిరము కలదు. పర్వతము మీదకు మందిరము వరకు మెట్లున్నవి. మందిరము విశాలముగా నున్నది. ఈ పర్వతమును బ్రహ్మస్వరూపముగ భావించుదురు. దీనికి నాల్గు శిఖరములు కలవు. అనాల్గు శిఖరములు బ్రహ్మ

యొక్క చతుర్ముఖ స్వరూపములని చెప్పుదురు. ఆ నాలుగు శిఖములమీద నాలుగు మందిరములు కలవు.

కొండకు దిగువ గ్రామముకలదు. ఇచట భోజనసామగ్రి సర్వము లభించును. ఈ పర్వతమును, గ్రామమును పరిక్రమించుటలో చాల మందిరములు, సరోవరములు కాననగును. ఇందు 'గవ్వారవనము, వృషభాను సరోవరము, సాకర్ఖోర్, * మానగృహము, విలాసగర్హ్' ప్రధానములు.

శానునగరు (చూడుడు కాశీ) ఫోటో: బ్రెట్ ఆండ్ కో, కాశీ.

గవ్వారవనము:— గవ్వారవనమున పూర్వము నారాయణదాసు అను బ్రాహ్మణుడు భజన చేయుచు నివసించెడివాడు. ఆయనకు శ్రీ రాధాదేవి స్వప్నమున గాన్పించి 'గవ్వార

* ఇది రెండుకొండలు కలసినచోటు. ఇది నావ ఆగారమున నున్నది. దీని వైచిత్ర్యమును చూచినగాని తెలియదు. రెండుకొండల సందునుండి కష్టముగ నొక మనుష్యుడు వెళ్లుట కష్టకాశము గలదు.

వనమున ఫలానా ప్రదేశమున నావిగ్రహము భూమియందున్నది. దానిని వెలికిదీసి ప్రతిష్ఠించుము' అని చెప్పెను. అంత నాబ్రాహ్మణు డావిగ్రహమును బయటకు తీసి యొక కుటీరమున ప్రతిష్ఠించెను. ఆ బ్రాహ్మణుని పంశీయులే నేటికిని శ్రీరాధా దేవికి అర్చకులుగ నుండిరి.

మానగృహము:— సాంకరీఖోర్ వద్ద నొక కదంబ వృక్షము కలదు. దీని ఆకులు అన్ని కదంబవృక్షముల వలెగాక దొన్నెలవలె నుండును. రాధిక కోపించగా కృష్ణు డనునయించిన ప్రదేశమును 'మానగృహ' మని చెప్పదురు.

వృషభానుపురమున భాద్రపద శు ౮ నుండి శు ౧౮ వరకు రాధ జన్మోత్సవము జరుగును. ఇచట 'హోలీ' చూడదగినది. * ఈ రాధా మహాత్వమును గురించి పురాణములలో మిక్కిలిగ వర్ణింపబడినది.

సందపురము

"శ్రుతిమపరే స్మృతిమపరే భారతమపరే భజంతు భవభీతః,
ఆహమిహ సందంపందే యస్యాశిందే షరబ్రహ్మ."

వృషభానుపురమునకు సందగ్రామము ౩ మైళ్ళు. ఈ రెండుగ్రామములకుమధ్య 'ప్రేమసరోవర'మును సుందరమగు సరస్సు గలదు. శ్రీరాధాకృష్ణు లిచ్చట కలుసుకొనుచుండెడివారు. దీనికి సమీపముననే నేత్ గురుసహాయమల్ జీ కట్టించిన 'శ్రీరాధా వినోదమందిరము' గలదు. గోకులమునం దుత్పాత

* రాధా స్వరూపతత్వములు తెలియగోరువారు, 40 గ్రంథముల సారమగు మా "రాధారహస్యము" ను చూడుడు.

ములు జరిగినకారణమున నందు డీ గ్రామమున నివసించెను. దీనిని 'నందిగ్రామ'మనియు పిలతురు. నందగ్రామవాసులు బరసానా గ్రామవాసులు పరస్పరము వియ్యంకులసంబంధమును నెరపుచుందురు. హోలీసమయమున నా రెండు గ్రామములవారు పరస్పరము వసంతోత్సవము వైభవముగా జరుపుకొందురు. నందగ్రామవాసులు వరపక్షమువారలనియు, బరసానా గ్రామవాసులు కన్యాపక్షమువారలనియు పరస్పరము భావింతురు. నందగ్రామ మొక పల్లె. భోజనాది సామగ్రులు చాల తక్కువగ లభించును. ఇచటకు 'కోసీ' యను రైలుస్టేషను నాల్గుమైళ్ళ దూరమున గలదు.

నందగ్రామము కూడ బరసానావలె నొక మిట్టపైన గలదు. ఈ కొండను శివస్వరూపముగ భావింతురు. (గోవర్ధనము విష్ణుస్వరూపము. బరసానాకొండ బ్రహ్మస్వరూపము) ఈ కొండపైన నందుని మందిరము గలదు. అందు బలరామకృష్ణులయు, యశోదానందులయు విగ్రహములు గలవు. మూర్తు లతి మనోహరములుగ, వాల్సెల్యరసోద్దీపకములై యున్నవి.

కడంబవనము:—ఇచట కడిమిచెట్లధికముగ గలవు. ఇందు 'పానసరోవర'మను పేరుగల నొక కుండము గలదు. శ్రీకృష్ణుడు గోవులకు యీసరస్సునందే నీళ్ళు త్రాగించెడివాడని చెప్పుదురు. మరియు 'లలితాకుండము' 'విశాఖాకుండము' మొదలగు సరస్సులు గలవు.

కోకిలవనము:— ఇచ్చట శ్రీకృష్ణుడు కోకిలవలె పంచమ స్వరమున మాటలాడెను. ఒకప్పుడు నారదుశిచ్చట వీణ వాయిం

చెను. ఆ సమయమున రాళ్లుకూడ కరగిపోయెను. ఒక కరగిన రాతిపై శ్రీకృష్ణుని చరణచిహ్నములు నేటికిని కాననగును.

పూర్ణి మాసీకుండము:— ‘పూర్ణి మాసి’ నందునియింట నాడవారికి తగు నుపదేశముల నిచ్చుచు పురోహితునివలె నుండెడిది. ఆ మెవేర నీకుండము ప్రచలితమయ్యెనని చెప్పుదురు.

కందుకక్రీడాస్థానము:— ఇది కొండమీద గలదు. ఇచట శ్రీకృష్ణుడు బంతియాడెనని చెప్పుదురు. దీని నిచ్చటివారు ‘గేందో ఖర్’ అని పిలుతురు.

అంజనీశిలా:— ఇచట శ్రీకృష్ణుడు శ్రీరాధాదేవికన్నులకు కాటుక బెట్టెను. ఈ రాతిపై వేలుతోరాసి కండ్లకు బెట్టుకొనిన కాటుకవలె నంటుకొనును. అందుచే దీనిని ‘అంజనీశిల’ యని యందుదు. ఒకభక్తుడు గోపికల సౌభాగ్యమునుగూర్చి యిటు లనెను.

“ధన్యాగోకులకన్యా వయమిహమన్యా మహేజగతి,
యాసాం నయనసరోజే అంజనభూతో నిరంజనోవసతి”

‘నిరంజనుడగు పరబ్రహ్మ యంజన (కాటుక) సదృశుడై కను దిమ్ములందు నిరంతరము వసించుటచే గోపికలు ధన్యులు.’

వ్రజమండల మతి పవిత్రమగు ప్రదేశము. భావుకులగు శ్రీకృష్ణభక్తులకు వ్రజమండలభూపరాగము గంగాజలసదృశము. వ్రజమండలమును హిందువులేకాక యన్యులుకూడ యభిమానించియుండిరి.

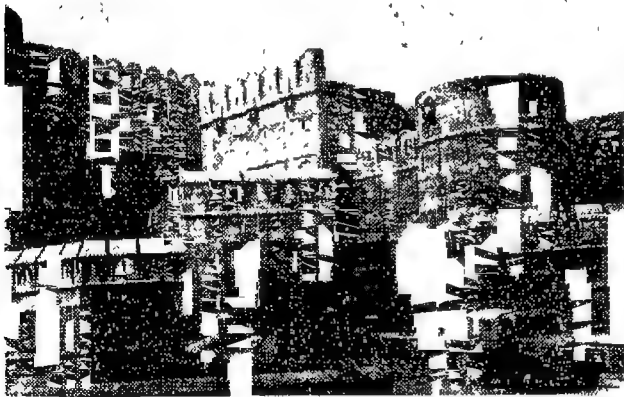
‘మధుర, బృందావనము, గోకులము మహావనము, బలదేవపురము, గోవర్ధనము, వృషభానుపురము, సందపురము’

యీ షేత్రములన్నియు వ్రజమండలాంతర్గతములైనవి. మధుర కేంద్రముగా గలిగి 811 క్రోసులు విస్తీర్ణముగల దివ్యషేత్రము వ్రజమండలము. 'వ్రజ' మన 'శ్రీకృష్ణప్రాప్తికై వెడలు ప్రదేశ' మని యర్థము. (వ్రజన్తి అస్మిన్ జనాః శ్రీకృష్ణ ప్రాప్త్యర్థమితి వ్రజః)

అగ్రా

మధురనుండి అగ్రా చేరవలయును. ఇది యమునా తీరమున గలదు. జనాభా షుమారు 3,75,660. ఒకప్పు డిది మొగలాయి రాజుల సామ్రాట్టు రాజధాని. 1526 లో దీనిపై దండెత్తిన బాబరు కోహినూరు వజ్రమును తరలించెను. అగ్రురు

కోట - మాన్ సింగ్ ద్వారము

ముంతాజమహల్ స్మృతి చిహ్నముగ నిర్మించి అమరకీర్తి నారించెను. తాజమహల్ సాలరాతితో నిర్మించబడెను. 22 నేల మంది పనివారు, 18 సంవత్సరములు పట్టెను. ఇందు పాజహీను యొక్కయు, ఆయన పట్టమహిషి యొక్కయు, సమాధులు

దీనిని రాజధానినిగా జేసుకొని బ్రహ్మాండ మైన అగ్రా కోటను నిర్మించెను. పిమ్మట యాయన మనుమ డైన పాజహీను ప్రపంచ ప్రసిద్ధమైన తాజమహల్ ను, తన ప్రియ భార్యయైన

కలవు. దీనితోపల రవ్వలు, వజ్రములు, వైడూర్యములను పోలిన విలువైన నరాళ్ళతో రూపొందించబడినశిల్పము. ఇది అపూర్వమైన ఉద్యానవనముల మధ్య నిర్మించబడినది. దీని సౌందర్యము వెన్నెల రాత్రులలో చూడదగినది. నానా దేశవాసులు తాజమహలు సౌందర్యమును చూచుటకై వతెంతురు.

అగ్బరు సార్వభౌముడు నిర్మించిన కోట 70 అడుగుల ఎత్తు. కోట ప్రధానద్వారములు, లోపలి మసీదులు, దర్బారులు, అగ్బరు నిర్మించిన జహంగీరు భవనము, షమక్ బురుజు, షాజహాను నిర్మించిన మోతీమసీదు అందములో సాటిలేనివి. ఎంత చూచినను తనివితీరదు. యమునా నదికి ఆవలి యొడుగు నూరహాన్ సామ్రాజ్య తండ్రియగు 'ఇతిమత్ దాలా' సమాధి కలదు.

ఇక్కడికి 5 మై. లో ఉన్న సికింద్రాదగ్గర రమ్యాద్యానమున అగ్బరు సమాధి కలదు. నిరాడంబరముగ, గంభీరముగా నుండు వాటిలో దానికదేసాటి.

ఇక్కడ చక్కని ధర్మశాలలు గలవు. పరశురాముడు జన్మించినది యిచ్చటనె అని జనశ్రుతి కలదు. యమునలో తాబే శృధికము. స్నానసమయమున మచ్చికగన్న వానివలె యాత్రికులను వెంబడించును - హిందూ కళాశాస్త్రజ్ఞునిచే షాజహాను తాజమహలు నిర్మింపజేసి, బహుమానమునకయి కోటకు రమ్మని ఆతని శిరము నరికించెనని చెప్పుదురు. తాజమహలు వంటిదికాని, అధికమైనదికాని యితడు నిర్మించిన తన కీర్తికి భంగము కలుగునని యిట్టిపని చేసె నందురు. ఆగ్రా విశ్వవిద్యాలయము చూడ

దగినది. గ్వాలియర్, ఝాన్సీలకు ఆగ్రానుండి కూడా వెళ్ళ వచ్చును. నాగపూరు మీదుగకూడ రావచ్చును. (చూ. మధ్యభారతము)

ద యా ల్ బా గ్

ఆగ్రాకు షుమారు 6 మై. లో రాధాస్వామి మతస్థాపకునిచే నిర్మింపబడిన పట్టణము. ఇచట స్వదేశ వస్తువు లన్నియు తయారు చేయుదురు. నిత్యము శిష్యులకు గురువులు పలువిషయముల గురించి ప్రబోధము చేయుచుందురు. ఈ స్థాన తప్పక చూడదగినది.

ఫ తే పూ ర్ సి క్రి

ఇది ఆగ్రాకు 26 మై. దూరమున గలదు ఇక్కడ నివసించు సలీం చిస్తీసాహెబ్ అగ్బరు సార్వభౌమునకు కుమారుడు కలుగగలడని చెప్పిన జోష్యము నిజమైనందున అగ్బరు చక్రవర్తి తన కృతజ్ఞతకు చిహ్నముగా ఈ పట్టణమును నిర్మించెను. సలీమ్ చిస్తీ సమాధికలదు. పురాతన చిహ్నము లనేకములు గలవు. చూడదగిన ప్రదేశము.

క రౌ లీ

ఆగ్రానుండి హిందూస్థానులో దిగవలయును. ఇది రాజధానీ నగరము. కరౌలీకి రైలులేదు. హిందూస్థానులో దిగి మోటారుమీదగాని, టాంగాలమీదగాని చేరవచ్చును. క్రీ. శ. 1348 లో అరునదేవుడు కరౌలీనగరమును నిర్మించెను. ఈ నగరమునకు $2\frac{1}{2}$ మైళ్ళ పొడవుగల రౌతిగోడ కలదు. ఇచ్చట

యాత్రికులు బసచేయుట కొక సత్రము కలదు. ఈ నగరమునందనేక సుందరమందిరములు గలవు. వీనియందు మదనమోహన మందిరము సుప్రసిద్ధమైనది. శిరోమణి మందిరమును నొక దేవాలయము ఎఱ్రరాతితో చాల సుందరముగ నిర్మింపబడెను.

కశాలీనగరమున 'కైలాదేవి' చాల ప్రసిద్ధమైనది. చైత్రమాసమున కైలాదేవిమందిరమున నవరాత్ర్యుత్సవములు జరుగును. ఈ యుత్సవములందు పశువులను విక్రయింతురు. కశాలీనగరమున 'శికార్ గంజ్, శికార్ మహల్, ఖవాస్ మహల్' అను పేర్లుగల వనములు సుప్రసిద్ధమైనవి. ఇవికాక నిచ్చటి రాజభవనములు కూడ చూడదగినవి.

బృందావనమందలి పురాతన మదనమోహన విగ్రహమే యిచ్చటి మదనమోహనమందిరమున ప్రతిష్ఠింపబడెనని చెప్పుదురు. ఇచ్చట నొక చిన్న పర్వతముమీద కైలాదేవి మందిరము పాలరాతితో నిర్మింపబడెను. ఈ మందిరసమీపమునందొక చిన్నసరస్సు గలదు. ఇచ్చటి ప్రకృతిదృశ్యము లతి మనోహరముగ నుండును. కైలాదేవి భారతదేశమునందంతట సుప్రసిద్ధమైనది. కశాలీ రాజ్యమంతయు పర్వతప్రదేశము. ఈ రాజ్యమునకు త్తరముగ కొన్ని ముఖ్యపర్వతములు కలవు. ఈ కొండలనుండి మేలూరకమురాళ్ళు లభించును. అగ్గురు నిర్మించిన సుప్రసిద్ధ నగరమగు ఫతేపూర్ సిక్రీలోని భవనములు, తాజమహలు కశాలీ కొండల రాళ్ళతోనే యధికాంశము నిర్మింపబడెనని చెప్పుదురు. ఇందొక పర్వతమునుండి 5 ధారలుగల యొక నది యుద్భవించుచున్నది. దీని నిచ్చటివారు పంచనదమని పిలుతురు. ఈ పంచనదము త్తరముగ బ్రవహించి గంగానదిలో కలియుచున్నది.

వటేశ్వరము

ఆగ్రానుండి శికోహాబాద్ (జం) శికోహాబాద్ 16 మై. వటేశ్వరము - మరియు హోతీపురీ, వాహ్ స్టేషనులలో దిగియు వటేశ్వరము వెళ్ళవచ్చును. ఈ మూడు స్థానములనుండియు ఎద్దు బండ్లు, టాంగాలు, జట్కాలు కలవు. శికోహాబాద్ నగర సౌందర్యము చూడతగినది. ఇచట ధర్మశాలలు గలవు. వటేశ్వరము పూర్వము శూరసేనుని నగరమని చెప్పుదురు. ఒకప్పుడిచ్చట గీర్వాణభాష యున్నత స్థితిలో నుండెడిది. అందుచే దీనిని ఛోటీ (చిన్న) కాశీ అని ప్రజలు పిలుచుచుందురు. వటేశ్వరమున చక్కని ధర్మశాల కలదు. దేవమందిరమున కూడ యాత్రికులు బస చేయుదురు. ఇచట ప్రధాన నది యమున.

దేవదర్శన విధానము:— ఈ క్షేత్రమందున్న ‘గోకుల నాథుని’ మొదట చూడవలయును. ఈ యాలయము మిక్కిలి యందముగ నుండును.

పంచముఖ మహాదేవుడు:— ఈ మందిరము స్మశానమున గలదు. ఈ దేవాలయమున పాలరాతితో తయారుచేయబడిన, పంచముఖ మహాదేవుని విగ్రహ మతి మనోహరముగ నుండును. ఎదుట రెండు శివాలయములు గలవు. ఈ యాలయములు షుమారు 50 అడుగుల యెత్తుండును.

శివపార్వతీ మందిరము:— ఈ మందిరము చూడ మిక్కిలి యందముగ నుండును. ఆలయమందలి శివపార్వతుల మూర్తులు శోభాయమానముగ నుండును. ఇంత మనోరహమగు మూర్తులు వేరొండుచోట కనజాలము.

వటేశ్వరుడు:— ఈయాలయమునకు నలువైపులప్రాకారముకలదు. దీనికి పెద్దపెద్ద ద్వారములు మూడు కలవు. ద్వారముల కెదురుగానే ఒకమట్టిచెట్టు కలదు. దానికినలువైపుల గచ్చుచేయబడిన యరుగు కలదు.

కార్తీక శుద్ధ పూర్ణిమకు యిచ్చట కనేకులు యాత్రీకు లరుదెంతురు. ఈ వటేశ్వరుని గురించి భక్తులు, తమ కోరిక దీరిన నొక గంట కట్టుకొందుమని మ్రొక్కుకొందురు. అటు లనేకులు కట్టిన గంటలచే, నీ యాలయము, బయటనుండు మట్టిచెట్టుకూడ నిండియున్నవి. ఈ పుణ్యస్థలమున శ్రావణ మాసమున, మార్గశిర మాసమున ఉత్సవములు జరుగును. ఈ నమయమున వటేశ్వరనాథుని యలంకారము నిరుపమానముగా నుండును. దేవీఘాట్, విశ్రామఘాట్, సూర్యఘాట్ మొదలగు ఘట్టము లనేకములు గలవు.

శివాలయము:— ఇచ్చట నొక శివాలయము, బిహారీ మందిరము కలదు. బిహారీమందిర మొక మనోహరస్థానము. ఇచట పితృదేవతలకు పిండప్రదానము చేయుచుందురు.

యజ్ఞస్థానము:— ఇచ్చట పూర్వమందొక 'వాజపేయ' యాగము జరిగెనట. ఆ భస్మము యిప్పుడును లభించును. యజ్ఞస్థానమునకు ముందు పండ్రెండుచేతులుగల దేవీవిగ్రహము గలదు.

జై నతీర్థము:— ఇచట కొక మైలుదూరమున జైనుల తీర్థము గలదు. ఇచట చిన్నవి, పెద్దవి చాల దేవాలయములు గలవు. క్రీ. శ. 1916 సం.న జైనులిచట నొక సుందరమగు మందిరమును గట్టిరి.

శీతలాదేవి:— దీనికి కొలదిదూరమున భగవతి 'శీతలాదేవి' మందిరము కలదు. ఇక్కడకూడ చిన్నచిన్న మందిరములు చాల కలవు. శరన్నవరాత్రుల కిచట నుస్సరములు జరుగును.

రెండవ వశేశ్వరము:— శీతలాదేవి కెదురుగా వనమందు రెండవ వశేశ్వరుని, ఆంజనేయుని విగ్రహములు గలవు. ప్రతివత్సరము కార్తీక శుక్ల కి వశేశ్వర ప్రదక్షిణయాత్ర చేయుదురు. ఈ ప్రదక్షిణమున నింకను కొన్ని దేవాలయములు గలవు. ఇచటనున్న ప్రాచీనగుహలను, సాధువులను, మఠములను జూచిన నిది యొక తపోభూమి యని తెలియ ధర్మయోగి (చూడుడు సారవాధ్) నగును.

ఇచట జమునాప్రసాద్ డిస్పెన్సరీ, హిందీ పాఠశాల, గ్రంథాలయమును గలవు. ఊరుమధ్య 'భద్రావరు మహారాజా' కోట గలదు. అది వర్తమానమున శిథిలమైయున్నది. భారత యుద్ధము జరిగినప్పుడు బలరాముడు తీర్థయాత్రలు చేయుచు, వశేశ్వరమునకు వచ్చి కొంతకాల ముండెనని, వశేశ్వర మాహాత్మ్యమున గలదు.

మాహాత్మ్యము:— శంకరు డ్రిమునితో నిట్లు చెప్పెను. 'వశేశ్వరము సా కత్యంత ప్రియమగుస్థలము. అచట యమున యందు స్నానముచేసి నన్ను పూజించుభక్తులు నన్ను జేరుదురు.

అచట మూడు రోజులు వ్రతియైయున్న మనుజుని కలిదోష
మంటనేరదు. — శివపురాణము.

ఫర్కాబాద్

శికోహాబాదునుండి ఫర్కాబాదు చేరవలయును. ఇది
గంగాతీరమున రమ్యమైన పట్టణము. గంగలోయలో నున్న
నవాబుల నగరిముంగిటయున్న మట్టికోట చూడ ముచ్చటగ
నుండును. చూచితీరవలయును. చారిత్రకవిశేషములు చాలగలవు.

అశ్వతీర్థము (కన్నాజు)

ఫర్కాబాదునుండి కన్నాజు స్టేషనులో దిగవలయును.
పూర్వ మిది పెద్దపట్టణము. దీనిని అశ్వతీర్థమనియు చెప్పుదురు.
పూర్వమొకప్పుడు ఋచీకమహాముని గాధిరాజుని కన్యనిమ్మని
కోరగ, శ్యామకర్ణములుగల వేయి యశ్వముల తెమ్మనెను. ఋచీ
కుడు వరుణుని యనుగ్రహమున శ్యామకర్ణములుగల వేయి
యశ్వముల నిచ్చెను. ఈ కారణమున నిది యశ్వతీర్థమని చెప్ప
బడుచున్నది. నేటికిని యిచ్చట ప్రాచీనచిహ్నము లనేకములు
గలవు.

బ్రహ్మవర్తము

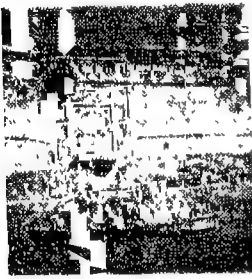
“శ్రీమద్రామాయ పురాణ్యస్త్య పశ్చిమస్యాం ది శ్శిథమ్”

— సూతసంహిత.

కన్నాజ్ స్టేషనునుండి బ్రహ్మవర్తము స్టేషను చేరవల
యును. బిహారు (బ్రహ్మవర్తము) పరమ పవిత్రమగు గంగా

తీరమున గలదు. స్త్రీషనుకు సమీపమున ధర్మశాల యొకటి కలదు. తగు సౌకర్యములు గలవు. ఇది పల్లెయగుటచే విశేష కష్టముండదు. ఇచట బ్రహ్మఘాట్లో స్నానము చేసిన మిగుల పుణ్యప్రదమని చెప్పుదురు. బ్రహ్మజన్మించిన దిచ్చటనే. శ్రీమహా విష్ణువు నాభినుండి కమల ముద్భవించిన దిచ్చటనే. ఆ కమల మందు బ్రహ్మ యావిర్భవించెను. మధుకైటభులను విష్ణువు సంహరించిన దిచ్చటనే. ఇటులియ్యది జగదుత్పత్తికి ప్రథమ స్థానమైన యున్నది.

*సరస్వతి ఆంధ్రరవాహిని
(చూడుడు ప్రయాగ)

ఇచట బ్రహ్మ వేలకొలది సంవత్సరములు తపముచేసి యుండెను. బ్రహ్మఘాట్లో నొక యడుగు యెత్తుగల ఇనుప కొయ్య పాతబడి యుండెను. పూర్వము మనువు సరస్వతీ, దృష్పద్వతీ నదుల మధ్య నీ ప్రదేశమే బ్రహ్మవర్తముగ నెంచెనని యా యినుపకొయ్యనుగురించి చెప్పుదురు. దీనిని యాత్రీకులు పూజింతురు. కవికుల శిరోమణి కాళిదాసు తన మేఘసందేశమున నీ జనపదమును పేర్కొని, చక్కగ వర్ణించి యుండెను. పూర్వ మొకప్పు డిచ్చట యొక గొప్ప యజ్ఞము జరిగెను. ఆభస్మమును పాండేలు యాత్రీకులకు చూపుదురు.

సిపాహి విద్రోహ నాయకుడగు నానాపథనవీస్ యిచ్చట నుండెడి వాడట. ఆయన నివసించిన 'జూనాపాడా' భవన శిథిలములు నేటికిని కాననగును. అహల్యాబాయి, షేషనాబాడీ రావు కట్టించిన ఘట్టములుకూడ నిచ్చట గలవు. ఇచ్చటి శిథిల

మందిరముల కొన్నిటిని శ్రీ స్వామి విశుద్ధానంద సరస్వతి పునరుద్ధరించెను.

రామాజ్ఞానుసారము లక్ష్మణుడు నీతను యిచ్చటనే దిగ విడచెనని చెప్పుదురు. కుశలపులు రామునిసైన్యముతో యుద్ధము చేసిన దిచ్చటనే. సాధ్వియగు నీతాదేవి తన సతీత్వమునకు ప్రమాణముగ భూగర్భమున ప్రవేశించిన దిచ్చటనే.

వాల్మీకి:— బిరూరుకు కొంచెము దూరమునందు 'పరిహర' మను పేరుగల నొక సానము గలదు. ఇది వ్యాధుడగు వాల్మీకి తపస్సుచేసి, మహర్షియై శ్రీ మద్రామాయణమును రచియించిన ప్రదేశమని చెప్పుదురు. ఇచటకు సమీపమందే గల బేలగావ్ యందొక కూపము కలదు. 'వాల్మీకాశ్రమమున నీతాదేవికి కుశలపులు జన్మించిరి. బేలగావ్ రాక్షసులకు నివాస భూమియగు సరణ్యప్రాంతమగుటచే శిశువులగు కుశలపుల కేమైన కీడు కలుగునేమోయని వాల్మీకి యీ గ్రామమును మంత్రబద్ధము గావించెను. అందుచే యిచ్చటి జనులు తమ యిండ్ల తలుపులకు గడియ వేసుకొనరు. గడియ వేసుకొన్నవాని కేదోనొక యరిష్టము కలుగుచుండును. దొంగతనము లిచ్చట జరుగవు పూర్వాశ్రమమున వాల్మీకి యీకూపమందే దాగొని, దారులుకొట్టి, దోచుకొనుచుండెడివాడట.

కుశలపుల యుద్ధసానము:— బిరూరుకు సమీపమున నున్న చకలకంఠ గ్రామమందు భూమిలో నిప్పుడును నాటి కుశలపుల యుద్ధమునకు సంబంధించిన శిథిలములైన బాణములు లభించుచుండును. ఇచట నీతామందిరము, నీతాకుండము గలవు.

గుహలు, యజ్ఞవేదికలు కూడ కలవు. హిందీ, సంస్కృత పాఠశాలలు, పోస్టాఫీసు కలవు.

మహాభారతమున యీ బ్రహ్మవర్త మాహాత్మ్యమును గురించి విపులముగ గలదు. 'బ్రహ్మవర్త యాత్ర చేసినవారు మరణానంతరము చంద్రలోకమునకు వెళ్లుదును. ఇచ్చట గంగా స్నానము చేసిన దివ్యజ్ఞానము కలుగును. —మహాభారతము.

భేరేశ్వర మహాదేవుడు

బ్రహ్మవర్తమునకు దక్షిణపూర్వముగ 'మంధనా'స్థేషను కలదు. ఈమంధనాస్థేషనుకు పశ్చిమోత్తరములందు 'రాజపుర్' రైల్వేస్థేషను కలదు. ఈ రాజపుర్ స్థేషనుకు 2 మైళ్ళ దూరమునం దొక సుందరమగు మందిరమున 'భేరేశ్వరమహాదేవుని' లింగము కలదు. దీనిని 'భేరేశ్వర'మని కూడా పిలుతురు. ఈ శివలింగమును 'అశ్వత్థామ' స్థాపించెనని చెప్పుదురు. ఈ మందిరమునకు సమీపముననే అశ్వత్థామ నివసించిన ప్రదేశము కలదు. ఇచ్చట ప్రాచీనవిగ్రహము అనేకములు గలవు. ఇందు చతుష్కోణాకృతిగ నుండు శ్వేతలింగము కూడా గలదు. భేరేశ్వర మహాదేవుని మందిరము విశాలముగ నున్నది. శివరాత్రినమయమునం దిచ్చట పెద్ద యుత్సవము జరుగును. ప్రతి సోమవారమునకుగూడ యిచ్చటకు చాలభక్తులు వచ్చుచుందురు.

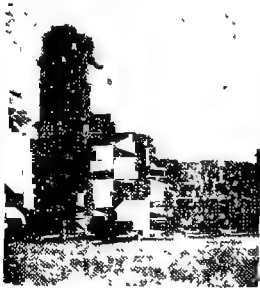
కాన్పూరు

మంధనానుండి కాన్పూరు స్థేషనుకు చేరవలయును. గంగానదికి కుడిభాగమున అనేక ఘాతకరీలతో పారిశ్రామిక కేంద్రముగా నున్నది.

ద్రముగా వెల్లివిరిసిన బ్రహ్మాండమైన నగరము. షుమారు జనాభా 7,05,380. ఇచట వెలసియున్న పరగనారాయణ గురుప్రసాద శుక్ల దేవాలయములు, కాలేజీలు, పారిశ్రామిక యంత్రశాలలు చూడదగినవి. ఇచటి బట్టలమిల్లులు, తోలు కారానాలు ఇండియాలోకెల్ల పెద్దవి.

లక్నో

కాన్పూరునుండి లక్నో స్టేషను చేరవలయును. లక్నో స్టేషను ప్లాటుఫారం చాలపెద్దది. 2,250 అ. ఇది ఉత్తర ప్రదేశ్ రాజధాని. షుమారు జనాభా 6,32,15,740. లక్నో జనాభా 4,96,860. ఇది గోమతీ తీరమున గలదు. దీనిని ఉద్యాన నగర మందురు. ఇచట పలువిధములైన రమ్యాద్యానములు గలవు. మొగలాయి ప్రభువులనాటి మరపురాని భోగలాల సత్వమునకు

* 1857 స్వాతంత్ర్య యుద్ధకాలపు శిల్పము

గుర్తులనేకము లింకను ఇచట కలవు. ముఖ్యముగా చూడదగినవి మహమ్మదీయ శిల్ప కళనుప్రతిబింబించు ఇమాంచారా, హుస్సేన్ బాగ్, ఛత్తర్ మంజిల్, సహజ సౌందర్యమగు జంతుప్రదర్శన శాల, 1851 లో స్వాతంత్ర్య సమరమున చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన రెసిడెన్సీ, జమ్మామసీదు మొదలైనవి ప్రధానములు. గ్రేట్ హిమాంచారాకు పెద్దగేటు గలదు. దీని హాలు 163x53x49 అడుగులు. ప్రపంచమునగల పెద్దహాలులలో నిది యొకటి. కళాశాలలు, శాసనభవనము, ఒనరల్ పోస్టాఫీసు, వీటిలో ప్రాచీన భారతీయ శిల్పము సమృద్ధముగ గలదు.

ఇదిబంగారు, వెండి, జరీపనులకు, మట్టిబొమ్మలకు, పింగాణీపరిశ్రమకు మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైనది. లక్కో విశ్వవిద్యాలయము చూడ తగినది. ఇచట వివిధశాఖలు కలవు.

నైమిశారణ్యము

“నిర్మలం జ్ఞానదాతారం నైమిశారణ్య వాసినమ్,

హరి మవ్యయనామాన మాశ్రయే మునిసేవితమ్” —సనత్కుమారసంహిత

పూర్వము నైమిశమనబరగు ప్రదేశము నేడు ‘నీమ్సార్’ అని పిలువబడుచున్నది. లక్కో నుండి ‘బాలామా’ (జం), అటనుండి ‘సీతాపూర్’ పోవు బండిమీద ‘నీమ్సార్’ చేర వచ్చును. కాన్పూర్ కు నీమ్సార్ 10కి మైళ్లు. ఉన్నావ్ నుండియు నైమిశమునకు పోవు బండి యొకటి కలదు.

నేషనుకు తీరస్థానమునకు సుమా రొక మైలుదూరము వుండును. ధర్మశాలలు కలవు. ఇచట ‘గోమతి’ ప్రధాన నది.

చక్రతీర్థము:— ఇది 125 గజముల వైశాల్యము గల కుండము. యాత్రికులు యథావిధిగా స్నానము, తీర్థవిధియు చేయుదురు. ఈ కుండమున స్నానము చేయుటచే పురాతన వ్యాధులు పోవును. చక్రతీర్థము ఒడ్డున కొన్ని దేవాలయములు గలవు.

నైమిశము:— పూర్వము కలిదోషభీతులగు మహర్షులు విష్ణుమూర్తిని కలిదోషరహితమగు స్థలము చూపమని ప్రార్థించిరి. అప్పు డా మహావిష్ణువు తన సుదర్శనచక్రమును భూలోకమున విసరి, యిది యెచ్చటబడునో, అచ్చట కలిప్రభావ ముండ

నేరదు అని చెప్పెను. ఆ చక్రము నైమిశమునబడెను. ఆచక్రము బడిన గుర్రే చక్రతీర్థము. ఇంగగాధమగు జలము గలదు. ఇందుండి బయటకుపారు జలమును 'గోదావరి' 'నర్మద' యని పిలుతురు. ఒకప్పు డీ తీర్థమున స్నానముచేయుట కురికిన యాత్రికు లెందరో కనబడకుండ పోయిరి. అందుచే దీనిలో నినుపరేకులు వేయబడెను.

హత్యాహరణము:— నైమిశారణ్యమునకు 7 మైళ్ళ దూరమున 'హత్యాహరణ' మను నొక సరస్సు కలదు. ఇందు స్నానముచేసిన మనుజుల కాయిక, పాచిక మానసిక పాపములు నశించును. ఇచ్చట తీర్థవిధికూడ చేయుదురు.

పంచప్రయాగ:— నైమిశారణ్యమున 'పంచప్రయాగ' అను పేర నొక సరస్సు గలదు. ఇందు స్నానము చేసినందువలన మహత్తరఫలము గలదు. దీనికి సమీపముననె — 'అక్షయ వటము' గలదు. దీనిని పాండేలు 'కల్పవృక్ష' మని పిలుతురు. దీనికి యాత్రికులు ప్రదక్షిణము చేతురు.

ఇతరములు:— మను శతగూవులు తపస్సుచేసిన ఫలము, జానకీకుండము, వ్యాసుడు శౌనకాదులకు 18 పురాణముల చెప్పిన స్థానము, శ్రీశుకుడు విద్యబడసిన యాసనము చూడ దగినవి. ఇచ్చట నొక సరస్సుయొడ్డున 'అన్నపూర్ణా విశ్వనాథు'ల మందిరము కలదు. ఇచ్చట 'దశాశ్వమేధ' మను పేర నొక దేవాలయము కలదు. ఇందు పంచదేవుల విగ్రహములు గలవు. ఇవి కాక మార్కండేయశ్రమము, మృకండుని యాశ్రమము నామ మాత్రావస్థిష్టములగు వ్యాససరోవరము, గంగోత్రిసరోవరము, పుష్కరసరోవరము యిచ్చట చూడతగినవి.

నైమిశము 84 మైళ్ళు చుట్టుకొలతగల క్షేత్రము. దీనిని ప్రదక్షిణించుటకు, ఫాల్గుణ బ 30 న ప్రారంభించి చైత్ర శు ౧౫ కు ముగింతురు. ఈ పరిక్రమణమందింకను తీర్థములు, దేవమందిరములు కలవు.

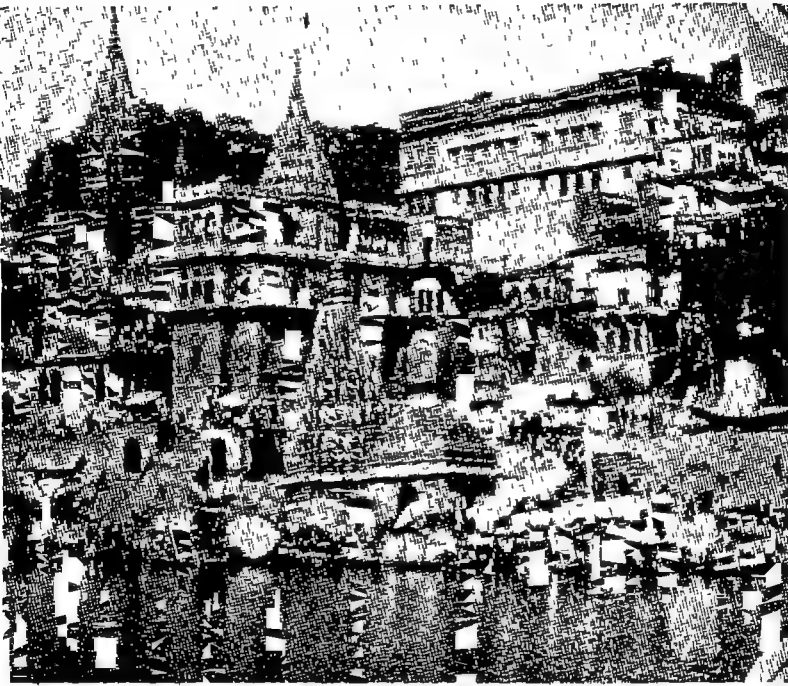
వసిష్ఠుని యాజ్ఞానుసారము శ్రీరాము డిచ్చట నశ్వమేధ యాగము చేసెను. ఆ యజ్ఞమునకు సంబంధించిన భస్మమును పాండేలు చూపుదురు. ద్వాపరయుగమందు పాండవు లిచ్చట చాలకాలము నివసించిరి. ఇచ్చట నొకమిట్టయందు పంచపాండవులయు, శ్రీకృష్ణునియు విగ్రహములు గలవు. ఇది 'చెఱకు' వ్యాపారమునకు కూడలియైయున్నది. ఇచట హిందీ సంస్కృత పాఠశాల, పోస్టాఫీసు గలవు.

మిశ్రఖ్

ఇది సీమ్సార్ కు 6 మై. 'మిశ్రఖ్' స్టేషనులో దిగి వచ్చును. స్టేషనుకు అరమైలు దూరమున తీర్థము గలదు — పూర్వము దేవతలందరు సర్వతీర్థము లందలి పుణ్యజలము నిందు నింపిరట. అందుచే దీనికి 'మిశ్రిత' మను పేరువచ్చెను. అదియే ప్రస్తుతము 'మిశ్రఖ' యయ్యెను. ఇచట ధర్మశాలలు గలవు. అన్నివస్తువులు లభించును. చెఱకు వ్యాపారమునకు కూడలి. సంస్కృత పాఠశాల, పోస్టాఫీసులు కలవు.

బాణగంగ:— పూర్వ మిచట దధీచి తపస్సు చేసెను. దధీచి నిర్మితమగు 'బాణగంగ' కలదు. దానినే నేడు 'దధీచి కుండ' మనియు పిలుతురు. ఈ సరస్సును మహారాజగు విక్రమాదిత్యుడు పునరుద్ధరించెను. ఇచట తీర్థవిధి చేయుదురు.

బాణగంగా కూపము:— యాత్రీకులు ఆ కూపము కడకుపోయి, అందలి యుగళమును ఆచమనము చేతురు. ఈ సరస్సు ఒడ్డున చెండు పురాతన వటవృక్షములు గలవు. యుధిష్టుకుడు రాజసూయము చేసినప్పుడు ఈ వృక్షముల నిచట నాటెనని పాండేలు చెప్పుదురు.

* గంగాతీరము (చూడుడు కాశీ)

దధీచి త్యాగము:— వృత్రాసురుని సంహరించుటకు తగిన యస్త్రములు లేమిచే బ్రహ్మ ప్రేరణచే యింద్రాదులు మిశ్రభవద్ద తపము చేయుచున్న దధీచిని సమీపించి, ఆతని నెన్నెముక కోరగ, దధీచి మీ కోరిక నెరవేర్చెదను. కాని యీ దేహముతో సర్వతీర్థములు సేవింపదలచితిని, అన దేవతలు సర్వ

తీర్థోదకములదెచ్చి మిశ్రణం దుంచిరి. దధీచి ఆజలముల నున్నా
తుడ్డై యోగమార్గమున దేహము విడచెను. దేవతలా యస్థుల
గ్రహించి, విశ్వకర్మచే వజ్రాయుధమును చేయించి వృత్రాసుర
సంహారము గావించెను. దధీచి త్యాగమునకు సంతసించి, దేవ
త లీ సరస్సున స్నానముచేసి, ఇందు స్నాన మాచరించువారు
సర్వతీర్థముల స్నానముచేసిన ఫలము కలుగునని వరమిచ్చిరి.
ఇచట తీర్థవిధి చేయుదురు. ఇచట దధీచి ఆలయము గలదు.

సంచప్రయాగః— దేవతలు సర్వతీర్థముల నాహ్వానిం
చుతరి, తీర్థరాజు అందుల కంగీకరించని కారణమున, యీ సంచ
ప్రయాగ తీర్థమును దేవతలు సృజించిరి. మిశ్రణతీర్థప్రదక్షిణమున
నింకను తీర్థములు గలవు. దేవత లిచట నొక యజ్ఞము చేసిరి.

విశ్వాక్

మిశ్రణనుండి సీతాపూరు (జం) లో దిగవలయును.
ఇచటకు 22 మైళ్ళు విశ్వాక్. 1350 లో విశ్వనాథఫక్టీ దీనిని
నిర్మించెను. మాస్కో పాజహానుకాలమునాటి మొగలాయీల
శిల్పవైభవముగల గోరీలు చాల కలవు. ఇచటి శిల్పము చూడ
తగినది. ఇచట కుండలపైని చిత్రించు శిల్పము చెప్పతగినది.

హరగా

సీతాపూరునుండి హరగాస్టేషనులో దిగవలయును.
షాచక్రవర్తులలో నొకడైన హరిశ్చంద్రమహారాజు కాలము
నాటి శిల్పసంపద యిచట యధికముగ గలదు. అంతకుముందున్న
హిందూదేవాలయముపై తురకలు ఒక దర్గాను నిర్మించిరి.

గోకర్ణనాథము (వైద్యనాథము)

స్నాత్యా క్షేత్రేషు సర్వేషు యజ్ఞస్తశ్చ సదాశివమ్,
లభస్తే యత్సలం మర్త్యైః తత్సర్వం తత్రదర్శనాత్.

— మార్కండేయ పురాణము

హరగాఢానుండి గోకర్ణనాథ స్టేషనులో దిగవలయును. గోకర్ణనాథమహాదేవుని మందిరము స్టేషనుకు $\frac{1}{2}$ మైలు దూరమందు కలదు. ఇచ్చట నది శివగంగ. ధర్మశాలలు గలవు.

గోకర్ణము - వైద్యనాథము:— త్రేతాయుగమందు రావణుడు కైలాసమున నిరాహారియై మహాదేవునిగూర్చి తపస్సు చేసెను. అప్పుడు శంకరుడు ప్రసన్నుడై రావణుని వరమడుగు మనెను. రావణుడు శంకరుని స్తుతించి 'నేను నీ దర్శనమునకు లంకయందుండి యిచ్చటకు వచ్చటకు మిగుల కష్టపడుచుంటిని. కాన నీవు కైలాసమును వీడి లంకకు రావలయు'నని వేడెను. అంత శంకరు డాతనికి రెండు శివలింగముల నిచ్చి, 'నీవు వీనిని లంకకు గొనిపోము. కాని మార్గమం దెచ్చటను భూమిమీద వీనిని వ్రంచకుము. అట్లు భూమిమీద నుంచిన యవి యచ్చటనే స్థాపితమగు'నని చెప్పెను.

రావణుడా లింగములను కావడియందుంచి మోసి తెచ్చుచుండెను. మార్గమున నాతడు లఘుశంకదీర్చుకొననెంచి సమ్ముఖమున నేతెంచు 'బైజూభక్తుని'కా కావడి యప్పగించి, యేగెను. కాని యీ భక్తు డీ లింగముల బరువును మోయలేక భూమియందుంచెను. అంత నవియచ్చటనే స్థాపితము లయ్యెను. అవియె

నేడు 'గోకర్ణనాథము' 'వైద్యనాథము' అని ప్రసిద్ధి కెక్కినవి. గోకర్ణనాథుని 'చంద్రఖాల్ దేవు'డని గూడ పిలుతురు.

శివగంగ:— ఇచట పరమపావని యగు శివగంగ కలదు. పూజాసామగ్రియంతయు నిచ్చట లభించును. శివరాత్రికి, చైత్ర మాసమందును నిచ్చటకు లక్షలకొలది యాత్రీకులు వత్తురు.

గోకర్ణనాథుని మహిమ:— గోకర్ణనాథుడు పరమ కృపాళువు. భక్తవత్సలుడు. ఇటీవలనే జరిగిన యితిహాస మొండు కలదు. అంధుడు శివభక్తుడు నగు దేవీసహాయుడను భక్తుడు శివ దర్శనమునకు శివరాత్రి కిచ్చటకు వచ్చెను. అర్ధరాత్రివరకు జనము క్రిక్కిరిసి యుండిరి. దర్శనమున కాతనికి తగు నవకాశము లభించ లేదు. పూజారి ద్వారము మూయుసమయమునం దా యంధుడు దర్శనము చేయించమని కోరెను కాని అతడు విసుగుచూపించి ద్వారములు మూసివేసెను.

భగవంతుని దర్శనము కాజాలనందులకు వ్యాకులపడుచు, నాభక్తు డాలయమునకు ప్రదక్షిణము చేయదొడగెను. ప్రతిప్రదక్షి పరిసమాప్తియందు నాతడు శంకరుని నొక గీతముచే స్తుతించు చుండెను. ఇటులాతడు 108 ప్రదక్షిణములు చేయగానే ద్వార ములు తమంతట తామె తెఱచుకొనెను. అంధుడగు నాభక్తుడు చూపునుగూడ బడసెను. అంత నాతడు శంకరుని దర్శించి తరు వాత, 'శైవమనోరంజని' యను గ్రంథమును రచించెను. ఈ గ్రంథము శివభక్తుల కత్యంతము ప్రీతికరమైనది.

ఇచ్చటనుండు పూరువేగు 'గోలా గోకర్ణనాథము' ఇచట సాధువులు, సన్యాసులు నిరంతరము నివసించుచుందురు.

ఈ యాత్ర చేసిన మనుజుని కోరికలన్నియు దీరును. శివగంగ
యందు స్నానముచేసిన దివ్యజ్ఞానము లభించును.

అయోధ్య

“ప్రథమం తత్రతీర్థంతు కథయామి పరాసనే !,
స్వర్గ ద్వారం సముత్పన్నం ప్రథమం సరయూతతే.
స్వర్గద్వార సమం తీర్థం పభూతం నభవిష్యతి,
సత్యం సత్యం పునః సత్యం నా సత్యం మమభాషితమ్.

— రామాయణము.

పరమపావనియగు సరయుతీరమున నొప్పు అయోధ్య
వంటి క్షేత్రము లేనేలేదు. ఇది ముమ్మాటికి సత్యము.

గోకర్ణమునకు
అయోధ్యకు 125 మై.
దూరము. గోకర్ణము
నుండి అయోధ్య చేరు
టకు సీతాపురముచేర
వలయును. అచట
నుండి మీటర్ గేజి
మీద చౌకాఘాట్,

* సరయుతీర స్వర్గద్వారము

మనకావూర్ల మీదుగా నయోధ్య చేరవచ్చును.

బ్రాడ్ గేజి అయోధ్యస్టేషనుకు సమీపమున మహాదేవ
ప్రసాద్ ధర్మశాల కలదు. ఇది చాల పెద్దది. స్టేషనుకు ఊరుకు
సుమారు మైలుపైగా నుండును. ఇచ్చట ఎక్కాలు, టాంగాలు
దొరకును. అయోధ్య సరయునదీతీరమున గలదు. సరయు

ఘాట్ వద్ద నొక ధర్మశాల గలదు. ఇవిగాక చిన్నవి, పెద్దవి వందలకొలది ధర్మశాలలు గలవు. అయోధ్య పెద్దపట్టణము. విశేష శోభాయమానముగ నుండును. అయోధ్యలో ఘోషము నూరుదేవాలయములకు పైగా కలవు. విశేషముగ సాధువులు నివసించుచుందురు.

స్వర్గద్వారఘాటు:— యాత్రీకులు మొదట సరయూనది స్వర్గద్వారఘట్టమున యథావిధిగా స్నానముచేసి తీర్థవిధి చేయవలయును. సరయూనదిలో తాబేళ్ళు అధికముగ గలవు. తరువాత నచ్చటకు సమీపమునగల నాగేశ్వరనాథమందిరమందు శంకరుని దర్శించవలెను. స్వర్గద్వారఘాటులో శ్రీరామనవమి కే జన మధికముగ నుండుటచే స్నానముచేయుటకు తగినవసతి లేదు. ఇచట పండాలుందురు. వార లీక్షేత్రమున చూడతగిన స్థానముల నన్నిటిని మొటనుండి చూపుదురు. ఇచట పండాలు కఠినహృదయులు. నాగేశ్వరనాథుని దర్శించినపిమ్మట—

శ్రీరామజన్మస్థానము:— శ్రీరాముడు జన్మించిన భవనమును పడగొట్టి, ముగలు లిచ్చట నొక మసీదు కట్టిరి. మన దేశమున గల ప్రతిక్షేత్రమునందలి, పట్టణమందలి ప్రాచీన భారతీయుల కళాసంపద సర్వవిధముల మహమ్మదీయ పరిపాలనకాలములో నీరీతిగా ధ్వంసము చేయబడినది. నాటి భారతీయ కళాసంపద నేడు నామమాత్రావశిష్టమై కొన్నిచోట్ల శిథిలములు కాననగును. శ్రీరాముని జన్మస్థానము ప్రస్తుత మీమశీదు నాను కొనియే యున్నది. రామ జన్మస్థానమును దర్శించిన మనుజుడు ఎనుబది నాల్గుకోట్ల యోనులందు గల కష్టములనుండి విముక్తు

డగునని చెప్పుదురు. జన్మస్థానమందు శ్రీరాముని బాల్యమును సూచించు చిన్నచిన్న విగ్రహములు గలవు. దీని కెదురుగానే — *‘భక్తి’ గలదు. ఇచ్చట కొన్ని రాతిపాత్రలుగలవు. కౌసల్యాదేవి యిచ్చట వంట వండెడిదని చెప్పుదురు. పూర్వము రాణులు గూడ స్వయముగానే వంట చేయుచుండెడివారట.

హనుమాన్ గర్భి:— ఇది 100 గజములు యెత్తుగల నొక పర్వతమును నలుపలకలుగ దొలిచి నిర్మించిరి. ఇది ఎత్తుగ నుండుటచే దూరమునుండియే చూడవచ్చును. శ్రీరాముని కాల ముం దీ పర్వతమునందు హనుమంతుడు నివసించెడివాడట. అయోధ్యయం దిది యొక ప్రధానస్థానము. హనుమాన్ గర్భికి చాల భూమి కలదు. పుణ్యాత్ములెవరేని అయోధ్యలో సత్రము కట్టించదలచిన హనుమాన్ గర్భి ధర్మకర్తలవలన భూమి లభించును. ఇచట వానర్ సైన్య మధికము. వాని బాధయు నధికమే. ప్రసాదమును యెంతజాగ్రత్తగ గ్రహించినను రామసైన్యము మచ్చికగన్నవానివలె చేతనుండి లాగికొనును.

రోడ్డుమీదనుండి సుమారు ఏబది మైళ్లక్కిన గర్భి ముఖద్వారము వచ్చును. లోపల హనుమానుని విగ్రహము కలదు. ఇచ్చట నీ విగ్రహము, విశ్రాంతి దీసికొనుచున్నటుల మలపబడి యున్నది. ప్రతి మంగళవారము, శ్రీరామనవమికి యిచటకు చాలమంది జనము వత్తురు. అయోధ్య యందు గోస్వామి తులసీదాసు రచించిన ‘హనుమాన్ చాలీసా’ ను

* శిశువు జన్మించినపుడు ఆరవదినమందొక యుత్సవము చేయుదురు. ఆ దినము నకు “భక్తి” యని పేరు. ఆ యుత్సవము చేసినచోటు యీ భక్తి

రోజునకొక 100 పర్యాయముల చొప్పున 21 రోజులు పఠించిన నభీష్ట సిద్ధియగునని చెప్పుదురు. అయోధ్య రోడ్లమీదనుండి చూచిన నిదియొక కోటవలె కాననగును.

చింతతోట:— హనుమాన్ గర్భాక్షి వెనుక 'చింతతోట' కలదు. ఇచట చాల చింతచెట్లుకలవు. ఇది చాల పెద్దతోట. గర్భ మహాంతుద్వారా నీచ్చట ప్రాతః సాయంసమయములందు శనగ గుగ్గిలు వేలకొలది వానరములకు పెట్టబడును. ఆ సమయమందలి వానర సైన్యము చూడదగినది. శ్రీరామచంద్రుని స్మృతి చిహ్నము లీపట్టణమునం దనేకములు గలవు. అందు కొన్నిటిని మాత్ర మీదిగువ వ్రాయబడుచున్నవి.

* కనక భవనము

కనకభవనము:— టీకమ్ గర్భ మహారాజీ మందిరమును లక్షలకొలది రూప్యములు వెచ్చించి కట్టించెను. ఇది చాల సుజననధర్మగు మందిరము. నిత్యము మోక్షయోగ యుత్సవ మిచ్చట జరుగుచుండును. లోకల సీతా రాముల విగ్రహములు గలవు. ఎదుట పెద్ద సభామండపము, ఒక పూలతోట గలవు.

కోవ భవనము:— మంధర చెప్పిన చాడీలను విని కై కేయి కోపించి దశరథుని వరములడిగిన దిచ్చటనే. కై కేయి దశరథమూర్తులు కలవు.

సీత వంటెల్లు:— ఇచ్చట సీతాదేవి వంట చేయుచుండెడి దట. ఇచట సీతారాములు రాణులతోకూడిన దశరథుని విగ్రహములు గలవు. ఇచట భూగర్భమందు సీత వంటచేయు ప్రదే

శము గలదు. గానిని చూచుటకు మెట్లుదిగి లోనికి వెళ్ళవలయును. ఇచ్చట పొయ్యి, కొన్ని పాత్రలు గలవు. మఱియు వసిష్ఠుడు, నీత, లక్ష్మీ విగ్రహములు గలవు.

రాజమహల్:— ఇచ్చట నొక మందిరమందు లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులతో కూడిన, సీతారాముల విగ్రహములు, వసిష్ఠుని పాదుకలు గలవు.

రత్న సింహాసనము:— సీతారామ లక్ష్మణుల విగ్రహములు గలవు. శ్రీరాముడు రాజ్యముచేయు సమయమం దిచ్చటనే శ్రీరాముడుండెడి వాడని చెప్పుదురు.

ఆనంద భవనము:— ఇచ్చట కౌసల్య వడియందు రాముడు, కైక వడియందు భరతుడు, సుమిత్ర వడియందు లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులున్న విగ్రహములు గలవు. ఇచ్చటకు శ్రీరాముని బాల లీలలను జూచుటకు కాకభుశుండమహర్షి వచ్చుచుండెడివాడట. ఇచ్చట కాకభుశుండుని విగ్రహముకూడ కలదు.

రాముని కచేరీ:— ఇది శ్రీరాముని న్యాయస్థానము. ఇచ్చటనే రాముడు సీతనుగూర్చిన లోకోపవాదమును వినెను.

నందిగ్రామము:— ఇది అయోధ్యకు 14 మైళ్ల దూరమున యమునాతీరమున గల పవిత్రస్థానము. రాముడు వసవాసము చేయుచుండ భరతుడు శ్రీరాముని పాదుకలను సింహాసనమందుంచి, వల్కలధారియై తపస్సుచేసిన ప్రదేశ మిదియే. ఇచ్చట భరతుని స్మృతి చిహ్నములుగ భరతమందిరము, భరత కుండము మొదలగు స్థానములు గలవు.

లక్ష్మణకీల్లా:— స్వర్గద్వారఘాటుకు కొంచెము దూరమందొక మిట్టయందు లక్ష్మణమందిరముగలదు. ఇచ్చట లక్ష్మణ విగ్రహము గలదు. ఇచ్చట సెవ్వరు ససత్యము పలుకరు. అట్లు పలికిన యుక్తమగుశిక్ష నాత డనుభవించును. ఇచ్చటి కోర్టులు కూడ పెద్దపెద్ద విషయముల నీ లక్ష్మణునియందు భారమువైచి నిశ్చింతగ నుందురు. లక్ష్మణునిమీద నొట్టుపెట్టిన వానినిగూర్చి జనులకు సంజేహముండదు.

మణిపర్వతము:— ఇచ్చట సీత ఊయల యూగుచుండెడిదట. ఇప్పుడుకూడ శ్రావణమాసమందు, ప్రథమమున ఇచ్చటనే యీ యుత్సవ మారంభింపబడును తరువాత అయోధ్యయందలి జనులందరును, ఊయల నూగుదురు.

గుప్తారఘాటు:— ఇది అయోధ్యకు 7 మైళ్లు. పైజాబాదుకు మూడు మైళ్ళు. ఇచ్చటనుండియే రాముడు * 'సాకేతము' నకు వెడలెనట. లక్ష్మణుడు యోగమార్గమున శరీరమిచ్చటనే త్యజించెను. అంత భ్రాతృవియోగ ఖిన్నుడగు రాముడయోధ్యా పురజను లందరితో, దివ్యవిమానారూఢుడై సాకేతధామమును జేరెను. ఆవిషయము నీ ఘట్టము స్మృతికిదెచ్చును. ఇచ్చట సరయూనది యనేక పాయలుగాచీలి గంగవలె, వేగముగా ప్రవహించుచుండును. ఈ దృశ్యము చూచుట కతిమనోహరముగ నుండును. ఈ కారణముచే దీనిని సహస్రధారాయని జనులు వాకొనుచుందురు. ఇచ్చట 'గుప్తహరి' మందిరము గలదు. యాత్రీకులు స్వామిని దర్శించి పూజింతురు.

[* సాకేతము, వైకుంఠము పర్యాయపదములు. వైకుంఠము శ్రీవిష్ణు ధామమైన, సాకేతము శ్రీరామధామము.]

సూర్యకుండము:— ఇది సూర్యవంశస్థుల స్మృతిచిహ్నముగ త్రవ్వబడిన సరస్సు. దీనికి మూడువైపుల రేవులు గలవు. ఇది రామఘాటుకు నాలుగుమైళ్ల దూరమున గలదు. సరస్సు ఒడ్డున “సూర్యమందిరము” కలదు. యాత్రీకులు సరస్సున స్నానముచేసి, సూర్యుని యారాధింతురు.

రఘునాథదాసబాజా శిబిరము:— ఇచ్చట చాలమంది సాధువులు నివసించుచుందురు. వారికి భోజనాదిక విచ్చటనే లభించును. రఘునాథదాసాక చౌకీదారు. అతనికి రామాయణ మన్న మిక్కిలి ప్రీతి. ఒక దినమం దాతడు రామాయణమును వినుచు, తన్మయుడై తన డ్యూటీకి పోలేడు. కాగి భక్తవత్సలుడగు శ్రీరాము డాతని కర్తవ్యమును, చౌకీదారు వేషము ధరించి నిర్వర్తించెను. సమయము దాటినమీదట, స్మృతి వచ్చి, రఘునాథదాసు చౌకీదారువేషముతో వెళ్లునప్పటి కాలని కీవార్త తెలిసెను. భక్తవత్సలుని వాత్సల్యము గని, ప్రేమవిహ్వలుడై యాతడు నౌకరీవీసి, రామభజన చేయదొడగెను. క్రమముగ నాత డొక గొప్ప మహాత్ము డయ్యెను. ఆయన చనిపోయిన రోజున అయోధ్యా పురవాసులు చాలమంది యుపవసించి, యాయన చితాభస్మమును నుదుట ధరించిరి. ఇట్టి మహాత్ముల స్థానము లింకను అయోధ్యలో చాల కలవు.

మనీరామ్ బాబా స్థానము:— బాబా రఘునాథదాసు స్థానమునకన్న నిది పెద్దది. సుమారు రెండేకరముల భూభాగము లేకుపెడలతో నిండియున్నది. ఇచట చాలమంది మహాత్ములు గలరు. బాబామనీరామ్ చాల మహాత్వ సంపన్నుడగు సాధువు.

బాబామాథోదాస్ అఖాడా:— ఇచ్చట గురునానక్ పంథీయులగు సాధువు లధికముగ నుండురు. వారల కిచ్చట భోజన సౌకర్యము గలదు.

అయోధ్యలో నింకను నిత్యము 100 మంది సాధువులకు సన్యాసులకు భోజనము పెట్టు సంస్థలు యుమా రిదువదికి పై గా కలవు. ఈ ప్రదేశములందు సర్వదా అఖండ సేతారామనామ సంకీర్తన జరుగుచుండును.

తులసీచౌరా:— ఇది యొక పెద్ద యరుగు. ఇచ్చటనే గోస్వామి తులసీదాసు రామచరిత మానస (రామాయణము) మును వ్రాసెనట. ఇచ్చట తఱచు రామాయణ పురాణ కాల క్షేపము జరుగుచుండును.

ఇంకను చూడలేగినవి:— రత్నభవనము, త్రేతాయుగ దేవాలయము, శిరోజరాయమంటపము, శ్రీరామ పంచాయతన సువర్ణవిగ్రహములు, కుబాబ్ ఘాటువద్దగల యశోకవృక్షము, (ఇచ్చట శ్రీరామనవమికి విశేషముగ నుత్సవము జరుగును. లక్షల కొలది యాత్రీకు లరుదెంతురు) నాగేశ్వర దేవాలయము, తులసీ దాసు మందిరము, దశరథభవనము, భువనేశ్వరీ హరిహరేశమందిరము, రూపకిల్యాణమందిరము, సరయూదేవి, సరయూ ఘట్టములు, కాలారామ్ మందిరములు, (ఇట కోట్లకొలది రామకోటి గ్రంథములు చక్కనిబీరువాలో నలంకరించి నిత్యము భక్తితో పూజించుచు, సంకీర్తన చేయుదురు) దీపకళామందిరము, శ్రీరామ సతీరదాస వేదాంతజీ, శ్రీ పరమహంస రామమంగళదాస్ జీ, (ఇట గోడలమీద పండాలు మోసముచేయుదురని, ఇంగ్లీషువారు

ఇంగ్లీషులో పెద్దయక్షరములతో (వాసిరి) ప్రిక్టో యామహారాణి తోట మొదలగుసానములు చూడతగినవి. తులసీదాసు గామాయణమున గల విశేషములన్నియు చూడతగినవి.

అయోధ్యలో నిత్యము యిరువదినాలుగుగంటలు అఖండ హరినామసంకీర్తనము చేయు సంస్థలు చాల కలవు. ఈ సంస్థలు కొన్ని వత్సరములనుండి యీరీతిగా చేయుచున్నవి. ఈ సంస్థలు కొన్ని గవర్నమెంటు రిజిష్టరు అయినవి.

చరిత్రలు:— రావణసంహారముచేసి శ్రీరాముడు హనుమ ద్విభీషణాంగద సుగ్రీవాదులతో నయోధ్యకు వచ్చెను. అపుడు రాముడు వారలుండుటకు తగినగృహములను నిర్మింప జేయించెను. అవియన్నియు నిపుడు కాలగర్భమున లీనమై జీరించి పోయినవి. కాని వారిపేరున బరగు 'విభీషణకుండము' 'సుగ్రీవకుండము' 'సీతాకుండము' 'అగ్నికుండము' మొదలగు సరస్సులు నేడును కాననగును.

కాశీయ: దువలె నిచ్చటను మహారాజుల భవనములు గలవు. అందు 'దమవాడిమహల్' చూడతగినది. అయోధ్యయందు 'అయోధ్యరాజులై బ్రేరి' యను పెద్ద గ్రంథాలయ మొకటి కలదు. అయోధ్యయందు సంస్కృతవిద్యా ప్రచార మధికము. ఇక్కడ 'బడేస్థాన్' ఒక పెద్ద విద్యాలయము. ఇంకను చిన్నచిన్న పాఠశాలలు చాల గలవు.

అయోధ్య ప్రదక్షిణము:— ఈ ష్టేత్రము వాల్మీకి రామాయణము ననుసరించి 12 యోజనముల పొడవు, 3 యోజనముల వెడల్పు గలది. కార్తీకమాసమున నీ ష్టేత్రమును

ప్రదక్షిణము చేయుటకు లక్షలకొలది యాత్రీకులు సీతారామ నామ సంకీర్తనము చేయుచు బయలుదేరుదురు. ఈ పరిక్రమ యందింకను దేవాలయములు కాననగును. భూగర్భమునం దిప్పుడుకూడ పెద్దపెద్ద యిటుకలు, భస్మము మొదలగు పరికరములు ప్రాచీనాయోధ్యాపట్టణ స్మృతిచిహ్నములుగ లభించును.

అయోధ్య వనయాత్ర:— అయోధ్యవనయాత్ర కూడ యాత్రీకులు చేయుదురు. ఈ యాత్రయందు ‘పావనవనము, పుష్కరవనము, ఘోరవనము’ మొదలగునవి కాననగును. కాని యీ యాత్రకు కాల మధికమగును. కాన సీ యాత్ర చేయు వారలు చాల తక్కువగ నుందురు. భరతుడు దశరథున కంత్యేష్ఠి చేసిన ప్రదేశ మయోధ్యకు 7 మైళ్ళ దూరమున సరయుతీరమున గలదు.

అయోధ్యయందు 15 వేల వైష్ణవులు గలరు. కాశీయందు వలె నిచ్చటను మరణించుట కేతెంచి, భక్తులు నివసించుదురు.

“అయోధ్యా మధురా మయా కాశీ కాంచీ అపరికా,
పురీ ద్వారకతీచైవ సప్త తే మోక్షదాయకాః॥

ఇటులీ ష్టేత్రము మోక్షము నిచ్చు సప్త పురములం దొకటియై యున్నది. మహాభారత వనపర్వమున, ‘అయోధ్యను దర్శించి, గుప్తారఘాటులో స్నానముచేయు మనుజుడు సర్వపాప వినిర్ముక్తుడగును. మఱియు నిచ్చట మరణించినవారలు మోక్షము బడయుదు’ రనియు కలదు. అయోధ్యను గురించి, యింకను రామాయణమున, దేవీభాగవతమున, విష్ణుపురాణమున విపులముగ వర్ణింపబడినది.

శివ మందిరములు, నాగేశ్వర మహాదేవాలయము:—
శ్రీరాముడు తన యవతారము చాలించగనే అయోధ్య జన
శూన్యమై పోయెను. కుశుడు మరల నయోధ్యను సాలించుచు,
ఒకనాడు సరయునదలో జలక్రీడ చేయుతరి, కుశుని చేతికంక
ణము నదిలో జారిపోగా, దానిని నాగకన్య లపహరించిరి. ఈ
సంగతి తెలిసి కుశుడు నాగముల సంహరింపదొడగగ, శివభక్తు
లగు నాగకన్యలు శివుని ప్రార్థించగ శివుడు ప్రత్యక్షమై కుశుని
శాంతింపజేయ, కుశుడు శివుని అయోధ్యలో నుండుమని ప్రార్థిం
చెను. శివుడు నాటియుండియు నాగేశ్వరుడని పిలువబడుచుండెను.
ఈ స్వామిదర్శనము వినా అయోధ్యయాత్ర వ్యర్థము.

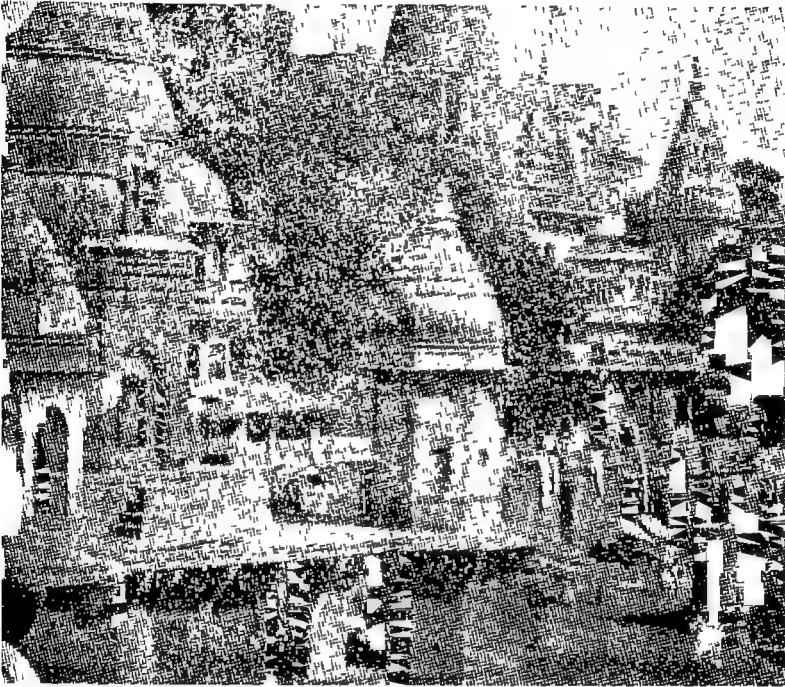
దర్శనేశ్వర మందిరము, రాజరాజేశ్వర మందిరము, ఈ
రెండును శివాలయములె. ఈ రెంటిని దర్శనసింహమహారాజు
కట్టించెను.

త్రేతానాథమందిరము:— ఈ మందిమున త్రేతాయుగము
నాటికి 14 విగ్రహములు బంగారపువి గలవు. రామలక్ష్మణ
భరత శత్రుఘ్నుల, వారి భార్యల విగ్రహములు కలవు. ఒక్క
ఏకాదశినాడుమాత్రమే దర్శనము. ఇతిర్రోజులలో రు. 1-4.0
యిచ్చినగాని దర్శనము లేదు.

జౌనపురము (జమదగ్ని పురము)

అయోధ్యకు జౌనపురము నేషనుకు 50 మైళ్ళదూరము.
పట్టణము నైషనుకు చేరియున్నది. ఇచ్చట టాంగాలు, ఎక్కాలు
దొరకును.

ప్రాచీన యమదగ్ని పురమే యమనపురమై, నేడు జౌనపురమైనది. పరశురాముని తండ్రి యమదగ్ని (జమదగ్ని) తపస్సు చేసిన ప్రదేశమిదియె. పిమ్మట దీని కీపేరు వచ్చినది. కాశీకి, అయోధ్యకు మధ్యనుండుట వలన నిచ్చటకు సర్వదా

* కాశీఘాట్ - (చూడుడు కాశీ.)

యాత్రీకు లరుదెంచుచుండురు. గంగానాగర యాత్రాసమయ మందిచ్చటకు దూరదూరములందుండి మహాత్ము లరుదెంతురు. ఇచ్చట నది 'గోమతీ'. గోమతీతీరమున 'కృష్ణకుటీర' మను పేర చక్కని పెద్ద ధర్మశాలయొకటి కలదు. రెండువందల మంది సుఖముగ నివసించవచ్చును. అన్ని వసతులు గలవు. జౌనపురము జిల్లా హెడ్ క్వార్టర్సు. ఇచట సంస్కృతపాఠశాల, కన్యాపాఠ శాలయు గలవు.

హనుమాన్ ఘాటు:— ఇది ధర్మశాల కెదురుగనున్నది. ఇందనుమద్విగ్రహము గలదు. ఈ మందిరమున కెదురుగ, నశ్వత్త వృక్షము కలదు. ప్రతి మంగళవార మిచ్చటకు చాలమంది భక్తులు వత్తురు. ఈ దేవాలయమునకు సమీపముననే ‘శివాలయము, సత్యనారాయణస్వామి కోవెల’ కలవు. ఈ కోవెల కెదుట నొక చిన్న ధర్మశాలయు, ‘మిత్రశాసీ’ మందిరము కలవు. ఇందు ‘శ్రీకృష్ణ విగ్రహ’ మతి మనోహరముగ నున్నది. పూజా సామాగ్రి యంతయు లభించును.

గూలరీఘాట్:— ఇది యొక విశాలమగు దేవాలయము. ఇందు రాధాకృష్ణుల విగ్రహములు గలవు. సాధువులు, సన్యాసులు ఆగుటకు తగు సౌకర్యములు గలవు.

అచలాఘాట్:— ఇది గురునానక్ మార్గగామి యగు నారాయణదాసుని స్థానము. కాని యిచ్చట నన్ని సాంప్రదాయములవారికి భోజనాది సౌకర్యములు లభించును. ఈ ఘట్టము చాల పెద్దది. ఇందు 200 మంది జను లొకసారి స్నానము చేయవచ్చును. ఘట్టము ఒడ్డున నొక ధర్మశాల కలదు.

యమ (జమ)దగ్గిర ఆశ్రమము:— నేడు దీనిని “జమేధా” యని పిలుతురు. ఇచ్చటకు మూడుమైళ్లదూరమున గోమతీ తీరమున నొక యాశ్రమము కలదు. కొలది కాలము క్రిందట నిచ్చట నొక పరమహంస నివసించు చుండెను. ఆయన యోగ మార్గమున శరీరమును విసర్జించి, యోగాగ్ని చే శరీరమును దగ్ధమొనర్చెను. ఇచ్చట యాయోగీశ్వరుని సమాధి కలదు. ప్రతి

సంవత్సరము కార్తీక బ ౨ పరమహంస నిర్యాణదినము. ఆ సమయమున వేలాదిజను లాయన సమాధిని పూజింతురు.

యాకియాదేవి:— ఇదియొక ప్రసిద్ధమైన సిద్ధపీఠము. ఇచ్చట నొక దేవీ ఆలయము గలదు. సోమవారమునకు, పూర్ణిమకు ఇచటకు చాలమంది యరుదెంతురు. మందిరమునకు సమీపమున నొక సరస్సు గలదు. దాని యొడ్డున “రాధాకృష్ణా” ఆలయము కలదు. ధర్మశాల, కొన్ని దుకాణములు కలవు.

సూర్యఘాట్:— గోమతీ తీరమందలి యొక ప్రసిద్ధమగు ఘట్టము. ఇచట చాల దేవాలయములు గలవు.

వామఘాట్:— ఇది రుద్రఘాటు. యమదగ్నిపురము యమునపురమైన రోజులలో, సెచ్చట యవనులు రాజ్యాధికారము నెరపుచు, చాల దేవాలయములను ధ్వంసముచేసి మిగుల నెత్తగు రెండు మసీదులను కట్టిరి. ఆ దేవాలయ శిథిలములు నేడును కాననగును.

ఫిరోజ్ శాహ్ కోట:— ఇది గోమతీ తీరమున గలదు. కోట గోడలు లోపల, బయట గడ్డిగాదముతో నిండియున్నవి. లోపలి భవనము లింకను మంచిస్థితియం దున్నవి. గోమతీ నదిమీద సికందర్ శాహ్ కట్టించిన వంతెనకూడ కలదు. వంతెనమీదకూడ దుకాణములు గలవు.

సాంవ్ నాథ్:— (సర్పనాథము) ఈ దేవాలయము జౌన్ పూరుకు 5 మైళ్ల దూరమున గలదు. ఇచట శివుడు “సర్పనాథు”డను పేర వెలసియుండెను. ఆలయమునకు సమీపమున నొక సరస్సు గలదు. క్రీ. శ. 1930 సం. మున, యిచ్చట నొకమిట్టను

త్రవ్వగా, నొక శివాలయము బయటపడెను. ఇటు లిచ్చట భూగర్భమునుండి, యాలయములు, శిథిలభాగము లప్పుడప్పుడు బయల్పడుచుండును. ఇట్టి మహా త్రర దేవాలయము లింకను భూగర్భమున నెన్నిగలవో కదా! పితృప్రేమను చూపి ప్రకటించిన పరశురాముని పరమవవిత్రస్థాన మిదియె. ఈ స్థానము నుండియే పరశురాముడు జైత్రయాత్రకు వెళులెను.

ప్రయాగ (అలహాబాదు)

‘పంచయోజన విస్తీర్ణం ప్రయాగస్య శు మండలమ్,
ప్రవిష్టస్యైవ తద్భూమి వశ్యమేధః పజేపజే.’

“యత్ర గంగా చ యమునా యత్ర చైవ సరస్వతీ,
తత్ర స్నాత్వా చ పీత్వా చ ముక్తిభాగీ న సంశయః.”

— పద్మపురాణము.

గంగా, యమునా, సరస్వతీ సంగమమున స్నాన, పానములచే తప్పక ముక్తి కలుగును.

జౌన్ పూర్ - జపరాబాద్ (జం) - ఫాఫామాపూ (జం) ల మీదుగ అలహాబాద్ చేరవలయును.

అలహాబాద్ పెద్ద జంక్షను. ఇది చాల పెద్దపట్టణము. షుమారు జనాభా 3,32,290. ప్రతినవతేజరము దేశదేశములందుండి యాత్రికులు లక్షలకొలది యీ జైత్రమునకు వచ్చుచుందురు. కుంభమేలాసమయమున నిచట కపార జననముదాయము వచ్చును. ఇది జంక్షనునగుట నిటనుండి దశదిశలకు రైల్వే మార్గము లేర్పరుపబడినవి. ఇచటగల రైల్వే మార్గములు సంక్షేపముగ నీ దిగువ వివరింపబడుచున్నవి.

ఇలాహాబాదుజంక్షన్:— ఇక్కడనుండి ఢిల్లీ, ఝాంసీ, జబల్ పూరు, కలకత్తా, కాశీ, లక్నో మొదలగు ప్రదేశములకు రైళ్ళు పోవును.

నై నీ:— ఇది అలహాబాదు జంక్షనుకు 4 మైళ్ళ దూరమున గలదు. కలకత్తా, జబల్ పూరు, ఝాంసీ పోవుబండ్లు ఈ స్టేషను నుండి పోవును.

ప్రయాగ:— అలహాబాదుస్టేషనుండి కాశీ పోవునపుడు 2 మైళ్ళదూరమున మొదటవచ్చు స్టేషన్ ప్రయాగయే. దీని కెదురుగానే గంగ కావలియొడ్డున 'ఫఫామాఘా' స్టేషను కలదు.

ప్రయాగ ఘాట్:— గంగాస్నానమునకు వెళ్ళుటకు ప్రయాగస్టేషనునుండి యొక బ్రాంచి దారాగంజివరకు పోయినది. ఈ స్టేషన్ పేరు ప్రయాగఘాట్. ఈ రైలు కేవలము ఉత్సవ సమయములందు మాత్రమే నడుపబడును.

త్రివేణీసంగమస్టేషను:— ఇది సంగమమునకు సమీపమున అనకట్టకుదగ్గర 1930 లో కట్టెరి. ఈ రైలు అలహాబాదు జంక్షన్ నుండి వచ్చుచున్నది. దీనినికూడ ఉత్సవసమయములందే ఉపయోగింతురు.

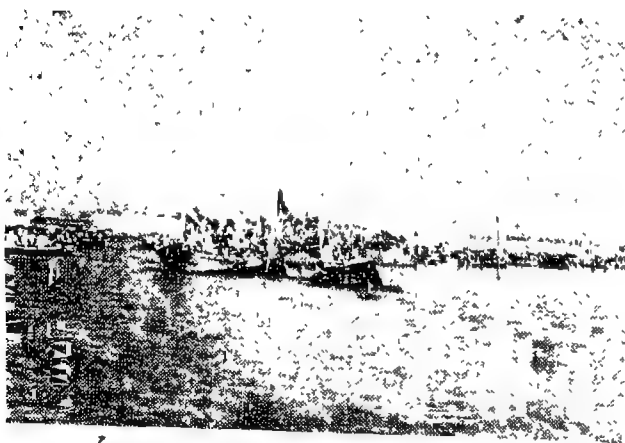
అలహాబాదుసిటీ:— ఇది పట్టణమునకు మధ్యగలదు. ఇచ్చటనుండి కాశీ, గోరఖ్ పూరు, కటిహార్ కు వెళ్ళవచ్చును.

ఐజిట్ బ్రిడ్జి:— ఇది అలహాబాదుసిటీకి 3 మైళ్ల దూరమున నున్న రెండవస్టేషను. దీనితో "దారాగంజ్" బస్టి కలసి యున్నది.

ఝానీ:— ఇది గంగ కావలియొద్దననున్న ఏజిట్ బ్రిడ్జికి మొదటి స్టేషను.

వసతులు:— యాత్రీకు లాగుట కిచ్చట ధర్మశాలలనేకములు గలవు. పండాలు గృహములుకూడ చాలగలవు. యాత్రీకులు పండాలు గృహములందును బసచేయుదురు. ప్రయాగ స్టేషనుకు సమీపమున నొక ధర్మశాల కలదు. అలహాబాదు జంక్షన్ వద్ద మరియొకటి కలదు. ఈ ధర్మశాల చాలయందముగ సౌకర్యముగ నుండును.

ముత్తిగంజిలోను, ధారాగంజిలోను ఖుస్రూబాగ్ సమీపమునను ధర్మశాలలు కలవు.

* త్రిశేఠీ సంగమము

ప్రాచీన చరిత్ర:—

ప్రాచీనకాలమం దీ షేత్రము “వాసుకి దహా” మని పిలువబడుచుండెడిది.

బ్రహ్మ యిచట నొక పెద్దయజ్ఞముచేసెను.

అప్పటినుండియుదీనికి

ప్రయాగ యని పేరు

వచ్చెను. అక్కడ దీనికి అలహాబాదని పేరు పెట్టెను. నేడధికముగ నీ షేత్ర మీపేరనే వాడబడుచున్నది.

సంకల్పము:— ..... భరతఖండే ఆర్యావర్తాంతరత బ్రహ్మకై వర్తకదేశే విష్ణుప్రజాపతిశేత్రే షట్కోణమధ్యే,

అంతర్వేద్యాం భాగీరథ్యాః పశ్చిమేభాగే, కాళింద్యాః ఉత్తరేతీరే, వటస్యపూర్వదిగ్భాగే, విక్రమశకే జాద్ధావతారే..... సంవత్సరే (అని సంకల్పము చెప్పుకొనవలెను)

కుంభమేళా సమయమున నిత్యము రాత్రిభాగము త్రివేణీ సంగమము చూడదగినది. స్త్రీలు గంగను వివిధ పూలతోను, దీపములతోను పూజింతురు. సహస్ర సంఖ్యాకములగు దీపములు నదిలోచూడ చుక్కలవలె ప్రకాశించుచు నేత్రపర్వ మొనర్చును. స్త్రీలు నావలో భగవన్నామ సంకీర్తనము చేయుచు, నదిలో ప్రయాణము చేయుతరి దృశ్యముచూడ మిక్కిలి యానందదాయకముగ నుండును. కుంభమేలాకు వివిధ ప్రాంతములనుండి, మహారాజులు, జమీందారులు, మహాంతులు వారి వారి పరివారముతో విచ్చేయుదురు.

త్రివేణి:— గంగా- యమునలు ప్రత్యక్షముగను, సరస్వతి యంతర్వాహినిగను కలిసినచోటే త్రివేణియని పిలువబడుచుండెను. త్రివేణి త్రివిధతాపములను హరించును. అన్యక్షేత్రములందుకంటె ప్రయాగయందు ముండనమునకు విశేష మహత్వము కలదు.

“ రాజా వారాజపుత్రోవా లక్ష్మీపతిశేషవా,
ప్రయాగేపవనం కుర్యా దన్యక్షేత్రే కథాచన॥ ”

అన్యక్షేత్రములందు వపనము మానినను ప్రయాగయందు విధిగా ముండనము చేయించుకొనవలయును. వశశము చేయించుకొని, త్రివేణియందు యథావిధిగా స్నానమాచరించి తీర్థవిధి చేయవలయును. సంగమస్థానము బురదగనుండుటచే, యాత్రి

కులు నావయందు సంగమసానమున కేగి స్నానము చేయుదురు. అన్నశ్రాద్ధము చేయతలచిన పండాలు తమ గృహమున నన్ని యేర్పాట్లు చేయుదురు. చాలమంది యాత్రికులు ఆమశ్రాద్ధము (పిండితో) గ చేయుదురు. — ప్రయాగ సర్వతీర్థముల కధిరాజు. (తీర్థరాజమని సార్థకనామము) ఇది మూడుభాగములుగనున్నది.

1. ప్రయాగ:- గంగాయమున మధ్యభాగము.
2. అలర్కపూర్ - లేక అరైల్:- యమున పశ్చిమతీరము.
3. ప్రతిష్ఠానపురము - లేక ఝూసి:- గంగా దక్షిణతీరము.

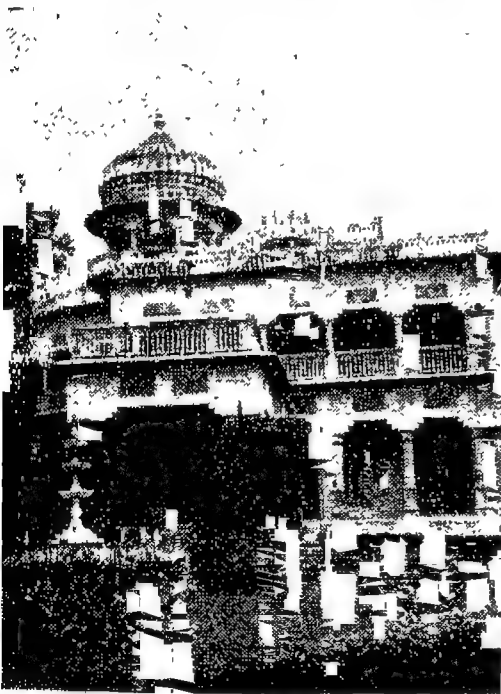
ప్రయాగ ప్రజాపతి క్షేత్రము. ఇచ్చట మాఘస్నాన మనంత పుణ్యప్రదము. మాఘస్నాన మహిమ, ప్రయాగ మహిమ - నారద, విష్ణు, పాద్మ, స్కాంద పురాణములలో విశేషించి వర్ణింపబడినది.

గంగ పట్టుట:- ప్రయాగలో గంగను పూజించి, కలశములలో గంగను నింపి, మరల పూజించి యాత్రికులు గృహములకు దెత్తురు. హిమాలయముల నుండి గంగ యితర నదుల సంబంధము లేకయె వచ్చినందున అసలుగంగను యిచట గ్రహింతురు. ఇది మొదలు కాశీకి చేరులోగా కొన్ని నదులు కలియును. హరిద్వారము వెళ్లతలచినవారు, హరిద్వారములో పట్టుదురు.

వేణీప్రదానము:- పసుపువస్త్రములు దంపతులుధరించి త్రివేణికిచేరి, అచట స్త్రీకి ప్రాయశ్చిత్తము చేయించి, జుట్టు మధ్యగల కేశములు చిన్నజడగనల్లి, దానిని భర్త కత్తిరించి, ఆవేణినిపూజించి, త్రివేణియందుంచుదురు. ఆదంపతులు ధరించిన

పనుపు వస్త్రములను పండాలు తీసికొందురు. ఈ వేణీప్రదాన మహోత్సవము పురాణములలో మిక్కిలి వర్ణింపబడినది.

అక్షయవటము:— త్రివేణిలో స్నానాదికృత్యము లాచరించినతెనుక నక్షయవటమును దర్శించవచ్చును. ఇది అగ్గురు క్ర. శ. 1515 లో నిర్మించిన కోటయందు కలదు. కోటయందు పూర్వముగల యంతఃపురములు నేడు శస్త్రాగారములుగనున్నవి.

ఆనందధివనము

కోటలో గల నక్షయవటమును సర్వసాధారణముగ నందరు దర్శించవచ్చును. కోటలోని మిగిలిన భాగములు జూచుటకు ప్రత్యేకమగు ననుమతిని పొందవలయును. ఈయక్షయవటము నొక గుహయందున్నది. మొదటిభాగముమాత్రము కాననగును. మధ్యభాగము కాశియందున, అగ్రము గయయందు చూడనగును. అక్షయవటముగల గుహను

(ఉత్తరప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సౌజన్యముతో)

పాతాళమందిర మని పిలుతురు. మెట్లు దిగి లోనికిగ వలయును. దీపపు వెలుతురున, నన్నియు దర్శించ వచ్చును. శాస్త్రము లీయక్షయ వటము, ప్రలయకాలమునగూడ నశించదనియు, దర్శనమాత్రమున పాపములను నశింపజేయు ననియు చెప్పుచున్నవి.

ఈ అక్షయవటమువద్ద భర్మరాజు, అన్నపూర్ణ, సంకట
మోచన, మహాలక్ష్మి, ఆదిగణేశ్వరుడు, బాలముకుందుడు,
శూలటంకేశ్వరమహాదేవుడు, గౌరీశంకరుడు, నరసింహస్వామి,
దత్తాత్రేయుడు, సూర్యుడు, అనసూయదేవి, వాయువు, వరు
ణుడు, మార్కండేయుడు, అగ్ని, దుగ్ధనాథుడు, దూర్వాసుడు,
గోరఖ్ నాథుడు వీరల మూర్తులు కాననగును.

ఇది భూగర్భమున నిటు లెందు కేర్పరుపబడెనో సహేతు
కముగ తెలియదు. ఇచ్చటనే అశోకుడు (క్రీ. పూ. 3 శ) పాతిన
29½ అ. ఎత్తుగల స్తంభము గలదు. స్తంభమున శిలాశాసన
మొందు గలదుగాని, అదియేదో స్పష్టముగ తెలియుటలేదు.

భరద్వాజాశ్రమము:— ఇచ్చట భరద్వాజ మహర్షి
తపస్సు చేసెను. శ్రీరాముడు వనమునకు వెళ్లిన తరువాత,
భరతుడు సైన్యసమేతుడై, రాముని అయోధ్యకు తీసికొని
వెళ్లుట కేగుదెంచినపుడు భరద్వాజమహర్షి తన తపఃప్రభావము
వలన సైన్యముతోసహా భరతున కిచ్చటనే షడ్రసోపేతమగు
విందుచేసెను. ఇచ్చట భరద్వాజుడు ప్రతిష్ఠించిన “భరద్వాజ
శివుని” మందిరము కలదు.

సప్తరుగః:— భరద్వాజాశ్రమోప్రాంతమున నొక
గుహ కలదు. ఇచ్చట సప్తరుగయొక్కయు, అగస్త్యునియొక్కయు
విగ్రహములు గలవు. ఈ గుహకుబయట నొకమందిరము గలదు.
అందు వాల్మీకి, శేషుడు, బ్రహ్మ వీరల విగ్రహములు గలవు.

వాసుకి:— ఇది నాగరాజగు వాసుకి దేవాలయము.
ఇది ‘బక్సీము హల్లా’ లో నొక యెత్తైన మిట్టమీద కలదు,

ఇందు నల్ల రాతితో చేయబడిన విశాలమైన వాసుకిమూర్తి కలదు. ఇది స్వయముద్భవము. ఈ స్థానము మిక్కిలి మనోహరమైనది.

వేణీ మాధవుడు:— ఆది వేణీమాధవుని జలమయ విగ్రహము. త్రివేణి యందుగలదు. అదికాక నొక మాధవుడు, ధారాగంజిలోను, రెండవది యమున అవ్వలియొడ్డున గలదు. ఇందు ధారాగంజిలోని వేణీమాధవుడు ముఖ్యము. ఇచ్చట లక్ష్మీమాధవుల విగ్రహము లతి మనోహరముగ నున్నవి. యమున కావలియొడ్డున నున్న వేణీమాధవుని దర్శించుటకు, నావలో వెళ్ళవలయును.

“నమస్తే కామరూపాయ లావణ్యకర భూమయే,

మనోహరాయ భూమాయ మాధవాయ నమోనమః. — పాద్మము

సోమేశ్వరనాథుడు:— వేణీమాధవునకు పశ్చిమమున, గంగకుడియొడ్డున దేవాలయము కలదు. శివరాత్రి కిచ్చటకు చాలమంది యాత్రికు లరుదెంతురు.

సరస్వతీ:— యమున కావలియొడ్డున నొక కుండము సరస్వతియను పేరున గలదు.

హనుమాన్:— ధారాగంజికి పోవుమార్గమున నీయాంజ నేయ దేవాలయము గలదు. ఇది చాల పెద్ద విగ్రహము. ఇది పరుండియున్నట్లు మలపబడియున్నది.

ఝూనీ:— ఇది గంగ కవ్వలియొడ్డున నున్నది. ఇందు ఐలతీరము గలదు. పునర్వమిది ప్రతిష్ఠానపురమను పేర బరగుచుండెడిది. చక్రవర్తి పరమార్పుని తండ్రి యొకప్పుడు, శాపవశమున “ఇల” యను స్త్రీగా మారెను. అంత నామెకు బుధుని

సంయోగమున పురూరపుడు జనించెను. ఇల కుమారుడగుట నాతడు “ఐలుడనియు, నాత డేర్పఱచిన తీర్థమగుట నై లతీర్థి” మనియు ప్రసిద్ధి కెక్కెను. ఇది పురూరపుని రాజధాని. ఇచ్చట చాలకాలమునుండి తపస్సుచేయు మహాత్ములు, వృద్ధులు అనే కులు గలరు. అదృష్టవంతులకుగాని వారి దర్శనముకానేరదు.

పరమహంస కూపము:— గంగానది దాటిన కొలది దూరమున 32 మైళ్లెక్కిన నొక క్షతీరము, దానికెదుట నొక కూపము (స్యూ) కనబడును. అచటనుండి మరల 31 మైళ్లు ఎక్కిన నొక గుహ కాననగును. దానిపైన 16 మైళ్లు ఎక్కవల యును. ఇచ్చటనుండి గంగానది యతి మనోహరముగ కాను పించును. ఇచటనుండి క్రిందికి దిగిన నొక సుందరమగు గృహము కలదు. దానికెదురుగ ఫలపుష్పభరితమగు న క చక్కని యుద్్యా నముగలదు. ఆ యుద్్యానమునకు మధ్య నొకకూపము ‘పరమ హంసకూపము’ అనుపేర గలదు. యాత్రికు లీకూపమును దర్శించి నమస్కరింతురు.

హనుమంతుడు:— పరమహంస కూప సమీపమున నొక గుహయందు 26 మైళ్లుదిగిన ‘హనుమాను’ని దర్శించ వచ్చును. దీని కెదురుగ గంగవై పునకొక సురంగముగలదు. దీనికి రెండువైపుల గుహలుగలవు. ఇవి యెంత పొడవై నవో ఏరికిని తెలియదు. మా యాత్రలో ఈ గుహయందు కొంతదూరమున నొక సిద్ధుని గాంచితిమి. ఆయన మానముద్రాంకితుడై తపస్సన నుండెను. వారిదర్శనము మాత్రము మాకు లభించినది.

సముద్రకూపము:— ఝూసీ కొటబయట మిట్టయం దీ కూపము గలదు. కూపమును సమీపించుటకు పూర్వ మొక

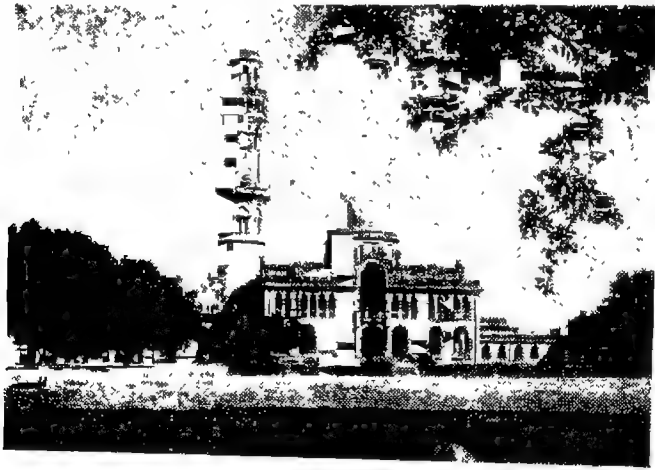
ద్వారముగలదు. ఈ కూపమునకు చుట్టు ఉద్వానవనము గలదు. కూపము, ఇనుపచువ్వలచే కప్పబడియున్నది. మిక్కిలి లోతున జలముగలదు. దీనిపేరు సముద్రకూపము. ఇచట నొక రాతిపలక మీద సీ కూపమహాత్వము నుగ్గడించు పద్మపురాణములోని శ్లోకములుగలవు. పూర్వమిచట బ్రహ్మ ఒక యజ్ఞముచేసి, ఆ యజ్ఞమునకయి తెచ్చిన సప్తసముద్ర తీర్థముల నిందుంచెనని చెప్పుదురు. అదిగాక సముద్రగుప్తుడు రెండశ్వమేధములను జేసి, స్మృతిచిహ్నముగ, సీకూపమును నిర్మించి, యిచ్చట రెండు గుట్టములనుగూడ స్థాపించెనని వదంతికూడ కలదు. గుట్టములు మాత్రము నేడు లోకోన్న మ్యూజియమునకు గొంపోబడినవి. ఇచట మనుజుడు కామ క్రోధములనువీడి, మూడుదినములున్న, అశ్వ మేధఫలమున్న, చిత్తశుద్ధియు బడయును. సముద్రకూపము నందలి జలము, అచటగల మహాంతు తోడియాత్రికుల హస్తము లందుంచును. యాత్రికు లాజలమును ఆచమింతురు. మార్గమధ్య మున నొక గుహయందు, సాక్షిగోపాలస్వామి, ఆంజనేయస్వామి విగ్రహములు గలవు. ఈ గుహ చాల పురాతనమైనది.

హంసతీర్థము:— ఇదియొక యశాగిరిసానము. ఇది సహస్రార కమలమువలె నేర్పరుపబడినది. దీనిని భాగల్పూరు జమీందారొకడు “హంస” సన్యాసియై కట్టించెను. ఇందు ‘త్రికుటి, అంతఃకరణము, భ్రమగుహ, సుషుమ్నా కూపము, మేరుదండము’ మొదలగు సానము లతికుశలముగ నేర్పరచిరి.

సంధ్యావటము:— హంసతీర్థమునకు వెనుక నొక వట వృక్షముగలదు. దీనికింద సంధ్యావందన మాచరించిన సంధ్య చేయని దోషము నశించును.

దశాశ్వమేధేశ్వర మహాదేవుడు:— ఝునీనుండి రైల్వే వంతెనదాటి, ధారాగంజిపోవు మార్గమున నీమందిరము కాన నగును. ఇట బ్రహ్మ యశ్వమేధమును చేసెనట.

పరిక్రమ:— ఇవి కాక యింకను నామమాత్రావసీష్ఠము లగు తీర్థము లనేకములు గలవు. ప్రయాగ 5 క్రోసులు వైశాల్యము కలది. దీనిని పరిక్రమించు నాచారము లుప్తమైపోయెను. కాని శ్రీ 108 ప్రభుదత్త బ్రహ్మచారి మహారాజుగారీ పరిక్రమను పునరుద్ధరించిరి. దీనిని పరిక్రమించుటకు 12 రోజులు పట్టును. ఇంకను తక్కువ సమయమందుకూడ ప్రదక్షిణము చేయవచ్చును. చైత్ర బ 3 మొదలు 30 వరకు నీక్షేత్రము నిచ్చటి సాధువులు పరిక్రమింతురు.

ఆగ్రావిశ్వవిద్యాలయము (ఉత్తరప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సౌజన్యముతో)

కృష్ణకుంజము:— ఈ భవనమును శ్రీ కన్హయాలాల్ ఎం. ఏ., ఎల్. ఎల్. బి. అనువారు సంకీర్తన సంస్థకు దానమొసంగిరి. భవనము సుమారు 2 అక్షుల ఖరీదు చేయును. ప్రతిదినము

జనుము, సాయంకాలము అనేక వాద్యములతో సంకీర్తన, ఖలసీరామాయణ పారాయణ జరుగును. అలహాబాదు పట్టణ మంతయు, ఈ సంకీర్తనము వినబడునట్లు దూరశ్రవణయంత్రము లేర్పరుపబడినవి. ఈ సంఘమునకు కొంతకాలము మాలవ్యగారు, కొంతకాలము మహాత్మాగాంధీ అధ్యక్షులుగా నుండిరి. ప్రస్తుతము శ్రీ రాజేంద్రప్రసాద్ గారి అధ్యక్షులు. తప్పక చూడతగినది. ఈ సంస్థపేరు “ప్రయాగ పంచక్రోశీ సంకీర్తన ప్రచారసమితి.”

కోట:— దీనినిగూర్చి అక్షయవట సందర్భమున సంక్షేపముగ జెప్పబడెను. దీని సశోకుడు కట్టెననియు, ననంతర మందలి రాజులు దీనిని పునరుద్ధరించిననియు చెప్పుదురు.

అగ్బర్ కా బాంద్:— కోటను గంగానది వరదనుండి సంరక్షించుట కగ్బరు, ఒక ఆనకట్టను కట్టించెను. దీనివలన కోటయేకాక ప్రయాగపట్టణ మంతయుకూడ గంగానది వరదల వలన భయములేక సురక్షితమై యున్నది.

ఖుస్రూబాగ్:— జహంగీరు తన కుమారుడగు ఖుస్రు స్మృతిచిహ్నముగ దీనిని నిర్మించెను. లోపల సందమగు బాటలు, పలువిధములగు వృక్షములు కలవు. ఇందు 31 గోరీలు కలవు.

హైకోర్టు:— ఇది తెల్లని రాతితో మిగుల సందముగ నిర్మింపబడెను. పైభాగమున జడ్జీలుందురు. క్రింద ఆఫీసు గలదు. ఇది నూతనముగ నిర్మింపబడెను.

పార్కు:— ప్రయాగయందు చాల పార్కులు గలవు. అందు అల్బేర్ట్ పార్కు, మిన్టోపార్కు, పురుషోత్తమపార్కు ప్రసిద్ధమైనవి.

సుందరభారతయాత్ర

ఆనందభవనము:— కీ. శే. మోతీలాల్ నెహ్రూ దీని
సమునకు కట్టించెను ఇది చూడతగిన గొప్పభవనము.
గులలో పుష్పములు, పత్రములు, లతలు వింతలుగొలుపు
ను. ఎట్టి కఠినవృద్ధయునకైనను ఇది చూచినంతనే ఆనం
లుగును. దీనికి సమీపముననే ప్రాతభవనము గలదు.
యన రాష్ట్రీయమహాసభకు వితరణము చేసెను.

ప్రయాగ విశ్వవిద్యాలయము:— 1920 కి పూర్వము
విద్యాలయము యుక్తప్రాంతము రాజపుతానాయందు గూడ
చెందియుండెను. కాని వర్తమానమున కేవల మిది అలహా
బాద్ సంగోచింపబడెను. ఇందు చాల విషయముల గూర్చి
నున్నతమగు విద్య చెప్పబడును. ఇందు 2000 విద్యార్థు
విద్య నభ్యసించుచుండిరి. దీనికి సంబంధించి యొక పెద్ద
లయము కలదు.

మ్యోరీకాలేజీ:— మొదట నిది ప్రయాగయందలి కాలేజీ
గాను పెద్దదై యుండెడిది. ప్రస్తుత మిందు విశ్వవిద్యా
లయకు సంబంధించిన విజ్ఞాన విభాగము కలదు.

కృషి విద్యాలయము:— ఇది యమునకు కుడివైపున
కు కొలదిదూరమున నున్నది. దీని నొక యమెరికన్
స్థాపించెను. 600 ఎకరముల భూమి దీనికింద నున్నది.
దేశములోని యన్నిప్రాంతములనుండి దీనియందు విద్య
లకు విద్యార్థులు వత్తురు.

హిందీ విద్యాపీఠము:— కృషి విద్యాలయమునకు పశ్చి
మ యమునకు కుడివైపున డుహోబాగ్రామమందు హిందీ

సాహిత్య సమ్మేళనమునకు చెందిన, హిందీ విద్యావీతము కలదు. ఇందు సమ్మేళనమునకు చెందిన యన్ని పరీక్షలకు చదువుచెప్పబడును. ఇందు విద్యార్థులు జీతము చెల్లించవలసిన యవసరము లేదు!

హిందీ సాహిత్య సమ్మేళనము:— చౌకుకు కొలదిదూరమున నీ కార్యాలయము కలదు. భారతదేశమున హిందీని రాష్ట్ర భాషగచేయ యత్నించు సంస్థ యిది యొకటి మాత్రమే. ప్రతి సంవత్సర మిందు హిందీలోని ప్రకాండపండితుని యధ్యక్షతన నొక సభజరుగును. ఇందు ప్రతిసంవత్సరము ‘ప్రథమ, మధ్యమ ఉత్తమ’ పరీక్షలు జరుపబడును. ప్రతిసంవత్సర మొక యుల్కప్రగ్రంథ లేఖకున కిచ్చట “ముగలాప్రసాద పారితోషికము” రు 1200/- లు యివ్వబడును.

హిందీస్తానీ ఎకాడమీ:— ఇది ప్రయాగ స్టేషనుకు సమీపమున కలదు. ఇది హిందీ, ఉర్దూ సాహిత్యములకు సంబంధించిన మంచి గ్రంథములను వెలువరించు సంస్థ.

నై నీ:— యమున కావలియొడ్డున ప్రయాగకు 3½ మై. దూరమున నై నీ స్టేషను కలదు. ఇది మొదట చిన్నగ్రామ మయ్య నేడు యంత్రాగారములవలన పెరుగుచున్నది. ఇచట పంచదార ఫ్యాక్టరీ, అద్దముల తయారుచేయు ఫ్యాక్టరీ కలవు. ప్రయాగ సెంట్రల్ జైలుకూడ నుచట కలదు. ఘాసరీలు (క్రైస్తవ సన్యాసులు) నడుపు కుష్మరొగుల చికిత్సాలయము, గ్రుడ్డివారల చికిత్సాలయములు యిచట గలవు. కుష్మరొగుల సంతానమున కిచట చదువుచెప్పు నేర్పాటు కలదు. ఇచట నొక ధర్మశాల, పోస్టాఫీసు కలవు.

కుంభపర్వము:— (కుంభమేలా) పూర్వ మొకప్పుడు దేవాసుర సంగ్రామము జరిగెను. అందు దేవతల పక్షము బృహీసముగ దోచెను. అంత బృహస్పతి రాక్షసులు జయమొందిన మృతము నాస్వాదించి, యమరు లయ్యెదరని భయమంది, యమృతకలశమును చేగొని, పారిపోసాగెను. రాక్షసు లిదిగని, యాతనిని వెంబడించి గంగా, త్రివేణీ, క్షిప్రా, గోదావరీ నదుల యొడ్డున నమృతకలశమును లాగుకొనుటకై పెనగులాడిరి.

ఆసమయమందచ్చట కొన్ని యమృతబింధువులు క్రింద బడెను. అందుచే నీ ప్రదేశములందు కుంభోత్సవము చేయుదురు. ఈ ప్రదేశములందు స్నానము చేసిన సమరత్వము లభించు నందురు. భారత దేశమున “ప్రయాగ, హరిద్వారము, ఉజ్జయిని, నాసిక్” యీనాలుగు ప్రదేశములందు ప్రతి 12 సంవత్సరముల కీంశుత్సవము జరుగుచుండును. గురుడు (బృహస్పతి) కుంభరాసి యందున్నపుడు, హరిద్వారములోను, వృషభరాశియందున్నపుడు, ప్రయాగలోను సింహరాశియందున్నపుడు ఉజ్జయినీ, నాసికలందును నీయత్సవము జరుగును. ఇది మనప్రాంతమున పుష్కరమనువేర వాకొనబడుచున్నది. గురుడు ఒకరాశినివదలి మరల నారాశి చేరుటకు 12 సంవత్సరములు పట్టును. అందుచే 6 సంవత్సరములకు గూడ నర్థకుంభోత్సవమని, హరిద్వారమున, ప్రయాగయందున జేయుదురు. ఈసమయమున నిచటకు లక్షల కొలది స్త్రీపురుషులు, సాధువులు, మహాత్ములు వచ్చెదరు. కుంభోత్సవ మహాత్వము పద్మపురాణమున విపులముగా వర్ణింపబడియున్నది.

మాహాత్మ్యము:— పర్వదినములందు ప్రయాగకు సమస్త దేవతలు, సర్వతీర్థములు వచ్చి నివసించునని పురాణములందు గలదు త్రివేణీసంగమమున స్నానముజేసిన మనుజుని సర్వపాపములు నశించును. ప్రయాగయం దొసర్చిన ద్రవ్యదానము, సువర్ణదాన మనంత పుణ్యప్రదమై యనేక జన్మలవఱకు దారిద్ర్యబాధ లేకుండ జేయును. ఈ తేత్రము సర్వాభీష్టముల నొనగూర్చును. యాత్రీకు లిచట దానమునుమాత్రము ప్రతిగ్రహించకూడదు. ప్రయాగ మాహాత్మ్యము - స్కాంద, మధ్య, పద్మ పురాణములలో విశేషముగ కలదు.

అలహాబాదు నుండి చిత్రకూటము వగయిరా వెళ్ళ వచ్చును. నాగపూరు మీదుగాకూడ రావచ్చును.

(చూడుడు మధ్యభారతము)

శ్రీ 108 ప్రభుదత్తబ్రహ్మచారి గారు:— వీరి యాశ్రమము ఝూనీలో గలదు. పేరు “సంకీర్తన భవన్”. ఇక్కడ నిత్య సంకీర్తన, భాగవత శాలక్షేపము జరుగును. శ్రీబ్రహ్మచారి గారు ఆజన్మ బ్రహ్మచారులు. 35 సం॥ ములనుండి మౌనులు. తపస్సంపన్నులు.

వి రా ట్ సం కీ ర్త న

భారతదేశము స్వాతంత్ర్య పోరాటములోనుండి రెండవ మహాయుద్ధమున పాల్గొనలేదు. అయినను బ్రిటిష్ వారు దీనిలో పాల్గొని యుద్ధభయమును మనదేశమునకు దెచ్చిరి. దేశమంతయు నల్లకల్లోలముగ నుండెను. సమస్త ప్రపంచము అశాంతముగ నుండుటచే, అశాంతి నివారణకు సంకీర్తనముదప్ప వేరు

గతిలేదని నమ్మిన శ్రీ ప్రభుదత్తబ్రహ్మచారిగారు ప్రయాగలో త్రివేణీ మైదానమున (1944 సం.) విరాట్ సంకీర్తన యజ్ఞమును జేసిరి. ఆయజ్ఞమును జూచితీరవలసినదేకాని వర్ణింప నలవికాదు.

శ్రీ 108 ప్రభుదత్త బ్రహ్మచారిగారు పాకలు, డేరాలు, యజ్ఞశాలలు, పురాణ సంకీర్తన ఉపన్యాస వేదికలు ఏర్పరుపబడినవి. షుమారు 250 గొప్పగొప్ప భజన మండలులు వారివారి సమస్త వాద్య విశేషములతో విచ్చేసిరి. అచ్చట 11 రోజులు అఖండ సంకీర్తనము, వేరొకచో రుద్ర

భారతదేశములో సమస్త రాష్ట్రముల లోని భజన సంఘములు నాహ్వానింపబడినవి. లోగడ శ్రీ బ్రహ్మచారి గారితో పరిచయ ముండుటచే శ్రీ కుందుర్తి వెంకట సరసయ్యగారికి శ్రీ బ్రహ్మచారిగారు తెలుపగా, శ్రీ వెంకట సరసయ్యగారితో మేము కొందర మిత్రులము 18మంది కలసి సంకీర్తనకై వెళ్లితిమి. త్రివేణీ మైదానములో అనేక

యాగమును జరిగెను. అఖండ సంకీర్తన పాళీలుగా వేసిరి. మాకును ఉ॥ గం. 4-6, సా॥ 4-6 లు, గా రెండు పాళీలు వేసిరి. నిత్యము ఉ॥ గం. 6-7, సా॥ గం. 6-7 విరాట్ సంకీర్తన జరిగెడిది. ఆసమయమున శ్రీ ప్రభుదత్త బ్రహ్మచారిగారు సమస్త పరివారముతోను, మహాత్ముల, సాధువుల బృందముతో సంకీర్తనకు విచ్చేసెడివారు. ఆసమయమున నీ 250 భజనసంఘములు అచటికి సంకీర్తనకు రావలెను. వేలకొలది సంకీర్తనము అనేక వాద్య విశేషములతో జేసెడివారు. షుమారు 150 డోలకులు ఏకకాలమున మ్రోగెడివి. భూనభోంతరాళములు సంకీర్తన మయమయ్యెడివి.

నిత్యము పురాణములు, హరికథలు, ఉపన్యాసములు, నాటకములు ప్రత్యేక సంకీర్తనలు జరిగెడివి. ఈసందర్భమున షుమారు 4, 5 నేలమంది మహాత్ములేతెంచిరి. ఒకనాడు మహాత్ముల యొక్కయు, అశేష భజన సంఘముల ప్రతినిధుల యొక్కయు, భక్తులయొక్కయు సన్నిధానమున, వివిధ దేశముల భజనసంఘముల సంకీర్తనము షుమారు 10 ని.ల చొ॥ చేయించిరి. అందు మేముకూడ పాల్గొనినాము. మనదేశము తరపున ఒక $\frac{1}{2}$ గం. మాలానొకరైన శ్రీ వెంకటనరసయ్యగారు హిందీతో నామమహిమను గురించి నువన్యసించిరి. అలనాటి ధర్మజుని రాజసూయము, అశ్వమేధము తలపునకు వచ్చినవి. ఒకలక్ష రూపాయలు ఖర్చు అయియుండునని అంచనా వేయబడినది.

వేలాది మహాత్ముల సందర్శనము, పరమపావని తీర్థరాజు మగు త్రివేణితీరమున అనవరతము భగవన్నామ సంకీర్తన వినుటయు, ఎన్నోజన్మలలో చేసిన మహత్తర ఫలముగాని వేరొండు

కాదు. ఈ సందర్భమున వచ్చిన మహాత్ముల చరిత్రలు వ్రాయుట ప్రత్యేక గ్రంథమగును. ఒక్కరిని గురించి మాత్రము సంగ్రహముగ వ్రాయుచుంటిని.

అనామబ్రహ్మచారి (అంతర్ధానస్వామి):— ఈ మహాత్ముని పేరా దేశసులకే పెలియదు. ఆయన చెప్పడు. పేరడిగిన పైకి జూపును. లేక దేవతామూర్తుల పటములు చూపును. మీ ఆశ్రమ మేది యనిన హృదయము చూపును. దివ్య తేజస్సు గల బ్రహ్మచారి. ఆహారము దానికదే నోటికి రావలెను. నోటిలో బెట్టిననే తినును. ఒక కాపీనము, ఉత్తరీయము, చేత నొక మంటి ముంత - ఇట్టి విలక్షణపురుషుడు ఒకనాడు శ్రీ వెంకటాచలసయ్య గారికి కనుపించగా మా కుటీరమునకు తీసికొనివచ్చిరి. వీరికి హింది, సంస్కృతము, ఉర్దూ, ఇంగ్లీషు మొదలగు భాష లెన్నో తెలియును. నిరంతరము 'శ్రీరామ జయరామ జయజయరామ' అను మంత్రమును జపించుచుందురు. మా కుటీరమున భిక్ష తీసికొనిరి. నాటి సాయంకాలమే అంతర్ధానమైరి. మరల మరునాడు సాయంకాలము దర్శనమిచ్చి మేమిచ్చిన రొట్టె, పాలను స్వీకరించిరి. ఆ మరునాడుదయము మా ప్రయాణము. శ్రీ స్వామి వారు తెల్లవారుజామున 4 గంటలకే గంగాస్నానము చేసివచ్చి మా కందరకు శ్రీరామమంత్రోపదేశము చేసిరి.

విరాట్ సంగీర్తన అయినపిమ్మట ఉత్తర, తూర్పు యాత్ర యంతయు చేయవలయునని మాకు కోరిక జనింపగ, శ్రీ ప్రభుదత్త బ్రహ్మచారిగారు ఆ యాత్రేత్రములలోని ప్రధానులకు ఉత్తరములిచ్చి, మమ్ము ఆశీర్వదించి పంపిరి. శ్రీ బ్రహ్మచారిగారి ఉత్తరములవలన నాయా త్రేత్రములలో సంపూర్ణ యాత్ర

సుఖముగ జేయగలిగితిమి. మాయీ యాత్రకు ముఖ్యకారకులైన శ్రీప్రభువత్త బ్రహ్మచారిగారికి మా అందరితరపున నమస్కారములు చేయుచుంటిని.

మా యాత్రాసమయమున మహాత్తర తపస్సంపన్నులగు మహాత్ములనేకులను దర్శించు భాగ్యము కలిగినది. మధుర, బృందావనము, గోవర్ధనము, ప్రయాగ, కాశీ, హరిద్వారము, హృషీకేశము మొదలగు స్థలములలో గల మహాత్ముల కొందరి నామములు శ్రీఅంతరాస్తామి, శ్రీహరేరాంబాబా, శ్రీఉడియాబాబా, శ్రీహరిహరబాబా, శ్రీసరనారాయణులు, శ్రీనారదానందజీమహారాజు, శ్రీ ఆనందమాయి, శ్రీ స్వామి శివానంద మొ॥

వింధ్యాచలము

అలహాబాదునుండి వింధ్యాచలము స్టేషనులో దిగవలయును. ఇది 'ముగల్ సరాయి', అలహాబాదులకు మధ్య గలదు. ఇచ్చట 3 ధర్మశాలలు గలవు. వింధ్యాచలమున శ్రీవింధ్యవాసిసీదేవి కలదు. ఇది యొక దేవీపీఠము. చైత్రమాసమున, ఆశ్వయుజమాసమున నవరాత్రుల కిచ్చటకు చాలమందియాత్రికులరుదెంతురు. ఇచ్చట యాత్రికులు గంగలో స్నానముచేసి తరువాత శ్రీవింధ్యవాసిసీదేవిని సందర్శింతురు. వింధ్యవాసిసీమందిరము బస్తీలో కలను. ఇందు దేవి సింహరూఢయై మనోహరరూపమున విరాజిల్లుచున్నది.

కాశీ:— భగవతి సింహవాహినిని దర్శించి యాత్రికులు 'కాలీఖోహ్ త్రికోణ్' (ఇది యొక త్రికోణాకారమైన గుహ) కు వెళ్లుదురు. ఇచట కాళిక అష్టభుజములతో గూడుకొనియున్నది.

శుంభ నిశుంభమర్దనీ విగ్రహముకూడ యిచ్చట కలదు. ఇది సిద్ధపీఠమగుటచే నేడు సిద్ధిజెంది, శాక్తులనేకులిచ్చట గానవత్తురు. కొలదికాలముక్రిందట నిచట నొక చిత్రము జరిగెను. ఒకదినము రాత్రి మందిరమున మూసివేసినపిదప నిచటకు కొందరు శాక్తులరుదొంచి యొక పుష్పమాలికను, కొన్ని పుష్పములను ద్వారము ముంగిట నుంచి వెడలిపోయిరి. ఉదయము తలుపులు తెరువగనే యామాలిక భగవతి కంఠమునను, పుష్పము లామె పాదములందును గలవు. ఈవిషయమును పండా లేకాక యితరులును చెప్పుదురు. ఇచట భక్తులు ‘మార్కండేయపురాణము’ ‘దుర్గాసప్త శతీ’ని యెల్లప్పుడు చదువుచుందురు. వింధ్యపర్వతమున కొంత కాలము నియమముగనున్న, సిద్ధులగు శాక్తుల దర్శనము కలుగును. తరచు వీరలు నగ్నముగా దర్శనమిత్తురు.

వింధ్యపర్వతము:— ఇచటి శిలలన్నియు నేటవాలుగా పరుండినటులున్నవి. పూర్వము వింధ్యపర్వతము పెరిగి సూర్యుని మార్గమును నిరోధించెను. అగస్త్యుడు వింధ్యమునకు గురువు. అందుచే దేవతలాతనిని శరణొందిరి. అంత నగస్త్యుడు వింధ్య పర్వతముదగ్గరకు వచ్చెను. గురువునకు వింధ్యము సాష్టాంగప్రణామము జేసెను. అగస్త్యుడు వింధ్యము నాశీర్వాదించి “నేను తిరిగి వచ్చునంతవరకు నీవీ విధముగనే యానందముతో పడియుండుమని” యాజ్ఞాపించి దక్షిణాపథమునకు వెడలెను. అప్పటినుండి నేటివరకు వింధ్యములే పడియున్నది.

వింధ్యేశ్వరుడు:— ఇచట వింధ్యేశ్వరుడు కలడు. ఈ మందిరమున కాశీరాజు పూర్వులు వ్రాయించిన శిలాశాసన

మొందు గలదు. కాని అది పూర్తిగా తెలియుటలేదు. క్రీ. శ. 1676 అని మాత్రము తెలియుచున్నది.

తారకానాథకుండము:— ఇచ్చట తారకానాథకుండము కలదు. దీనికి సమీపమున తారకేశ్వర, భృంగీశ్వర, అష్టాదశాంగులేశ్వర, సారస్వతేశ్వర, సర్వతీర్థేశ్వర, మహేశ్వర, రత్నేశ్వర, ధర్మేశ్వర యను పేర్లుగల శివలింగములు గలవు. వీనిని దర్శించి సంతనే పాపములు శమించును.

నారాయణ సరస్సు:— తారకేశ్వరునికి పశ్చిమమున 'నారాయణ సరస్సు' కలదు. ఇందు యాత్రికులు స్నానము చేసి పితృదేవతలకు తర్పణము చేయుదురు. ఇచ్చట 'బ్రహ్మరీకుండము', 'సప్తరీకుండము', 'లక్ష్మీకుండము' గలవు.

త్రికోణయాత్ర:— అష్టభుజాన్వితయగు కాళికను దర్శించు యాత్రకే త్రికోణయాత్రయని పేరు. పూర్వము కంసుడు దేవకి పుత్రుల నేడ్చునను సంహరించి ఎరిమిదవసంతానము స్త్రీగ జన్మించినదని దేవకి చెప్పిన యోగమాయను గూడ సహరించుట కుద్యుక్తుడై యామెను పైకెత్తి పాషాణమున బడవేయ నుంకించెను. కాని యామె యష్టభుజాన్వితయై విచిత్రముగ పైకెగసి పోయి వింధ్యపర్వతమున నివసించెను. ఈ యోగమాయనే దుర్గ, కాళి యని పిలుతురు. ధర్మరాజుకూడ వనవాససమయమున నిచట నివసించెనని 'మహాభారతములో - విరాటపర్వమున' గలదు.

ఇచ్చటకు యాత్రికులు సర్వదా వచ్చుచునే యుందుగు. ఇచ్చటి జలవాయువులు స్వాస్థ్యప్రదములగుటచే యనేక రోగులు తమరోగములను నివారించుకొనుట కిచ్చటకువచ్చి నివసించు

చుందురు. వర్షాకాలమున విధ్యపర్వతసౌందర్యము చూడదగినది. కవులచ్చటచ్చట “వింజమాకు దొడగిన్లు” అని వర్ణింతురు.

వింధ్యాచలమున ‘కాశీరాజుతోట’ చూడదగినది. ఇట సంస్కృత శాతశాల, పోష్టాఫీసు, హాస్పటల్ కలవు. భోజన సామగ్రి యంతయు లభించును.

మాహాత్మ్యము:— వింధ్యపర్వతమున సిద్ధులు, గంధర్వులు, చారణులు, దేవతలు నివసించుచుందురని చెప్పుదురు. ఆశ్వయుజ శు ౧ మొదలు ౯ వరకు దేవి శుంభ నిశుంభులతో జోరి వారిని వధించెను.

కాశీ

అహం కాశీం గమిష్యమి తత్రైవ నివసామ్యహమ్,

ఇతి బ్రువాణ సతతం కాశీవాసఫలం లభేత్.

— కాశీఖండము

వింధ్యాచలమునుండి కాశీ చేరవలయును. కాశీలో 4 స్టేషనులు కలవు. రెండు మీటరుగేజి, రెండు బ్రాడ్ గేజి. ఈ 4 స్టేషనులలోను యాత్రికులు దిగుదురు. మొదటి 2 స్టేషనులు ‘కాశీ’ (రాజఘాట్), ‘బెనారస్’ (సింగరౌల్). ఇవి పెద్దలైనవి. ఇక చిన్నలైనవి ‘అలంపూరు లేక బెనారస్ సిటీ’. రెండవది ‘మరువాడీహ్’. కాశీలో సుమారు 3,55,778 జనాభా గలదు.

వింధ్యాచలమునకు కాశీకి 49 మైళ్లు. రాజఘాట్ (కాశీ) నుండి మొదలుకు ధూమశకటము రాగానే కాశీపట్టణము దృష్టమగును. ఇచటనుండియే కాశీ రామణీయకత యాత్రికులు

కనుగొందురు. అన్ని స్తేషనులలోను పండాలు 'మా బసకు రండి' యని యాత్రికులను ఆహ్వానింతురు. ఎక్కా-లు, టాంగాలు దొరకును. కాశీస్తేషనుకు కొలదిదూరమున నొక ధర్మశాల కలదు. బెనారస్ స్తేషనుకు సమీపమునగూడ నొక ధర్మశాల గలదు. దీనిపేరు శ్రీకృష్ణధర్మశాల. కాశీ, బెనారస్ స్తేషనులనుండియే బస్తీ ప్రారంభమగును. స్తేషనుకు - విశ్వనాథ మందిరమునకు 2 మైళ్ళు. మందిరమువద్ద 'రాధాకృష్ణ శివదత్తరాయ' ధర్మశాల కలదు. దీనిని జ్ఞానవాపియని కూడ పిలుతురు. మందిరమునకు సమీపమున నుండుటచే నిందు చాలమంది యాత్రికులు బస చేయుదురు. ఇంకను చాల ధర్మశాలలు కలవు. ముఖ్యములగు పర్వదినములందు యాత్రికు లధికముగ నున్నపుడు పండాలు వారిని తమ తమ యిండ్లకు గొంపోదురు.

కాశీపురము వ్యాపారమునకు, కళలకు గూడ యునికిపట్టు. ఇచ్చటే పట్టుబట్టలు, ఇత్తడిగిన్నెలు భారతదేశమునం దంతటను ప్రసిద్ధిచెందెను. ఇచట వెండిపని చాల యందముగ జేయుదురు. ముఖమల్, పట్టువస్త్ర

* మణికర్ణి కాఘట్టము ములమీద చేయు జరీఫనిగూడ మిగుల నందముగ నుండును. కాశీ రుద్రాక్షులకు పుట్టినిల్లు. ఇచట పలు విధములగు రుద్రాక్షలు లభించును. మాల 108 పుంసలు. 0-4.0 లు మొదలు రు. 15/- ల వరకుండును. నీటిలో మునిగి నచో రుద్రాక్షలు. మునుగనిచో భద్రాక్షలు. భద్రాక్షలు యోగ్యములు కావు.

కాశీనామ నిర్వచనము:— సర్వకాలముల ప్రకాశించు నది కాశీ — వరణ అసి నమల మధ్య నున్నది వరణాసి — పాప ములనుండి విముక్తిజేయునది అవిముక్తక్షేత్రము — శివున కానంద దాయక మగునది ఆనందననము — మోక్షమిచ్చునది ముక్తిపురి — సద్వేద్రదియకృత పాపముల నశింపజేయునది వారణాసి — రాత్రిం బవల్లు స్రతిషేధము లేకుండ దహనసంస్కారము చేయతగిన స్నానముగాన మహాశ్మశానమనియు కాశీకి పేర్లు గలవు.

కాశీలో స్నాన, జప, దాన, హోమ, తర్పణ, శ్రాద్ధ, పూజాదు లనంతఫల మొసంగును. ఇచట బ్రహ్మాది దేవత లెల్లప్పుడు నివసించియుందురు. దర్శనమాత్రముచేతనే పాండరాని మహాఫలము లభించును. బ్రహ్మఘాతుకుడైనను కాశీపుర ప్రవేశమువలన వునీతు డగును. ఈ క్షేత్రమున స్రతిసదమున క్షేత్రములు, తిలప్రమాణ సదృశమగు ప్రతిస్థానమున లింగములు గలవు. నూరుయోజనముల దూరమునుండి గంగాస్మరణముచే పాపవిముక్తు డగును.

ఇచట పండాలు తాము గంగాపుత్రుల మనియు, తమ లోని దోషముల నన్నిటిని గంగ హరించుననియు చెప్పుదురు. కాశీలో 360 సత్రము లుండెడివి. ప్రస్తుతము చాలవరకు నామ మాత్రావశిష్టములైనవి. ఇట్లే 360 ఘట్టములు, 360 తీర్థములు, 360 సందులు, 360 ప్రధానలింగములు కలవు. ఇనియు చాల వరకు నామావశిష్టములుగానున్నవి. కాశీపట్టణమంతయు ప్రకృతి సౌందర్యముతో నొప్పగుచుండును. ముఖ్యముగ కేదార, మణి కర్ణిక, దశాశ్వమేధ, అహల్యాబాయి ఘట్టముల సౌందర్యము లకు ముగులె కాశీవాసులే నిరంతరమిచట నివసించుచుండురు.

గంగోత్పతి

“గంగా గంగోతి యోబ్రూయాన్ యోజనానాం శతైరపి,
మచ్యతే సర్వపాపేభ్యః, విష్ణులోకం సగచ్ఛతి”

పరమపావనియగు గంగామహాత్వము అష్టాదశపురాణము లభివర్ణించినవి. స్మరణమాత్రముచేతనే మానవుడు తరించును.

పూర్వము పార్వతీకల్యాణమునకు, బ్రహ్మ పౌరోహిత్యమును వహించెను. ఆ సమయమున ఇంద్రాది సర్వదేవతలు, వసిష్ఠాది ఋషీశ్వరులు, సరిత్సాగరములును, భూదేవియును కల్యాణముగాంచ నరుదెంచిరి. పురాణ దంపతులు సప్తపదీ ప్రదక్షిణము చేయుచుండిరి. ఆ సమయమున పార్వతిపాణిని, ఈశ్వరుడు గ్రహించెను. ఈ దృశ్యమునుగాంచి బ్రహ్మ సమ్మోహితుడయ్యెను. వెంటనే యాతనికి వీర్యస్థలన మయ్యెను. ఇది గాంచిన సురలు తన్నధిక్షేపింతురని, బ్రహ్మ యావీర్యముచు కాలరాయ దొడంగెను.

* విశ్వవిద్యాలయము

దేవతలందరు నిది గాంచి బ్రహ్మను పాపియనిరి. అవమానితుడై బ్రహ్మ యచట నుండి నిర్గమించెను. ఈశ్వరు డిది గాంచి బ్రహ్మను పిలచి, నీపాపమును నేను శమింపజేతునని, ‘భూమియు, జలమును దక్కనితరములేవియు పాపుల పాపముల శమింపజేయజాలవు.’ ఈ రెంటియొక్క సారము, నేను నీకిచ్చెదననిజెప్పి, భూమితో కమండలపు నిర్మించి, సరిత్సాగరముల నందు నిడి, బ్రహ్మకిచ్చి యిట్లు చెప్పెను. “ఇది సర్వతీర్థసాగము, దీనిని

ర్పించినంతమాత్రమున సర్వసాపములు శమి చును. స్వప్రశించి న్ననముచేసి, యాచమించిన నిక చెప్పనదేమి? నీవు సాపముక్తుడ వై తివి” అని పలికెను. బ్రహ్మయు పునీతుడై సత్యలోకమునకు వెడలెను.

అనంతరము కొంతకాలమునకు దైత్యేంద్రుడగు బలి కుమర రాజ్యము నపహరించగ, నింద్రాదేవతలు విష్ణువును పార్థించిరి. విష్ణువు వామనరూపమున బలిని దర్శించి, మూడడు పల నేలకోరి, విశ్వగూఢగుడై, యొకపాదమున భూమిని, వేరొక పాదమున నూర్ధ్వలోకములను నాక్రమించి, మూడవపాదమున బలిని రసాతలమున కంపెను.

ఉర్ధ్వలోక ప్రసాదితమగు విష్ణుపాదము సత్యలోకము ప్రవేశించగ దానిని బ్రహ్మాగాంచి, భక్తితత్పరుడై తన కమండలోదకము నర్ఘ్యముగ విష్ణుపాదమునం దర్పించెను. ఆ పాదము పండి తూర్పుగ ప్రవహించిన జలమును, ఋషులును, దేవతలును గ్రహించిరి. దక్షిణముగ ప్రవహించిన జలము నీశ్వరుడు గ్రహించి జటలందు ధరించెను. పశ్చిమముగ ప్రవహించిన జలమును బ్రహ్మ గ్రహించెను. ఉత్తరముగ ప్రవహించిన జలమును వ్యయముగ విష్ణువు గ్రహించెను.

శంకర జాటాసంస్థితయగు గంగను భగీరథుడు, గౌతమునిను భూషికి దెచ్చిరి. భగీరథుడు తెచ్చిన గంగ భాగీరథి (గంగానది) యనియు, గౌతముడు తెచ్చినగంగ గౌతమి (గోదారి) యనియు పేరొందెను. —గౌతమీ మాహాత్మ్యము

“అనిచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో దహనోహి యథా దహేత్,
అనిచ్ఛయాపి సంస్పృష్ట్యా గంగాపాదం తథా దహేత్.

— స్కాందము

తెలియక స్పృశించినను, అగ్ని దహించును. అట్లే గంగ
యందు అనిచ్ఛాస్తాతుడైనను పాపవిముక్తి నొందును.

మణికర్ణికా:— అధికముగ మణికర్ణికా, దశాశ్వమేధ
ఘట్టములలో స్నానము చేయుదురు. పూర్వము దత్తుడు
యజ్ఞముచేయుచు దేవతలందరి యెదుటను శివుని నిందించెను.
భర్తయొక్క నిందను వినజాలని సతీదేవి, ప్రాణములను యోగ
మార్గమున త్యజించెను. అంత శివుడు వ్యాకులతనొంది, యా
దేవి శరీరమును భుజమున నిడుకొని, యున్నతునివలె చరించ
సాగెను. అంత విష్ణువు తన సుదర్శనముచే ‘సతీదేవి శరీరమును’
ఖండించెను. ఆమె యవయవ ఖండములు పడిన ప్రదేశము
లన్నియు సిద్ధపీఠములయ్యెను. మణికర్ణికాఘట్టమున నామె కుండ
లము పడెనందరు. ఈఘట్టమున యాత్రికులు తీర్థవిధిచేయుదురు.

దశాశ్వమేధఘట్టము:— ఇచట బ్రహ్మ
పది యశ్వమేధములు చేసెను. అందుచే
దీని కీ పేరు వచ్చెను.

హరిశ్చంద్రఘాట్:— ఈ ఘట్టమును
దర్శించగనే సత్యనిష్ఠుడై, యిడుముల

* దశాశ్వమేధఘట్టము గుడిచి, కాటికాపరియైన హరిశ్చంద్రుడు
గుర్తుకు వచ్చును. కాశీమృతుల కిచటనె దహనసంస్కారము.
మృతకీలేబరము లెల్లపుడు 4, 5 నిలవయుండును. ఇక్కడ

రాతియందు వెండిరూపాయలు అతుకబడియుండెను. ఒక బంగాళీ భక్తు డీరూపాయల స్థాపించెను. మందిరమున కుపరిభాగమున నొక స్వర్ణశిఖరము కలదు. ఈ యాలయమును పంజాబ్ కేసరి మహారాజు రణజీత్ సింహుడు క్రీ. శ. 1339 సం॥లో కట్టించెను. విశ్వనాథుని మందిరమునకు నల్లువైపుల నాలుగు ద్వారములు గలవు. ఈ ద్వారములు యిత్రశిరేశుతో అతుకబడి యుండెను.

విశ్వనాథునికి వె డిబిందెలతో అభిషేకము చేయుదురు. ఆలయమున సర్వదా గోఘృత దీపము ప్రకాశించుచుండును. ఉదయము 6 గం. మొ॥ 11 గం. వరకు, సాయంత్రము 3 గం. మొ॥ 6 గం. వరకును ఇచట జన

* విశ్వనాథాలయము సమృద్ధి మధికముగ నుండును. అన్ని జాతుల వారు విశ్వనాథుని స్పృశించి స్వయముగా నభిషేకము చేయుదురు. పగలు 10 గంటలకును రాత్రి 11 గంటలకును నాగకోట తరపున విశ్వనాథునకు అభిషేకము, పూజ, హారతియు జరుగును. ఈ సమయమున నితరులకు ప్రవేశముండదు. ఈ నాగకోటవారు విశ్వనాథునకు ప్రతి రోజు గ. 200/- లు యిత్తురు.

అభిషేకము, పూజయు యథాశాస్త్రీయముగ చేయించుట కిట్ల బ్రాహ్మణులు కలరు. వారందరు రజతకలశములతో గంగా జలమును, గోక్షీరమును దెచ్చి, విశ్వనాథున కభిషేకింతురు. రాత్రి 11 గం.ల కిచ్చు హారతి చూచితీరవలయును. ఇది చూడదగిన దృశ్యము. విశ్వనాథునకు చేయించు పూజ, భోగము 0-4-0 లు మొ, రు 1.6/ల వరకు గలదు. ఆలయము ప్రక్కన

గల ఆఫీసులో డబ్బుచెల్లించిన రశీదిత్తురు. ఈరశీదు ఆలయమున చూపిన ఆస్రకారము అర్చనాదులు చేయుదురు.

విశ్వనాథాలయ ప్రదక్షిణమం దింకను కొన్ని దేవతా విగ్రహములు కాననగును. ఇచట నొక కుండమునందు “విశ్వ నాథుని స్నానార్థ ముపయోగించిన జలము కలదు.” యాత్రీ కులు దీని నాచమింతురు. ఇటుల ప్రదక్షిణముచేసి, మందిరము యొక్క స్వర్ణపతాకమునుచూచి భగవంతునికి నమస్కరింతురు.

అన్నపూర్ణ:— యాత్రీకులు విశ్వనాథుని దర్శించిన తరువాత నన్నపూర్ణను దర్శించవలెను. అన్నపూర్ణాలయము విశ్వనాథుని మందిరమునకు సమీపముననే కలదు మందిరమున కెదుట పూజాసామగ్రి విక్రయించబడుచుండును.

దేవాలయద్వారము ప్రవేశించగానే యాత్రీకులకు దేవాలయ ధ్వజము కనబడును. మందిరమున కుత్తట నెర్రరంగు వేయ బడెను. ఇచట ఉదయము మొదలు మధ్యాహ్నము 12గం. వరకును కొందరు భక్తులు వివిధ వాద్యములతో నన్నపూర్ణను గురించి భజన చేయుదురు. యాత్రీకులు అన్నపూర్ణా దేవిని స్వయముగ పూజించదలచిన ప్రాతఃకాలముననే వీలుండును. మందిరమునకు నలువైపుల నింకను దేవతామూర్తులు కలవు. ప్రదక్షిణ సమయమున నొకచిన్న మందిరమం దొక సూర్యనిగ్రహము మనోహరమై కాననగును.

ఆలయప్రాకారమున పెద్దపెద్ద యావులుండును. పచ్చగడ్డి విక్రయించుచుండురు. యాత్రీకులు రెండుకానులిచ్చి కొని గోవు

లకు వేయుదురు. మందిరమున యాత్రికుల నిమిత్తము చండీమం
త్రము, దుర్గాసప్తశతీ పండితులు పారాయణ చేయుచుందురు.

ప్రతి శుక్రవారము అన్నపూర్ణాలయమున చేయు అలం
కారము చూడతగినది. శంకరుడు భిక్షాపాత్ర చేబూని నిలుచుని
ఉన్నట్లు, అన్నపూర్ణ సువర్ణపాత్ర చేతధరించి, బంగారు గరి
తెతో భిక్షమిడుచున్నట్లు నలంకరింతురు. ప్రతి శుక్రవారము
అన్నపూర్ణకు సువర్ణకవచము అలంకరింతురు.

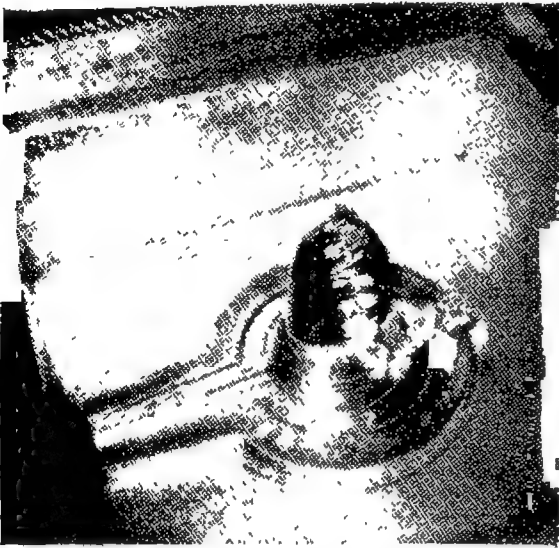
కాశీనివాసి, ధగవంతుడు నగు శ్రీపురుషోత్తమదాస్ఖత్రీ,
సుమారొక లక్షరూపాయీలు వ్యయించి అన్నపూర్ణమందిరము
నకు నికటముననే యొకమందిరమును గట్టించెను. ఇందు గంగావ
తరణము, రామపంచాయతనము, శివపంచాయతనము, కాలీ,
రాధాకృష్ణ, నృసింహమూర్తులు పాలరాతితో తయారుచేయబడి
మనోహరములుగ నున్నవి. యాత్రికు లీరీతి అన్నపూర్ణాదేవి దర్శ
నముచేసి, పిమ్మట ఘండిగణపతిని సందర్శించుటకు పోవలయును.

ఘండిగణపతి - దండపాణి:— అన్నపూర్ణా మందిరము
నకు సమీపముననే ఘండిగణపతి మూర్తి కలదు. ఈ మూర్తి
యంతయు వెండికవచముతో కప్పబడి యుండెను. ఘండిగణపతి
కు తరముగ నున్న గదియందు “దండపాణి” విగ్రహము కలదు.
ఆవిగ్రహమున కిరుకెలంకుల “శుభ్ర, విభ్ర” అను పేరుగల
గణుల విగ్రహములు గలవు.

జ్ఞానవాపి:— ఇది యొక పెద్దబావి. ఈ కూపోదకమును
ద్రావిన, జ్ఞానోదయము కలుగును. ఇది విశ్వనాథుని మందిరము
నకు వెనుకభాగమున కలదు.

మనీసు:— జానవాపికి సమీపమున నె యొక పెద్దమనీసు కలను. దీనిని బౌరంగజేబు, ప్రాచీన విశ్వనాథాలయమును ధ్వంస మొనర్చి, నిర్మించెను ఇప్పటి మనీసు వెనుకగోడ విశ్వనాథాలయ మునకు సంబంధించినదే యె యుండెను. ఆసమయమున విశ్వ నాథు డీ కూపజలమున నురికెనట. అందుచే నీజల మి త పవిత్ర మైనదని చెప్పుదురు.

ఆదివిశ్వేశ్వరుడు:—

జానవాపికి సమీపము నందున్న బౌరంగజేబు మనీసునకు పశ్చిమమున “కార మా ఇ కేల్” లైబ్రరీ గలదు. దీనికి పశ్చిమోత్తరము గ నాదివిశ్వేశ్వరుని మందిరము గలదు. మందిర మంతయు పాలరాతితో

విశ్వేశ్వరుడు (ఫాటో: టైట్ ఆండ్ కో.) గచ్చు చేయబడి యుం డెను. ఆలయదృశ్యము మిక్కిలి మనోహరముగ నుండును. ఇత్తడిరేకులు తాపిన యొక కుండమం దీ యాదివిశ్వేశ్వరుని చిన్న లింగము కలదు.

గోపాలమందిరము:— ఇది చౌఖంబాముహల్లాలో నున్న వల్లభసంప్రదాయమువారి మందిరము. ఇది చాల యుండమైనది. పెద్దది. ఇచట శ్రావణమాసమందు స్వామికి జరుగు ‘ఝూల

నోతప' (ఊయలయందుంచి స్వామిని పూవుట) మతి రమ్మ
ముగ నుండును. కాశీయందు వల్లభసంప్రదాయమువారి మంది
రము లింకను గలవు. అందు 'రణభోరజీ, బడేమహరాజ్జీ,
దాపూజీ, బలదేవజీ' మందిరములు ప్రసిద్ధము లైనవి.

కాలభైరవుడు:— ఈ కాలభైరవుడు శివుని యాజ్ఞచే
కాశీని రక్షించుచుండును. ఈ మందిరము 'భైరవనాథ్ మహల్లా'
లో గలదు. మందిరమునకు మూడువైపుల మూడుద్వారములు
గలవు. పాలరాతితోను, నల్లరాతితోను మందిరము గచ్చుచేయ
బడి యుండెను. ద్వారమున కెడమవైపున రాతితో చేయబడిన
'పెద్దకుక్కయు, దానిని కెండువైపుల చేతులతో పట్టుకొనిన
గణవిగ్రహమున, దీనికి వెనుకభాగమున కాలభైరవమూర్తియు
కలవు. క్రీ.శ. 1885 స.లలో బాజీరావ్ జీపీష్వా యీ మంది
రమును గట్టించెను. కాశీతోరములు 'ఆలయమునకు బయట
విక్రయింతురు. వీనిని యాత్రికులు కొని పూజారులకిచ్చిన భైర
వుని సన్నిధానముననుంచి, నెమలిపింఛముతో మంత్రించి యాత్రి
కుల చేతి కొక తోరమును కట్టి నెమలిపింఛముతో యాత్రికుల
వీపున యాత్ర పూర్తియైనదని తట్టుదురు. కృష్ణాష్టమికి ఇచ్చటకు
చాలమంది యాత్రికు లగుదెంతురు.

నైపాలీ మందిరము:— ఈ శివమందిరము లలితాఘట్ట
మున కుపరిభాగమున గలదు. ఇది ఛీనా మందిరములవలె
నుండును. ఈవిధమగు దేవాలయము కాశీలో మరియొకటిలేదు.
దీనికి ప్రక్కనే యొక పెద్ద నంది కలదు. నేపాలీలు బసచేయుట
కొక ధర్మశాసనకూడ నిచట కలదు.

మానమందిరము:— గంగ యొడ్డునగల పురాతనభవ
నము లన్నిటియందిది పురాతనమైంది. మిక్కిలి పెద్దది. మహా
రాజామానసింహుడు దీనిని కట్టించెను. దీని పై అంతస్తున రాజా
జయసింహుడు కట్టించిన నక్షత్ర వేధశాల కలదు. ఇందు కొన్ని
యంత్రముల సాయమున గ్రహగతులు పరీక్షించబడును.

రామమందిరము:— దీనిని గ్వాలియరు దీవాన్ దినకర
రావు కట్టించెను. ఇందు బహుమూల్య వస్త్రాభరణ సుసజ్జతము
లగు సీతారామలక్ష్మణుల విగ్రహములు గలవు.

గోరఖ్ నాథ మందిరము:— మందాకినీ ముహల్లాలో
'గోరఖ్ టీలా' యను పేరుగల మిట్టయం దీ దేవాలయము
కలదు. ఇందు గోరఖ్ నాథాబాబా చరణచిహ్నములు గలవు.
ఇచట గోరఖ్ పాఠీ సాధువు లుందురు.

దుర్గామందిరము:— ఇది అస్సీఘాటుకు $\frac{1}{2}$ మైలు దూర
మున గలదు. కాశీలోని ప్రసిద్ధత్రైతములం దిది యొకటి. ఇచట
మండపమందొక పెద్ద గంట కలదు. చుట్టుప్రక్కల చాల దేవతా
విగ్రహములు కలవు కాశీలో నవదుర్గలు గలవు.

సంకటమోచనుడు:— అస్సీఘాటుమీద గోస్వామి తులసీ
దాసు యీ ఆంజనేయ విగ్రహమును ప్రతిష్ఠించెను. ఈ ప్రతిష్ఠా
నమయమునకు రాజపురోహితు డొక పెద్ద సంకటమున చిక్కు
కొని స్వామియనుగ్రహమున విముక్తి నొందెను. అందుచేతనేగాక
యీ యాంజనేయునే స్తుతించుచు తులసీదాసు 'సంకటమోచన
స్తోత్రమును' వ్రాసియుండుటచేతను గూడ నీ స్వామికి 'సంకట
మోచను' డని పేరు వచ్చెను.

పిశాచమోచన కుండము:— సంకటమోచనము నుండి కొలదిదూరము నడచిన యీ పిశాచమోచనకుండము కలదు. ఇచట నియమపూర్వకముగ కొన్ని దినము లుండి తీర్థవిధి మొదలగునవి జరిపిన భూత ప్రేత పిశాచబాధలు తొలగును. ఇచట మార్గశిర శు ౧౪ న గొప్ప ఉత్సవము జరుగును.

పంచతీర్థములు:— అసీనంగమము, వరణాసంగమము, పంచగంగా, మణిశర్ణికా, దశాశ్వమేధము - వీనిని పంచగంగా తీర్థము లందురు. ఇచట యథావిధిగా తీర్థవిధిచేసిన మనుజుడు సర్వపాప విముక్తుడగును.

కాశీలోని కుండములు:—

లోలార్కకుండము:— ఇది 'భద్రై సముహల్లాలో' తులసీ ఘాటుకు సమీపమునగల యొక బావి. ఈ బావి చుట్టుకొలత 15 అడుగులు. దీనికి సమీపమున దీనికంటె పెద్దదగు చతుష్కోణముగ జలరహితమగు నొక కుండము గలదు. ఈ కుండమునకు ఒడ్డున లోలాదిత్యుని, లోలార్క-మహాదేవుని మందిరములు గలవు. ఇచట భాద్రపదమాసమున ఉత్సవము జరుగును.

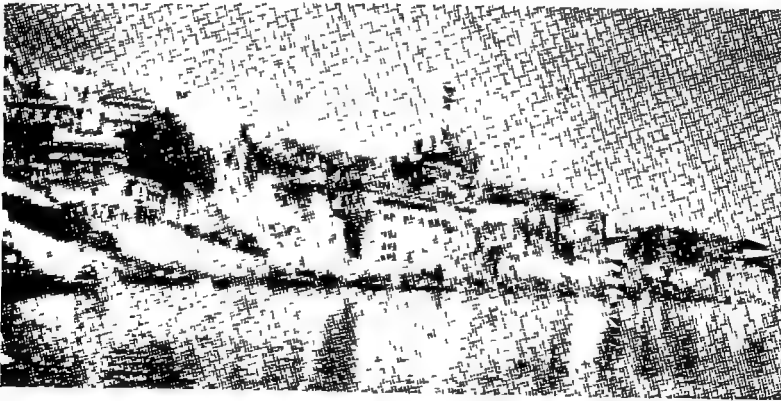
పుష్కరకుండము:— ఈ సరస్సు మిగుల పెద్దది. ఇది అసీనదీ తీరమున గలదు.

దుర్గాకుండము:— ఇది దుర్గామందిర సమీపమున గలదు. దీనికి మంచి రేవులు గలవు.

కురుక్షేత్రకుండము:— ఇది దుర్గాకుండమునకు సమీపముననే గలదు. కాని జలముండదు.

నాగకూపము:— దీనిని 'కర్కోటక' తీర్థమనియు పిలుతురు. పట్టణమునకు పశ్చిమోత్తరముగ 'నాగేశ్వరీదేవీ మందిరము'న కించుకదూరమున నిది కలదు. దీని లోపలకు దిగుటకు షుమారు 150 మెట్లు కలవు. ఇది లోపల గుండ్రనిబావి. బయటకు చతురస్రముగ నుండు సరస్సువలె నుండును. దీనికి పైన రెండు రాతిసర్పములు గలవు. ఇందు స్నానముచేసిన సర్పవిషము విరుగునని చెప్పుదురు.

కపాలమోచన కుండము:— ఇది 'సింగరాల్' స్త్రీషును నుండి రాజఘాటుకుపోవు రోడ్డుమీద నున్నది. ఇది పెద్దసతస్సు. దీనికి నలువైపుల రాతిమెట్లు కలవు. ఇందు ముఖ్యముగ భాద్రపద పూర్ణిమకు స్నానము చేయుదురు.

పంచగంగాఘాటు

ఫోటో: బెనారస్ ఫోటో హౌస్.

అమృతకుండము:— ఇందలి జలముతో నియమపూర్వకముగ కొంతకాలము స్నానముచేసిన కుష్ఠరోగము పోవునని చెప్పుదురు.

చూడతగినవి:—

భరతమాతమందిరము:- భరతమాత కంకితము చేయబడిన యీ మందిరము 1932 సం॥ గాంధీమహాత్మునిచే తెరువబడినది. దీనిలోపలగల తెల్లని చలువరాతిపై చెక్కబడిన హిందూదేశపు భౌతికపటమును జనులు అధికమైన భక్తిభావముతో జూతురు. ఇదియొక కళాసౌందర్య గుళిక. ఇందు చూపబడిన పర్వతముల యెత్తు, పొడవు, వెడల్పులలో కచ్చితమైన అనురూపసంబంధము కలిగి దేశమందలి దాదులు, మైదానములు వీసముకూడ హెచ్చు తగ్గులు లేకుండగ చూపును. దీనికి అనుబంధముగ చక్కని గ్రంథాలయ మొకటి కలదు. ఇందుత్తమమైన గ్రంథములు, చిత్రములు కలవు.

హిందూ విశ్వవిద్యాలయము:- కాశీక్షేత్రమునకు వచ్చిన ప్రతి యాత్రికుడు నీ విద్యాలయమును చూడ నేతెంచును. ఈ విద్యాలయమును గాంచిన, ప్రాచీనభారత మందలి తక్షశిలా, నలంగా విశ్వవిద్యాలయములు జ్ఞప్తికి వచ్చును. డా. అనిబి సెంటుచే సెంట్రల్ హిందూకళాశాలపేరిట స్థాపింపబడినవి. 4 చ. మైళ్లు ఆవరించి చిన్నపట్టణమై యొప్పు యీ విశ్వవిద్యాలయము దానికదే సాటి. ఈ విద్యాలయము చూడనిదే కాశీయాత్ర ముగియదు. దీని ఆవరణయందే అన్ని శాఖలకు జెందిన కళాశాలలు, రసాయనశాలలు, భౌదన వనతిశాలలు, ఆటస్థలములు గలవు. దీనిని నిర్మించుట తమ జీవితకర్తవ్యముగ నెంచిన మాలవ్యా, మహారాజ దర్బాంగ మిగుల స్తోత్రపాత్రులు. త్యాగశీలురగు మహాజను లీ విద్యాలయమునకు విరాళములిచ్చిన వారి కోరిక ననుసరించియే ఆ ధనము వినియోగింపబడును. ఈ విధముగ

నీ విశ్వవిద్యాలయమునకు భారతదేశమందలి భిన్నభిన్న ప్రాంతములనుండి, ప్రతిసంవత్సరము లక్షలకొలది రూపాయలు విరాళరూపమున నొసగబడుచున్నవి. ఈ విద్యాలయమున ఇంగ్లీషు, హిందీ, ఉర్దూ, సంస్కృతము, పారసీభాషలు, ఫ్రెంచ్, హిబ్రీ, గణితము, ఇంజనీరింగు, డాక్టరు, వైద్యము, కృషి మొదలగు విషయములనుగూర్చి యున్నతశిక్ష యొసంగబడును.

ఇచట పైవిషయములన్నియు చక్కగ బోధించుటకు ప్రకాండులగు పండితులు గలరు. దీని ప్రయోగశాల, రసాయనశాల, గ్రంథాలయము మొదలగునవి భారతదేశమునందంతటను ప్రసిద్ధములైనవి. ఇందు మూడు నాలుగువేలమంది విద్యార్థులు వివిధప్రాంతములవారు విద్యాభ్యాసము చేయుచుండిరి. కొంతవేతనముకట్టిన విద్యార్థుల కన్నిసౌకర్యములు విద్యాలయాధికారులు (పాలకవర్గము) కలుగజేయుదురు. మేము వెళ్లినప్పటికి విద్యార్థులు విద్యుత్ యంత్రముల సాధనమున పలువిధములగు పింగాణీపాత్రలు తయారుచేయుచుండిరి.

క్వీన్స్ కాలేజి:— ఇది భారతదేశమందలి ప్రాచీనమగు విద్యాలయములందొకటి. దీనిని ప్రభుత్వము నడుపుచుండును. కాశీలోని సంస్కృతకాలేజి కూడ దీని యధీనముననే గలదు. ఈ కాలేజీ గ్రంథాలయమున ఉత్తమ ప్రాచీనములగు ఇంగ్లీషు, సంస్కృత గ్రంథములు చాల గలవు. ఇది క్రీ. శ. 1852 లో కట్టబడెను.

కాశీ విద్యాపీఠము:— 1921 సం.లో నీ రాష్ట్రీయసంస్థ స్థాపింపబడెను. దీనిని నడుపుటకు బాబుశివప్రసాదగుప్త 10 లక్షల

రూప్యముల నిచ్చెను. ఇందు విద్యాలయవిభాగము, పాఠశాలా విభాగము, శిల్పశాలావిభాగము నని మూడు భాగములు గలవు. విద్యాలయవిభాగమున ముఖ్యముగ 'దర్శనము, అర్థశాస్త్రము, హిష్టరీ, రాజనీతి, సంస్కృతము, హిందీ' మొదలగు విషయ

* కాశీపూర్

ములు బోధింప బడును. ఇందు ఇంగ్లీషు అనివార్యముగ నేర్చుకొనవలయును చదువు పూర్తియైన పిమ్మట "శాస్త్రీ" యను బిరుదము నిత్తురు. ఇక పాఠశాల విభాగమున

6 మొ! 10 క్లాసుల వరకు చదువు చెప్పబడును. ఈ పాఠ్య క్రమము పూర్తికాగానే "శాస్త్రీ" అను బిరుదము నిత్తురు. ఇందు సైన్సు అనివార్యముగ నేర్పబడును. శిల్పవిభాగమున వివిధములగు చేతిపనులు నేర్పబడును. ఈ విద్యావీథమున విద్యార్థులు ఫీజు చెల్లించ నవసరములేదు.

నాగరీ ప్రచారణీసభా:— ఇది సంస్కృతమునకు, ఆధ్యాత్మికవిద్యకు, హిందీకికూడా ప్రధానకేంద్రమై యున్నది. ఇచట 'నాగరీ ప్రచారణీసభా' అను నొక ప్రాచీన హిందీప్రచార సంస్థ కలదు. అందుగల హిందీ పండితులు మరెచ్చట నుండరనుట యతిశయోక్తి కాదు.

ఇవికాక కాశీలో చాల సంస్కృత పాఠశాలలు కలవు. కాశీ సంస్కృతవిద్యకు కేంద్రస్థానము. ఇచ్చటి పాఠశాలలందు షుమారు 20 వేల విద్యార్థులు విద్య సభ్యసించుచుండిరి. చాల వరకు గీర్వాణము సభ్యసించు విద్యార్థులు కలరు. ఇచట కొన్ని విద్యాలయములందు విద్యార్థులకు వేతనము, పుస్తకములు, బట్టలుకూడ నివ్వబడుచుండును. మరియు జోభీరామ్ ముక్తూ మల్ మహావిద్యాలయము, మారవాడి మహావిద్యాలయము, రాజస్థాన్ మహావిద్యాలయము, బిర్లా మహావిద్యాలయము, రుక్మిణి మహావిద్యాలయములు ప్రసిద్ధములైనవి.

కాశీలో చాల నన్నసత్రములు, మహాంతులుండు గొప్ప స్థానములుకూడ కలవు అసీనదీ తీరమున 'ముముక్షుభవన' మను పేర నొక ప్రసిద్ధసంస్థ కలదు. ఇందన్నసత్రము, పాఠశాల కలవు. మరియు గృహస్థులు కొంతకాలమువరకు కాశీవాసము చేయుటకు తగిన బసలుకూడ గలవు.

శివకోటిబ్యాంకు, రామకోటిబ్యాంకు:— శివ, రామ నామములు 108 కోట్లు వ్రాయించి, చక్కని అద్దాలబీరువాలలో నుంచి నిత్యము పూజాసంకీర్తనలు చేయు సంస్థలు. ఇవి చూచి తీరవలయును.

అనాథాలయము:— అనాథ బాలబాలికల పోషణకై యిచ్చట క్రీ. శ. 1927 లో రిటైర్డు కాశీ కలక్టరు శ్రీ మెహతా గారి భార్య యొకసంస్థను నెలకొల్పెను. మెహతా చాల సుదార స్వభావము గలవాడు. సత్పురుషుడు.

మాధవరామ్ధరహారా:—(బురుజు) మాధవరామఘట్టము వద్ద నొక మిట్టమీద ఔరంగజేబు కట్టించిన మసీదు కలదు. ఆ మసీదునకుముందు మాధవరామ్ అనునతడు కట్టించిన మూడు బురుజులు గలవు. వీని యెత్తు 142 అ. లోపలినుండి పైకి వెళ్ళుటకు గుండని మెట్లు కలవు. కాశీపట్టణమంతయు నీ బురుజుల మీదనుండి యతి రమణీయముగ కానగును.

రామనగర్ (వ్యాసకాశి)

ఇది అసీసంగమమునకు 1 మైలు దూరమున దక్షిణమున గలదు. ఇచ్చటకు వెళ్లుటకు నగవాఘాటులో నావలు దొరుకును.

* వ్యాసకాశి

ఇది కాశీరాజు రాజధాని. క్రీ.శ. 1750 లో రాజా బలవంతసింగ్ దీనిని నిర్మించ నారంభించెను. అనంతరము రాజా చేతసింగుడు దీనిని పూర్తిచేసెను. రాజమహాలుకు 1 మై. దూరమున, రాజా చేతసింగుడు త్రవ్వించిన చెరువు కలదు. ఇచ్చట నొక మందిరము కూడ కలదు. ఇది హిందువుల శిల్పకళకొక ప్రమాణముగ రాజులుచున్నది. ఇచట నాశ్వీయుజమాసమున రామలీల మహోత్సవము మహోత్సాహముగ జరుగును.

వ్యాసాశ్రమము:— రామనగరులో 'వ్యాసాశ్రమము' కూడ కలదు. ఇందు వ్యాసుని తైలచిత్రమొకటి కలదు. ఇచట ఫాల్గుణమాసమున సుత్సవము జరుగును. ఈ సమయమున కాశీరాజు భవనమును చూచుటకు యాత్రికుల కనుమతి యొసంగబడును. వ్యాసకాశీ దర్శనము చేయకయే మరలు యాత్రికులకు

కాశీయాత్ర వ్యర్థమని వ్యాసమహర్షి ఆదేశము. కనుక తప్పక దర్శించి తీరవలయును.

పంచక్రోశీ పరీక్షమా:— కాశీక్షేత్ర వై శాల్యము 5 క్రోశములు. దీనికి ప్రదక్షిణము చేయుటయం దింకను తీరస్థానములు కాననగును. ఈ ప్రదక్షిణము కార్తీకమాసమున నారంభితురు. ‘ప్రలయానంతరమున శివుడు ఈ పంచక్రోశస్థానమును తాను తన శక్తితో నివసించుటకై సృజించెను.’ ఇచట మృతి చెందిన పశు, పక్షి, కీటకాదులకును మోక్షము తప్పక లభించునని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి.

మాహాత్మ్యము:— కాశీ ‘సప్తపురము’లలో నొకటి. ‘కాశ్యాం మరణాన్ముక్తిః’ అని సర్వశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. అందుచే నిచట నచేకులు సాధువులు, సజ్జనులు, మహాత్ములు నివసించుచుందురు. కాశీ పండితులకు పుట్టినిల్లు. బుద్ధుడు, శ్రీ శంకరాచార్యుడు, శ్రీరామానుజాచార్యుడు, శ్రీవల్లభాచార్యుడు, శ్రీచైతన్యమహాప్రభువు, రామానందాచార్యుడు, శ్రీతులసీదాసు, రైదాసు, కబీరు మొదలగు మహానుభావు లిచటనే నివసించిరి. ఆధునికులగు నాగాయణభట్టు, శంకరభట్టు, నీలకంఠుడు, భట్టోజ్జీషీతులు, నాగోజీభట్టు మొదలగు ప్రకాండ పండితులకును వాసభూమియై యున్నది.

కాశీ అవిముక్తక్షేత్రమనియు, పర్వములందు తీరవాహిని యగు గంగానదియందు స్నానమొనర్చుటకు — ప్రయాగ, పుష్కరము, కుశుక్షేత్రము మొదలగు తీర్థములు; గోదావరి, నర్మదా,

కాశీరీ మొదలగు నదులుకూడ వచ్చునని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి.

కాశీసంకల్పము:— ..... ఆర్యావర్తైకదేశే, అవి
ముక్త వారణాసీక్షేత్రే, అసీవరణ యోర్మధ్యే, మహాస్మశానే,
ఆనందవనే, గౌరీముఖే, త్రికంటకవిరాజితే, భాగీరథ్యాః పశ్చిమే
తీరే, ఉత్తరపాహిన్యాం, బ్రహ్మనాశయోర్మధ్యే, మణికర్ణికా
క్షేత్రే, విశ్వేశ్వరాది త్రయస్త్రింశతోక్తి దేవతా చరణ
సన్నిధౌ, బౌద్ధావతారే, కలియుగే విక్రమశకే...నవత్సరే....

హరిద్వారసంకల్పము:— (చూ. హరిద్వారము 224 పేజి)
“.....మాయాపురీ మండలే, దక్షప్రజాపతిక్షేత్రే, హిమాల
యదేశే, బదరికారామే, వాలఖిల్యాశ్రమే, కేదారఖండే, నీల
ధారే, బిల్వపర్వతే, హరిద్వారే, బ్రహ్మకుండతీర్థే, కుశావర్త
ఘట్టే, గంగాతీరే, బౌద్ధావతారే, కలియుగే, విక్రమశకే, బార్హ
స్పత్యమానే.....నవత్సరే.....”

యాత్రావిధానము:— జరామరణములు దుఃఖ ప్రద
ములు. జీవుడు నవమాసములు మాతృగర్భమున నుండును.
మాతృగర్భ నరకవిముక్తు డగుటకు గాను, తొమ్మిదిమాసములు
కాశీనివాసము చేయవలయునని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి.
అందుకు సాధ్యముకానిచో తొమ్మిదిరోజులు లేక ఐదురోజులు,
వివరకు మూడురోజులు లేకుండా నివసించవలయును.
తొమ్మిది రోజుల యాత్ర అయినా చేయుట యుత్తమము.
తొమ్మిదిరోజుల యాత్ర వివరము.

మొదటిరోజు:- కాశీక్షేత్రము చేరినతోడనే మణికర్ణికా తీర్థమున మహాసంకల్పముతో స్నానము, సర్వప్రాయశ్చిత్తము, వపనము (పిండప్రదానము చేయనివారల కవసరములేదని ప్రమాణము కలదు), కట్టవస్త్రములతోనే గంగాస్నానము, పిమ్మట శుద్ధవస్త్రముల ధరించి, శ్రీవిశ్వేశ్వర, అన్నపూర్ణ, ఘండిగణపతి, జానవాపి, సాక్షిగణపతి, శ్రీ కాశీవిశాలాక్షీ దర్శనములు చేసి, నాడు క్షేత్రోపవాసము చేయవలయును.

రెండవరోజు:- తీర్థశ్రాద్ధము పెట్టవలెను. ఈ శ్రాద్ధము సర్వతీర్థములకధివాసమైన మణికర్ణికా (చక్రపుష్కరిణి) క్షేత్రము

గోల్డెన్ టెంపుల్

నందే చేయవలయును. ఇందులకు శాస్త్రప్రమాణములనేకములుగలవు. ఇతరత్ర చేయరాదు. తొల్లి విష్ణువీమణికర్ణికాతీర్థమును తన చక్రముచే త్రవ్వి, దానిని తన స్వేదోదకముచే నింపెను. కాన దీనికి తొలుత చక్రతీర్థమని పేరు గలిగెను. మరియు “కాశ్యాం బ్రహ్మనాశే, మణికర్ణికాప్రయుక్త తీర్థ శ్రాద్ధే” అని సంకల్పముకూడ కలదుగాన సర్వవిధముల యిచటనే శ్రాద్ధము చేయవలయును. ఈ శ్రాద్ధము మూడు విధములు. అన్నశ్రాద్ధము, ఆమశ్రాద్ధము హిరణ్యశ్రాద్ధము.

మూడవరోజు:— పంచతీర్థయాత్ర. 1. అస్మీషుట్టము:- ఇచట అసీనది గంగలో కలియుచున్నది. ఇచట స్నానము, సంగమేశ్వరదర్శనము 2. దశాశ్వమేధఘట్టము:- (దీనినే రుద్రసరోవర తీర్థమందురు) ఇట స్నానము. దశాశ్వమేధనాథుని, సీతలాదేవిని దర్శించుట. 3. వరణాఘట్టము:- ఇది వరణానది గంగలో కలియుచోటు. ఇట స్నానము. వరణాసంగమేశ్వరుని, ఆదికేశవుని దర్శనము. 4. బిందుమాధవ ఘట్టము:- దీనికి పంచనదతీర్థమని పేరు. (పంచగంగలు) ఇట స్నానము. బిందుమాధవ, పంచగంగేశ్వరుల దర్శనము. 5. మణికిరి కాఘట్టము:- ఇట మణికిరిక, చక్రపుష్కరిణులలో స్నానము పిమ్మట గంగాస్నానము, మణికేశ్వర సిద్ధివినాయకుల దర్శనము. (పై స్థానములలో సంగల్పపూర్వకముగ స్నానము చేయవలయును) పిమ్మట అన్నపూర్ణ, విశ్వేశ్వరుల దర్శనము చేయవలయును.

నాల్గవ దినము:— నిత్యయాత్ర. దీనినే ఉత్తరయాత్ర యందురు.

“విశ్వేశం మాధవం దుండిం దండపాణిం శ భైరవమ్,
పందే కాశీం గుహం గంగాం భవానీం మణిక్రికామ్.

ఈ పది దేవస్థానముల దర్శించి, మణిక్రికా స్నానము, అన్నపూర్ణా విశ్వేశ్వరుల దర్శనము చేయవలయును.

ఐదవరోజు:— దక్షిణయాత్ర. అనగా — కేదారేశ్వర, హనుమదేశ్వర, తిలభండేశ్వర, చింతామణిగణపతి, దుర్గాదేవి, కౌడీబాయి (గవ్వలమ్మ) యీ ఆరు దేవస్థానములు చూడవలయును. కౌడీబాయి:- ఈమె విశ్వేశ్వరుని భక్తురాలు. ఈమెను

దర్శించిది కాశీయాత్ర సఫలముకాదని విశ్వేశ్వరుడు వరమిచ్చి సందున యాత్రికులు తప్పక యీమెదర్శనముచేసి గవ్వలు కానుకలుగా సమర్పింతురు.

ఆరవదినము:— గంగా భాగీరథీ నిమిత్తము మూసి వాయనము, (ఈ దానముచే స్త్రీలకెన్ని జన్మలెత్తినను వైధవ్యము రానేరదు.) మధ్యాహ్నము వ్యాసకాశీ వెళ్ళి అచట వేదవ్యాసులు, రామలింగేశ్వరుని, శ్రీ శుకుని, వ్యాసప్రతిష్ఠ యగు విశ్వేశ్వరుని దర్శనముచేసి రావలయును.

ఏడవదినము:— శ్రీ విశ్వేశ్వరునకు రుద్రాభిషేకము, సహస్రనామార్చన, అన్నపూర్ణా విశాలాక్షులకు (ఇది అష్టాదశ పీఠములలో నొకటి) కుంకుమార్చనయు, దుండిగణపతి పూజయు చేయవలయును. కుంకుమార్చన స్వయముగా కూడ చేయవచ్చును.

ఎనిమిదవ దినము:— కాలభైరవ ప్రీతిగా కాలాష్టకము; యతి, బ్రాహ్మణ, సువాసినీలకు శక్తికొలది సమారాధన చేయవలయును.

తొమ్మిదవ దినము:— గంగాస్నానము, అన్నపూర్ణా విశ్వేశ్వరుల దర్శనము, అన్నపూర్ణాలయమునకు 108 ప్రదక్షిణములు చేయనగును. ఈ ప్రదక్షిణము భూ ప్రదక్షిణ ఫలితమిచ్చును. దండతీపూజకూడ చేయవలయును.

పదియవ రోజు:— గంగాస్నానము. భాగీరథీ నిమిత్తము గంగపూజ, అన్నపూర్ణా విశ్వేశ్వరుల దర్శనము — ఈ రీతిగా యాత్రచేయుట ఉత్తమము.

అస్థినిక్షేపము:— ‘కాశ్యాం మరణాన్ముక్తిః’ అను సూక్తిచే అస్థికలు కాశీలో మణికర్ణికా బ్రహ్మనాశసహిత ఉత్తర వాహినిలో నిక్షేపము చేసినందున కాశీమరణము వలన కలుగు ముక్తి లభించునని శాస్త్ర ప్రమాణము.

పంచకోశ (క్రోశ) యాత్రా విషయమున కాశీపురము ఐనుక్రోశుల పట్టణమనియు, దీనికి ప్రదక్షిణమే, పంచక్రోశ యాత్రయనియు నర్థము. ఈ యాత్రను స్థూలరూపమున పంచ కోశయాత్రగా గ్రహించిరి. అన్నమయ, వ్రాణమయ, మనోమయ, విజ్ఞానమయ, ఆనందమయ కోశములు. మొదటిరోజు మణికర్ణికాస్నానము. కర్దమేశ్వరము(డారు) వెళ్ళి అచట కర్దమతీర్థస్నానము, తీర్థవిధి, కర్దమేశ్వర దర్శనము. 2వ రోజు:- భీమచండీ. స్నాన, తీర్థవిధులు. 3వ రోజు:- రామేశ్వరము. వరణానదీస్నానము,

* ధమకస్థాపము

(సారనాథ్ చూ 851 పే) 4వ రోజు:- కపిలధార. స్నాన, తీర్థవిధులు. 5వ రోజు:- మణికర్ణిక చేరి స్నాన, తీర్థవిధులు చేసి గృహము చేరవలయును. ఈ యాత్ర 26 క్రోసులు. 6 దినములు ప్రయాణము. ప్రతి సలమున ధర్మశాలలు దుకాణములుగలవు. పై 5 కోశములను 5 స్నానములుగ భావించి చివరది ఆనందమయకోశమగు మణికర్ణికా సమీపమున విశ్వేశ్వర దర్శనము చేయవలయును.

చతుర్దశలింగయాత్ర:— ఓంకారము, మత్స్యోదరము, త్రిషష్టపము, కృత్తివాసము, రత్నేశము, చంద్రేశము, కేదా

రము, ధర్మేశ్వరము, వీరేశము, కామేశ్వరము, విశ్వేశ్వరము, మణిగర్జిత, అవిముక్తేశ్వరము - ఈ పదునాలుగు లింగముల సందర్శనము చతుర్దశ లింగయాత్ర అందురు.

తిథియాత్ర:— కృష్ణపాడ్యమి మొదలు 15 రోజులు. కాశీవాసుల కీయాత్ర చాలముఖ్యము.

ఆదిత్యాది వారయాత్ర:— మాఘమాసమున తొలి ఆదివారము మొదలు ఏడురోజు లీయాత్ర చేయుదురు.

ఇంకను: సప్తపురీయాత్ర, చతుర్ధామయాత్ర, అంతర్గృహయాత్ర, అనుక్రమయాత్ర, అర్ధభైరవయాత్ర, నవదుర్గాయాత్ర, దశమహావిద్యాయాత్ర, ఏకాదశరుద్రయాత్ర, ద్వాదశాదిత్యయాత్ర, ఛప్పన్న (56) వినాయకయాత్ర, చతుష్షష్టి (64) యోగినీయాత్ర మొదలగు అనేకయాత్రలు కలవు. కాశీలో 9 మాసములుండిన కాశీఖండము ప్రకారము యాత్రలన్నియు చేయవచ్చును.

ద్వాదశాదిత్యులు:— లోలారక్క, ఉత్తరారక్క, సాంబాదిత్య, ద్రుపదాదిత్య, మయూఖాదిత్య, ఖఖోలారక్క, అరుణాదిత్య, వృద్ధాదిత్య, కేశ్వరాదిత్య, విమలాదిత్య, గంగాదిత్య, యమాదిత్య - ఈ పండ్రెండు సూర్యస్థానముల సందర్శనముచే భింభిన్నఫలములు కలుగును.

సారనాథ్

ఇది కాశీకి 5 మైళ్ళు. చక్కని మార్గము. టాంగాలు, ఎక్కాలు మొదలై నవి దొరకును. ఇది ప్రపంచములో బౌద్ధ

మతమునకు మూలకేంద్రము. శాంతికి నిలయము. దీనిని హరిణ మందురు. ఇచటనే బుద్ధుడు 522 బి సి. ప్రాంతమున ఆపాఢ శు ౧౫, సాయంసమయమున ప్రజలకు తన మొట్టమొదటి మత విషయకమైన యుపన్యాసమిచ్చెను. నాటినుండియు నిది బౌద్ధులకు

* బౌద్ధాలయము

ప్రధాన యాత్రాస్థలమైనది. అశోకచక్రవర్తి తన గురువగు బుద్ధుని శౌరవార్థము ఒక స్థూపమును, ఒక స్తంభమును కట్టించెను. ఆ స్తంభమందలి సింహముద్రయే మన భారత ప్రభుత్వము ప్రధాన చిహ్నముగా గ్రహించెను. బ్రాహ్మీలిపిలో అశోకుని శాసనము కలదు.

ఈ స్థల వృత్తాంతమును గురించి అందలి పురాతన వస్తు ప్రదర్శనశాలయందు చూడనగును. క్రీ. శ. 1794 లో రాజా చైతన్యసింగ్ దివానగు జగత్ సింగ్ అశోకనిర్మిత స్థూపమును పడ గొట్టించెను. అందు పాలరాతిపాత్రలు బయటబడినవి. ఆ పాత్ర లలో మానవుని శల్యములు, ముత్యములు, బంగారు ఆకులు కలవు. అదిమొదలీ ప్రదేశము త్రవ్వ మొదలిడిరి. క్రమముగ సారనాథ్ బయటపడినది. ఈవిషయమున తుదిసారి ప్రయత్నము చేసినది - ఇండియా గవర్నమెంటులో అప్పటిలో పనిచేయుచున్న జార్జిమార్షల్.

1500 సం॥లకు పూర్వము కట్టబడిన ధమెకస్థూపము, ధర్మరాజస్థూపము, అనేక చైత్యహారములు చూడతగినవి. ఇక్కడి ప్రధానదేవాలయము దర్శించుటకు చీనా మొదలైన

అస్య దేశములనుండియు యాత్రీకు లరుదెంతురు. ఇచట గ్రంథాలయము, ధర్మశాల, బుద్ధమండరము, జౌషధాలయము, మహాబోధి సమాజమునకు సంబంధించిన పాఠశాల, బిర్లాచే నిర్మించబడిన విశ్రాంతిభవనము, మ్యూజియము తప్పక చూడతగినవి. ఇచటంకను చూడతగిన విశేషములు చాల గలవు.

సయ్యద్ పూర్ (భిత్తి)

కాశీనుండి ఘట్రా పోవు బండిలో సయ్యద్ పూర్ భిత్తి (23 మై) స్టేషన్ లో దిగవలయును. సుందగుప్తుని కాలమునాటి సూఫీములు, ఆతని దిగ్విజయ స్తంభములు గలవు. ఆనాటి శిల్ప సంపదతో కూడిన ఒక పాతవంతెన కలదు. చూచితీరవలెను. ఇచట అన్ని సౌకర్యములును గలవు.

గయ (పితృతీర్థము)

“పశ్చ్యే తీర్థం పరం పుణ్యం బ్రాహ్మణైః సర్వతారకమ్,
గయా తీర్థం సర్వదేశే తీర్థభ్యోప్యధికం శృణు”

— నారదపురాణమ్.

కాశీనుండి గయ 143 మైళ్ళు స్టేషనుకు సమీపముననే ‘సూరజ్ మల్ ధర్మశాల’ కలదు. ఇదికాక నిచ్చట యింకను విశేషముగ ధర్మశాలలు కలవు. పండాలు గృహములందుకూడ యాత్రీకులు బసచేయుదురు. కాశీనుండియే పండాలు గయకు తీసికొనివచ్చి యాత్రచేయించుచుండుదురు. యాత్రయంజలి కార్యక్రమమంతయు (భోజనాదులు కూడ) వారే ఏర్పాటు చేయుదురు. యాత్రీకు లిట్లు తొలుత యేర్పరచుకొనిన, యాత్ర సుఖ

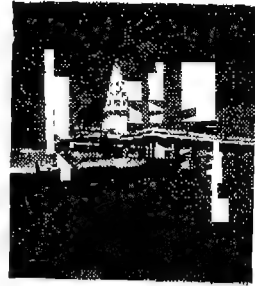
ముగా జరుగగలదు. గయయందు శ్రాద్ధము తప్పక ఆచరించ వలయునని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. గయకు చుట్టును పర్వతములు కలవు. ఆ కొండలమీద ననేక తీర్థస్థానములు కలవు. వాటిని దర్శించుటకు ధర్మాత్ములనేకులు చక్కనిమెట్లు కట్టించిరి. గయలో ప్రధాన నది ఫల్గునీనది. ఇచట సంస్కృత పాఠశాల, ఔషధాలయము, అన్నసత్రము, గవర్నమెంటు హాస్పటల్, కలెక్టరు ఆఫీసు, పోస్టాఫీసు, తంతికార్యాలయము మొదలగునవి కలవు. గయ చక్కనిపట్టణము. షుమారు జనాభా 1,33,710.

గయయందు పితృదేవతలకు పిండప్రదాన మవశ్యకర్తవ్యము. ఈ క్షేత్రమునకు యాత్రికులు సర్వకాలములందు వచ్చుచుందురు. భాద్రపద కృష్ణపక్షమందు విశేషముగ యాత్రికులు వత్తుడు. ఫల్గునీనదినుందు వర్షాకాలములోదక్క యితరకాలములయందు జలము స్వల్పముగా నుండును. అటులయ్యును దీనియందే పిండప్రదానము చేయుదురు.

గయయందు శ్రాద్ధముచేయుటకు చాల వేదికలు (అరుగులు) కలవు. యాత్రికులు వీనిమీదనే పిండప్రదానము చేయవలయును. గయలో ముఖ్యముగా ఫల్గునీతీర్థమున, విష్ణు పాదములయందు, వటవృక్షచ్ఛాయయందు యీ మూడుచోట్ల శ్రాద్ధము చేయవలయును. శ్రాద్ధమునకై 3 నూతన భాండము (కుండ) లతో బియ్యము, వానికి సరిపోవు మూతలు, పిడకలు పండాలే తెచ్చియిత్తురు. ఆ మూటిని వేరువేరుగ పక్వముచేసి పై మూడు స్థానములందు పిండప్రదానము చేయవలయును. ఫల్గునీతీర్థమందలి శ్రాద్ధపిండములను నదిలోనే వేయుదురు, విష్ణు

పాదములందు వటవృక్షమువద్దచేసిన శ్రాద్ధపిండములను గోవులు భక్షించును. ఇచటి గోవులు పరమసాధువులు. ఇవి యాత్రికులను వెంటాడుచుండును.

వరాకాలమున ఫల్గునీ నదియందు సీరధికముగ నుండుటవలన 'గాయత్రీఘాట్', 'బ్రహ్మఘాట్', 'బకువాఘాట్', 'గదాధరఘాట్' మొదలగు ఘట్టములవరకు నీరు వచ్చును. ఇతర సమయములందు నీరు తక్కు

వగా నున్నను యిసుకను తొలగించిన స్వచ్ఛ మగు జలము కాననగును. యాత్రికులు దీనితోనే శ్రాద్ధమును నిర్వర్తింతురు. గయాశ్రాద్ధ కార్యక్రమము 16 రోజులు పట్టును.

* జై నాలయము
(సారానాథ్ మా, 351)

సంకల్పము:— భరతఖండే వై వస్వత మన్వంతరే, మేరోః దక్షిణ దిగ్భాగే, ఆర్యావర్తాంతర్గత మగధదేశే, గయా గదాధరక్షేత్రే, లోలాహలపర్వతే మధువనే, విక్రమశక్తే, జాద్ధావతారే, బార్హస్పత్యమానే.....సంవత్సరే.....

తీర్థ

శ్రాద్ధస్థానములు

భాద్రపద పూర్ణిమ—

ఫల్గునీ నదీతీరమున నొకవేదికయందు పాలతో పిండప్రదానమును, భగవంతుని పాదపూజయు చేయవలయును.

భాద్రపద. బ. ౧—

రామశిల, రామకుండము, ప్రేతిశిల, బ్రహ్మకుండము, కాకబలి అను నీ యొదు వేదికల మీదను పిండప్రదానము చేయవలయును.

తిథి

శ్రాద్ధస్థానములు

భాద్రపద బ. విదియ—

ఉత్తరమాసము, ఉదీచి, కనఖిలము, దక్షిణ మాసము, జిహ్వలోలము అను నీయైదు స్థలములందు శ్రాద్ధము చేయవలెను.

,, బ. తదియ—

మతంగవాపీ, ధర్మారణ్యము, బౌద్ధ గయ యీస్థానములలో పిండప్రదానము చేయవలయును.

,, బ. చవితి—

బ్రహ్మసరోవరము, కాకబలి ఈరెండు చోట్ల శ్రాద్ధము చేయవలయును.

,, బ. పంచమి—

రుద్రపాదము, బ్రహ్మపాదము, విష్ణు పాదము యీ మూడు చోట్ల పిండ ప్రదానము చేయవలయును.

,, బ. షష్ఠి
సప్తమి
అష్టమి

} ఈ మూడు తిథులందును క్రిందివ్రాసిన 16 వేదికలందు శ్రాద్ధము చేయవలయును. కార్తికపాదము, దక్షిణాగ్ని, గార్హస్థ్యాగ్ని, ఆహవనీయాగ్ని, సత్యాగ్ని, ఆవసథ్యాగ్ని, సూర్యపాదము, చంద్రపాదము, గణేశపాదము, దధీచిపాదము, కణ్వపాదము, మతంగ పాదము, క్రౌంచ పాదము, ఇంద్ర పాదము, అగస్త్య పాదము, కశ్యప పాదము యీ 16 చోట్ల చేయవలెను.

తిథి	శ్రాద్ధస్థానములు
భాద్రపద బ. నవమి—	రామగయ, సీతాకుండము.
„ బ. దశమి—	గయాశిరము, గయాకుండము.
„ బ. ఏకాదశి—	ముండస పృష్ఠ, ఆదిగయ, ధౌత పాదము.
„ బ. ద్వాదశి—	భీమగయ, గోప్రచారము, గదా లోలము.
„ బ. త్రయోదశి—	ఫల్గునీనదిలో స్నానముచేసి పాలతో తర్పణము చేయవలయును.
„ బ. చతుర్దశి—	వై తరణి కుండమున తర్పణముచేయ వలయును.
„ అమావాస్య—	అక్షయవట సమీపమున పిండప్రదా నము చేయవలయును.

ఈ పై స్థానములందు దేవతామూర్తులు, దేవాలయములు, దర్శనీయములగు నృక్షములు గలవు. శ్రాద్ధముచేసి వినిని భక్తితో దర్శించవలయును.

ఈ పితృకార్యమంతయును యోగ్యులగు విద్వాంసుల ద్వారా జరిపించిననే సఫలమగును. ఈ విధముగ గయలో ప్రధానముగ జేయవలయును. తమతమ యవకాశముల ననుసరించి పై విధముగ 16 రోజులుగాని, లేక పూర్వము తెలిపిన ప్రకారము 3 రోజులుగాని, లేక ఒకరోజుననే ఫల్గునీపది, విష్ణుపాదము, అక్షయవటము యీ మూడుచోట్లగాని చేయవచ్చును — ఈ మూడుస్థానములలో అక్షయవటము దగ్గర పండ్లాలు తమ పాద

ములు కడిగించుకొని ఒక పూలమాలను యాత్రికుని, రెండు చేతులకు చుట్టి విశేషదానము చేయుమని కోరుదురు. తాము తృప్తినందిన పితృదేవతలు తృప్తిపడి తరింతురని కూడ చెప్పుదురు. రు 116/- లు తొలుత కోరుదురు. చివరకు రు 1/- యిచ్చినను తీసికొందురు. కాని ఒకవిధముగ రూపాయికి అంగీకరించరు. యాత్రికులు తమతమ శక్తికొలది దానము చేయుదురు. అట్లు దానమును గ్రహించి పితృదేవతలు తరించిరని పలుకును. పిమ్మట ఏదైనా తన కభిమతమగు వస్తువును విడిచిపెట్టి (జీవితములో నెన్నడు గ్రహింపకుండునట్లు) దాని నిమిత్తము కొంత ధనమునిమ్మని పాండా కోరును. యాత్రికులు తమకభిమత వస్తువును విడిచినట్లు ప్రతిజ్ఞచేసి పాండాకు కొంతదక్షిణ యిత్తురు.

ఈ విషయమున నొక యంతరార్థమున్నది. చంచలములగు నింద్రియములను వశపరచుకొనినగాని మానవు డాముష్మికముగ నొన్నత్యము నందజాలడు. కామ క్రోధాదులను బరిత్యజించనంతవరకు యింద్రియములు స్వాధీనముకావు అందుచేత కామ క్రోధాదులగు నరిషడ్వర్గమునం దొకదానిని యిచట విడుచుట యాత్రికుని కర్తవ్యము. కలికాలమగుట నా యరిషడ్వర్గమును వీడలేనివారు తమకు మిక్కిలీ యభిమతమగు వస్తువును నిచ్చట పరిత్యజింతురు.

గయాసురుడు:— గయాక్షేత్రమును గూర్చి వాయు పురాణమున నీ విధముగ వ్రాయబడియున్నది. పూర్వము గయాసురుడను నొక రాక్షసుడు గలడు. వాని తండ్రిపేరు త్రిపురాసురుడు. తల్లి ప్రభావతి. ఒకప్పు డారాక్షసుడు ఘోరమగు తపస్సు

నాచరించి విష్ణువును ప్రసన్నుని గావించుకొని 'తన శరీర మతి పవిత్రమై స్పర్శమాత్రమున సర్వజీవులను తరింపజేయునటులుండ వలె'నని వరము వేడికొనెను. విష్ణువును 'తథాస్త'ని యంతర్హితు డాయెను. దేవత లీ విషయమును విని యాశ్చర్యపడిరి. అంత వారందరును గయాసురుని సమీపించి 'మేముక యజ్ఞముచేయు సంకల్పించితిమి, అందులకు పరమపవిత్రస్థాన మొండు కావల యును. నీశరీరము చాలాపవిత్రమై స్పర్శమాత్రమున సర్వజీవులను తరింపజేయ సమర్థునది. నీ పృష్ఠభాగమున (వీపున) యజ్ఞము చేయుటకు నీ వసుమతించవలయును' అని వేడిరి. పరోపకార పారీణుడగు గయాసురు డందాల కిచ్చగించి పరుండెను. దేవత లందరు విష్ణువును, బ్రహ్మను వెంటనిడుకొని యజ్ఞము నారం భించిరి. గయాసురుడును తన ప్రాణములను వినరించెను. అంత దేవతలందరు నాతని త్యాగమునకు ప్రీతులై యాతని శరీరమున దమ యంశలతో నుండుటకు నిశ్చయించుకొని యీ శరీరమున పితృ దేవతలకు పిండప్రదానము చేయువారలాచంద్రతారార్క-ము స్వర్గమున దివ్యభోగముల నందుదురని వరమిచ్చిరి. ఈ విధముగ పరమపవిత్రమగు నీ గయాక్షేత్ర ముత్పన్నమయ్యెను.

గయలో పలువిధములగు స్ఫటికములు లభించును. 108 పూసల మాల రు. 1 మొ|| రు. 50 లు విలువగలవి లభించును.

గయలోని మందిరములు:—

శ్రీ విష్ణుపాద మందిరము:— ఇది ఫల్గునీ, మధుశ్రవా నమలయొడ్డున గలదు. ఇచట శ్రీమహావిష్ణువు పాదచిహ్నములు గలవు. ఈ పాదములు స్ఫుటముగ కనుపించవు. కాశీలోని కేదార

నాథమందిరమందలి కేదారనాథస్వరూపమువోలె నుండును. ఈ పాదములకు చుట్టును $\frac{1}{2}$ అ. యెత్తున గచ్చుతో గట్టుగా కట్టబడి

విష్ణుపదదేవాలయము

యున్నది. ఒకేసమయమున 6 గురు యీ పాదములందు పిండశ్రాద్ధము చేయనచ్చును. ఇట గోవులధికము. పిండప్రదాన సమయమున పిండము లుంచుటయే తడవుగ గోవులు గ్రహించుచుండును. పిండప్రదాన మగువరకు గోవు లట్లు గ్రహించ కుండ చూచుకొనుట అవసరము. క్రీ.శ. 1766 లో 'ఇండోర్ రాణి' అహల్యాబాయి యీ మందిర మును కట్టించెను.

బ్రహ్మయోని పర్వతము:— విష్ణుపాద మందిరమునకు సుమా రొక మైలుదూరమున బ్రహ్మయోనిపర్వతము కలదు. దీనిమీదకు ఎక్కుటకు 'ఇండోర్' మహారాజు మెట్లు కట్టించెను. ఈ పర్వతమున 2 గుహలు కలవు. వీనినుండి నిర్గమించిన జన్మ రాహిత్యము కలుగునని చెప్పుదురు. వర్ణసాంకర్య ప్రోద్భవుడగు మనుజుడు వీనిని నిర్గమించజాలడను కీంవదంతికూడ కలదు.

రామశిలా:— ఇచటకు 2 మై. దూరమున 'రామశిలా' పర్వతముకలదు. 'టికార్' ప్రభువు దీనికి మెట్లు కట్టించెను. ఇచట నొక పెద్దదేవాలయమున రామలక్ష్మణులు, పాతాళేశ్వరుని విగ్ర

హములు కలవు. ఈ కొండకు దిగువ ‘రామకుండ’మను పేర నొక కుండము గలదు. యాత్రికులీట స్నానముచేసి పిండప్రదానము చేయుదురు.

ప్రేతశిలా:— ‘రామశిల’కు ౩ మై. దూరమున ‘ప్రేత శిలా పర్వతము’ కలదు. ప్రేతశిలకు సమీపమున ‘బహ్మకుండ’ మను నొక సరస్సు గలదు. ఇచట స్నానముచేసి యాత్రికులు పిండప్రదానము చేయుదురు. అనంతరము ప్రేతశిలాపర్వతము నధిరోహింతురు. పర్వతశిఖరమునగూడ పిండప్రదానము చేయుదురు. ఇచట పిండప్రదానముచేసిన ప్రేత యోనియందు పరిభ్రమించు పితరులకూడ ముక్తి నొందుదురు.

సీతాకుండము లేక రామగయ:— ఫల్గునీనది కావలి యొడ్డున కొండకు దిగువ నొక మందిరము కలదు. అందు సీతా దేవి దశరథునకు పిండప్రదానము చేయుచున్నట్లును, దశరథుడు చేయిజాపి యందుకొనుచున్నట్లును విగ్రహములు కలవు. ఇచట శ్రాద్ధము, తర్పణము, మిక్కిలి భక్తితోచేయవలయును. దీనికి సమీపమున నింకను మందిరములు కలవు. లంకనుండి తిరిగి వచ్చుచు రాముడు దశరథున కిట శ్రాద్ధము జేసెనట. ఈ తీర్థము నాటి స్మృతిచిహ్నమే.

గయాశిరమ:— విష్ణుపాద మందిరమునకు కొలదిదూరమున గయాసురుని మస్తకము కలదు. ఇచటకూడా పిండప్రదానము చేయవలయును.

గయాకూపము:— గయాశిరమమునకు ముందు ‘గయాకూపము’ కలదు. దానికి సమీపమున నొక వటవృక్షము కలదు.

ఈ కూపమున నకాలమరణము నొందిన పితృదేవతలకొక టెంకాయను సమర్పించిన వారలు ముక్తి చెందుదురందురు. ఇచ్చట పండాలు యాత్రికులవలన ప్రథమమున నిర్ణయించుకొనిన తమ దక్షిణను పుచ్చుకొందురు.

సూర్యకుండము:— దీనిని సూర్యవంశీయులు కట్టించి రని చెప్పుదురు. ఈ కుండమున నియముగ కొంతకాలము స్నానము చేసిన కుష్టురోగము శమించును. ఇదియేకాక యిచ్చట నింకను సరస్సులు మందిరములు చాల గలవు. యాత్రికులు వానినిగూడ భక్తితో దర్శించి శక్తికొలది ధర్మము చేయవలయును.

కాశేశ్వరి:— గయకు 25 మైళ్ళ దూరమున ‘కాశేశ్వరీ’ పర్వతము కలదు. చాలమంది యాత్రికు లింతవరకు వెళ్ళును. వనవాస సమయమున పండ్లప్రతిట నివసించిరని చెప్పుదురు. ఇచ్చట నేడును అరుసుని బాణమువలన నుద్భవించిన “గంగాకుండము” కలదు. ఇది అగాధ జలపూరితమై యున్నది.

ఇచట ననేకములు ప్రాచీన చిహ్నములు నశించి భూగర్భములో జీర్ణమై పోయెనని పండాలు చెప్పుదురు. గయలోకూడ భూమిలోకలసి నామమాత్రావశిష్టములైన తీర్థములు, కుండము లనేకములు గలవు.

యాత్రికులు గయలో నంతకాలముందురో, అంతవరకు నిత్యము ఈదేవతలను దర్శించుచుండవలయును. ఆదిగదాధరుడు, విష్ణుపదము, పదునెనిమిది వేదములు, సూర్యుడు, అక్షయవటము, ఫల్గునదీ తీర్థము, లక్ష్మీ, మంగళగౌరి, గయేశ్వరి.

మాహాత్యము:— గయలో శ్రాద్ధముజేసిన మనుజుని పూర్వపు పదితరములవారును, ముందు పది తరములవారును ముక్తి నొందుదురు. అక్షయవటమున పిండప్రదానము చేసిన వారల కనంతసుఖము కలుగును. పితృదేవతలు తమకులమున గయాశ్రాద్ధముచేయు పుత్రు డేనాడుద్భవించునా యని చింతించు చుందురు. అని “యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి” యందు గలదు. గయా శ్రాద్ధమాహాత్యమును పురాణములు, స్మృతులు ముక్తకంఠ ముత్తో కొనియాడినవి.

బుద్ధ గయ

గయకు 7 మై. దూరమున బుద్ధగయ కలదు. గయనుండి టాంగామీదుగ వెళ్ళవచ్చును. ఇది పూర్వము బౌద్ధుల యధీన మగుచుండెడిది. కాని శంకరాచార్యులు దిగ్విజయమును బడసిన మీదిట శంకరుని యనుయాయులగు మహాంతుల యధికారమున నుండుచువచ్చెను. ఇది వైదికులకు, బౌద్ధులకుగూడ చూడ దగిన ప్రదేశము. ఇట చక్కని ధర్మశాల కలదు.

ఈ ప్రదేశమునకు, బుద్ధుని జీవితమునకు మిక్కిలి సంబంధము గలదు. బుద్ధునికి జ్ఞానోదయమైన ప్రదేశ మీ పవిత్ర షేత్రమే. ఇటనుండియే బుద్ధు డఖిలప్రపంచమునకు జ్ఞానోపదేశము చేసెను. అందుచే నిది బౌద్ధులకు పుణ్యషేత్రము.

బుద్ధాలయము:— ఇచ్చట నొక మందిరము గలదు. సుమా రేబడినంవత్సరములకు పూర్వ మీ దేవాలయ శిఖరము మాత్రము గోచరించుచుండెడిది. మిగిలినభాగమంతయు భూమిలో కప్పబడియుండెడిది. ప్రభుత్వసాయమున భక్తులు కొందరు దీని

నుదరించిరి. ఇది అశోకుడు కట్టించిన మందిరము. ఇందు బుద్ధుని విగ్రహము బంగారురేకుతో నమర్చబడియున్నది. సుమారు రెండువేల సంవత్సరములకు పూర్వపు కట్టకమయ్యు నిది నేటికిని

* బుద్ధుని ఆలయము

చెక్కు-చెదరలేదు ఇప్పటి బుద్ధగయాదేవాలయము 10 వ శతాబ్దములో పునరుద్ధరించబడినది. దీనికిచుట్టూ కట్టబడిన రాతి గోడ క్రీ. పూ. 2 వ శతాబ్దము నాటిదని భావింపబడుచున్నది. ఇచట బోధివృక్షము అనలు బోధివృక్షము సంతతియని చెప్పుదురు. మందిరమునకు వెనుక నొక యశ్వత్థవృక్షము కలదు. ఈ వృక్షరాజము క్రిందనే శాక్యముని అయిన గౌతముడు బుద్ధుడై జ్ఞానోదయము కలవాడయ్యెను. దానికి సమీపముననే బుద్ధుడు తపముజేసిన ప్రదేశము గలదు. ఈ అలయమందలి శిల్పము నిరుపమానము. ప్రతి యంగుళమున బుద్ధుని ప్రతిమ గలదు.

జగన్నాథ మందిరము:— బుద్ధగయలో ‘అహల్యా బాయి’ కట్టించిన జగన్నాథమందిరము కలదు. ఇందు సీతారామ లక్ష్మణుల మూర్తులు కలవు. దీనికి సమీపముననే బుద్ధగయా మహాంతయొక్క విశాల భవనము కలదు. ఇచ్చటకు చీనా, బర్మా, జపాను దేశములనుండి బహుళముగ బౌద్ధులేతెంచు చుండుదురు. ఇచట యాత్రికులు బుద్ధకుండమున నిరంజనా నదీతీరమున పిండప్రదానము చేయుదురు.

గుహలు:— బుద్ధగయకు సుమారు 12 మైళ్ళ దూరమున నతి ప్రాచీనములగు బౌద్ధగుహలు కలవు. అశోకుడు వీనిని

బొద్దులు తపస్సు చేసుకొనుటకు నిర్మించెను. ఈ గుహలు 25 మూరల పొడవు 11 మూరల వెడల్పు గలిగియున్నవి.

బుద్ధగయ బజారు చిన్నది. ఇచట ఫలములు, భోజన సామాగ్రి సర్వము లభించును. ఇచ్చట మహాంత తేరచిన సంస్కృత పాఠశాల, అన్నసత్రము కలదు. ఇది వైరాగ్యమున కుపయుక్తమగు నొక పుణ్యక్షేత్రము.

నీ రాజనం

అమ్మయ్య! ఇప్పటికి శాస్త్రిగారి పుణ్యమా అంటూ కాశ్మీరునుంచి కన్యా కుమారివరకు, కచ్ నుంచి కలకత్తావరకూ గల యావత్ భారతదేశ పర్యటన మన

కందరికి ఒక్క ఆరురూపాయల ఖర్చుతో లభించింది. కాశ్మీర్ కమనీయసౌందర్యాన్ని, ఉత్తరప్రదేశ్ మనోజ్ఞదృశ్యాలను, అనేక సామ్రాజ్యములకు జన్మభూమి అయిన ఢిల్లీ నగర వైభవాన్ని, దాని చారిత్రక ప్రశస్తిని, ప్రకృతిమౌలిక వంగదేశంలో తీర్చిదిద్దిన రంగవల్లులను, మహాభక్తులకు నిలయములైన గుజరాత్, మహారాష్ట్ర దేశములను, హిందూ, మహమ్మదీయ సంస్కృతుల మేలుకలియకకు మంచి నిదర్శనమైన హైదరాబాదును, అక్కడి శిల్పసంపదను, ఆవేశానికి, ఆత్మార్పణకు ఆటపట్టయిన ఆంధ్రావనిని, వ్యాపార దక్షతకు, దేవాలయ నిర్మాణ శిల్పచాతురికి నిలయమైన తమిళనాడును, పాండ్య, చేర సంస్కృతులకు కాణాచియైన కేరళదేశాన్ని, అక్కడి వింతలను యీ యాత్రా క్రమంలో మన కళ్ళకి కట్టినట్టు చూపించారు. అతివృద్ధ, అయి

నప్పటికీ నిత్యనూతన అయిన భారతమాత సహజ సుందర స్వరూపాన్ని యాత్రికుల చక్క చక్షువులకే కాక చదువరుల మనోనేత్రాలకు కూడా సాక్షాత్కరింపజేశారు.

భారతావని విరాట్ స్వరూపం

ఉత్తరాన హిమాలయాలనుంచి, దక్షిణాన రత్నాకర మహాదధి సంగమస్థానం వరకు గల ఈ మహాదేశం వైశాల్యం పన్నెండులక్షల ఇరవై వేల చదరపుమైళ్లు. ఇంక నదులు, నదాలు, పర్వతాలు, పీఠభూములు, అడవులు ఎన్నెన్నిరకాలో ఉన్నాయి. ఈ ప్రపంచంలో ఎన్నిరకాల నై సర్గిక విశేషాలున్నాయో, శీతోష్ణ స్థితులున్నాయో అవి అన్నీకూడా ఈ దేశంలో ప్రత్యక్షమవుతాయి. ఇందులో అతిసారవంతమైన గంగా, యమునా మైదానం ఆర్య నాగరికతకు ఆలవాలం. ఈశాన్యసీమలో అస్సాంగుండా బ్రహ్మపుత్రానది ప్రవహిస్తున్నది. నర్మదా, తపతి, మహానది, గోదావరి, కృష్ణా, కావేరినదులు యుగయుగాలుగా భారతీయ సంస్కృతికి సజీవ చిహ్నాలుగా ప్రవర్తిస్తున్నవి.

భారతీయ నాగరికత, ప్రపంచంలో అతి ప్రాచీనమైన నాగరికతలలోకల్లా ప్రాచీనతమమైనది. ఆర్యులు ఈ దేశమునకు మొదట క్రీస్తుకుపూర్వం ఐదిహేనువందల సంవత్సరంలో వచ్చారు. అప్పటికే ఈ దేశంలో తమ నాగరికతకంటే ఉత్కృష్టమైన జానపద నాగరికత వర్ధిల్లి కనుగొన్నారు. ఆనాటి బస్తీలు, విశాలమయిన వీధులతో, ఆరోగ్యప్రదమయిన మురుగునీటి వసరులతో, స్నానమందిరాలతో, పండుయిటికల యిళ్లతో, ధాన్యాగారాలతో విలసిల్లేడివి. ఆనాటి ప్రజలకు లిపి తెలుసు.

లోహవిజ్ఞానం తెలుసు. ఆర్య, ఆర్యేతర సంస్కృతుల సమ్మేళనం వల్ల మూడు మహామతములు ఇక్కడ ప్రభవించాయి. వేద ప్రతిపాదితమైన హిందూమతం, బౌద్ధమతం, జైనమతం, వాటికి అనుబంధంగా తత్వశాస్త్రాలు ప్రోక్తమయ్యాయి. ఇక భౌతికంగా చూస్తే బ్రహ్మాండమయిన దేవాలయములు, మతములు, శిల్పములకు కాణాచులయిన మందిరములు, కుడ్యచిత్రములు ఎన్నోమనకు యావత్తుదేశంలోనూ అడుగడుగునా కనపడుతూనే యున్నాయి. ఈ నాటికీ దేశదేశాలనుంచి వచ్చే యాత్రికులకు ఇవి అవశ్య దర్శనీయములుగా భాసిల్లుతున్నాయి.

అత్తి ప్రాచీన కాలంలోనే “బాబిలోనియా” వంటి దేశాలతో ఇండియాకు వాణిజ్య సంబంధాలుండేవి. ఆ తరువాత ఇండియాలో పండే ముడిసరుకు, తయారుచేయబడిన రకరకాల వస్తువులకోసం ఈజిప్టునుంచి, రోమక సామ్రాజ్యదేశాలనుంచి, చైనానుంచి వ్యాపారు లెగబడుతూ వుండేవారు. భారతీయ సంస్కృతీ వైభవదీపులు మధ్యాసియా, ఆఫ్ గనీస్థాన్ పర్షియా, లంక, ఇండోనేషియా, బర్మా, చైనా వగైరా పరిసర దేశాలకు వ్యాపించి వాటిని జ్యోతిర్మయం చేశాయి. మహమ్మదీయ మతం — అరబ్బు వ్యాపారులద్వారా దండయాత్రలు చేసిన సాహసికులద్వారా ఎనిమిదవ శతాబ్దిలో ఈ దేశానికి వచ్చి ఇక్కడ పాతుకొని పోయింది. ఈ దేశాన్ని పరిపాలించిన ముస్లింరాజులు ముఖ్యంగా మొగలాయీలు. భారతదేశ సాంస్కృతీశబలతను వికసింప చేయడానికి చేకూర్చిన దోహదం, యింతింతనరానది. పదిహేడవ శతాబ్ది ప్రారంభములో కలిగిన

పాశ్చాత్యసంపర్కంవల్ల ఆధునికవిజ్ఞానదృష్టి, సాంకేతిక పరిజ్ఞానం ఈ నాటి ప్రజాస్వామ్యవ్యవస్థలు భారతీయులకు లభించాయి.

జనాభాలో ప్రపంచం మొత్తం మీద చైనా తరువాత ఎక్కువమంది యిక్కడే ఉన్నారు. ప్రపంచం జనాభాలో ఏడవ వంతు అనగా ముప్పదీది కోట్లమంది ఇక్కడున్నారు. వీరు అంతా ఏక భారతజాతి. అయినప్పటికీ వీరిలో ఎన్నెన్ని ఆచారములు, ఎన్నెన్ని మతాలు, ఎన్నెన్ని భాషలు, ఎన్నెన్ని వేషాలు, ఇన్నిరకాల ప్రస్ఫుటంగా కనిపించే వైవిధ్యంలోనూ, మనకు అనుసూయతమై, అంతర్గతముగా ఒక ఏకత్వం ఎప్పుడూ కనబడుతూనే ఉంటుంది. మొత్తంమీద ఇక్కడప్రజలు అందరూ కష్టజీవులు. పొదుపరులు. అతిథిమర్యాదలు చక్కగా తెలిసినవారు. వితరణ శీలులు.

ప్రభుత్వ వ్యవస్థ

భారత రిపబ్లిక్ లో ఆంధ్రతోసహా ఇరువై ఎనిమిది రాష్ట్రాలున్నాయి. అన్నింటిలోనూ ప్రజాస్వామ్య ప్రభుత్వాలున్నాయి. ఇందులో కొన్ని రాష్ట్రాలు గ్రేట్ బ్రిటన్, ఇటలీల కంటే పెద్దవి. యూనియన్ ప్రభుత్వానికి అధిపతి రాష్ట్రపతి. కార్యనిర్వాహక అధికారం అంతాకూడా పార్లమెంటుకు బాధ్యులయిన యూనియన్ ప్రభుత్వ మంత్రిమండలిది. ఇంక సార్వభౌమ అధికారం నవభారత రాజ్యాంగంప్రకారం ప్రజలది. అనగా ప్రజా ప్రతినిధులతో చెండు శాసనసభలతో కూడిన భారత పార్లమెంటుది. ఇందులో దిగువ సభను ప్రజా ప్రతినిధి సభ అంటారు. ఎగువ సభను రాజ్యసభ అంటారు. ఈ ప్రజా ప్రతినిధులందరూ వయో

జన, నియోజకాధికారం ప్రాతిపదికగా ఎన్నుకోబడినవారు. అలాగే ప్రతిరాష్ట్రానికి కూడా శాసనసభలు, మంత్రిమండలి, గవర్నరు ఉంటారు.

ప్రజల వేష భాషలు

హిందీ ప్రభుత్వభాష. కానీ విద్యావంతులందరికీ ఇంగ్లీషుతో పరిచయముంది. ఇవిగాక పద్దెనిమిది ప్రాంతీయ భాషలున్నాయి. ప్రపంచంలో ఎన్ని మతాలున్నాయో వాటన్నింటికీ ఈ దేశ ప్రజలలో ప్రాతినిధ్యం ఉంది. అన్నిటిలోకి హిందూమత ప్రాబల్యం చాలా ఎక్కువ. దాదాపు ఇరువదినాలుగుకోట్లమంది హిందూవులు. మిగతావారిలో నాలుగుకోట్లమంది ముస్లిములు. వీరు కాకుండా క్రైస్తవులు, శిక్కులు, బౌద్ధులు, పారశీలు, యూదులు, ఇతరమతాలవారు అనేకమంది ఉన్నారు. కన్యాకుమారినుంచి కాంచనగంగవరకూ ఉన్న రెండువేలమైళ్ల దూరం వరకూ వ్యాపించియున్న యీ మహాదేశంలో మందుపైడలు లగాయతు మంచుపడేవరకు యుండే అన్నిరకాల శీతోష్ణస్థితిలు తారసిల్లుతాయి. ప్రాంతాలనుబట్టి, ఋతువులనుబట్టి శీతోష్ణస్థితి మారుతుంటుంది. దేశం మొత్తంమీద సవంబరునుంచి మార్చి వరకు శీతాకాలమని చెప్పాలి. ఈసమయంలో శీతోష్ణస్థితి చాలా సుఖదంగా ఉంటుంది. ఉత్తరదేశంలో అప్పుడప్పుడు చలిగా యుంటుంది. కొండలమీద మంచు దట్టంగా పడుతుంటుంది. ప్రాచ్యభారతంలో చలికాలం చాలాకాలం ఉండదు. బొంబాయి లోనూ, దక్షిణాదిని శీతగాలియంటూ ఏమీయుండదు. సముద్ర మట్టానికి ఐదు, అరువేల అడుగుల ఎత్తున శీతోష్ణస్థితి ఎంతో

హాయిగా ఉంటుంది. ఇంక వేసవికాలం వచ్చిందంటే - ఏప్రిల్, జూన్ నెలలు - ఇండియా మొత్తంమీద ఎండలు మండిపోతూ యుంటవి. అయితే ఈలాంటి మండువేసవిలోకూడా యాత్రికులు కాశ్మీర్, కులు లోయ, సిమ్లా, ముసోరీ, నైనిటాలు, డార్జిలింగ్, కొడ్డై కెనాల్ వగైరా పర్యవేక్షకాదులకు వెళ్ళి సుఖంగా కాలక్షేపం చెయ్యవచ్చు. అక్కడ ఎప్పుడూకూడా వాతావరణంలో వేడి అరవై, డెబ్బై డిగ్రీలకు మించదు. సాధారణంగా జులై లో వర్షాలు మొదలౌతాయి. సెప్టెంబరు నెలాఖరువరకు జడివానలు పడుతూనేయుంటవి. మొత్తంమీద ఇండియాలో ఏదోమూల ఎవరికి అనువైన శీతోష్ణస్థితి వారికి అందుబాటు లోనే యుంటుంది.

ఇండియాలో ముఖ్యమయిన పట్టణాలన్నింటికి రైలు, రోడ్డు, విమాన మార్గాలున్నాయి. ఈ దేశానికి ఒక ప్రత్యేకమయిన కాలమానం వుంది. దీనిప్రకారమే రైళ్లు నడుస్తాయి.

ఇక్కడి ఆకర్షణ

ఇది అంతా చూస్తే ఈ దేశం అంత అందమైంది, ఆనందకరమైంది ప్రపంచంలో మరొకటి లేదని చెప్పాలి. ఇక్కడి ప్రాచీన కట్టడాలు, భవనాలు ఈ దేశపు విన్నాణానికి, పురావైభవానికి, నిదర్శనానికి నిలచి ఉన్నాయి. ఇక్కడి ఆచారవ్యవహారాలు, పండుగలు, మతాలు, సంస్కృతి అన్నీ గరియసమైన ప్రాచీన భారతీయ సంస్కృతికి ప్రతి రూపములుగా పరిధివిల్లుతున్నవి. సృష్టి సౌందర్య సందర్శనోత్సాహులయిన వారికి, వృక్ష శాస్త్ర

నేత్రలకు, ప్రకృతి పరిశీలకులకు ఇక్కడి అడవులు, పర్వతాలు, లోయలు, మైదానాలు, ఎడారులు అపూర్వ విజ్ఞానభాండారాలు.

అలాగే మృగయా వినోదులకు, మత్స్య గ్రహణ వినోదులకు, కలాయుగ్రసణ వినోదులకుకూడా ఇక్కడి అరణ్యములు, నదులు, సరస్సులు ముంగొంగు బంగారములు. ఒళ్లు గగురు పొడిచే గుట్టపు పందెములకు, సాహసానికి, నైపుణ్యానికి నిదర్శన మైన పోలో, గోల్ఫు, క్రికెట్టు, టెన్నిసు వగైరా పాశ్చాత్య క్రీడలను, శీతాకాలపు క్రీడలను చూడాలంటే అందుకు ఈ దేశంలోగల అవకాశాలు కొల్లలు. సముద్రస్నాన సుఖం పొంద దలచిన వారికి యీ దేశంలో ఉన్నన్ని సౌకర్యాలు, తావులు, మరెక్కడలేవు. పర్వతారోహణ దక్షులయిన వారికి అత్యున్నత మయిన మన హిమాలయాలకన్న ఆకర్షణీయమైంది యింకొకటి ఏమున్నది ?

అలాగే అపూర్వ కళాఖండాలను మధుర స్మృతి చిహ్నాలను సేకరించడములో ఆసక్తిగలవారికి సయితం ఇవి యిక్కడ వెక్కసంగా లభిస్తాయి. భారతదేశపు కళాకారులు సృష్టించిన అపూర్వవస్తు విశేషాలకు విదేశాలలో ఏనాడయిన బోలెడంత గిరాకియుంది. స్వయం భువయైస సౌందర్యతృప్తి, అపారమైన ఓర్పు, శతాబ్దులుగా సంక్రమించిన విన్నానము యివియున్న కలసి భారతీయ కర్మకారులకు అపూర్వ శిల్పరచనా కౌశలమును సంతరించి పెట్టినవి. ఆ కారణంచేతనే జరీ, బుటేదారీ పనులతో నేత్ర పర్వంగా సుఖ స్పర్శదమైన కాశ్మీర్ దుశ్శాలువలు, కాశీ, మూర్షిదాబాదు జరీచీరలు, ఢిల్లీ, జయపురి సగలు, మైసూరు, తిరు

వాక్కుకూరులలోని దంతపు బొమ్మలు, మూర్తిదాబాదులోని లోహ పాత్రలు, షెరోజిదాబాదులోని గాజులు యిలా ఎన్నెన్ని చెప్పడం. ఈ దేశంలో అనుపదంగా ఎదురుపడే అనేక రకములైన వస్తు సంచయం మాన్యులకే కాక సామాన్యులకు సయితం నేత్ర, మనోల్లాసకరంగా యుంటాయని చెప్పడానికి ఆశ్చర్యమేముంది ?

మన కర్తవ్యం

మనం భారతీయులుగా పుట్టడమే గొప్ప గౌరవం ప్రపంచంలో. యుగయుగాలుగా కర్మభూమిగా వాసికెక్కిన ఈ పవిత్ర దేశంలో, అందునా ఈ సమయంలో అన్యదుర్లభమైన భారతీయ జన్మ పొందగలగడం పూర్వపుణ్య విశేషం. ఇది సార్థకం కావడం స్వామికార్యము పేరుతోనైనా, స్వకార్యము పేరుతోనైనా దేశం గణములలు పూర్తిగా తిరిగి ఏకరూపమయ్యా, అడుగడుగునా వైవిధ్యశోభను వెల్లడుతుండే భారతమాత సురుచిర సౌందర్యోజ్వల దివ్యరూప దీధితులను రేఖామాత్రంగా అయినా దృగ్గోచరం చేసుకోగలిగిననాడే. ఇందుకు మొదటిమార్గం ఆంధ్ర కవితా పితామహుడయిన అల్లసాని పెద్దన మహాకవి సృష్టించిన ప్రవరుని పాదలేపం మనకు లభించకపోయినా, ఆయన మన స్తత్వము మాత్రము మనదేశంలో అందరికీ ఆదర్శంకావాలి. “పోయి సేవింపలేకున్న బుణ్యతీర్థ మహిమ వినుటయు నఖిలకల్మష హరంబు” అన్నమాట మన దేశంలో ఆబాల గోపాలానికి తారకమంత్రం కావాలి. తీర్థయాత్రాచణ శీలత్వం ప్రతివారికి రెండవ స్వభావంకావాలి. ఎవ

హిందూదేశము చారిత్రక ప్రదేశములు

శ్రీ ధన్యం రాజు అప్పారావు గారి సౌజన్యముతో.

ద్వితీయ భాగము

* కొన్ని ప్రధానాంశములు *

జగన్నాథ ఖండము

పాట్నా

హరిహరక్షేత్రము

నైద్యనాథము

తారకేశ్వరము

కలకత్తా

నవద్వీపం

గంగాసాగరం

వైతరణి

భువనేశ్వరం

పూరి

కోణార్కం

సాక్షిగోపాలం

శ్రీకూర్మం

సింహాచలం

అన్నవరం

భీమాగామం

పాదగయ

రాజమండ్రి

చిన్నతిరుపతి

బెజవాడ - (పరిసరములు)

మధ్యభారతము

నాగపూరు

ఇటూర్

భోపాల్

సాంచి

గ్వాలియరు

ఝాన్సి

చిత్రకూటం

కాశింజరు

రీవా

ఓర్చా

జబల్ పూర్

ఖజురాహో

అమరకంటకం

రామేశ్వర ఖండము

కాళహస్తి

తిరుపతి

కంచి

మదరాసు

మహాబలిపురం

కుంభకోణం

తంజావూరు

శ్రీరంగము

రామేశ్వరం

కన్యాకుమారి

కొచ్చిక్

కోయంబత్తూరు

గోకరం

మైసూరు

హంపి

శృంగేరి

బెంగుళూరు

శ్రీ శైలం

పరిశిష్టఖండం

పంజాబుప్రాంతం

జలంధరు

హ్యాలాముఖి

కోబాలసరు

నైద్యనాథము

అమృతసర్

కాశ్మీరులోయ

లాహోరు

కటాన్ రాజ్

ఆకురనాథము

నేపాల్ ప్రాంతం

జనకపురం

సీతామహి

వసుపతినాథం

గుహ్యేశ్వరి

వరాహక్షేత్రం

గోరక్ పూర్

పటీశ్వరి

అస్సాం ప్రాంతము

గోహాటి

కామాక్షి

బ్రహ్మపుత్ర

శివసాగరం

డార్జిలింగ్

లంక (సిలోన్)

అందలి తీర్థములు.

అనుబంధము

 పరా:— ద్వితీయభాగము సగము పైగా ముద్రణ అయినది. అచిరకాలములో వెలువడును. వెల రు. 2-8-0. రెండు ఖండములు ఒకేసారి తీసికొనిన రు 4-0-0 లు.

భారతీయదర్శనము 1-8-0

(శౌత, గీతాదర్శనములు)

“...మనమెవరు? ఎక్కడనుండి వచ్చితిమి? ఈ జగత్తుకు సత్య స్వరూపమేది? ఇది ఎక్కడినుండి పుట్టినది? దీని సృష్టికి కారణమేది? ఇది చేతనమా? అచేతనమా? తదితరప్రశ్నలకు సముచితమైన ప్రశ్నల నివ్వడమే “దర్శనము” యొక్క ప్రధానధ్యేయము. ఈ గ్రంథము జిజ్ఞాసువుల కవశ్య పఠనీయం.

— ఆంధ్ర ప్రభ

భగవత్ప్రాప్తి-ఉపాయములు 0-4-0

“...ఇందు భగవత్ప్రాప్తికి దగు మార్గావలంబన మభిరితము—”

— రామకృష్ణప్రభ

ఇందు సాధకుని శక్తి ననుసరించి ఉపాయశతము మొదలు ఏకోపాయము వరకుగూడ అచరింపదగిన ధర్మములు సప్రమాణముగ వివరింపబడినవి—”

— శ్రీహరనాథమురళి

హరినామ మహిమ శతకము 0-4-0

“—ఈకలికాలమున మానవుడు సర్వవిధముల తరించుటకు నామమే శరణ్యమును విషయ మిందు చక్కగ నిరూపితమైనది.”

— మోక్షసాధని

“—నామ మహిమను వర్ణించు గ్రంథము సంస్కృతమున నింతకు మించినది లేదు.”

— శ్రీ హరనాథమురళి

గీతాప్రతిభ 0-12-0

“...ఈగీతాప్రతిభ, జపసామాన్యమునకు గీతాపారాయణ ఫలమును కథారూపమునఁ దెలుపఁగలిగి యున్నది...”

— శ్రీరామకృష్ణప్రభ

“...అందఱును వరించి భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్యములను సంపాదించుకొనుటకు నొక సోపానముగ నున్నది.”

— శతావధాని, శ్రీ చెల్లపిళ్ల వేంకటేశాస్త్రి

పరమ సాధన 0-12-0

“—శురమార్గమును బొందుటకు ప్రాచీనులు త్రొక్కిన సాధనపథముల తెల్పుటలో మీ గ్రంథము చాల ముఖ్యమైనది.”

— శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి

“పరమ సాధన సాధకులకు పరమధనము...పాశ్చాత్యవాసనా సంఘట్టనచే సంశయ పూరితులైనవారికి భగవద్విశ్వాసము కలిగించి పరమ ధ్యేయముగు పరమాత్మను పొందుటలో తోడ్పడుటకు ఈ గ్రంథ మెంతయు యుపయోగముగ నుండును.”

— ఆంధ్రపత్రిక

శ్రీ కాళహస్తీశ్వర శతకము 0-8-0

“ప్రచురణ విషయములో మీరు చేసిన కృషి ప్రశంసా పాత్రముగ నున్నది.”

— శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతము

“ఆంధ్ర శతకములోనికెల్ల నిది తలహునికమైనది.”

— శ్రీ దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని

“ధూర్జటి అమృత హస్తముల నవతరించిన శతకమ్రము.”

— ఆంధ్ర పత్రిక

“ఈశతకమందలి పాఠాంతరములు ప్రతి పద్యములోని సూక్ష్మాభిప్రాయముల కవిహృదయమును, రచనావైశిష్ట్యమును తెలియపరచుచు శ్రీ బులుసు వేంకటేశ్వర్లుగారు రచించిన పీఠిక ఈగ్రంథమునకు ఒక ప్రత్యేకాలంకారము.”

— ఆంధ్రప్రభ

“— ఇంతటి చక్కని రూపములో ధూర్జటియే తన శతకమును చూచి కొనిన ఎంతగ మునుకొనునో?”

— శ్రీ నిర్వికల్పానందస్వామి

కల్యాణకుంజము 1-4-0

రచన : స్వామి శ్రీ శివానంద సరస్వతి

“మీరొనర్చు కృషి ఆరుగురులకు మిక్కిలిగ నుపయోగించును.”

— శతావధాని, శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వేంకటాచార్యుని

“— జిజ్ఞాసువులందరూ చదివి మహోపలబ్ధి నందవ! సిన గ్రంథము.”

— శ్రీ బులుసు వేంకటేశ్వర్లు

అధ్యాత్మిక పత్రికలు

౧. యథార్థభారతి : ఇది ౨౭ విండ్లనుండి, ఆఖరి గోపాలమునకు వేదాంతతత్వము అర్థమగునట్లు ప్రచారము చేయుచున్న మాసపత్రిక. వ్యాసాశ్రమం, ఏళ్ళేడు. సం. చం. రు 4_0_0.

౨. యోగవాసిష్ఠము : ౩౨ వేల శ్లోకములు. శ్లోకతాత్పర్య సహితముగా, సంపూర్ణముగ, నాలుగు సంపుటములలో వెలువరింపబడినది. అధ్యాత్మికాసక్తిగల ప్రతి ఆంధ్రుడును చదివితీరవలయును. అనువాదములు, శ్రీ నిర్వికల్పనందస్వామివారు. వెల రు ౫౦_౦_౦ లు.

వ్యాసాశ్రమం, ఏళ్ళేడు.

౩. శాంతి : ఓంకారస్వామివారిచే ౧౨ విండ్లనుండి, శాంతి ప్రచారార్థము శాంతి ఆశ్రమం వాల్తేరునుండి ప్రకటింపబడుచున్నది.

సం. చం. రు ౩_౦_౦ లు.

౪. రామదర్శనం : గుంటూరు జిల్లా, పిడుగురాళ్ళ, రామతీర్థ సేవాశ్రమము నుండి, శ్రీ కేశవతీర్థులవారిచే రామతీర్థ భావప్రచారార్థము ౫ విండ్లనుండి ప్రకటింపబడుచున్నది. సం. చం. రు ౩_౦_౦ లు.

౫. ముముక్షువు : కృష్ణాజిల్లా, పెదముత్తేవి, శ్రీ కృష్ణాశ్రమము నుండి ఉడయవరులచే, ౪ విండ్లనుండి, వైష్ణవభక్తిని ఉదారభావ పూరితముగ ప్రచారము చేయుచున్నది. సం. చం. రు ౫_౦_౦ లు.

౬. గీతావాణి : కర్నూలు జిల్లా, అళ్ళగెడ్డ, గీతాసాహిత్య సేవాసమితి పత్నమున స్వామి రామకృష్ణగారిచే ౪ విండ్లనుండి, కేవల భగవద్గీతా ప్రచారార్థము ప్రకటింపబడుచున్నది. సం. చం. రు ౪_౦_౦ లు.

గీతా కదంబము

అనువాదకులు : శ్రీ గట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి

మహాపురాణ ఉపపురాణములలో 'గీతలు' అనుపేర కొన్ని ఘట్టములు గ్రంథితములై యున్నవి. అవి సనందనాది బ్రహ్మశ్రుతులు, లేక వసిష్ఠవామ దేవాది మహర్షులు, లేక నారాయణ నారదులు, మరీచ్యాదులకు, దేవగణములకు, మహర్షులకు, లేక సాక్షాద్భగవానుడే స్వభక్త శిష్యగణములకు బోధించి యుండిరి. ఇహపరకల్యాణమును బడయుటకు గీతాభ్యాసముకన్న సులభ మార్గ మింకొకటిలేదు. ఆ గీతలన్నియు శ్లోక తాత్పర్యముతో గీతాకదంబ సంపుటములలో దళములుగా, వరుసగ సాధక పాఠకలోకముల కరకమలాంజలుల కందజేయగలము.

ప్రథమదళము: రు 1-4-0. ఇందు, ౧ గోపికాగీత, ౨ భ్రమరగీత, 3 హంస గీత, ౪ భిక్షుగీత, ౫ అవధూతగీత.

ద్వితీయదళము: రు 1-4-0. ఇందు, ౬ ఐలగీత, ౭ శ్రుతిగీత, ౮ శ్రీరామ గీత, ౯ యమగీత, ౧౦ వేణుగీత, ౧౧ యుగళగీత.

త్రైతీయదళము: రెండు భాగములు తీసికొనిన రు 2/- లు మాత్రము.

బదరీయాత్ర (సచిత్రము - తృతీయముద్రణము) రు 1-0-0

“వివిధ క్షేత్రాలను సందర్శింప దలచిన యాత్రికులు గమనించ వలసిన విధులు, అనుసరింపదలచిన ఆచారాలను చక్కగ ఇందులో వివరించారు. యాత్రికులకు అత్యంతము ఉపయుక్తమైన గ్రంథం.” — ఆంధ్ర ప్రభ

“—పుణ్యక్షేత్ర తీర్థాటనాదులు ముక్తి మార్గ సోపానములుగాన మీ పుస్తకము తిజ్ఞానువులకు, యాత్రికులకు ధన్యతనర్థించువారికి పరమోపకారము.”

— శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి

“అరమర్థులమెయున్న అస్మదాదులకు తత్తక్షేత్రసందర్శనఫలలాభమును కలిగించియున్నాడు.” — శతావధాని, శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రి

పిబంతు వాఙ్మయసుధామ్.

తరంతుభవ సాగరమ్.

అద్వైతరస పిపాసువులకు అపూర్వావకాశము

★ శంకర గ్రంథ రత్నావళి ★

300 పేజీలు (ప్రథమ సంపుటము రు. 3-0-0) పోస్టేజి 0.12.0

అనువాదకులు : శ్రీ నిర్వికల్పానంద స్వామి

శ్రీ శంకరాచార్యులవారి ఉపదేశ ప్రకరణ గ్రంథములు నలుబది, మూలానువాదముతో సులలితమగు భాషలో, ఆబాల గోపాలమునకు అందుబాటులో నుండునట్లు అనువదించబడి తయారై సిద్ధముగ నున్నది. శ్రీ శంకరులవారి గ్రంథముల నన్నియు భాష్యములతోసహా మూలానువాదముతో 24 సంపుటములుగ వెలువరించబడును. మా మండలిలో సభ్యులుగా జేరి మా యీ కృషిని ప్రోత్సహింపుడు.

“... అక్షరజ్ఞానంగల ప్రతివారు చదివి అర్థం చేసుకోగల గ్రంథం ఇది. ప్రతి వ్యక్తి తెలుసుకోవలసిన వాదం ఇది. ప్రతి యింటావుండవలసిన సంపుటి ఇది”

— ఆంధ్రప్రభ

రెండవసంపుటము : తయారగుచున్నది.

ఇందు ౧ అజ్ఞానబోధి, ౨ ఆత్మజ్ఞానోపదేశవిధి, ౩ ఆత్మానాత్మ వివేకము, ౪ తత్త్వబోధ, ౫ పశ్చీకరణము, అను వచన గ్రంథములును, ౬ పశ్చీకరణ - వార్తికము, ౭ అపకాక్షానుభూతి, (సురేశ్వరులు) ౮ ప్రబోధ సుధాకరమ్, ౯ శతశ్లోకీ, ౧౦ స్వాత్మనిరూపణఅను శ్లోకగ్రంథములు గలవు.

మూడవ సంపుటము : ౭౫ స్తోత్రములు

శ్రీ శంకరాచార్యులవారి రచనలు :

ఉపదేశప్రకరణగ్రంథములు ౫౨ స్తోత్రములు ౭౫ భాష్యములు ౨౪

సాధన గ్రంథమండలి, తెనాలి.

సాధన గ్రంథ మండలి ప్రచురణలు

అష్టాదశ శ్లోకగీత	0_12_0	భక్తిరసాయనము	2_ 0_0
అర్థసంచకము	0_12_0	భారతీయ తత్వశాస్త్రము	2_ 0_0
♦ ఆశ్విన మాహాత్మ్యము	2_ 0_0	♦ భాగవతకథ	2_ 0_0
ఈశ్వర సాక్షాత్కారము	0_ 3_0	భారతీయదర్శనము (ప్ర.ఖం.)	1_ 8_0
ఉపాసనీబాబా జీవితము	1_ 8_0	* మానవధర్మము	1_ 0_0
కల్యాణకుంజము	1_ 4_0	* ముక్తిగీత	0_ 6_0
గుణిష్యులు	1_ 0_0	రాధారహస్యము	
(శ్రీరామకృష్ణవివేకానందులు)		(40 గ్రంథములసారము)	1_ 4_0
గీతాప్రతిభ (2వ కూర్పు)	0_12_0	శంకరగ్రంథకల్పావళి(300 పే)	3_0_0
గీతాకదంబము ౧వ దశము	1_ 4_0	(ఉపదేశప్రకరణగ్రంథములు 40)	
,, 2వ దశము	1_ 4_0	* శ్రీరామపూజా విధానము	0_ 4_0
గోవిందదామోదరస్తోత్రము	0_ 8_0	శ్రీకాళహస్తీశ్వరశతకము	0_ 8_0
జడభరతుడు	0_12_0	* శ్రీసీతారామ శతకము	0_ 2_0
* నరసదాసు కీర్తనలు	0_10_0	* శ్రీత్యాగరాజ చరిత్ర	0_ 4_0
పరమసాధన (2వ కూర్పు)	0_12_0	* శ్రీరామనామ ప్రభావము	0_ 6_0
పరమార్థతత్వము	0_12_0	శ్రీశుకుడు	0_12_0
పద్మపురాణము(ఆదిమఖండం)	1_ 8_0	శ్రీత్రిపురాంతకేశ్వరశతకము	0_ 4_0
,, (భూమిఖండము)	2_ 0_0	* సప్తమహావ్రతములు	0_ 6_0
,, (బహ్మఖండము)	1_ 0_0	సిద్ధాంత కల్పవల్లి	1_ 0_0
బదరీయాత్ర (3వ కూర్పు)	1_ 0_0	సంకీర్తన మిమాంస	1_ 0_0
భగవత్ప్రాప్తి-ఉపాయములు	0_ 4_0	హరినామ మహిమ శతకము	0_ 4_0
భక్తి తత్వము	0_12_0	* హిందూకోడ్ బిల్ సమీక్ష	1_ 0_0

షకా:.. రు 1 కు లోపు వి. పి. లేదు. రు 5/-లకు మించిన ఆరరుకు రు 1 కి 0_3_0, రు 25/- లకు రు 1 కి 0_4_0 లు, రు 100/- లకు రు 33/- లు కమీషను యివ్వబడును. సమర్థులగు ప్రచారకులు కావలయును.

 పై గ్రంథములన్నియు ఒకేసారి తీసుకొనిన రు. 100 కి రు. 33 లు కమీషను. ఈ అవకాశము కొలదిరోజులే.

మీ ఆరరు యిచ్చునప్పటికి ఉన్న గ్రంథములే పంపబడును. వి. పి. తీసికొన ప్రార్థన.